

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE İSLAM

Canan DURMAZ

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2019

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE İSLAM

Canan DURMAZ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Sosyolojisi Bilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir

2019

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Canan DURMAZ tarafından hazırlanan “Çatışma Çözümü ve İslam” başlıklı bu çalışma 20/12/2019 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ (Danışman)

Üye .....

Doç. Dr. Kamil SARITAŞ

Üye .....

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ACAR

Üye .....

Doç. Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR

Üye .....

Doç. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU

ONAY

.../ .../ 2019

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Canan DURMAZ

ÖZET

ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE İSLAM

DURMAZ - Canan

Doktora, 2019

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Bu araştırmanın konusu, din sosyolojisi perspektifinde çatışma çözümünün karakteristiğini belirlemeye ve İslam'ın çatışma çözüm alanıyla etkileşimini değerlendirmeye yöneliktir. Çalışmada temel problem dinin çatışma olgusuna ve çatışma çözümüne olumlu veya olumsuz yönüyle etkilerinin ne boyutta olduğu, hangi İslami öğretilerin ve prensiplerin toplumsal düzenin sağlanmasında, çatışma önleme ve çözümü sürecinde uygulanabilir olduğudur. Bu problem çerçevesinde dinin diğer faktörlerle birlikte çatışma çözümüne etkisi ve özellikle İslam dininin çatışma yönetimi ve çözümü açısından önemli siyasi ve sosyal prensiplerini analiz etmek amaçlanmıştır.

Bu nedenle başlangıçta çatışma ve işlevsel teoriler çerçevesinde din ve çatışma etkileşimiyle birlikte çatışma olgusunun nitelikleri, çatışmanın nedenleri, kökenleri ve çatışma tipleri disiplinler arası yaklaşımla ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde sosyoloji alanına katkıda bulunan önemli teorisyenlerin geliştirdiği çatışma çözüm sistemleri ve çatışma yönetim sürecinde kullanılan yöntemlerin incelenmesi yönüyle çatışma çözümü aşamasında konu iki boyutlu olarak ele alınmıştır. Marx-Engels'in ve İbn Haldun'un geliştirdiği toplumsal sistem teorilerinin öncelikli olduğu bölümde farklı çatışma çözüm sistemi örnekleri yer almıştır.

Çatışma çözüm sistemi önerileri açısından İslam odaklı olmayan ve İslam odaklı olan şekilde kategorize edilen farklı sistem örnekleri açıklanmış ve karşılaştırılmıştır. Diğer yandan bu bölümde çatışma çözümünde İslam'ın etkisini analiz etmek için Kur'an başta olmak üzere temel hadis ve İslam Hukuku kaynaklarına başvurulmuştur. İslam'ın sosyal, psikolojik, siyasal ve ekonomik prensipleri doğrultusunda çatışma çözüm alanına katkıları, teorik açıdan çözüm yöntemleri ve çatışma önleyici esaslar ile birlikte tarihi örneklerin incelenmesiyle İslami çatışma çözüm uygulamaları değerlendirilmiştir.

Son bölümde çatışma görünümünün ağır bastığı günümüz toplumlarında çatışmaların çözümlenmesine ve barış inşa etmeye yönelik resmi ve resmi olmayan çalışmalar aktüel örneklerle açıklanmıştır. Çalışma kapsamında karşılaştırma ve açıklama gibi yöntemlerle elde edilen sonuçlar, dinin çatışma çözümünde belirgin bir etken olarak çatışma çözüm alanına önemli katkılar sağlayan bir olgu olduğunu göstermektedir. Ayrıca ortak ahlaki kurallara sahip diğer bazı dinlerde de olduğu gibi, İslam'ın doğru uygulamalarla çatışma önleyici, çatışma çözücü ve toplumsal barışa katkı sağlayacak prensiplere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Çatışma Çözümü, Çatışma Yönetimi, İslam

ABSTRACT

CONFLICT RESOLUTION AND ISLAM

DURMAZ - Canan

Doctorate, 2019

Department of Philosophy and Religious Studies

Advisor: Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

The subject of this research is to determine the characteristics of conflict resolution in the perspective of sociology of religion and to evaluate the interaction of Islam with the conflict resolution field. In this study, the extent to which the effects of religion to conflict phenomenon and conflict resolution in terms of positive or negative aspects, which Islamic doctrines and principles can be applied in providing social order, conflict prevention and resolution process is the main problem. Within the framework of this problem, it is aimed to analyze the effect of religion on conflict resolution and other political and social principles of Islam in terms of conflict management and resolution.

For this reason, in the beginning, the inter-disciplinary approach of conflict and its characteristics, causes, origins and types of conflict were discussed in the framework of conflict and functional theories. In second and third chapter, the issue was discussed in two dimensions in the conflict resolution stage by examining the conflict resolution systems and methods used in the conflict management process developed by the important theorists who contribute to the field of social science. The social system theories developed by Marx-Engels and Ibn Khaldun were given priority in the chapter where different examples of conflict resolution systems were presented. Different system examples categorized as non-Islamic and Islamic-

oriented in terms of conflict resolution system proposals were explained and compared. On the other hand in this section, the main sources of the hadith and Islamic law, especially the Qur'an, are used to analyze the impact of Islam in conflict resolution. The contributions of Islam to the conflict resolution field in line with social, psychological, political and economic principles, theoretical methods of resolution and anti-conflict principles as well as historical examples were examined and Islamic conflict resolution practices were evaluated.

In the last chapter, the formal and informal studies aimed at resolving conflicts and building peace in today's societies, where the outlook of conflict prevails, are explained with actual examples. The results obtained by methods such as comparison and explanation within the scope of the study show that religion is a explicit factor in conflict resolution and contributes significantly to conflict resolution. In addition, as in some other religions with common moral rules, it has been concluded that Islam has the principles to prevent conflict, resolve conflict and contribute to social peace through proper practices.

Key words: Conflict, Conflict Resolution, Conflict Management, Islam

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
ÖNSÖZ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ÇATIŞMA KAVRAMI VE ÇATIŞMA TEORİSİ

1.1. ÇATIŞMA KAVRAMI KÖKENİ VE TANIMLAMA.....	12
1.2. SOSYAL SÜREÇ OLARAK ÇATIŞMA VE UYUM TEORİSİ.....	15
1.3. İŞLEVSEL TEORİ VE ÇATIŞMA TEORİSİ TEMEL KAVRAMLARI.....	16
1.3.1. İşlevsel Teori ve Bağintılı Kavramlar.....	16
1.3.2. Çatışma Teorisi ve Bağintılı Kavramlar.....	19
1.4. ÇATIŞMA TEORİSİ VE KİTLE PSİKOLOJİSİ.....	24
1.4.1. Kitle Hareketleri ve Toplumsal Kimlik.....	25
1.4.2. Kitle Etkileme Aracı Olarak İdeoloji.....	25
1.5. ÇATIŞMA TEORİSİ VE DİYALEKTİK DİN SOSYOLOJİSİ.....	26
1.5.1. Din Kavramı ve Dinin Sosyolojik Yönü.....	27
1.5.2. İşlevsel Yönüyle Din ve Diyalektik Yaklaşım.....	28
1.5.3. Meşruiyet Kavramı ve Dini Meşrulaştırım.....	30
1.6. ÇATIŞMA OLGUSUNUN NİTELİKLERİ VE ÇATIŞMA KÖKENLERİ.....	33
1.7. ÇATIŞMA GRUPLARININ NİTELİĞİ VE ÖNEMLİ ÇATIŞMA TEORİSİ KAVRAMLARI.....	36
1.7.1. Çatışma Grupları Oluşumu.....	36
1.7.2. Çatışma Teorisinde Sınıf ve Otorite Kavramı.....	37

1.8. ÇATIŞMA OLGUSUNUN TEMEL ETKENLERİ	38
1.8.1. Çatışma Olgusunda Psiko-Sosyal Etkenler	39
1.8.2. Çatışma Olgusunda Dini Etkenler	40
1.8.2.1. Dinin Etki Alanında Ayrışma ve Çatışma	41
1.8.2.2. Toplumsal Değişimde Dini Rekabet ve Dinin Yayılmacı Yönü .	41
1.8.3. Çatışma Olgusunda Siyasi Etkenler	42
1.8.3.1. İktidar Kavramı ve Çatışma.....	42
1.8.3.2. Mülkiyet Kavramı ve Çatışma.....	43
1.8.4. Çatışma Olgusunda Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkenler	44

2.BÖLÜM

ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMLERİ VE ÇATIŞMA ÇÖZÜM STRATEJİLERİ

2.1. ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMLERİ VE TOPLUM TEORİSİ ÖRNEKLERİ ...	46
2.1.1. İslam Odaklı Olmayan Çatışma Çözüm Sistemleri	47
2.1.1.1. Sokrates-Platon Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (İdeal Toplum Kavramı Temelinde Toplum Yapısı).....	47
2.1.1.1.1. Sokrates-Platon Sosyolojisinde İdeal Devlet.....	48
2.1.1.1.1 1. İdeal Devletin Şekli ve Sınırları.....	48
2.1.1.1.1 2. İdeal Devletin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı....	49
2.1.1.1.2. Sokrates-Platon Sosyolojisinde Akıl Temelinde Güçlü Yasalar.....	50
2.1.1.1.3. Çatışmasız İdeal Toplum veya Bütünleşmiş Erdemli Toplum.....	51
2.1.1.2. Karl Marx-Frederich Engels Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (Sınıfsız Toplum Kavramı Temelinde Toplum Yapısı)	52
2.1.1.2.1. Marx-Engels Diyalektik Yöntem ve Evrimsel Toplum Felsefesi.....	52
2.1.1.2.2. Dinin İşlevsel Yönü ve Sivil Toplum Eleştirisi.....	53
2.1.1.2.3. Sınıf Çatışması ve Toplumsal Değişim.....	54
2.1.1.2.4. Kapitalist Devrim Süreci veya Kapitalizm Ruhu.....	55

2.1.1.2.5. Sınıf Çatışması Çözüm Süreci ve Sınıfsız Toplum Düzeni.....	56
2.1.1.2.6. İdeal Toplumsal Yapı ve Komünist Toplum Düzeni.....	57
2.1.1.3. Aristoteles'ten Siyasal Topluma Çatışma Çözüm Örneği (Siyaset Kavramı Temelinde Toplum Yapısı).....	59
2.1.1.3.1 Siyasal Toplum ve Toplum Anlaşması.....	59
2.1.1.3.2. Siyasal Toplumun Nitelikleri ve Temel Toplumsal Haklar.....	60
2.1.1.3.3. Toplum Anlaşması ve Temel Toplumsal Haklar.....	61
2.1.1.3.4. Siyasal Toplum ve Çatışma Çözümü.....	62
2.1.1.3.5. Çatışma Çözüm Aracı Olarak Devlet.....	63
2.1.1.3.6. Siyasal Topluma Karşı Anarşi Düzeni.....	64
2.2. ÇATIŞMA ÇÖZÜM STRATEJİLERİ VE TEMEL KAVRAMLAR.....	64
2.2.1. Çatışma Çözüm Süreci ve Uyum Kavramı (Accommodation)	64
2.2.2. Çatışma Çözüm Stratejileri ve Çözümde Temel Prensipler	65
2.2.2.1. Geri Çekilme Mücadele ve Açıklık Stratejileri	66

3. BÖLÜM

İSLAM'DA ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMİ VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ

3.1. İSLAM ODAKLI ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMLERİ	71
3.1.1. Farabi Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (Erdemli Toplum Kavramı Temelinde Toplum Yapısı).....	71
3.1.1.1. Farabi'nin İdeal Sistemi ve Çatışma Olgusu.....	71
3.1.1.2. Medinetü'l Fazıla(İdeal Toplum) ve Meşru Çatışma	72
3.1.1.3. Farabi'nin İdeal Toplumsal Düzeni veya Çatışmasız Toplum	73
3.1.2. İbn Haldun Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (Asabiye Kavramı Temelinde Toplum Yapısı).....	74
3.1.2.1. İbn Haldun'un Devlet ve Toplum Teorisi	74
3.1.2.2. Toplumsal Düzen İçin Zorunlu Prensipler	75
3.1.2.3. İbn Haldun'un Asabiyet Teorisi	76

3.1.2.3.1. Asabiye veya Asabiyet Kavramı.....	77
3.1.2.4. Çatışma Çözümünde Kuvvet Teorisi ve Toplumsal Yapı.....	79
3.1.2.4.1. Zayıf ve Dağınık Asabelerden Oluşan Toplumsal Yapı ..	80
3.1.2.4.2. En Güçlü Asabenin Şekillendirdiği Toplumsal Yapı.....	81
3.1.2.5. Asabiyet Teorisi Temelinde İdeal Toplum Düzeni	82
3.1.2.5.1.Mülkü Elinde Bulunduran Güçlü ve Adil Yönetim	82
3.1.2.5.2. İtaatle Mükellef ve Uyumlu Toplum.....	82
3.1.2.6. Çatışma Çözümünde İslami Toplumsal Sistem.....	83
3.2. İSLAMİ ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE ÇATIŞMA ÇÖZÜM PRENSİPLERİ	84
3.2.1. İslam Dini Temel Nitelikleri ve Toplumsal Düzen İlkeleri.....	84
3.2.2. Ümmet Kavramı ve İslam Toplumunun Ümmet-i Vasat Niteliği	87
3.2.3. İslam’da Barış Olgusu ve Dâru'l-İslam Kavramı	90
3.2.4. İslam Toplumunda Çoğulculuk ve Vatandaşlık Statüsü.....	93
3.2.4.1. İslam Devletinin İlk Anayasası: Medine Vesikası	95
3.2.5. İslam’da Toplumsal Bütünlüğü Sağlayan İnsani ve Bireysel Haklar	97
3.2.5.1. İslam’da Eşitlik Prensibi ve Kardeşlik Statüsü	98
3.2.6. İslami Çatışma Yönetiminde Sorumluluk Prensibi	101
3.2.7. İslami Çatışma Yönetiminde Kur’an Sunnet Rehberliği	102
3.2.8. Çatışma Yönetiminde İslami Toplum Düzeni	104
3.2.9. İslam’da Çatışma Önleyici İlkeler	106
3.2.9.1. Selamet Kavramı Temelinde Barış ve Kardeşlik	106
3.2.9.2. Birbirini Tanıma Prensibi ve Doğru İletişim Kurma.....	107
3.2.10. İslam’da Hakemlik ve Arabuluculuk İlkeleri	109
3.2.10.1.İslam Peygamberinin Arabuluculuk Örnekleri.....	111
3.2.10.1.1. Hilf Kavramı ve Hilf-ül Fudul Arabuluculuk Örneği ..	111
3.2.10.1.2. Aile İçinde Arabuluculuk Örneği.....	111
3.2.10.1.3. Topluluklar Arasında Arabuluculuk Örneği	112
3.2.11. İslam’da Yönetim Üzerine Çatışma ve Çatışma Çözümü	113
3.2.11.1. Ali Bin Ebu Talib ve Muaviye Bin Ebu Süfyan Çatışması	115
3.2.11.2. Sıffin Savaşı ve Çatışma Çözümünde Tahkim Örneği.....	116

3.3. KUR'AN'DA ÇATIŞMA VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ ÖRNEKLERİ.....	118
3.3.1. Kur'an'da Tartışma Biçimleri.....	118
3.3.2. Kur'an Ayetlerinin Çatışma Çözümü Temelinde Analizi	118
3.3.3. Kur'an'da Çatışma Çözümünde Islah Kavramı.....	120
3.3.4. Çatışma Olgusu ve Çatışma Çözümünde Bakara Suresi Örneği	121
3.3.4.1. Kur'an'da Fesat ve Islah Kavramıyla Bağlantılı İki Sosyal Tip ..	122
3.3.4.2. Çatışma Çözümünde Ayrılma veya Geri Çekilme	123
3.3.4.3. Bakara Suresinde Çatışma Önleyici ve Çözücü Prensipler	124
3.3.4.3.1. Kible Odaklı Çatışma Durumu ve Çatışma Çözümü	124
3.3.4.3.2. Dinler Ayrımı ve Barışçıl Yaşama Prensipleri	125
3.3.4.3.3. İslam'da Temel Sosyal Hakların Korunması	127
3.4. İSLAM'DA ŞİDDET VE ŞİDDETSİZLİK AÇISINDAN ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ	129
3.4.1. Pasif Direnişten Sıcak Çatışmaya İslam'da Savaş Olgusu	130
3.4.2. İslam'da Çoğulculuk ve Barış Anlaşması Prensipleri	135
3.4.3. İslam'da Çatışma Çözümünde Hilm ve Sabır Kavramı	137

4. BÖLÜM

AKTÜEL ÖRNEKLERLE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE DİNLER ARASI ETKİLEŞİM

4.1. ÇATIŞMA TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN 21.YY TOPLUMLARININ GÖRÜNÜMÜ	142
4.2. ŞİDDET KULLANIMI VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNDE SAVAŞ OLGUSU..	146
4.3. LEWIS-HUNTINGTON DOĞU-BATI MEDENİYET ÇATIŞMASI TEZİNE KARŞI MEDENİYETLER UYUMU	148
4.4. ÇATIŞMA ÇÖZÜM SÜRECİNİN NİTELİĞİNE GÖRE ÇATIŞMA TİPLERİ VE NİTELİKLERİ.....	152
4.4.1. Çatışma Olgusu Açısından Çözüme Dirençli Çatışmalar.....	153
4.4.1.1. Dirençli Çatışma Kavramı ve Nitelikleri.....	153

4.4.1.2. Çözümüne Dirençli Çatışmaların Nedenleri ve Önemli Bölgelerde Çatışma Çözüm Çabaları	155
4.5. ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ ALANI VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ.....	157
4.5.1. Çatışma Yönetimi Kavramı ve Çatışma Çözümünün Genel Nitelikleri	159
4.5.2. Çatışma Olgusuna Yaklaşımında ve Çatışma Yönetiminde Dini ve Kültürel Farklılıklar.....	160
4.5.2.1. Çatışma Çözümünde Batı Merkezli Yaklaşımlar	161
4.5.2.2. Çatışma Çözümünde Geleneksel İslami ve Ortadoğulu Yaklaşımlar.....	162
4.6. ÇATIŞMA YÖNETİM VE ÇATIŞMA ÇÖZÜM SÜRECİNDE DİN FAKTÖRÜ	164
4.6.1. Dinin Toplumlara Etkileme Gücü ve Çözümüne Dirençli Çatışmalarda Dinin Rolü.....	165
4.6.2. Dindarlık Algısındaki Değişimin Çatışma Olgusuna Etkisi.....	167
4.6.3. Çatışma Çözümünde İslami Barış İnşası Çabaları ve Önemli Zorluklar	168
4.6.4. Çatışma Çözümünde Dinler Arası Barış İnşası Eğitimi ve Dini Uyum....	171
4.7. ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNDE ÜÇÜNCÜ TARAF MÜDAHALESİ.....	174
4.7.1. Çatışma Çözümünde İnanç Temelli Uzlaşma.....	175
4.7.2. Çatışma Çözümünde Adli Karar Verme ve Tahkim Yöntemi.....	176
4.7.3. Çatışma Çözümünde Arabuluculuk Yöntemi.....	178
4.7.3.1. Çatışma Çözümünde Arabuluculuk Örnekleri	179
4.7.4. Çatışma Çözümünde Müzakere Örnekleri.....	183
4.7.5. Çatışma Çözümünde İşbirlikçi Problem Çözme ve Kolaylaştırma	186
SONUÇ	189
KAYNAKÇA:.....	197

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ADR	: Alternative Dispute Resolution
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BHN	: Basic Human Needs
BM	: Birleşmiş Milletler
CMI	: Crisis Management Initial
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Inc.	: Incorporated
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
OIC	: Organization of the Islamic Conference
OSCE	: Organization for Security and Co-operation in Europe
(s)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
USA	: United State of America
UK	: United Kingdom
UN	: United Nations
vd.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri

ÖNSÖZ

Din olgusu hem çatışmaların nedeni ve kaynağı olarak değerlendirilebilirken aynı zamanda dinin, algılanma ve uygulama şekline bağlı olarak çatışma çözüm alanında da önemli bir etken olduğu söylenebilir. Günümüzde öfke ve affetmeme duygularından kaynaklanan gerilimlerin taraflar arasında yayılmasıyla ortaya çıkan toplumsal çatışma örneklerine oldukça sık rastlansa da, çatışmayı sonlandırma ve barışı sürdürülebilirliği amacıyla yapılan çatışma çözümü ve uzlaşma örneklerine de rastlanmaktadır. Çatışma olgusu her zaman varlığını sürdürecektir olsa da çatışma çözümü çabalarının da aynı şekilde sürdürülebilir olması, toplumsal ve siyasi alanlarda yaşanan çatışmaların çözülmesi konusunda atılacak adımların varlığı ve yapılacak uygulamaların devamlı olmasına bağlıdır. Bu nedenle araştırmanın alt başlıklarından her biri, üzerinde çalışılması gereken önemli konuları içermekte ve çatışma çözüm alanı çerçevesinde İslam'ın yerini vurgulamaktadır.

Kültürel ve dini değerlerin farklı yansıdığı toplumların bir arada yaşamayı öğrendiği günümüzde ortak ahlaki prensiplere sahip dinlerde, dini pratiklerin uygulama sürecinde karşılaşılabilecek güçlüklerin kontrol edilmesiyle toplumsal uyum ve düzene dair prensiplerin ne kadar uygulanabilir olduğunu çözümlenmek, toplumsal barışı sağlama ve sürdürmede önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan çağdaş dünyada medeniyetler çatışması gibi bir tezi ortaya koyan ve savunan çatışmacı görüşler kadar; kültürlerarası uyum sağlama, anlaşma ve doğru iletişim kurma çabalarını ön plana çıkaran daha yapıcı düşünceler de yer almaktadır. Bu amaçla ulusal ve/veya uluslar arası barış düşüncesiyle hem çatışmaların önlenmesi ve çatışma sürecinde çözümsel anlayışla çalışan, hem de çatışma sonrası iyileştirme ve barış inşa etme projeleri gerçekleştirme çabasında olan birçok birey, kurum veya kuruluş mevcuttur.

Bu doğrultuda İslam dini toplumun barış ve huzur içinde yaşamasını engelleyecek her duruma dikkat çekerek ıslah etme düşüncesiyle toplumsal uyumu vurgulamış ve teşvik etmiş, toplumsal uyumu bozan her tür hareketi yasaklayarak ifsat etme düşüncesinin karşısında olmuştur. Bu yönüyle çatışma çözüm alanında uygulanabilecek, çatışma çözüm yönetimi ve çatışma çözümünü kapsayıcı İslami

prensipilerin yer aldığı İslam dininin temel kaynakları bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar için başvuru kaynakları olarak oldukça önemlidir. Bu kaynaklara dayanarak İslam'ın çatışma çözüm alanına yaptığı katkılarının belirlenmesi ve analizinin toplumsal yaşamın her alanında dengenin ve ölçünün sağlanmasında, huzurlu ve sağlıklı toplum olma bilincine sahip bireylerin bir arada yaşayabilmesinin mümkün olmasında gerekli olduğu açıktır.

Şüphe yok ki ne kadar çabalanırsa da çatışma durumunun uygun şartlarla ortaya çıkması oldukça kolay olmasına rağmen, çatışmayı çözümlenebilmek zaman ve sabır isteyen bir süreç ve birçok örnekte olduğu gibi çatışmaları çözümlene sorumluluğu veya barışı inşa etme gibi bir görev oldukça zor olduğundan bu alana yapılacak her katkı önemli görünmektedir. Bu nedenle çatışma çözümü konusuna bir katkı sağlamayı amaçladığım bu çalışma sürecinde hem yazın alanında önemli problemleri içeren toplumsal yazılar, makaleler, kitaplar gibi çalışmalarıyla hem de tez başlığı ve konusunun belirlenmesinden tezin bu hale gelmesine kadar geçen süre zarfında verdiği destek için danışman hocam Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ'a; izleme sürecinde olumlu eleştirileri ve önerileriyle katkı sağlayan Doç. Dr. Kamil SARITAŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ACAR hocalarıma teşekkür ederim.

Canan DURMAZ

Eskişehir-2019

GİRİŞ

Bütünleşme ve ayrılaşma olgularının doğal bir süreç olduğunun ifadesi olan “insanlar tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler”¹ ayetinin ışığında bireylerin ve toplulukların gelişim süreçlerinde uyum, bütünleşme, anlaşma yapma durumları kadar uyumsuzluk, bölünme ve anlaşmazlıkların da önemli sosyolojik soruların temel konuları arasında olduğu söylenebilir. Tarihsel süreçte birey ve toplum bağları üzerine felsefi temellerden sosyolojik teorilere kadar birbiriyle tezat veya bütünsel olarak birçok fikir ortaya konmuştur.

Temelde yer değiştirme, hareket ve birbiriyle karışma sayesinde olan varlığın, her şeyin sürekli oluş halinde bulunduğu felsefi düşüncesi gibi,² toplumsal yapı ve ilişkilerin sürekliliği, yapılaşma süreci içerisinde olan toplumları oluşturan yapı taşlarının bireyler tarafından yeniden kurulduğu fikri,³ toplumun dinamik ve etkileşime açık yönünü çağrıştırmaktadır. Böylece ağır kalıtsal birikimler sonucunda değişebilen, geçmişin meydana getirdiği bir organizma⁴ veya kendini oluşturan parçaların düzenli bir bileşimi⁵ olarak tanımlanabilen toplum kavramı çerçevesinde toplumsal yaşamın sürekliliği değişimi de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda toplumsal değişime fiziksel çevre, politik örgüt ve kültürel etkenler⁶ gibi dış etkilerin neden olması gibi, kavimlerin düşünce ve görüşlerinde meydana gelen değişmelerin de etken olabileceği,⁷ birbirini tamamlayan düşüncelerdir.

Burada değişimde önemli bir faktör olarak ayrılık, aykırılık gibi kavramlarla birlikte farklılık kavramı ön plana çıkmaktadır. Örneğin Rousseau insanları ayıran farklılıkların çoğunun, insanın toplumda benimsediği yaşam tarzlarının ve alışkanlıkların tesiri olduğunu vurgulamış ve farklılıkların ayrılaşmaya neden

---

¹ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Yûnus 10/19.

² Platon, “Theaitetos veya Bilgi Üstüne”, *Diyaloglar*, haz. Mustafa Bayka (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 464.

³ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, haz. Cemal Güzel (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012), 42.

⁴ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, haz. Yunus Ender (İstanbul: Hayat Yayınları, 1997), 74.

⁵ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Atilla Kitabevi, 2001), 30.

⁶ Giddens, *Sosyoloji*, 79.

⁷ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 9.

olabileceğini düşünmüştür.⁸ Kimi sosyologlara göre, özdeşlik bile nadir bir farklılık türüdür ve farklılık zorunludur.⁹ Bu kavram çerçevesinde, toplumsal farklılık ve farklılaşma ile eşitsizlikler, statü farklılaşmaları, güç ve siyaset farklılaşmaları, cinsiyet farklılıkları, iktidar tutkusu, arzular, istekler, ihtiraslar, bencilikler, değerler, çıkarlar, inançlar, ekonomik farklılık ve dengesizlikler ile toplumsal hayattaki imkânların, birikimlerin yaşam araç ve gereçlerinin adil paylaşılmaması çatışmanın önemli etkenlerinden olarak değerlendirilebilir.¹⁰ Ortaya çıkan çatışmaların kaynağı araştırıldığında bireyden topluma giden yönüyle bireyin, psikolojik açıdan iyi ve kötüye bakış açısındaki değişiminin etkisiyle anlaşmazlıklar, çatışmalar ve savaş ortaya çıkabilmektedir.¹¹ Diğer yandan bireyi ve dolaylı olarak toplumu harekete geçiren enerji akımlarının insan hayatına dışarıdan geldiği düşüncesi,¹² toplumun bireyin üzerinde yer alarak onu etkisine almasını ön plana çıkarmaktadır.

Toplumsal yaşama ve bireyin hayatına bütüncül bakıldığında belirgin bir etkileşim gözlemlenebilmektedir. Bu süreçte toplumsal ve tarihsel yapı ile yakın ilişkisi içinde anlaşılabilir toplumsal ve tarihsel bir aktör olarak tanımlanabilen insanın,¹³ psikolojik yönüyle ilk kaygısının hayatta kalmak olduğu söylenebilir.¹⁴ Hayatta kalma mücadelesi ve deneyimi birey ve toplumu mücadele etme durumuyla karşılaştırmaktadır. Hatta barış kavramı ve hayat hakkı açısından paradoksal görünse de ve amaç barış yapmak olsa da, dünyanın bütün hakları savaşla kazanılmış ve çoğu zaman barışı amaç edinen hukuku elde edebilmek için bile mücadele araç olarak kullanılmıştır.¹⁵ Bazen bir insanın, içinde yaşadığı topluma karşı mücadelesi bir çatışma örneği haline gelebilmiştir. Zamanının yasal yetkilileri ve kamuoyuyla

---

⁸ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, çev. Ertuğ Ergün (Ankara: Yeryüzü Yayınları, 2003), 60.

⁹ Gabriel De Tarde, *Monadoloji ve Sosyoloji*, çev. Özcan Doğan (İstanbul: Minör Yayınları, 2013), 72.

¹⁰ Ejder Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 25.

¹¹ Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 116.

¹² Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 258.

¹³ C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Der Yayınları, 2007), 259.

¹⁴ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, 65.

¹⁵ Von İhering, *Hukuk Uğrunda Savaş*, çev. Rasih Yeğengil (İstanbul: Sinan Basım Evi, 1935), 5.

arasında unutulmaz bir çatışma geçen Sokrates gibi bir filozofun çok iyi bilinen mücadelesi bu durumun bir örneğini sergilemektedir.¹⁶

Sonuçta çatışma durumu düşüncelerde, davranışlarda, yapılarda ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal davranışın ifadesi olan çatışma hakir görme, alaya alma, sözlü veya fiili saldırı, öldürme vb. eylemleri içerebilir. Herhangi bir çatışmanın sonucu barış, anlaşma, uyum olabileceği gibi ölüm ve düşmanlığın artması da olabilir. Çatışma uzlaşmazlık, münakaşa, muhalefet, rakiplik, çarpışma, kavga, grev, ihtilâl, savaş gibi gittikçe şiddetlenen türlü şekiller alabilir. Taraflar veya gruplar problem çözücünün varlığının olmadığı veya kronikleşmiş düşmanlıkların olgunlaştığı durumlarda farklı şiddet seviyelerinde karşıt durumlarda sosyalleşebilirler.

Burada çatışma çözümü için sorulması ve cevaplanması gereken sorular, toplumdaki bireylerin birbiriyle doğru ve sağlıklı iletişimi çerçevesinde yaşam sürdürmeleriyle, çatışmaların çözülebilmeye ihtimalinin doğru orantılı olması ve bu noktada çatışma yönetim süreçlerinin ne kadar önemli olduğuyla ilgilidir. Bu nedenle toplumsal olma ve toplumsal olan biçimleri etkileme yönüyle din olgusu çatışma çözüm süreçlerinin de merkezi konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece bireyin ve toplumun yaşantısını yöneten ve yönlendiren din olgusunun çatışma ve çatışma çözümüyle fonksiyonel bağlantısı ve özelde çatışma olgusunun bütün yönleriyle İslam diniyle karşılıklı etkileşimini saptayabilmek, toplumsal düzenin sağlıklı işleyişini değerlendirmek açısından oldukça önemli görünmektedir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Din sosyolojisinin ana başlıklar halinde belirlenmesi çerçevesinde, en önemli konular temelde şu şekilde sıralanabilir; din toplum etkileşimi, dinin toplumsal boyut ve işlevleri, dinin toplumsal değişimle karşılıklı ilişkileri, dinin sosyal bütünleşme, farklılaşma, çatışma ve tabakalaşma üzerine etkileri veya diğerlerinin din üzerindeki etkileri.¹⁷ Bu açıdan genel olarak din olgusu ve çatışma olgusunun etkileşimi, din sosyolojisinin konulardan birisi olarak bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

---

¹⁶ John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne*, çev. Alime Ertan (İstanbul: Belge Yayınları, 2000), 39.

¹⁷ Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 32.

Sosyolojik açıdan bakıldığında din-çatışma ilişkileri karşılıklıdır. Toplumsal zemine, değişime, kültüre, dinin yaklaşımına, öğretilerine, dünyaya bakışına ve toplumsal boyutlarına göre din ve çatışmanın birbirini etkilemesi ve birbirlerine renklerini verme durumu değişiklik arz etmektedir.¹⁸ Böylece toplumsal bir olgu olan çatışmanın din ile etkileşimi doğrudan veya dolaylı olarak gözlemlenebilir. Çünkü din ve toplum ilişkisi statik olmayan biçimiyle,¹⁹ sürekli bir değişimi sağlamakta ve bu durum dinlerin gelişiminin tarihsel örnekleriyle ortaya çıkmaktadır.

Çatışmayı çözümlenebilmek, engelleyebilmek ve çatışmasız toplum oluşturabilmek düşüncelerinin kökeninde, toplumun ve toplumsal yapının korunmasını kapsayan güvenlik kavramı yer almaktadır. Hegel'e göre tarihi süreçte herhangi bir devletin, toplumun ve yaşam düzeninin korunması önemlidir.²⁰ Bu şekilde toplumsal yapıyı ve işleyişi korumak için, uygulanması gereken prensipler kapsamında en iyi toplum düzenini Proudhon anarşiyle teorileştirirken, Farabi toplumsal uyumu toplumun kurulmasının zorunlu bir bileşeni olarak görmüştür.

Bu doğrultuda birbirinden farklı sosyolojik perspektifler açısından çatışma çözümüne yönelik temel stratejiler ve yöntemlerle birlikte, temel prensipleri belirleyebilmek, özelde İslam dinine ait temel kaynakların araştırılmasıyla, İslam'ın toplumsal uyumu sağlayan, çatışma önleyici ve çözümlenici prensiplerini saptayabilmek, çatışma çözüm yöntemlerini değerlendirmek bu araştırmanın konusudur.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Din sosyolojisinin amacı toplumdaki müşterek dini yaşayışı, toplum ve dinin birbiriyle ilişkisini ve birbirine uygunluğunu, dini grupları açıklama, nitelendirme, karşılaştırma,²¹ böylece ele alınan konuyu tüm boyutlarıyla sosyolojik olarak analiz edebilmektir. Bu nedenle çatışma teorisi temelinde kaynakların dağılımı, kültürel ya da politik haklar, dini, ideolojik vb. hak iddialarının çakışması, birey veya grupların birbirleri ile mücadelesinde beliren çatışma çözümü olgusunu farklı boyutlarıyla

---

¹⁸ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 19.

¹⁹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1987), 16.

²⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer (İstanbul: Kocabı Yayinevi, 1995), 97.

²¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 71.

analiz etmek; İslam'ın çatışma çözümü alanındaki yeri ve önemini saptayabilmek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bununla birlikte farklı dinlerle etkileşimde olan İslam dini özel olarak ele alındığından, din ve toplum ilişkilerini vurgulayan ayetleri, İslami ilimler alanındaki farklı kaynaklardan yararlanarak çatışma çözümüyle ve toplumsal uyum teorileriyle bağıntılı İslami prensipleri ve İslam odaklı toplumsal sistemleri analiz etmek ve değerlendirebilmek amaçlanmıştır.

“Sizden hayra davet eder, mâruf ile münkerden nehy eyler bir cemaat bulsun işte felah bulucular onlardır. Ve kendilerine beyyineler geldikten sonra ayrılık çıkarıp ihtilâfa düşenler gibi de olmayınız.²²

Bu ve benzeri ayetler toplumsal yaşamda düzeni, bağlılığı, bütünleşmeyi ifade etmektedir. Bunun gibi toplum düzeninin diğer bütün haklara temel olan kutsal bir hak olduğu,²³ toplum birliğini bozan her şeyin kötü olduğu,²⁴ gibi fikirleri temel alan düşünürler farklı ideallerde de olsa da toplumsal düzenin hangi temellere dayanması gerektiğine; doğru, iyi, mükemmel toplumsal yapı ve yaşama nasıl ulaşılabileceğine ilişkin farklı görüşleri savunmuşlardır. Böylece kendi zamanlarının bunalımları veya gelecekte yaşanabilecek toplumsal sorunların nedenleri üzerinde durarak, muhtemel çözüm yöntemleri üzerine idealize edilmiş sistemlerin prensiplerini ortaya koyabilmek için çabalamışlardır. Bu nedenle din sosyolojisi problemlerinden çatışma çözümü olgusunu, teorik açıdan ve İslam perspektifiyle inceleyerek geçmişten geleceğe toplumsal yaşayışın pozitif yönde ilerlemesini sağlayabilecek prensiplerin ortaya çıkarılması önem kazanmaktadır. Böylece birey ve toplum yaşamının her yönden iyileştirilmesi amacıyla devlet, toplumsal sistem ve toplumun uyumu kapsamında toplumsal düzen ve çatışma çözüm prensiplerini belirleyebilmek oldukça önemli görünmektedir.

---

²² *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, çev. Ömer Nasuhi Bilmen (İstanbul: Bilmen Yayıncılık, 1985), Âl-i İmrân 3/104-105.

²³ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Anlaşması*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 2.

²⁴ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 196.

III. ARAŞTIRMADA YÖNTEM VE TEKNİK

Yöntemler, toplum hayatını farklı boyutları ve yönleriyle gözlemleyerek ölçme, elde edilen verileri inceleyerek sonuçları raporlamada kullanılmaktadır.²⁵ Ancak hakikati aramada yöntemin zorunlu olması nedeniyle,²⁶ bilimsel bir araştırma yaparken izlenmesi gereken yöntemler bazı prensipler ışığında seçilmeli ve uygulanmalıdır. Bu nedenle her araştırmada olması gerektiği gibi, var olmanın bir şekli olarak düşünmek,²⁷ düşünmenin biçimi olan şüphe duymak,²⁸ yanlışların sebebi olan peşin hükümlerden uzak durmak²⁹ gibi düşünme biçimlerini takip etmek bu araştırmanın temel prensiplerini ifade etmektedir.

“Çatışma Çözümü ve İslam” başlıklı bu tezde Weber’in ifadesiyle bilimin kendine özgü işlevi uzlaşmanın aşıkâr kıldığı şeyler hakkında sorular sormak³⁰ olduğundan konuya ilişkin önemli soruları sormak ve araştırmanın problemini ortaya koymak yöntemin temelini sağlamaktadır. Burada, nitelikleri çatışma olgusuyla benzerlik gösteren çatışma çözümü olgusunun temel özelliklerinin ne olduğu, çatışma çözüm stratejileri ve çözüm yöntemlerinin hangi prensiplerle ve nasıl uygulanması gerektiği, doğru çatışma yönetiminin çözüm sürecinde ne kadar etkili olduğu gibi sorulara cevap aranmakla birlikte, “İslam’ın çatışma çözümü ve yönetimiyle etkileşimi ne boyuttadır?” sorusu araştırmanın temel problemidir.

Bu problem çerçevesinde ve aynı zamanda belirlenen soruları cevaplayabilmek için din sosyolojisi araştırmalarında dolaylı gözlem yolunun ilk aşamasına uygun olarak kaynak ve belgelerin aranıp bulunması; ikinci aşamada da bulunan bu kaynak ve belgelerin değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.³¹ Dinamik, objektif ve olgusal bir bilim olarak din sosyolojisinin konularına yaklaşımı bir

---

²⁵ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, çev. Sedef Özge (Ankara: Yayınodası Yayınları, 2014), 1/3.

²⁶ René Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, çev. Mehmet Karasan (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1962), 21.

²⁷ René Descartes, *A Discourse on The Method of Correctly Conducting One’s Reason and Seeking Truth in The Sciences*, çev. Ian Maclean (New York: Oxford University Press Inc., 2006), 28.

²⁸ René Descartes, *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966), 30.

²⁹ René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 73.

³⁰ Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 37.

³¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 81.

bakıma disiplinler arası bir hüviyet taşıdığından,³² bu çalışma Sosyoloji, Din Sosyolojisi, Dini Bilimler, Temel İslam Bilimleri, Siyasi Bilimler, Ekonomi Bilimi, Tarih Felsefesi gibi farklı disiplinlerin katkısıyla hazırlanmıştır. Bununla birlikte çalışmadan elde edilen sonuçları ortaya koyabilmek için değerlendirme aşamasında konuyu analiz etme sürecinde açıklama, vasıflama, karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır.³³ Bütün sosyal ve kültürel olaylar tek nedenden ziyade çok yanlı nedenler yolu ile açıklanabildiğinden açıklama yöntemi çok nedenli modele görece alınmıştır.³⁴

Bu çalışmada öncelikli olarak teorisyenlerin fikirlerine dayanarak “çatışma teorisi” ve “uyum teorisi” ile bağıntılı kavramların belirlenmesiyle ve analiz edilmesiyle temel karşıtlıkları çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Çatışma çözüm sistemi niteliğinde olan toplum yapısı örneklerinin incelenmesinde “İslam odaklı olmayan toplum yapısı” ve “İslam odaklı toplum yapısı” belirli örneklerle açıklanmış ve karşılaştırılmıştır. Sokrates-Platon çatışma çözüm teorisi (ideal toplum kavramı temelinde toplum yapısı) ve Karl Marx-Frederich Engels çatışma çözümü teorisi (sınıfsız toplum kavramı temelinde toplum yapısı) İslam odaklı olmayan toplum düzenlerini örneklemektedir. Farabi çatışma çözüm teorisi (erdemli toplum kavramı temelinde toplum yapısı) ve İbn Haldun çatışma çözüm teorisi (asabiye kavramı temelinde toplum yapısı) ise İslam odaklı toplum düzeni örnekleri olarak ele alınmıştır.

Çalışmada başvurulan kaynaklar arasında yer alan temel eserler şöyle kategorize edilebilir;

a) İslam Dini ile ilgili Kur'an tefsiri, hadis kaynakları, İslam tarihi ve İslam hukuku üzerine önemli eserlerin bazıları;

Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 1976. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. 1985. İbn Kayyim El-Cezviyye, *Zâdu'l-Meâd*, 1990. İbnü'l Esîr, *İslâm Tarihi El-Kamil Fî't-Târih Tercümesi*, 1991. Muhammed İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 2006. Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 2008. Halil Altuntaş & Muzaffer

³² Günay, *Din Sosyolojisi*, 70.

³³ Mehmet Taplamacıoğlu, *Genel Sosyoloji* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1969), 52.

³⁴ Orhan Türkoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, (İstanbul: Turan Yayınları, 1995), 128.

Şahin(Haz.), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 2011. İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 2012.

b) Çatışma olgusu, çatışma teorisi ve çatışma çözümü ile ilgili temel kavramları değerlendirmek için yararlanılan sözlük ve ansiklopedi kapsamındaki yayımların bazıları;

James W., Redhouse, M.R.A.S, *Redhouse's Turkish Dictionary*, 1880. Ali İbn Muhammed Seyyid Şerif Cürcani, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, 1997. Kurtz Lester (Ed.), *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict*, 1999. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 1999. Edgar F. Borgatta-Rhonda J. V. Montgomery, *Encyclopedia of Sociology*, 2000. Toshihiko Izutsu, *Ethico Religious Concepts in The Qur'an*, 2002. Judith R. Blau(Ed.), *The Blackwell Companion to Sociology*, 2004. Peter H. Collin, *Dictionary of Poitics And Government*, 2004. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 2005. Oliver Leaman, (Ed.), *The Quran: an Encyclopedia*, 2006. Robert S. Ellwood–Gregory D. Alles, (Ed.). *The Encyclopedia of World Religions*. 2007. Rağib El-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 2010. P. G. W. Glare(Ed.), *Oxford Latin Dictionary*, 2012. John J.Macionis, *Sociology*, 2012.

c) Çatışma ve çatışma çözümüyle ilgili teorileri içeren Sosyoloji bilimi kapsamındaki eserlerin bazıları;

Ebu Zeyd Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*. 2007. İbn Haldun'un ortaya koyduğu toplum teorisi çerçevesinde çatışma ve çatışma çözümü üzerine fikirlerini analiz edebilmek için, aynı zamanda umran kavramı, asabiye kavramı, otorite kavramı, asabiyet teorisi, farklı tiplerde asabiyelere sahip toplum yapıları, ekonomik ve siyasi yapıda toplumsal değişim, asabiye ve güçler dengesi, devlet ve toplumun oluşumu ve çözülüşü, sosyal hareketlerin niteliği konularında yararlanılmıştır.

Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 1999. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 2005. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, 2007. *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, 2009. *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*, 2010. "Müslüman Toplumda Görülen Şiddet İçerikli Davranışlar", 2014. *Dinin Toplumsal İnşası*, 2015. "Ortadoğu'da Toplumsal Meşruiyet Krizi", 2016. *Din ve Toplumsal Çatışma*, 2017. *Din Sosyolojisi*, 2018. "Umran İlmi Çatışma Çözümü ve Barış", 2018. Din, meşrûlaştırım, asabiyet gibi temel kavramları açıklamada; İbn Haldun'un çatışma

çözümüne yaklaşımını, devlet ve toplum üzerine fikirlerini değerlendirmede; çatışmanın çözümünde ve toplum düzenini korumada dinin etkisi, dinin toplum yapısına etkileri, din toplum etkileşimi, dinin toplumsal boyut ve işlevleri, dinin toplumsal değişimle karşılıklı ilişkileri, dinin sosyal bütünleşme, farklılaşma, çatışma ve tabakalaşma üzerine etkileri veya diğerlerinin din üzerindeki etkileri konularında yararlanılmıştır.

Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, 1974. *Anti-Dühring*, 1977. *Köylüler Savaşı*, 1978. *Tarihte Zorun Rolü*, 1979. *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 1990. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 1966. *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, 1967. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, 1979. *Yahudi Sorunu*, 1997. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, 1999. *İntihar Üzerine*, 2006. *Kapital Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Cilt 1, 2011. *1844 El Yazmaları*, 2013. Karl Marx - Friedrich Engels, *Din Üzerine*, 2002. *Alman İdeolojisi*, 2013. *Komünist Parti Manifestosu*, 2014. Sınıf çatışması, eylem ve etkileşim, toplumsal eşitsizlik, bağımlılık, güvenlik, devlet, iktidar, din, yabancılaşma, komünizm, aykırılık gibi temel kavramları açıklama ve tanımlamada, ideolojik kavramların çatışmaya etkisi, fikir ve teorilerinin temeli olan diyalektik yöntem, kapitalist düzende toplumun bölünmesi, dinsel sınırlılıklar, özel mülkiyet ve sivil toplum eleştirisi, üretim ilişkileri ve dönemine göre ekonomik şekiller, dönemin siyasi sorunları gibi konularda yararlanılmıştır.

Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, 1947. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, 1999. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 2012. *Din Sosyolojisi*, 2012. *Ekonomi ve Toplum*, 2012. Çatışma, barışçıl çatışma, meşruiyet, anlama, rekabet, otorite, karizma gibi kavramlarını tanımlamada, metodolojik açıdan bilimsel araştırma yönteminin niteliği, çatışma ve uyum olgularının şartları ve etkileri, din ve siyaset arasındaki çatışma konularında yararlanılmıştır.

Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, 2006. *Bireysellik ve Kültür*, 2009. uyum, uyumsuzluk, eşitsizlik, rekabet, gerilim, kavramlarında; çatışma teorisi, toplumsal bir çevrenin oluşumu, ihtilafların olumlu yönü, çatışma ve çelişkinin bireyin kişiliğini etkilemesi konularında yararlanılmıştır.

d) Çatışmanın kökenleri açısından siyasi, sosyal ve ekonomik içerikli yayımların bazıları;

Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 1987. *El-Medinetü'l Fâzıla*, 2001. Erdemli toplum, cahil toplum kavramlarını tanımlamada; birbirinden farklı toplumların karşılaştırılmasında; Farabi'nin erdemli toplum kavramı temelinde tasarladığı toplum yapısının genel niteliklerini ve kurallarını belirlemede yararlanılmıştır.

Jean Jacques Rousseau, *Emile or On Education*, 1979. *Toplum Anlaşması*, 1997. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, 2003. *Ekonomi Politik*, 2005. Genel irade, özel mülkiyet kavramlarını tanımlama ve toplum anlaşmasını açıklamada; sosyal eşitsizliğin ekonomik boyutları, rekabet, çıkar çatışması gibi etkili duygu ve davranış biçimleri, toplumsal ve siyasi çatışmanın kökenleri, toplumsal farklılıkların nedenleri, sivil toplum düşüncesi, toplum düzeninin ve birliğinin önemi, toplumsal çatışmaların ekonomik kökenleri konularında yararlanılmıştır.

John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, 1999. *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, 2007; hâkimiyete kimin sahip olması gerektiği problemi, siyasi yönetimin kökeninin nasıl olması gerektiği, meşru düzenin geçerli şartları, yönetimin ve devlet teşkilatının doğru biçimde olması, sözleşmelere tam olarak uyulması konularında yararlanılmıştır. Diğerleri arasında Andrew Heywood, *Siyasî ideolojiler: Bir Giriş*, 2013; liberalizm, ideoloji kavramı ve siyaset tanımı; Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 2007; din kavramı, en iyi toplumsal düzen için devletin meşruluğu, kanunların önemi, savaşın sebepleri; Pierre Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, 2010, mülkiyetin dengesizleşmesi ve mülkiyet kavramı açısından yararlanılmıştır.

e) Çatışma çözümü ve çatışma yönetimi konusunda önemli diğer eserlerin bazıları;

Mohammed Abu-Nimer, "Conflict Resolution in An Islamic Context: Some Conceptual Questions", 1996. "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities.", 1996. *Dialogue, Conflict Resolution, and Change*, 1999. "Conflict Resolution, Culture and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding", 2001. "A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam", 2000 - 2001 "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict.", 2004; çatışma çözümünün ana süreçleri çerçevesinde

uzlaşma, kolaylaştırma, arabuluculuk, müzakere, tahkim ve problem çözme yaklaşımları, uluslararası ilişkilerde çatışma çözüm süreçlerinde güven kavramı, ABD'de ortaya çıkan çatışma çözme alanının genel doğasını yansıtan varsayımlara göre çatışma çözümü, çatışma çözümünde batı ve doğu merkezli yaklaşımlar, dinler arası barış inşa eğitimi süreci ve dini uyum, çatışma çözme müdahale süreçlerinin altında yatan varsayımları değerlendirmek için yararlanılmıştır.

John Burton, Frank Dukes, *Conflict: Readings in Management and Resolution*, 1990; analitik problem çözmeyi kolaylaştıran çatışma çözümünün genel tezi olarak insan ihtiyaçlarının gücünü değerlendirmede yararlanılmıştır.

Gary Furlong, *The Conflict Resolution Toolbox: Models & Maps For Analyzing Diagnosing, and Resolving Conflict*, 2005; çatışma yönetimi kavramı ve çatışma çözümünün genel niteliklerini yorumlamada yararlanılmıştır.

Sohail H. Hashmi, "Is There an Islamic Ethic of Humanitarian Intervention?", 1993. "The Qur'an And Tolerance: An Interpretive Essay on Verse 5:48", 2003. "Political Boundaries and Moral Communities: Islamic Perspectives", 2003. "Islamic Ethics and Weapons of Mass Destruction", 2004. "9/11 and the Jihad Tradition", 2006. "Islam the Middle East and the Pan-Islamic Movement", 2009 "War and Peace", 2014; Savaş, barış, ümmet, cihad, dârü'l-İslam kavramlarında; baskı altında olan Müslümanlar adına yapılan müdahalelerde Kur'an'ın tavsiyelerini ve emirlerini belirlemede, savaşın boyutları ve sınırlarını çizmede, çoğulculuk etiği ve Kuran'da cihadın yeri konularında yararlanılmıştır.

Bu çerçevede "Çatışma Çözümü ve İslam" başlıklı tezle ilgili konunun kapsamı dört bölüme ayrılmıştır.

1. Bölüm: Çatışma Kavramı ve Çatışma Teorisi
2. Bölüm: Çatışma Çözüm Sistemleri ve Çatışma Çözüm Stratejileri
3. Bölüm: İslam'da Çatışma Çözüm Sistemi ve Çatışma Yönetimi
4. Bölüm: Aktüel Örneklerle Çatışma Çözümü ve Dinler Arası Etkileşim

1. BÖLÜM

ÇATIŞMA KAVRAMI VE ÇATIŞMA TEORİSİ

1.1. ÇATIŞMA KAVRAMI KÖKENİ VE TANIMLAMA

Çatışma kavramı Türk diline göre birbirine çatmak veya çatılmak, birbirini tutmamak veya çelmek, kavga etmek gibi anlamlara gelmektedir.¹ İngilizcede conflict terimi çatışma, anlaşmazlık² ve uyuşmazlık³ gibi Türkçe kavramları karşılarken, Fransızca conflit(un conflit armé, conflit d'intérêts, conflit d'opinions) terimi ise çarpışma, anlaşmazlık kavramlarını karşılamaktadır.⁴ Kelimenin Latince kökeni ise configere kelimesidir.⁵

“Emirde nizaa düştünüz”⁶ ayetinde görülen نزاع kavramı başta olmak üzere çatışma olgusuyla ilgili olarak صراع , الجهاد , جدال , حرب , قتال , خلاف en belirgin Arapça kavramlardır. Conflict(çatışma) kavramının, Arapça ve Osmanlıca karşılıkları چکشمه (çekişme), تصادم (tesâdum), منازعه (münâza'a) şeklinde verilmiştir.⁷

نزاع terimi çekişme, niza, kapışma, mücadele kavramlarıyla karşılanmıştır.⁸ *Kur'an Kavramları Sözlüğü'nde* تنازع ve منازعة birbiriyle çekişmek, boğuşmak manasına gelmektedir. Düşmanlık ve mücadele de bu kelimelerle ifade edilmektedir.⁹ Ayrıca conflict(çatışma) kavramının karşılığı olarak, اصطراع , صراع kavramı verilmiştir.¹⁰

¹ İsmail Parlatır vd. (ed.), *Tdk Türkçe Sözlük* (Ankara: Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, 1998), 445.

² Peter H. Collin, *Dictionary of Poitics And Government* (London: Bloomsbury Publishing, 2004), 50.

³ Mustafa Dönmez vd. (ed.) *Avrupa Birliği Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Matus Basımevi, 2009), 70.

⁴ Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Adam Yay., 1985), 302.

⁵ P. G. W. Glare (Ed.), *Oxford Latin Dictionary* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 441.

⁶ Âl-i İmrân 3/152.

⁷ James W. Redhouse, M.R.A.S., *Redhouse's Turkish Dictionary*, ed. Charles Wells (London: Oxford University Press, 1880), 74.

⁸ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 875.

⁹ Rağib El-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 1045.

¹⁰ Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan (New York: Spoken Language Services Inc., 1976), 597.

Yakın kavramlardan ل جدا sürtüşme ve üstün gelme bağlamında çaba sarf etmektir.¹¹ جهاد ise, düşmana karşı savunma yaparken var gücünü kullanmaktır.¹² اختلاف ve مخالفة her bir kişinin davranış veya söz olarak başkasının tuttuğu yoldan farklı yolu tutturmasıdır.¹³ حرب kelimesi ise savaş demektir.¹⁴

Rekabeti çağrıştıran tanımında çatışma, rakibin boyun eğmesi veya yok edilmesini hedef edinen fertler veya zümreler arasındaki yarışma demektir.¹⁵ Toplumsal çatışma ise kişi ya da toplumsal kümelerin birbirlerinin amaçlarını engelleme, çıkarlarının gerçekleşmesini önleme çalışması olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Diğer bir tanımda çatışma kavramı iki veya daha çok kişi veya grubun bir diğerini ortadan kaldırmaya veya etkisizleştirmeye çabaladığı bir etkileşim formudur.¹⁷

Benzeri bir kavram olan antagonizma çatışma kavramının özel bir şekli olarak düşünülebilir. Uyuşmazlık, ayrılık, karşıtlık, çatışma, mücadele ve tezat olarak tanımlanan antagonizma (antagonisme),¹⁸ fertler, zümreler veya toplum sınıfları arasındaki gerginlik ve çatışmalardır.¹⁹ Örneğin kast gibi bir toplumsal sistemin varlığını sürdürmesini sağlayan durum, grupların karşıt konumda yer almalarıdır. Bu bakımdan karşıtlık ve çatışma durumu işlevsel olarak görülebilir.

Anthony Giddens, üretkenliğin olduğu kadar yıkıcılığın da kaçınılmaz bir kaynağı olarak gördüğü çatışmayı,²⁰ bireyler veya grupların çıkarlarının farklılığı ve aralarındaki aktif mücadeleler kapsamında iki ayrı anlamda ele almıştır.²¹ Ona göre çatışma kavramı mantıken aktörlerin etkileşime taşıdıkları 'istekler' kavramını öngerektiren 'çıkar' kavramıyla sıkı ilişki içindedir. Çıkar uyuşmazlıkları temelinde sürdürülen aktif mücadele anlamında çatışma, etkileşimin bir özelliğidir.²²

---

¹¹ Isfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 226.

¹² Isfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 248.

¹³ Isfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 357.

¹⁴ Isfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 271.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969), 62.

¹⁶ Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Savaş Yayınları, 1984), 120.

¹⁷ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 113.

¹⁸ Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, 79.

¹⁹ Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, 22.

²⁰ Anthony Giddens, *İleri Toplumların Sınıf Yapısı*, çev. Ömer Baldık (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999), 365.

²¹ Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 255-256.

²² Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi*, çev. Ümit Tatlıcan & Bekir Balkız (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), 165.

Habermas'a göre çatışmanın felakete yol açan zirve noktasında ifade edilen karşıtlık, aksiyon sisteminin ve temel karakterlerin şahsiyet sistemlerinin yapısında tabî ve zarûrî olarak vardır. İştirâk edenler yeni kimliklerin teşekkülü ile yazgının efsanevî gücünü dağıtarak özgürlüklerini geri kazanma kuvvetini toplayamazlarsa yazgı, karşısında çatışan normların açığa çıkması durumunda tahakkuk eder.²³

Bir başka tanımlama ise isyan kavramıyla ilgilidir ve bir buyruğa uymamak, bireyler ya da türdeş toplumsal gruplar arasında açık çatışma anlamına gelmektedir.²⁴ Psikolojik bir olgu olarak aynı kavram uzlaştırılmayan istek ve eğilimlerin bireyi etkilemesi²⁵ veya bireyde zıt duygulardan ortaya çıkan gerginlik durumu²⁶ olarak tanımlanabilir. Kişisel (iç) çatışma birçok insanın, karşılaşılan günlük görevlerle ve alınan kararlarla yaşadığı içsel bir zorluk olarak tanımlanabilirken,²⁷ kişiler arası çatışmalar kültürel farklılıkların yanı sıra belirsiz iletişim, öz tutarlılık baskısı, yanlış algılar ve empati eksikliğinden kaynaklanabilen iki veya daha fazla taraf arasındaki çatışmayı içermektedir.²⁸

Sosyal araştırmalardaki esas temalardan biri olan sosyal çatışma²⁹ çerçevesinde yer alan çatışma yaklaşımları ise çatışma kavramının değişim ve eşitsizlik kavramlarıyla yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Yapısal-işlevselci paradigmanın tersine sosyal çatışma paradigması, toplumu çatışma ve değişim üreten eşitsizlikler arenası olarak görmekte ve teorileri de bu çerçevede ışığında üretmektedir.³⁰

Max Weber'e göre aktörün kendi iradesini diğer taraf veya tarafların direncine karşı üstün kılmaya yönelik bir hareket olması durumunda toplumsal bir ilişkiden çatışma olarak bahsedilebilir. Bununla birlikte barışçıl çatışma terimi ise

---

²³ Jürgen Habermas, "Sosyal Bilimsel Bir Kriz Kavramı", *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 88.

²⁴ Éric Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, çev. Halime Yücel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 49.

²⁵ Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980), 51.

²⁶ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2004), 105.

²⁷ Richmond Wynn vd., "Multiculturalism, Conflict Transformation, and Peacebuilding: Practitioner and Client Working Together", *Conflict Resolution And Peace Education*, ed. Candice C. Carter (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 9.

²⁸ Richmond Wynn vd., "Multiculturalism, Conflict Transformation, and Peacebuilding: Practitioner and Client Working Together", 10.

²⁹ Ralf Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", *The Journal of Conflict Resolution* 2/2 (1958), 170.

³⁰ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji* (Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2009), 16.

gerçek fiziksel şiddetin kullanılmadığı durumlara uygulanmalıdır. Barışçıl çatışma diğerlerinin de istediği avantajlar ve fırsat durumlarını kontrol sahibi olmak için biçimsel anlamda barışçıl bir girişime dayandığı sürece rekabet demektir.³¹ Weber aynı zamanda Vergemeinschaftung(cemaatleşme veya topluluk olma modeli) kavramını, öznel anlamının olağan yorumuna göre çatışmanın en radikal antitezi olarak yorumlamıştır.³²

1.2. SOSYAL SÜREÇ OLARAK ÇATIŞMA VE UYUM TEORİSİ

İbn Haldun'un toplumsal teorisinde yer alan en önemli kavramlardan birisi, güçler dengesinde merkezi olan "güç" kavramıdır. Bu kavram, onun sosyal hareketlere bakış açısında ve toplumun bireyin ötesinde bir olgu olduğunu vurgulamasında belirlemektedir. Ona göre sosyal hareketlerin gücü, bireysel gücün üstündedir.³³ Modern sosyolojide yer alan önemli konulardan olan sosyal hareketler durağanlığın aksine değişimi çağrıştırmaktadır. Bir yan disiplin olarak sosyal hareketlerin sosyolojisinin uyma ve çatışma gibi iki süreci kapsaması,³⁴ değerlendirmenin sabit değil süreklilik içeren kavramlarla ele alınmasına imkân tanımaktadır. Burada sosyal hareketlerle ilintili olan sosyal süreç, rol ve kişilerin karşılıklı işlevde bulunma tarzları olarak tanımlanabilir. Temel sosyal süreçler ise işbirliği, uyarlanma, özümseme, çatışma, karşıtlık ve rekabettir.³⁵

Örneğin bireylerin arasında davranış biçimlerinin etkisiyle gelişebilen veya topluluklarda karşıtlık biçiminde aynı zamanda ortaya çıkan çatışma süreci rol veya statü durumlarından ayrı olarak ele alınabilir. Hareketlilik biçiminde tanımlanan uyum ve çatışma kavramlarının teorik olarak birbirini tamamladığı varsayılmaktadır. Bu varsayıma göre entegrasyon teorisi (konsensüs ya da değer teorisi), çatışma

---

³¹ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, ed. Talcott Parsons (New York: Oxford University Press, 1947), 132.

³² Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, 137.

³³ Ebu Zeyd Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 1/463.

³⁴Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 13.

³⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 107.

teorisi ile tamamlanmaya veya iç içe geçmek suretiyle onunla örülmeye ihtiyaç duyar. Çatışma teorisi, yapısal-fonksiyonalist madalyonun öbür yüzüdür.³⁶

Sosyolojik anlamda uyum teorisi ve çatışma teorisi gibi zıt görünen iki teoriyi savunan sosyologların tasarladıkları birbirinden farklı teorileri sosyoloji biliminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda içinde buldukları toplumun bunalımlarına ve toplumsal problemlerin çözümlerine yoğunlaşmaları da toplumsal gelişmeyi sağlama, daha sağlıklı toplum veya ideal düzene ulaşabilme yöntemlerini sistematize etmeyi kolaylaştırmıştır. Bu anlamda örneğin karşıt fikirlere sahip olan sosyologlar bazı şartlar altında işlevsel olarak savaş olgusunun gerekliliğini, paradoksal görünse de barış için savaşmak gibi bir fikirle savunabilmektedirler.

Bu örnekte olduğu gibi aynı sosyolojik olgu farklı açılardan ele alınabilmektedir. Kimi zaman bazı şartlarla veya nedenlerle savaşın ve mücadelenin gerekli olduğu savunulurken, bazen de savaşın sosyal yaşantının muhtelif elemanları üzerine en büyük tahrip edici etkinin sebebi olarak düşünülmesi gibi,³⁷ birbirine zıt fikirler ortaya çıkabilmektedir.

1.3. İŞLEVSEL TEORİ VE ÇATIŞMA TEORİSİ TEMEL KAVRAMLARI

1.3.1. İşlevsel Teori ve Bağıntılı Kavramlar

İşlevsel teorisyenler toplumsal düzen, toplumsal uyum, dayanışma, birbirine bağlılık, disiplin, birlik, kontrol etme, hükmetme kavramlarını ön plana çıkarmaktadırlar. Onlara göre ahlaki temelde bir araya gelmiş bireyler toplumsal düzeni sürdürmek ve ilişki biçimlerinde dengeli ve ölçülü olmak zorundadırlar. Ayrıca toplumsal kurumlar işlevsel, dengelidir ve çatışma olgusu bir gerçeklik olarak var olsa bile kurallar ve değerlerin gücü ile kontrol edilebilir biçime gelebilir ve çatışmasız bir düzen mümkün olabilir. Bu anlayışa yakın isimlerden Durkheim, ahlâkın kurumsal yapılar için önemine vurgu yapmış ve içtimai bir müessesenin, bir

---

³⁶ Giddens, *İleri Topluların Sınıf Yapısı*, 12.

³⁷ Pitirim. A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. Münir Raşit Öymen (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 1/290.

ahlâk disiplini olmadan yaşayamayacağını düşünmüştür; çünkü ona göre aksi durumda ortada ancak birbiriyle çarpışan fert iştahları kalacaktır.³⁸

İşlevsel yaklaşımda önemli kavramlar olan toplumsal düzen veya toplumsal sistem üyelerinin haklarını, ödevlerini, toplumsal konum ve işlevlerini, rollerini ve uygun davranışlarını ayrıntılarıyla tanımlayan, yürürlüğe konulmuş, zorunlu bir yasa kuralları takımına sahip olan, örgütlenmiş bir grup olarak tanımlanabilir.³⁹ Sosyal teoride düzen terimine bağlı olarak kaos ya da biçimsizlik ile karşıtlık içinde olan düzen sorunu, toplumsal ilişkilerde formun nasıl meydana geldiği ya da toplumsal sistemlerin zaman ve alanı nasıl birbirlerine bağladığı sorundur.⁴⁰

Toplumsal uyum ve uygunlaşma açısından bireyi toplumsal olanın etkisi altında bırakan işlevsel düzende toplum hayatı otorite baskısı altında düşünüş, duyuş ve davranış tarzlarının bir uygunlaşma ve kaynaşması olarak da kendini göstermektedir.⁴¹ Toplumsal uyuma sahip olan toplumda dayanışma ve bağımlılık belirgin kavramlardır. Durkheim'e göre topluma bağlanmak demek toplumsal ideale bağlı kalmak demektir. Bu toplumsal idealden toplumun her üyesinde vardır ve herkes grubu bir araya getiren bu kolektif tipin bir parçası sayılmaktadır.⁴² Dolayısıyla toplum, bireylerde sürekli bir bağımlılık duygusunu beslemektedir.⁴³ Bu düşünceye benzer şekilde toplumsal hareketin her zaman toplumsal dizgenin dışından gelen bir eyleme, bir bilince bağımlı olduğu, işçi hareketinin bile büyük çoğunlukla bir siyasal partinin yönetimine bağımlı geliştiği savunulabilmiştir.⁴⁴

Bununla birlikte kontrol ve disiplin kavramları işlevselci yaklaşımda önemli konumdadır. Albert Camus'a göre her toplum kendisi için bir yasa olarak görülebilecek bir disiplini varsaymaktadır.⁴⁵ Durkheim'e göre ise düzenlilik duygusuyla otorite duygusu disiplin anlayışı olarak adlandırılabilir, biraz daha karmaşık tek bir anlayışın iki ayrı görüntüsü gibidir ve disiplin anlayışı her türlü

---

³⁸ Émile Durkheim, *Meslek Ahlâkı*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986), 17.

³⁹ Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 246.

⁴⁰ Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, 31.

⁴¹ Taplamacıoğlu, *Genel Sosyoloji*, 23.

⁴² Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2004), 84.

⁴³ Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, 253.

⁴⁴ Alain Touraine, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev. Olcay Kunal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 127-128.

⁴⁵ Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, çev. Tahsin Yücel (Ankara: Kuzey Yayınları, 1985), 273.

ahlak anlayışının temel özelliğidir.⁴⁶ Amacı davranışları düzenlemek olan disiplin,⁴⁷ hem toplumun çıkarları açısından, hem yokluğunda düzenli bir işbirliği sağlanması mümkün olmadığından, hem de bireyin çıkarları açısından yararlıdır.⁴⁸

Ortak davranış ve inanış biçimleriyle kendisini gösteren birlik olma duygusu kuvvetli bir toplumsal duygu haline geldiğinde fertler aynı kelimeyi telaffuz ederek ya da bazı şeylerle ilgili aynı tavırları göstererek birlik haline gelir ve bir olduklarını hissederler.⁴⁹ İşlevselci düşünce en nihayetinde bireyi toplumun vesayeti altında olma durumuna konumlandırır. Zira insanlar arasındaki münasebetlerin hiçbir düzene bağlı olmadığı zaman meydana gelen devamlı çarpışmalar ve tartışmalardan ferdin de ıstırap çekeceği şüphesizdir.⁵⁰

İşlevselcilik aynı zamanda toplumsal kontrolü sağlamak için en etkili vasıta olan devleti olumlayan ve yücelten yaklaşımları savunmaktadır. Hegel'e göre devlet içinde gerçek varlığa kavuşan birey, eğitim aracılığıyla öznellikten kurtulup devlet içinde nesnellik kazanmalıdır.⁵¹ Durkheim'in bakış açısıyla da toplumsal düşünce organı olan devlet, öğretisi sistemleri oluşturmak için değil, kolektif tavrı yönetmek için düşünülmektedir.⁵²

İşlevselci teorilere karşı eleştiriler genelde toplumsal olgularda bireysel faktörün göz ardı edilmesi veya yeterince üzerine durulmaması ile ilgilidir. Eleştirilen yönüyle işlevselcilik çatışmayı, onu fiilen her türlü aktif insani boyutundan soyutlayan temel bir süreçte özümlemektedir. Özelde ise toplumsal değişim teorileri, kurumlar ya da yapılar ile insan özneler arasındaki önemli karşılıklı ilişkiyi en alt düzeye indirmektedir.⁵³ Georg Simmel'e göre, toplumun tüm birimlerinde toplum üyelerinin ortak veya farklı eğilimleri iç içe geçmiş şekildedir. Mutlak anlamda birbirine uyumlu bir grup olamayacağı gibi, saf birlik olma durumu(vereinigung) gerçekdışıdır.⁵⁴

---

⁴⁶ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, 47.

⁴⁷ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, 45.

⁴⁸ Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, 59.

⁴⁹ Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 279.

⁵⁰ Durkheim, *Meslek Ahlakı*, s. 38.

⁵¹ Hegel, *Tarihte Akıl*, s. 111.

⁵² Émile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 100.

⁵³ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 292.

⁵⁴ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 88.

1.3.2. Çatışma Teorisi ve Bağlantılı Kavramlar

Toplumunu meydana getiren gruplar arasında gerçekleşebilen çatışmanın sosyal gelişmede önemli bir fonksiyona sahip olduğunu savunan çatışma teorisi kavramı,⁵⁵ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yapısal işlevselci yaklaşımların karşıt düşüncesinde olan sosyologların yazılarını tanımlamak için kullanılmaktadır.⁵⁶ Sosyoloji ve ekonomi bilimi için etkisi tartışılmaz olan yaklaşım sınıf çatışmasını, ekonomik ilişkiler sürecini, komünist devrimi analiz eden Marx ve Engels başta olmak üzere çatışma teorisyenleri, tüm tarihi süreci ve toplumsal yaşamı çatışmanın ilerlemeye ve yenileşmeye neden olan yönü ile yorumlarlar. Böylece toplumdaki farklılaşma ve ayrılaşmayı çağrıştıran uyumsuzluk, değişim, dönüşüm, hareket, gerilim, eylem, hükmetme, eşitsizlik, mücadele, karşıtlık, rekabet gibi kavramlar üzerine yoğunlaşırlar.

Kavramlardan yola çıkarak yapılan çalışmalarda toplumdaki bölünmeler, güç, eşitsizlik ve mücadele sorunları, toplumdaki baskın ve dezavantajlı gruplar arasındaki gerilimlerin ve kontrol ilişkileri sürecinin incelenmesi temel konulardandır.⁵⁷ Ayrıca önemli teorisyenlerden Marx - Engels devlet iktidarına, burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir komite olarak yaklaşmaktadır.⁵⁸ Böylece çatışmada geleneksel ve modern karşıtlıklar, geleneklere muhalif yeni inanışların ortaya çıkmasıyla yeni karşıtlık alanları biçimlenebilir veya üretim ve yönetim ilişkilerinden karşıtlıklar doğabilir. Simmel'e göre geleneksel olanda ısrar edenler ile kendilerine yenilikçi bir hayat biçimi kurmak için çabalayanlar uzlaşmaz şekilde birbirine düşman olabilirler.⁵⁹

Diğer bir çatışma teorisi yaklaşımına göre de tarihi süreçte yaşanan bütün toplumsal çatışmaların temelinde ekonomik bağıntı şekilleri ve üretici gücün çelişkisi

---

⁵⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 404.

⁵⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 111.

⁵⁷ Giddens, *Sosyoloji*, 56.

⁵⁸ Karl Marx & Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu* (İstanbul: Evrensel Basım Yayıncılık, 2014), 27.

⁵⁹ Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, çev. Tanıl Bora vd. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 106.

yer almaktadır.⁶⁰ Bu açıdan üretim biçiminin ortaya çıkardığı düzenin birey ve gruplar üzerine sömürücü ve ezici etkisi çatışma teorilerini biçimlendirmiştir. İnsanın bu şekildeki sömürüsüne vurgu yapan Marx, işçinin zorunlulukla karşılaşacağı sonucun, fazla çalışma ve zamanından önce ölüm, makineleşmek, sermayeye kölelik, daha fazla rekabet ve işçilerin bir kesimi için de açlık ve dilencilik olduğunu savunmuştur.⁶¹

Çatışmacı yaklaşımda karşıtlıkların topluma yansıyan boyutuyla olumlu yönü özellikle vurgulanmaktadır. Georg Simmel herhangi bir toplumun belirgin bir biçim alabilmesinde uyum, yardımlaşma ve karşıt olarak uyumsuzluk, rekabete de belirli bir oranda ihtiyacı olduğunu; ancak yaşanan ihtilafların olumsuz sosyolojik örnekler olarak sayılamayacağını savunmuştur. Ona göre toplum bu iki zıt etkileşimden bütünüyle olumlu olarak tezahür etmektedirler.⁶² Bu olumlama düşüncesi daha önemli olarak görülmektedir ve işlevseldir. Uyumsuzluk, uyumdan daha ikna edici bir biçimde grupları kendine getirme fonksiyonuna sahiptir. Bu yönüyle kimi zaman güçlü bir araç olan müşterek bir düşman algısı aynı amaç için bir araya gelen bireyleri veya toplulukları harekete geçirebilir.⁶³ Simmel çatışmayla ilintili olan gerilim kavramını da aynı bakış açısıyla değerlendirir. Buna göre çatışan tarafların yaşadığı gerilim yine çatışmayla giderilir. Çatışmanın bariz niteliği olan barışın amaçlanıyor olması, çatışmanın doğasına uygun olan ifadelerden bir tanesidir.⁶⁴ Simmel gibi Lewis Coser de, toplumsal çatışmanın olumlu ve işlevsel yönünü vurgular. Ona göre çatışma toplumu parçalamak bir yana ilişkiler sistemlerini düzenlemesi bakımından işlevlerin sürdürülmesini sağlamakta, denge sağlayıcı ve istikrar getirici bir etki doğuran güvenlik supabı mekanizması vazifesi görmektedir.⁶⁵

Lewis Coser'e göre çatışmanın sadece yeni normlar, yeni kurumlar üretmediği, doğrudan ekonomik ve teknolojik alanda teşvik edici bir yöne sahip olduğu söylenebilir.⁶⁶ Bununla birlikte çatışma oldukça rasyonelleştirilmiş sistemler

---

⁶⁰ Karl Marx & Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok & Olcay Geridönmez (İstanbul: Evrensel Basım Yayıncılık, 2013), 74.

⁶¹ Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge (İstanbul: Birikim Yayınları, 2013), 22.

⁶² Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 89.

⁶³ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 115.

⁶⁴ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 87.

⁶⁵ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 290.

⁶⁶ Lewis A. Coser, "Social Conflict and the Theory of Social Change", *The British Journal of Sociology* 8/3 (1957), 198.

için görünüşte işlevsiz olsa da aslında önemli gizli sonuçlara sahip olabilir.⁶⁷ Ayrıca Coser çatışmanın bir değişim kaynağı kadar bir sonuç olabileceğini düşünmüştür. Yeni bir buluş, difüzyon yoluyla yeni bir kültürel özellik getirilmesi, yeni üretim veya dağıtım yöntemlerinin geliştirilmesi gibi sosyal bir sistem içinde farklı bir etkiye sahip olacaktır.⁶⁸ Coser'e göre tüm sosyal sistemler aynı derecede çatışma ve zorlama içermez. Her bir sistemdeki çelişkili davranışın kaynakları ve görülme sıklığı yapının türüne, sosyal hareketliliğin kalıplarına, statü oluşturma ve kazanma ve kıt güç ve servetin tahsis edilmesinin yanı sıra, belirli bir güç dağıtım dağılımının derecesine göre değişmektedir. Kaynaklar ve durum, farklı alt sistemlerdeki bileşen aktörler tarafından kabul edilir. Ancak, herhangi bir sosyal yapı içinde, yeterli ödül için fırsatların üzerinde fazla sayıda talep sahibi varsa zorlanma ve çatışma ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Marx ve Engels tarih, siyaset ve ekonomi politik temelindeki teorilerinde süreklilik, eylem ve etkileşim kavramlarını üretim ve tüketim ilişkileri kapsamında ele almışlardır. Onlara göre toplum, insanların karşılıklı eylem ve etkilerinin ürünüdür. Bu açıdan üretici güçlerin gelişim süreciyle tüketim süreçleri birbirine uygun şekilde değişecektir.⁷⁰ Filozofların dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladıkları, dünyayı değiştirmenin ise esas olması gerektiği söylemiyle,⁷¹ eylem ve etkileşimin sürekliliğinin asıl amaç olan değişimi beraberinde getireceğini savunmuşlardır. Ayrıca burjuva döneminin tüm ötekilerden ayırt edici niteliği olan kapitalizmin gerçekleştirdiği hareketle, devamlılığı ve değişken niteliğe sahip olan üretimin, toplumun tüm tabakalarında güven kaybına ve huzursuzluğa neden olduğunu vurgulamışlardır.⁷² Böylece aykırılık ve ayrılık olmadan ilerlemenin olmayacağı fikri teorinin belki de temel niteliği haline gelmiştir.⁷³

Değişim kavramını vurgulaması açısından Dahrendorf'un çatışma teorisi ise her yerde var olan sosyal değişim ve sosyal çatışmayı, sosyal yapının tüm unsurlarının "işlevsizliğini" ve sosyal birliğin sınırlayıcı karakterini varsaymaya

---

⁶⁷ Coser, "Social Conflict and the Theory of Social Change", 200.

⁶⁸ Coser, "Social Conflict and the Theory of Social Change", 203.

⁶⁹ Coser, "Social Conflict and the Theory of Social Change", 201.

⁷⁰ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Erdoğan Başar (Ankara: Sol Yayınları, 1966), 201.

⁷¹ Marx & Engels, *Alman İdeolojisi*, 17.

⁷² Marx & Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, 29.

⁷³ Karl Marx & Friedrich Engels, *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç (Ankara: Sol Yayınları, 2002), 33.

dayanan bir yaklaşımdır. Böyle bir teorinin bilimsel olması (sosyal entegrasyon teorisi gibi) ve teorinin unsurlarının toplumun çatışma modeliyle çelişmemesi gereklidir. Kullanılan kategoriler, mümkün olduğunda entegrasyon teorisi ile uyumalıdır veya en azından bunlara karşılık gelmelidir. Bir çatışma teorisi, toplumsal çatışmaları yapısal düzenlemelerden türetmeyi sağlamalı ve bu sistematik olarak oluşturulan çatışmaları göstermeli; hem çatışma biçimlerinin çeşitliliğini hem de yoğunluk derecelerini hesaba katmalıdır. Böyle bir sosyal teorinin son hedefi, sosyal değişimin açıklamasıdır. Süreci ve toplumsal değişimi yönlendiren güçlerin yerini bulmak bir çatışma teorisinin görevidir.⁷⁴ Dahrendorf devleti, yani politik yönüyle toplumu, içinde sadece vatandaşların (seçmenler) ve emir olanaklarıyla donatılmış pozisyonların sakinlerinin olduğu zorunlu olarak koordine edilmiş bir grup olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla politik çatışma akla gelebilecek her koşulda toplumun yapısal bir gerçeğidir. Bu çatışma hafif veya ağır biçimlerde olabilir; yüzeysel bir gözlemcinin görüş alanından sınırlı süre sonra bile yok olabilir; ama kaldırılamaz. Totaliter bir devletin yönlerinden biri, muhalefeti bastırma, yani sosyal çatışmayı bastırma girişimidir.⁷⁵

Dahrendorf'a göre sosyolojik çatışma teorisi, belli sosyal yapısal örgütlenmelerde, hükümdarlar ve yönetilenler arasındaki sürtünmelerin bir açıklamasıyla kendisini sınırlamalıdır.⁷⁶ Bu açıdan sosyolojinin görevi belirli sosyal yapılardan çatışmaları türetmek ve bu ortaklıkları psikolojik değişkenlere ya da tanımlayıcı-tarihsel olanlara ya da şansa teslim etmemektir.⁷⁷ Ayrıca çatışma sorunu, toplumların bütünleşmesinden daha az karmaşık değildir ve sosyal gruplar arasında meydana gelen tüm çatışmaları ortak bir ilkeye indirgeme girişimi verimsizdir. Bu durum boş genellemeye ("her toplumun toplumsal çatışmalarla karşılaştığı gibi") ya da deneysel olarak haksız aşırı basitleştirmelere ("tüm toplumların tarihi, şimdiye kadar sınıf mücadelelerinin tarihi olmuştur") yol açmaktadır.⁷⁸

Çatışma teorisi ayrıca toplumsal ve politik anlamda egemenlik ve bireysel özgürlük ilişkilerinde çatışan hareketlerin yönetim sistemlerinde gözlenen değişime

---

⁷⁴ Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", 175-176.

⁷⁵ Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", 182.

⁷⁶ Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", 173.

⁷⁷ Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", 172.

⁷⁸ Dahrendorf, "Toward a Theory of Social Conflict", 170.

etkisini, karşıt olmanın olumlu yönüyle vurgulamaktadır. Halk iradesi, özgürlük ve eşitlik kelimelerini çağrıştıran sistem olarak demokrasi için çatışma gerekli bir unsur haline gelebilir. Bu fikre göre demokrasinin geleceği, dün olduğu gibi bugün de özgür kuramların korumasına bağlı olduğu kadar ekonomik olsun, ulusal olsun, dinsel olsun, her tür egemenlik biçimine karşı çıkan hareketlerin gücüne de bağlıdır.⁷⁹ Buradaki egemenlik olgusu en belirgin biçimde ise hükmetme ve ilintili olarak eşitsizlik kavramında belirginleşmektedir. Toplumsal eşitsizlik bir başkasının iradesinin mülk edinilmesi biçiminde gözlemlenebilir.⁸⁰ Bu yönüyle devletin varlığı hükmetme durumunun ortaya çıktığı kurum olarak görülmektedir. Marx-Engels bu boyutuyla hâkim ve yöneten sınıfı oluşturan bireylerin istek ve çıkarları için meşrulaştırılan devleti, kapitalist toplumun özeti olarak değerlendirmiştir.⁸¹

Bu doğrultuda birçok açıdan eleştirilen bir olgu olarak eşitsizlik ise siyasal ve toplumsal yapının gerçekliği olarak ortaya çıkmaktadır. Simmel'e göre toplumsal yapı eşitsizlik üzerine kurulmuştur. Böylece toplumu oluşturan bireylerin yapısal ve yaşamsal anlamda birbirinden farklı olması nedeniyle toplumsal eşitlik mümkün olmamaktadır.⁸² Böylece eşitsizlik kısmen çatışma olgusunun bir nedeni olarak düşünülmüştür. Camus'ya göre insanların toprak paylaşımı konusunda birbiriyle kavgası, üretimde yaşanan hızlı dönüşüm ve yaşanan eşitsizliğin sonucunda toplumun yürütücü güçleri olan sınıf kavgaları biçimlenmiştir.⁸³

Marx ve Engels'e ait tarihi süreçte yaşanan sınıfsal mücadelelerin toplumsal tarihi meydana getirdiğini savunan meşhur ifade ise,⁸⁴ çatışma olgusunun bir yönü ve bir davranış biçimi olarak mücadele kavramı yer almaktadır. Bu yönüyle toplumsal mücadeleyi kimi zaman çıkar farklılıkları beslemektedir. Çatışma nedenleri arasında yer alan ortak çıkarlar ve rekabet durumları çatıştıran veya barıştıran konumları açısından değişken olabilmektedir. Marx'a göre sanayi devrimiyle birlikte, birbiriyle bağlantısı olmayan kalabalıkların bir araya gelmesiyle birçok problem ortaya çıkmıştır. Kapitalist yapı için çalışan işçilerin birbiriyle

---

⁷⁹ Touraine, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, 336.

⁸⁰ Karl Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, çev. Mihri Belli (Ankara: Sol Yayınları, 1967), 112.

⁸¹ Marx & Engels, *Alman İdeolojisi*, 65.

⁸² Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 43.

⁸³ Camus, *Başkaldıran İnsan*, 187.

⁸⁴ Marx & Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, 24.

rekabeti, onların ayrılmalarına ve bölünmelerine neden olabilmektedir. Fakat aynı zamanda onların müşterek çıkarlarının ortaya çıktığı noktada işverenlerine karşı aynı amaç etrafında birleşmeleri de kaçınılmazdır. Burada işçilerin birlik olmalarının temel amacı, kapitaliste karşı genel ve ortak rekabeti birlikte yürütebilmeleri için işçiler arasındaki rekabete son vermektir.⁸⁵ Böylece çatışma olgusu herhangi bir grubu birbirine bağlamayı sağlayan organik bir bağ haline gelmektedir. Belli bir miktar ihtilaf, iç farklılık ve dış münakaşa toplumsal yapıyı bütünlemektedir.⁸⁶

1.4. ÇATIŞMA TEORİSİ VE KİTLE PSİKOLOJİSİ

Zaman ve mekân boyutuyla toplumsal kişilik kazanma, sosyal kimlik bilincine sahip olma açısından birey ve grup ilişkileri bireyin ve kitlenin psikolojik durumlarını ve birbirini bütünleyen ilişkilerini karşılaştırmayı gerektirir. Çatışmayla sonuçlanan durumlar ve süreçler kitle psikolojisiyle, kitleyi kontrol edebilme durumuyla ilgili olabilmektedir. Kitlenin bireyi motive ederek yönlendirebilmesi, ayrıcalıklı konuma sahip bireyin veya bireylerin kitleleri harekete geçirebilme gücü, çatışmanın psikolojik ve sosyal enerjisinin bir boyutudur.

Freud'a göre kitle psikolojisi bireyi belirli bir milletin, grubun, kastın elemanı olarak veya belirli bir amacı gerçekleştirmek için kitlesel biçimde organize olan kalabalığın bir parçası olarak değerlendirmektedir.⁸⁷ Kitle gibi bir bütün içinde var olan bireyde kişilik özelliklerinin ötesinde kitlesel özellikler farklı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde birey bazı kitlesel hareketlerde kendi özelliklerini yitirip kitle gibi bir organizmanın kişiliğine bürünmektedir. Bu durumlarda bireylerde kişiliğine ait bilinç ortadan kaybolabilir, kişiliğinin bilinçaltı yönü bireyi etkisine alabilir, kendisine dikte ettirilen fikirlerden etkilenerek o yönde hareket etme isteği kazanabilir.⁸⁸ Böylece sistemli olarak çatışmanın birbirinden farklı yoğunlukta türlerinde olduğu gibi, farklı amaçlar için yönlendirilen ve güçlü bir şiddet aracı olan

---

⁸⁵ Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 192.

⁸⁶ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 90.

⁸⁷ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Bozak Yayınları, 1975), 2.

⁸⁸ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 27-28.

kalabalık, tahakküm edici ve mutaassıp, itiraz ve münakaşaya tahammülü olmayan bir insan grubunu ifade edebilir.⁸⁹

1.4.1. Kitle Hareketleri ve Toplumsal Kimlik

Çatışmanın toplumsal gelişimi sağlaması kadar bireyin kimliğini uğraşılarda deneysel yöntemle kazanarak psiko-sosyal gelişimini tamamlama noktasında da etkili olması durumu, olgunun pozitif yönlerinden biri olarak görülebilir. Buna göre çatışma ve çelişki bireyin kişiliğinin birliğini önelemede hatta bu bütünlük için müşterek biçimde çalışmaktadırlar.⁹⁰ Birey ve grup arasındaki çatışma ve uyum sağlamada sosyal süreçler psikolojik süreçlerin tekrar, tezat, intibak durumları ve aşamalarının ürünü olarak görülebilir.⁹¹ Bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumu süreci kişisel gelişimde ortaya çıkan çelişkili durumları çözümlenme ve toplumsal çevreye uyum sağlamayı gerçekleştirebilme amaçları içerse de belirli bir çatışma sürecini de beraberinde getirebilir. Simmel'in düşüncesine göre insanın kendisini toplumsal grubuna uyarlayışı ile bireyselliğini öne çıkarıp grup içinde sivrilmesi arasındaki çatışmaya, bu ikisi arasında verilen tavizlere bakıldığında tüm toplumsal tarih okunabilecektir.⁹²

1.4.2. Kitle Etkileme Aracı Olarak İdeoloji

Bireyi ve kitleyi harekete geçirme durumu, düşünsel olarak fikir ve ideolojik bakımdan güçlü ifadelerin etkisi, fiili olarak başlı başına ekonomik gücü ifade eden zor kullanma, kışkırtma gibi çatışmaya yönlendirme şekillerinde ortaya çıkabilir.⁹³ Bu bakımdan özellikle çatışma teorisyenlerinin üzerinde durduğu ideoloji kavramı siyasal ve toplumsal açıdan güçlü olan birey veya grupların, hâkim oldukları kitleyi etkileyebilmesi ve istenen amaç için yönlendirebilmesinde fonksiyonel olan önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Çatışma teorisyenleri fikir ve ideolojilerin

---

⁸⁹ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 47.

⁹⁰ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 88.

⁹¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947), 86.

⁹² Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, 104.

⁹³ Karl Marx, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi*, çev. Mehmet Selik & Nail Satlıgan, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2011), 1/719.

gücünü, hangi şekillerde araç olarak kullanıldığını özellikle vurgularlar. Sınıf çatışması teorisine göre toplumsal yapıya hâkim olan sınıf, gücünü düşünce yönüyle de hâkim kılan sınıftır. Toplumsal üretim yapısına hâkim olarak maddesel gücü ele geçiren sınıf diğerleri üzerinde düşünce yoluyla etkiye sahip olarak manevi açıdan da gücü ele geçirmektedir.⁹⁴ İdeolojinin olumlu yönüyle sosyal bir çimento işlevi yüklendiği yorumunun⁹⁵ aksine çatışma teorisyenleri olumsuz yönüne dikkat çekerler. Onlara göre yöneten sınıfın elinde araç haline gelen fikirler olumsuz çağrışımlara neden olan ideoloji kavramına dönüşmektedir.

Böylece ideoloji kavramı, yani çatışmacı bakış açısıyla bireyin farkında olmadan etkilenmesi için tasarlanmış, doğru olmayan bir biçimde oluşturulmuş belirli bir süreci ifade etmektedir.⁹⁶ Ayrıca çağrışımları etkili kelime, cümle veya belirli bir amaç uğruna birleşecek taraftarları elde etme veya herhangi bir düşmanı somut olarak zihinlere yerleştirme gibi nedenlerle üretilen sloganlar,⁹⁷ ideolojinin somut biçimi olarak kullanılabilir.

1.5. ÇATIŞMA TEORİSİ VE DİYALEKTİK DİN SOSYOLOJİSİ

Diyalektik bakış açısıyla, örneğin kapitalist düzen eleştirisinde işçi ve üretim ilişkisi çatışmalı bir karaktere bürünmektedir. Toplum için üretilen emek veya başka bir anlamda işçinin ürettiği, maddi değere kazandırdığı manevi değer, ondan bütünüyle uzaklaşarak işçinin karşısında olmuş yani ona yabancılaşmıştır.⁹⁸ Kayıplar ve kazanımların iç içe geçtiği diyalektik düşüncede çatışmanın kendisi bile çözüme ulaşmanın yolu olarak görünebilir. Buna göre çatışmanın amacı muhtelif ikicilikleri çözmektir; bir tür birliğe ulaşma yoludur.⁹⁹ Aynı yaklaşımla din ve toplumlaşma ilişkileri açısından düşünüldüğünde usul itibarıyla birbirine zıt iki anlaşılış tarzına sahip olan din sosyolojisinin,¹⁰⁰ Marx ve Engels tarafından ortaya konulan

⁹⁴ Marx & Engels, *Alman İdeolojisi*, 52.

⁹⁵ Andrew Heywood, *Siyasî ideolojiler: Bir Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 21.

⁹⁶ Frederick Engels: "Mehring'e 14/7/1893 Tarihli Mektup", çev. Rona Serozan, *Devlet ve Hukuk Üzerine*, ed. Karl Marx- Frederick Engels (İstanbul: May Yayınları, 1977), 26.

⁹⁷ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet Aydınlar ve İzmler* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1983), 146.

⁹⁸ Marx, *1844 El Yazmaları*, 76.

⁹⁹ Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, 87.

¹⁰⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Dini Sosyoloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943), 1.

ekonomi odaklı toplumsal sistemi diyalektik felsefeyi temel almaktadır. Diyalektik din sosyolojisi ise dini, epifenomen olarak gören diyalektik bakış açısına dayanan sosyolojik anlayışı paradigma kabul ederek din sosyolojisini değerlendirmektedir.¹⁰¹

1.5.1. Din Kavramı ve Dinin Sosyolojik Yönü

Din kavramına ait, dünyaya bakış açısının çeşitliliği kadar işlevsel veya özsel bakımdan belirlenmiş farklı tanımlar birbirini bütünler nitelikte görünmektedir. Bireyi ve bireysel duyguları merkeze alan yönleriyle din, doğal nedeni gelecek kaygısı olan insana özgü bir olgu olarak tanımlanmıştır.¹⁰² Dünyanın genel teorisi, halkın düzeyine indirgenmiş mantığı, avuncu ve aklanmasının evrensel temeli¹⁰³ olduğu düşüncesiyle, gerçekleştirilecek amaçlar için araçsallığı ifade eden biçimiyle diyalektik anlayışta üst yapı kurumu olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir düşüncede ise din kendisine sığınılacak olan bir olgu veya sınırdır.¹⁰⁴ Dine, siyaset ve devlet ilişkisi bakımından farklı bakış açılarıyla yaklaşılabılır. Hegel'e göre din ne araçtır, ne de tohum; baştan beri belirleyerek, etkiyerek devletin içinde olan bir olgudur; devlet dinle özdeş bir toplumsal ilkeyi paylaşmaktadır.¹⁰⁵ Bir yönüyle de toplum düzeninin korunmasına katkıda bulunan din, toplumun çatışmasız şekilde varlığını sürdürmesinde önemli etkisi olan bir olgudur.¹⁰⁶

Özsel veya işlevsel olarak birbirinden farklı tanımlar yapılsa da din kavramının din sosyolojisinin araştırma ve ilgi alanı içinde, dinin toplumsal değişime etkisi ile birlikte, örneğin Weber'in ifadesiyle belirli toplumsal hareket biçimleri olan çatışma veya uyum gibi olguların etkileriyle şartlarının incelenmesi açısından önem kazandığı söylenebilir.¹⁰⁷ Bu bakımdan insanda ve toplumda ortaya çıkan meta sosyal, toplum ötesi bir fenomen¹⁰⁸ olarak tanımlanan ve toplum hayatının ayrılmaz bir boyutunu teşkil eden, içinde karmaşık toplumsal ilişkiler alanı barındıran sosyal bir sistem olan din olgusu iman, bilgi, düşünce, ahlak, tutum, davranış, ritüel, cemaat

---

¹⁰¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 195.

¹⁰² Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 82.

¹⁰³ Marx & Engels, *Din Üzerine*, 35.

¹⁰⁴ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 75.

¹⁰⁵ Hegel, *Tarihte Akıl*, 128.

¹⁰⁶ Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018), 310.

¹⁰⁷ Max Weber, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 85.

¹⁰⁸ Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası*, 31

organizasyon ve kurum gibi unsurlarıyla birey grup ve toplum yaşamında etkili olmaktadır.¹⁰⁹

1.5.2. İşlevsel Yönüyle Din ve Diyalektik Yaklaşım

Din, dini hayat, toplumun din algısı, dini yorumları doğrudan doğruya farklı bireyler gruplar veya toplumlar, devletler, hareketler, siyasal organizasyonlar, cemaatler arasında dini toplumsal çatışmanın ortaya çıkmasında, derinleşmesi veya genişlemesinde hatta kültürün bir parçası haline gelip daha normalleşmesinde etkili roller üstlenebilir veya oynayabilirler.¹¹⁰ Yeni bir dinin ortaya çıkış süreci yeni inanç temellendirilmeye ve meşruiyetini kanıtlamaya muhtaç olduğundan,¹¹¹ çatışmalı nitelikte olabilmektedir. Veya tarihi süreçte çatışma nedenlerinden biri olarak görülebilmektedir. Bu düşünceye göre tarihin sayfalarında gözlemlendiği şekliyle din, her zaman toplum hayatında bütünleştiren bir role sahip olmamış, çoğu zaman da çatışmaların nedenleri arasında yer almıştır.¹¹²

Din sosyolojisinin temel konularından birisinin dinin birleştirici görevi olması düşüncesiyle,¹¹³ dinin bu yöndeki işlevselliği savunulabilir. Dinin itaat anlayışını kazandırması ve sabır etmeyi temin etmesiyle de sosyal bütünleşmede işlevsellik gösterdiği söylenebilir.¹¹⁴ Bu yönüyle çatışma nedeni olarak gözlemlenmesinin yanında din olgusu, bireysel ve toplumsal gelişimi düzenleyen, gruplara veya toplumlara birlikte olma farkındalığı kazandıran bir yapı olarak belirgindir. Örneğin bireyin toplumla bağına sağlamlaştırabilmesiyle, dinin belki de çoğu zaman bireysel şiddet türü olarak görülen intihar olgusunu etkilediği düşünülebilmektedir. Durkheim geliştirdiği intihar teorisinde intihar olgusuna toplumsal olma yönüyle bakmış ve bu olgunun dinle bağıntılı olarak değiştiğini düşünmüştür. Eğer bir toplumda dini bütünlük kuvvetle sağlanırsa karşıt biçimde intihar oranlarında azalma

---

¹⁰⁹ Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası*, 85.

¹¹⁰ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 113.

¹¹¹ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, 9.

¹¹² Günter Kehr, "Giriş", *Din Sosyolojisi*, der. Yasin Aktay & M. Emin Köktaş (Ankara: Vadi Yayınları, 2007), 95.

¹¹³ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1963), 55.

¹¹⁴ Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişme ve Din", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/30 (Güz-2009), 327.

gözlemlenecektir.¹¹⁵ Böylece bireyin ve toplumun yapısını bütün ayrıntılarıyla düzenleyebilme yoluyla toplumsal yaşamı etkileyen din ve ortaya çıkan dinsel davranış biçimleri toplumu etkisine almaktadır.

Din ve toplum etkileşiminde, toplumsal düzenin sağlanmasında, bireysel davranışın anlaşılabilmesi gerekliliği öncelikli olarak değerlendirilebilir. Bu aşamada yöntem, anlayış biçimini öne çıkarmaktadır. Weber bu konuya yaklaşımında dini davranışı kavrayabilmek için “anlam” kavramını ön plana çıkarmaktadır. Buna göre dini tavırların dışavurumu farklılık göstermektedir ve bu tavırları kavramaya, bireyin düşünceleri, hedefleri, yaşayarak edindiği tecrübelerin "anlamı" (sinn) yönüyle ulaşılacaktır.¹¹⁶ Bu yöntem toplumsal davranışın bütün açılardan kavranmasını kolaylaştırmaktadır. Toplumsal birliğin ve düzenin sağlanmasında belirli aşamaların ve faktörlerin etkili olduğu açıktır. Birlik olma duygusu şuurlu bir davranıştan basit bir tahammüle, aktif bir tutumdan pasif bir katlanışa kadar farklı aşamaları içerdiği gibi,¹¹⁷ ortak bilinci sağlamada etkili olan ve birliği sembolize eden kelime veya cümlelerin de kullanıldığı gözlemlenebilir.

Böylece farklı davranış biçimlerinin anlamlandırılması, dini yapıya uyum sağlamada belirli kuralların ortaya konmasının gerekliliği, sembollerin gücü ve toplumsal etkileri önemli bir boyut kazanmaktadır. Bu açıdan toplumsal birliğin amaç edinilmesinde belirli sembollerin, prensiplerin oldukça önemli bir yeri vardır. Örneğin dini bütünlüğü ve dini grubun birlik olma düşüncesini somut olarak yansıtan, Hıristiyanlığın "Glaubensbekenntnis"i, Müslümanlığın “Kelime-i-Şehadet” ve Budizm’in "Tiratanam"ı sosyolojik önem de taşımaktadırlar.¹¹⁸ Aynı şekilde dinin anlam dünyasında barışın ve barıştırmanın yerinin daha büyük olduğu; çatışmanın çözümünde, sona erdirilmesinde dinin kutsal metinlerinin ana referans metinlerinin kayda değer rolleri olduğu söylenebilir.¹¹⁹ Birleştirici, bütünleştirici veya ayrımlaştırıcı, geleneksel veya yenilikçi, statüko yanlısı veya devrimci olarak değerlendirilse de din olgusuna bakış, dini ilkelerin tarihi ve toplumsal olaylara etkilerinin yorumlanma farklılıklarıyla ilintili olarak değişiklik gösterebilir. Var olan

---

¹¹⁵ Émile Durkheim, *İntihar*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 201.

¹¹⁶ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, 85.

¹¹⁷ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964), 11.

¹¹⁸ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, 12.

¹¹⁹ Okumuş, *Din Sosyolojisi*, 388.

konumu kavrayabilmek karşıt konumu tanımlamakla mümkün olabileceği gibi, dini analiz etmek karşıt bakış açılarını sentezlemekle mümkündür. Çatışma, ayrılaşma ve düşmanlığın da farklı bakımlardan işlevsel olabileceğinden hareketle, olumlu veya olumsuz olarak ifade edilmesinin ötesinde dinin, toplumsal ilişkilere ve toplumsal yapıya bütünüyle etki eden önemli bir olgu olduğu söylenebilir.

1.5.3. Meşruiyet Kavramı ve Dini Meşrulaştırım

Meşruiyet(legitimise, legitimize) kelime anlamıyla bir şeyi meşru hale getirmek ve ona otorite, yetki vermek fiilini ifade etmektedir.¹²⁰ Weber'in tanımında meşru düzen ve geçerlilik, inanç kavramıyla bağlantılıdır. Weber'e göre özellikle herhangi bir toplumsal ilişkiyi kapsayan harekete, meşruiyeti olan bir düzenin varlığına inanmakla yön verilebilir. Hareketin böylece yönetilebilme ihtimali ise "geçerlilik" (geltung) olarak adlandırılır.¹²¹ Weber'in tanımına göre meşruiyetin temellerinde, gelenek, inanç ve kanun kavramlarının önemli bir yeri vardır. Bu temellere göre aktörler sosyal bir düzene bu kavramlar temelinde ve aracılığıyla meşruiyet atfedebilirler.

Bu belirlemeye göre geçerlilik dört farklı alanda ortaya çıkmaktadır. İlk geçerlilik alanı gelenek kavramıyla ön plandadır. Bu durum hep var olanın geçerli olmasıdır. İkinci alan duygusallık ve inanca sahip olmakla ilgilidir. Bu durumda ortaya yeni çıkanın veya örnek özelliğine sahip olanın geçerliliği söz konusudur. Üçüncüsü mutlak olanın geçerliliği kapsamında değer veya akla dayanan inanç alanında ortaya çıkmaktadır. Dördüncü alan ise hukuksal olduğuna inanılan pozitif kanundur. Bu tür hukuksallık meşru sayılabilir çünkü ilgili tarafların gönüllü uzlaşmasından kaynaklanmaktadır ve meşru kabul edilen, dolayısıyla rıza gösterilen bir otorite tarafından dayatılmaktadır.¹²²

Sosyolojik düzlemde meşruiyet, toplumsal düzenin, rıza, sükûnet ve uzlaşma ile geçerliliğinin kabul edilmesini ifade eder.¹²³ Meşruluk, toplumsal ilişkilerin

---

¹²⁰ Collin, *Dictionary of Poitics and Government*, 138.

¹²¹ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum* (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 1/139.

¹²² Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 145-146.

¹²³Ejder Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü* (İstanbul: Ark Kitapları, 2005), 13 ; a. mlf., "Meşruluğun Toplumsal Boyutları", *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 14.

gerçekleşmesi ve toplumsal yapının inşasında olmazsa olmaz bir kurumdur. Grup üyelerinin karşılıklı ilişkilerinin sürdürülmesi, üyelerin bizzat kendilerinin, statülerinin ve davranışlarının meşruluk elde etmeleriyle yakından ilgilidir. Küçük grupların da büyük grupların da işleyişinde anahtar konumda bulunan meşruiyet, grup içi ilişkilerde, grup üyelerinin otoriteye itaatlerinde, grup içi hiyerarşik düzenin oluşması ve sürdürülmesinde rol oynar.¹²⁴

Açıklama ve haklı çıkarma süreci olan meşruiyet kurumsal düzeni, bilişsel geçerliliği nesnel anlamlarına atfederek açıklar; kurumsal zorunlulukları, pratik zorunluluklarına normatif bir saygınlık vererek doğrular. Meşruiyet, normatif bir unsur olduğu kadar bilişseldir. Sadece değerler meselesi olmayan meşruiyet, bireye diğerini değil de neden belirli bir eylemi gerçekleştirmesi gerektiğini, aynı zamanda nesnelere neden oldukları gibi olduğunu da bildirmektedir. Başka bir deyişle 'bilgi' kurumların meşrulaştırılmasında değerlerden önce gelmektedir.¹²⁵ Meşrulaştırım, sosyal olarak inşâ edilmiş olan evrenin gerçekliğini devam ettirmektedir.¹²⁶

Bir yönetim, devlet veya hükümet varlığını sürdürebilmek, etkin bir biçimde varlık gösterebilmek için, onu ellerinde tutanların, sahip oldukları otoriteyi hak ettikleri konusunda toplum bireylerini, toplumsal grupları, toplumsal aktörleri ikna etmeleri, toplum üyelerine haklı nedenler göstermeleri, güven vermeleri zorunludur. Bu, sosyoloji ve siyaset biliminde otoritenin meşrulaştırımı olarak adlandırılır.¹²⁷ Yönetimi genel anlamda meşru gören toplumun, onun bütün yapıp ettiklerini daima meşru göreceğine kimse teminat veremez. O nedenle yöneticilerin otoritelerini korumak için yönetim adına yaptıklarını toplum katında meşrulaştırmaları sosyolojik bir zorunluluktur.¹²⁸

---

¹²⁴ Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 12. “Meşruluğun Toplumsal Boyutları”, 14.

¹²⁵ Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality a Treatise in the Sociology of Knowledge* (London: Penguin Books, 1991), 111.

¹²⁶ Peter L. Berger & Thomas Luckmann, “Meşrulaştırım”, *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 70.

¹²⁷ Ejder Okumuş, “Ortadoğu’da Toplumsal Meşruiyet Krizi”, *‘Ortadoğu’da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler ve Demokrasi*, II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu, ed. İbrahim Mazman vd. (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 4-7 Mayıs 2016), 232.

¹²⁸ Okumuş, “Meşruiyet Ekseninde Adalet”, *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 186.

Meşrulaştırımın biçimi, muhtevası ve yönü bakımından meşrulaştırıcı unsurlar önemli bir yere sahiptir. Burada meşrulaştırıcılarla kastedilen, meşrulaştırım sürecinde rol alan bireysel, toplumsal ve siyasi aktörlerdir. Örneğin modern zamanlar öncesi bir Hıristiyan Batı toplumunda en önemli meşrulaştırıcı aktör, ruhban sınıfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruhban sınıfı, kendi denetiminde bulunan Kilise gibi kurumlarla düzenin meşrulaştırılmasında önemli rol oynar.¹²⁹

Dinî meşrulaştırım açısından bakıldığında din, toplumsal çatışmayı, hem çatışmanın içinde bizzat yer alan hem de çatışmayı dışarıdan izleyen ona taraf olan veya olmayan insanlar katında meşru hale getirir. Din toplumsal çatışmanın çıkmamasında, kanalize edilmesinde sona erdirilmesinde, sonuçlarının anlamlandırılması ve değerlendirilmesinde, çözümünde ve barışın sağlanmasında da oldukça etkili meşrulaştırmalarda bulunur.¹³⁰ Ayrıca devlet, sultan veya yönetici, meşruiyetini temelde dinden sağladığı gibi, muhâlif cephe veya cepheler de meşruiyetlerini dinden elde etmek zorundadırlar. Bir olgu olarak muhâlefet, İslam toplumunun çerçevesi içinde yer alır; dolayısıyla dine dayanmak ve meşruluğunu dinden alarak kendisini haklılaştırmak zorundadır.¹³¹

Eğer düzen veya iktidar, meşruiyet elde etmiş ve meşrulaştırıcıların haklılaştırmasını almışsa o takdirde söz konusu düzen ve iktidarın istikrarından söz edilebilir. Meşruluğun düzeyi yüksekse istikrar da o oranda yüksektir. Meşruiyetin düzeyi düşükse, istikrar da o oranda düşüktür. Aksi halde, yani otoritenin geçerliliği veya haklılığı toplum veya toplum içindeki güçlü bazı gruplar tarafından kabul edilmezse, bir meşruiyet krizinden, bir meşrulaştırım krizinden, otoritenin meşrulaştırımı krizinden bahsedilebilir.¹³² Meşruiyet krizinin olduğu bir toplumda meşruiyet açığı/kaybı, meşruiyet kaybı oranında da istikrarsızlık başgösterir. Meşruiyet ve meşrulaştırım açığı/kaybı, ne kadar çok olursa, o kadar çok meşrulaştırım zorluk ve problemleri olur. Meşrulaştırım açığı/kaybı, meşrulaştırım sisteminin zayıflaması, etkili meşrulaştırımın yerini zayıf meşrulaştırımın alması, meşrulaştırım gücünde azalma, meşrulaştırımın problemlili hale gelmesi, yapı içinde

---

¹²⁹ Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 26-27; “Meşruluğun Toplumsal Boyutları”, 23.

¹³⁰ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 93.

¹³¹ Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 400.

¹³² Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 35; “Meşruluğun Toplumsal Boyutları”, 28.

meşrulaştırıma dayalı ilişkilerin bu ilişki özelliğini kaybetmesi, meşrulaştırıcıların desteğini çekmesi demektir. Meşrulaştırım kaybı, mevcut yönetimin meşrulaştırım kaybı oranında muhâlefetin veya alternatif yönetim biçimlerinin meşrulaştırım gücü elde etmelerini sağlar.¹³³

Max Weber deneyimlerden çıkarım olarak, hiçbir otoriter sistemin devamlılığını garantiye alma temelinde kendisini maddi duygusal veya ideal güdülere dayanarak gönüllü olarak kısıtlamadığını, ek olarak bu sistemlerin her birinin meşruiyetine olan inancı tesis etmeye ve geliştirmeye çalıştığını düşünmüştür.¹³⁴ Weber'in bakış açısıyla toplumsal yapıda yer alan ayrıcalıklı sınıfların dinden beklentisi meşruiyet olgusudur.¹³⁵

1.6. ÇATIŞMA OLGUSUNUN NİTELİKLERİ VE ÇATIŞMA KÖKENLERİ

Çatışmaların nedenleri din, siyaset, ekonomi gibi disiplinlerin ve bakış açılarının etkisiyle farklı yönleriyle yorumlanabilir ve bu doğrultuda tanımlanabilir. Bazen hangi nedenlerin daha etkili ve önemli olduğunu değerlendirebilmek ve ayırmak güçleşebilir. Ancak kimi zaman nedenler birbirini tamamlayabilir ve belirli bir çatışmanın kökeni, dini veya siyasi nedenlerin iç içe geçmesiyle açıklanabilir. Örneğin Fransız Devrimi, dinsel ihtilal görüntüsüne sahip olsa da siyasi bir ihtilal olarak karakterize edilebilir.¹³⁶ Bu şekilde çatışma olgusunun karakteri farklı boyutlarıyla belirginleşmektedir.

Çatışmanın süreç odaklı karakteri yönüyle birçok çatışmanın anlık değil belirli bir süreç sonunda ortaya çıkması bazı önemli çatışma örneklerinde açıkça görülebilir. Bütün toplumsal olaylarda olduğu gibi formu ve yoğunluğu farklı derecelerde, önemli bazı çatışmaların birden fazla nedenin etkisi ve önemli süreçlerin sonucunda ortaya çıktığı bir gerçektir. Fransız Devrimi, kitle psikolojisiyle bağlantılı biçimde çatışmanın belirli bir süreçte ve birden çok etkenle gerçekleşmesini ifade eden bir örnek olarak verilebilir. Le Bon'a göre kitlelerin hızlı düşüncelerle ve birdenbire hareket ettikleri gözlemlense bile aslında bu hareketlerin arka planına

¹³³ Okumuş, *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, 36; “Meşruluğun Toplumsal Boyutları”, 29.

¹³⁴ Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, 325.

¹³⁵ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1/ 622.

¹³⁶ Alexis De Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, çev. Turhan Ilgaz (İstanbul: Kesit Yayınları, 1995), 50.

odaklanmak gereklidir. Fransız Devrimi incelendiğinde arka planda kışkırtıcıların eleştirilerinin ve eski yönetimin zulümlerinin de etkenler arasında olduğu görülmektedir.¹³⁷

Çatışmanın yayılcı, itici güç olarak çatışma üreten karakteri yönüyle önemli çatışma örneklerinde, belirli bir çatışmanın bir başka çatışmanın etkeni olabileceği görülebilir. Kimi zaman alanı sınırlı ve az yoğunluklu bir veya daha fazla çatışma, geniş alana yayılarak daha yoğunluklu bir çatışmaya neden olabilmektedir. Dünya savaşları çatışmanın itici güç olarak çatışma üreten karakterinin belirgin bir örneğidir. Bu açıdan her iki savaşta da neredeyse bütün bölgelerden katılımcıların var olduğu dünya savaşları, bölgesel çatışmaların küresel boyut kazanmasını sağlayan sürecin tanıkları olarak nitelendirilmiştir.¹³⁸ Belirli bir süreçte ve birçok etkenle başlayan herhangi bir çatışma türü yakın ve uzak toplumsal çevreyi, toplumsal yapıyı, toplumsal grubu etkisi altına alabilir ve etkisi kısa sürede yayılma özelliği gösterebilir. Bu nitelik özellikle bir devrimin yayılması örneğinde ifadesini bulabilir. Le bon 1848 devriminin öncelikle Paris'te başlayarak daha sonra Avrupa'ya yayılmasının monarşiyle yönetilen birçok devleti sarstığını ifade etmiştir.¹³⁹

Çatışmanın toplumsal değişim etkenli karakteri yönüyle bir çöküş teorisyeni, bir sosyolog, bir din sosyologu olan İbn Haldun'a göre,¹⁴⁰ mülkün ve devletin içerisinde nesiller ve kavimler birbiri ardınca ortaya çıktığı sürece davranış biçimlerinde ve adetlerde yaşanan değişimle muhalefet ortaya çıkacaktır.¹⁴¹ Burada İbn Haldun, toplumsal ve siyasal değişimin zorunluluğunu, toplumsal çatışma ve toplumsal değişim arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır.

Bununla birlikte farklı bir amaçla başlayan çatışmanın etkisi olumlu ve olumsuz anlamda toplumsal değişimle sonuçlanabilir. Bu değişimler doğrultusunda yeni bir çatışma yeni bir düzen veya düzensizlik durumları ortaya çıkabilir. Böylece çatışma olgusunun yeni toplumsal formların oluşumunu veya yıkımını sağlayan karakteri gözlemlenebilir. Örneğin eskide kalmış bir yönetim düzeninde değişim

---

¹³⁷ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 72.

¹³⁸ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 71.

¹³⁹ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, 114.

¹⁴⁰ Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun* (İstanbul: İz Yayınları, 2009), 13.

¹⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/191.

sağlamakla birlikte eskiyen toplumsal düzeni ortadan kaldırmak amacıyla hareket edildiğinden, Fransız İhtilali anarşik kimliğe sahip olmakla nitelendirilmiştir.¹⁴² Karşıt olarak çatışma ekonomik anlamda üretici, ilerleme sağlayıcı niteliğe sahip olarak görülebilir. Marx kapitalist düzen eleştirisinde çatışmanın medeniyete olumlu katkısını vurgular. Ona göre herhangi bir ilerlemenin gerçekleşebilmesi için çatışma gereklidir ve üretici kuvvetler bu sınıf çatışmaları sistemi sayesinde gelişmişlerdir.¹⁴³

Çözümde etken veya çözümden bağımsız olma karakteri yönüyle değişimi sağlayıcı niteliğiyle çatışma olgusu, belirleyici ve yapıcı olarak ele alınabilir. Çatışmanın olumlu etkileriyle birlikte aynı zamanda çözüm sürecinin başlangıcı olduğunu savunulabilir. Çatışmaların en basit topluluklarda bile kurallar sisteminin oluşmasına; gruplar arasında, sınırların, yasakların, anlaşmaların ve uzlaşmaların ortaya çıkmasına neden olabileceği düşüncesi bu durumu vurgulamaktadır.¹⁴⁴ Weber'e göre çatışma, sosyal hayatın dışında bırakılamaz. Çatışmanın araçları, nesnesi, hatta temel yönü ve taşıyıcıları değiştirilebilir ama kendisi asla ortadan kaldırılamaz.¹⁴⁵ Weber diyalektik bakımdan çatışma ve barış gibi zıt görünen kavramların formel olarak ayrı ama özsel olarak aynı olduğunu savunur. Ona göre çatışmanın varlığı ne kadar az fark ediliyorsa ya da ne kadar çok bir 'tercih' gibi iş görüyorsa, yarattığı etki de sıklıkla o kadar büyüktür. Barış, çatışmanın biçimindeki veya taraflarındaki veyahut çatışmanın nesnelindeki veyahut da son olarak seçim şanslarındaki bir değişimden başka bir şey değildir.¹⁴⁶

Benzer bir düşünceyle kişisel ve/veya siyasi ilerlemeyle sonuçlanırsa sosyal olarak hoş görülebilen çatışmalar, muhtemelen paradoksal olarak, çatışan taraflar ideal olmasa bile sorunların çözümlerine ulaşma inancında müzakere ederlerse barışı destekleyebilir ve şiddeti azaltabilir.¹⁴⁷ Bu bakış açısına göre barış ve çatışma, özellikle taraflar çatışma çözümüne dönüşümün, şiddet içermeyen, daha az şiddet içeren ve ölümcül olmayan yollarını kullanıyorsa birbirine zıt değildir. Kendilerini

---

¹⁴² De Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, 47.

¹⁴³ Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 66.

¹⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, "İçtimai Üst Yapı Olarak Hukuk Tetkiklerine Giriş", *Sosyoloji Dergisi* 2/2(1943), 58.

¹⁴⁵ Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 52.

¹⁴⁶ Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 53.

¹⁴⁷ Charles Weibel, "Toward a philosophy and metapsychology of peace", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Weibel & Johan Galtung, (New York: Routledge, 2007), 8.

gönülsüzce savaşın içinde bulmuş tarafların savaş sırasındaki şiddet olaylarının etkisini ve ölümcüllüğünü azaltmak, sivillere ve savaşmayan askere yönelik şiddet uygulamamak ve mümkün olan en hızlı şekilde şiddeti sona erdirmeye iyi niyetle karar verme için her türlü çabayı göstermesi halinde barış ve savaş bile her zaman antitez değildir.¹⁴⁸

1.7. ÇATIŞMA GRUPLARININ NİTELİĞİ VE ÖNEMLİ ÇATIŞMA TEORİSİ KAVRAMLARI

1.7.1. Çatışma Grupları Oluşumu

Amacı ve niteliği ne olursa olsun toplum içinde gruplaşmanın nedenleri grubun oluşum süreci ve grup psikolojisi ile birlikte ele alınmalıdır. Bu tür gruplaşmalar kendi içinde kuvvetli bağlara sahip dış çevrelere karşı kapalı veya yarı açık olabilen biçimlerde olabilir. Simmel'e göre çatışma kaynağı olabilecek daha geniş çevreye karşı daha dar alanda birbirine bağlı küçük toplumsal bir çevrenin oluşumu önceliklidir.¹⁴⁹ Böylece nedenlerine bakılmaksızın özel bir grubun oluşumunda benzerlik önemli kavram olarak öne çıkmaktadır. Durkheim'e göre bünyesinde ortak fikirlere, çıkarlara, duygulara, uğraşlara sahip belli sayıda bireyin, benzerliklerin etkisi altında birbirlerine doğru miktatsız gibi çekilmeleri, ilişkiye geçmeleri, birleşmeleri ve genel toplum bünyesinde giderek kendine özgü bir fizyonomiye sahip sınırlı bir grup oluşturması kaçınılmazdır.¹⁵⁰

Biçimsel ve içerik olarak ayrılaşma grup oluşumunun başlangıç noktasını ifade ederken kimlik olarak ayrılaşma ve bu doğrultuda kimliği adlandırma ön plana çıkmaktadır. Buna göre insanların 'biz' ve 'onlar' biçiminde taraflaşması sadece grup oluşumu açısından değil güven duyma ve kuşkulama, güvencede hissetme ve korku duyma, işbirliği yapma ve çekişme gibi birbirinden farklı ve karşıt olan davranış biçimlerini de ifade etmektedir.¹⁵¹

Bu bakımdan aslında ayrılaşan grubun her iki tarafında da grup üyeleri kitle psikolojisini etkileyen ortak duygu ve düşünceleri paylaşmaktadırlar. İnanış, fikir ve

---

¹⁴⁸ Charles Webel, "Toward a philosophy and metapsychology of peace", 9.

¹⁴⁹ Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, 94.

¹⁵⁰ Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, 69-70.

¹⁵¹ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 51.

ideolojiler bakımından zıt konumda olsalar da grup üyelerinin sahip olduğu duygu ve davranış biçimleri birbirinin benzeri veya aynısı olabilir. Bu şekilde oluşan grupta kimi zaman bireyler, topluluğun baskısını hissedebilirler. Böylece kendi grubuna güven duygusu beslemek, karşı taraftan kuşku duymak veya düşmanca davranış sergilemek gibi bazı duygular grubun sürekliliği ve sağlamlığı için işlevsel olabilmektedir.

1.7.2. Çatışma Teorisinde Sınıf ve Otorite Kavramı

Çatışma teorisi Marksist sınıf çatışmaları analizine dayanmaktadır ancak sosyalizme herhangi bir ideolojik bağlılıktan ayrı olarak Max Weber, çatışma kavramını ekonomik sınıfın yanı sıra iktidar ve statü alanlarına genelleştirmiş ve bu çok boyutlu yaklaşım 1950'lerden beri yaygın hale gelmiştir.¹⁵² Çatışma teorisinin önemli temsilcilerinden Marx-Engels sınıf kavramını, Weber ise otorite kavramını ön plana çıkarmıştır. Marx ve Engels çatışma gruplarının niteliği açısından sınıfsal ayrımın oluşturduğu grupları öncelikli olarak ele almış, düşünce sistemlerini sınıf kavramı, üretim ve üretici ilişkileri üzerine yoğunlaştırmış; sorunların kaynağı olarak eleştirdikleri toplumsal sistemi burjuva baskı grubu ve proletarya grubu şeklinde ayırmışlardır.

Bu anlayışa göre ayrışmanın belirginleştiği böyle bir dönemde, sosyal yoksulluğun en yüksek ve açık bir biçimde belirmesinden dolayı işçi sınıfının durumu tüm toplumsal hareketlerin gerçek temeli ve çıkış noktasıdır.¹⁵³ Bu noktada proletarya toplumsal sorunların ve kimi zaman çatışma etkeni olan yoksulluğun ürettiği sorunların öznesi olarak düşünülmüştür. Proletarya aynı zamanda sorunların çözümünde önemli bir faktör, kapitalist düzenin sona ermesinde etken grup olarak tanımlanmıştır. Buna göre insanların büyük bir çoğunluğunu giderek daha fazla proleterlere dönüştüren, toplumsal üretim anarşisinin itici gücüdür ve sonunda üretim anarşisine bir son verecek olanlar da yine proletarya kitleleridir.¹⁵⁴

---

¹⁵² Edgar F. Borgatta & Rhonda J. V. Montgomery, *Encyclopedia of Sociology* (New York: Macmillan Reference, 2000), 414.

¹⁵³ Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev. Oktay Emre (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 20.

¹⁵⁴ Friedrich Engels, *Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Gelişmesi*, çev. İsmail Yarkin & M.A. İnci, (İstanbul: İnter Yayınları, 1999), 77.

İbn Haldun toplumsal düzeni etkileyen toplumsal ve siyasi bir gereklilik olarak etkili ve güçlü otoriter yapıya olan ihtiyacın önemini vurgulamıştır.¹⁵⁵ Benzer şekilde Weber otorite, iktidar kavramlarıyla din, ekonomi ve siyaset alanlarının etkileşimlerini incelemiştir. Weber din sosyolojisinde dini, siyasi grupları ele almış, politik yapılar gibi toplumsal yapı sistemleri, dini otorite ve siyasi otorite gerilimleri ve çatışması analizleri üzerine yoğunlaşmıştır. İbn Haldun'un farklı asabeler arasında güçler dengesi fikri doğrultusunda eşdeğer güçlerin çatışma durumlarını incelediği gibi Weber, din ve siyasetin iktidar alanında çatışmasını ele almıştır. Ona göre din ve siyasi yapılar arasında gerilim yaşanması kaçınılmazdır. Dinin birbirine benzeyen sebeplerle siyaset alanında yaşadığı gerilimler statü açısından dinin siyasetle eşit konumda olmasıyla gerçekleşmektedir.¹⁵⁶ Örneğin Weber kilisenin statüsü, toplum ve siyaset üzerindeki otoritesi ve reform dönemi din siyaset çatışması ekseninde değerlendirdiği reform hareketini kilisenin var olan otoritesinin biçimsel değişimi olarak tanımlamıştır.¹⁵⁷ Aslında bu değişimle birlikte reform hareketi kilisenin gücünü önemli ölçüde ortaya çıkarmıştır. Kilisenin otoritesi eskisinden daha fazla hissedilir biçimde toplumsal yaşayışta ve sosyal alanda gücünün ve etkisinin daha fazla arttığı bir otoriteye dönüşmüştür.¹⁵⁸

1.8. ÇATIŞMA OLGUSUNUN TEMEL ETKENLERİ

Bazı çatışmaların ekonomik, dini ve siyasi boyutlarıyla birleşik faktör olarak karşılaşılabılır. Görünür durumun arka planda ekonomik dönüşümler, toplumsal değişimler, kimlik ve ırk sorunları, dini anlayış ve inanış şekilleri, coğrafi şartlar gibi birçok faktör etkisi ölçülemeyecek biçimde çatışmada rol alabilir. Bu bakımdan herhangi bir çatışmayı değerlendirme ve çözüm arayışında psikolojik, sosyal, dini, siyasi, ekonomik veya kültürel tüm faktörler göz önüne alınmalıdır.

---

¹⁵⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/ 208.

¹⁵⁶ Weber, *Din Sosyolojisi*, 361.

¹⁵⁷ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınları, 1999), 30.

¹⁵⁸ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 31.

1.8.1. Çatışma Olgusunda Psiko-Sosyal Etkenler

Herhangi bir toplumsal çatışmanın bilişsel(algı), duygusal(duygu) ve davranışsal(eylem) boyutlarıyla ortaya çıktığı birçok örnekte görülebilmektedir. Bu üç boyutlu bakış açısı, çatışmanın karmaşıklığını ve neden bir çatışmanın bazen çelişkili yönlerle doğru ilerlemekte olduğunu anlamaya yardımcı olabilmektedir. Çatışma aynı zamanda bir tür anlaşmazlığa işaret eden bir duruma veya etkileşime duygusal bir tepki vermeyi de içerebilir. Duygular korku, üzüntü, acı, öfke, umutsuzluk veya bunlardan bazılarının birleşimi olabilir.¹⁵⁹

Birbirinden önemli ve etkili olan, bencillik, rekabet, güven ve güvensizlik, koruma ve korunma, korku ve öfke, kıskançlık, hükmetme isteği, kazanma hırısı, kendini veya üstünlüğünü kabul ettirme gibi güçlü duygu ve düşünceler harekete geçirici veya çatışmalara ivme kazandırıcı türden olabilir. Örneğin varlığını koruma ve sürekliliğini sağlama duygusu bireyi başkalarına karşı savunmaya geçirebilir. Bununla birlikte liderin veya topluluğun kendini kabul ettirme ihtiyacı, üstün ve değerli görülme isteği de önemli bir psikolojik etkidir. Sosyal bağlantıları olan olguları yeniden değerlendirebilmek için başkaları tarafından onaylanma, kabul edilme duygusuna olan ihtiyacın, tarihi değişimde önemli bir role sahip olduğunun anlaşılması gereklidir.¹⁶⁰ Bu duygunun üstünlük sağlama duygusuyla birlikte ekonomik ve sosyal anlamda eşitsizliği meşrulaştırıp köleleştirme olgusunu reelleştirip kurumlaştırdığı ve birçok çatışmanın temelini attığı söylenebilir.

Birbiriyle bağlantılı korku ve öfke duyguları belirli bir alandaki çatışmanın en güçlü sebebi olabilir. Örneğin yakın bağlara sahip topluluklar arası çatışmalarda bile öfke duygusu otoriter davranış biçimiyle birlikte bireyleri şiddete yönlendirebilir. Marx aile içi şiddet ve çatışmalarla ilgili bu iki duyguyu otoritenin kötüye kullanımı olarak değerlendirmiştir. Ona göre en korkak ve en tepkisiz insanlar mutlak ailesel otoritelerini kullanabileceklerini fark ettiklerinde yatıştırılmaz bir öfkeye kapılırlar. Bu otoritenin kötüye kullanımı, insanların ister istemez kendilerini alçaltmalarına

---

¹⁵⁹ Bernard Mayer, *The Dynamics of Conflict Resolution* (San Francisco: John Wiley & Sons, Inc., 2000), 4- 5.

¹⁶⁰ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli (İstanbul: Profil Yayınları, 2012), 21.

neden olan bütün uysallık ve bağımlılıklarının bedelidir.¹⁶¹ Kendini korumaya bağlı olarak korku duygusu ve düşmanca takınılan tavır, şiddetin önemli psikolojik kaynakları olarak görülebilir. Machiavelli insanların diğerlerine karşı kötülük yaparak zarar vermesinin kökeninde en fazla korku duygusunun veya karşıdakine intikam duygusuyla birlikte öfke duyulmasının olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²

Toplumsal çatışmalarda önemli bir etken olan rekabet duygusu, güvensizlik ve kazanma hırsı belirgin biçimde mücadele etmenin etkeni haline gelebilmektedir. Kaynakların yetersiz miktarda oluşu, aynı konuma, statüye veya nesneye sahip olma isteği, rekabeti ve karşı tarafa güvensizliği besleyebilir; düşmanlık duygularına sebep olabilir. Toplumsal ve siyasal çatışmanın bu yönüyle Rousseau diğerlerine baskın çıkma arzusunun getirdiği doymak bilmez hırs, şahsi servet arttırma açlığı, kıskançlık, çekişme ve rekabet, çıkar çatışması gibi, etkili duygu ve davranış biçimlerinin mal sahibi olmanın ilk etkileri ve artan eşitsizliğin ayrılmaz bileşeni olduğunu savunmuştur.¹⁶³

1.8.2. Çatışma Olgusunda Dini Etkenler

Din hem toplumsal gerilimleri gidererek barışı sağlayıcı, birleştirici, çatışmalı durumları çözücü, hem de belirli bir süreçte çatışmalı durumlara neden olabilen bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bir toplumda asırlar boyu devam edebilen güçlü bir gelenek veya inanışla, karşısında olan yeni bir inanış çatışmalı bir süreç içinde olabilir. Bununla birlikte dinlere toplumsal alanda hiçbir zaman yeterince özgürlük verilmediği, dinin ve inananlarının baskı ve şiddetin öznesi olduğu örnekler oldukça fazladır. Belirli bir dinin içinde bulunduğu coğrafyada sınırlı bir özgürlüğe sahip olması belki de geçmişten günümüze üzerinde en fazla yorum yapılan konulardandır. Öyle ki John Stuart Mill, dini özgürlüğün hemen hiçbir yerde fiilen oluşmadığını hatta en hoşgörülü ülkelerde bile hoşgörü ödevinin ancak kesin birtakım çekincelerle kabul edildiğini vurgulamıştır.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Karl Marx, *İntihar Üzerine*, çev. Barış Çoban & Zeynep Özarslan (İstanbul: Yenihayat Yayınları, 2006), 16.

¹⁶² Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 1994), 69.

¹⁶³ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, 78.

¹⁶⁴ Mill, *Özgürlük Üstüne*, 19.

1.8.2.1. Dinin Etki Alanında Ayrışma ve Çatışma

Dinin kurumlaşmış yapısından ayrılan grupların oluşum nedenleri arasında, dini metinler üzerinde yapılan çalışmalar, bazı görüş ayrılıkları gösterilebilir.¹⁶⁵ Örneğin, doğu-batı Katolik kiliselerinin bölünmesinde, aynı şekilde Mahayana Budizm'i ile Hinayana Budizm'i arasındaki ayrılığa din nazariyesi ile ilgili bazı noktalardaki anlaşmazlıklar sebep olmuştur.¹⁶⁶ Dini metinler üzerinde yaşanan ihtilaf yanında ibadet ve davranış biçimlerinde ayrışma dini gruplaşmaya neden olabilir. Yerleşik toplumsal düzene karşı tutum ve değerlere sahip bir grubu veya dinin ortodoks yanını eleştirerek yeni bir kanat oluşturacak biçimde bu görüşten uzaklaşan ve kopmalara neden olan hareketler,¹⁶⁷ biçiminde tanımlanabilen mezhepler varlık kazanabilir. Böylece aynı dini kaynaktan beslenen ayrı grupların üyeleri, dini farklı algılama ve yorumlama yoluyla kendilerine ait toplumsal alanda alt dini kimlik oluşturabilirler.

1.8.2.2. Toplumsal Değişimde Dini Rekabet ve Dinin Yayılmacı Yönü

Dini kimliği öncelikli kabul eden grupların, dini metinlerin bireye yüklediği görev bilinci, coğrafi şartların etkisi, fetih veya göçlerle birlikte konum değiştirerek yerleştikleri bölgelerdeki nüfusun niteliğini değiştirmesiyle, topluluğun heterojen hale gelmesi çatışmaya neden olabilir. Evrensel dinlerle yerel dini grupların bu şekilde karşı karşıya gelme durumu toplumsal hareketlere ivme kazandırabilir. Ayrıca toplumun yayılmacı davranış biçimlerine karşı kimliğini koruma duygusunun neden olduğu savunma odaklı çatışma durumları ortaya çıkabilir. Corm'a göre dinî ayrılıklar ve çatışmalar genellikle dine başvuru yoluyla meşruiyet kazanmış bir iktidarın mutlakiyetini kırmak ya da gücünü zayıflatmak ihtiyacından doğar. Keza bu çatışmalar yabancı fatihler karşısında aşağılanan toplumsal kimliğe sahip çıkma arzusunun sonucu da olabilir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Freyer, *Din Sosyolojisi*, 33.

¹⁶⁶ Freyer, *Din Sosyolojisi*, 64.

¹⁶⁷ Nathalie Luca, *Mezhepler*, çev. M. Nedim Demirtaş (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005), 36.

¹⁶⁸ Georges Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Sönmez (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 166.

Değişim olgusuyla din olgusunun karşılıklı etkileşimi çerçevesinde değişimin çok yönlü olduğu, siyasi ve sosyal değişimlerde dinin büyük roller oynadığı söylenebilir.¹⁶⁹ Bu açıdan din-devlet ilişkilerinin temel özelliği değişimdir. Bu değişimde din, toplumun dini önderleri ve diğer seçkinleri, dini grup ve cemaatler, toplum ve devlet çeşitli biçimlerde rol alır, etkili olurlar.¹⁷⁰ Kuruluş olarak din ve devlet gibi güçlü toplumsal yapıların meşruiyetini sağlama, kendi alanını koruma, daha fazla güçlenme gibi benzer amaçlarla karşı karşıya bulunma durumu taraflar arasında gerilimlere ve çatışmalara sebep olabilir. Dini ve siyasi kurumlar birbirini güçlendirebilir, birbirini zayıflatmak için uğraşabilir. Siyasi bir yapı herhangi bir dini kabul ettiğinde veya dini kendi iktidarı için bir tehlike olarak gördüğünde dini yapıya baskı uygulayabilir. Ancak gücünü sağlamlaştırma amacıyla dini bir yapıyı destekleyebilir. Örneğin başlangıçta sayıca az bir grupla ortaya çıkan, siyasi ve toplumsal baskı gören Hıristiyanlık Ortaçağ'da siyasi kurumlarla çatışma yaşayacak kadar güç kazanmıştır. Ortaçağ Avrupa'sında dini ve siyasi yapılar arasında gerçekleşen mücadele süreci, ruhban sınıfının gücünü göstermesi açısından oldukça önemli görülmektedir.¹⁷¹

1.8.3. Çatışma Olgusunda Siyasi Etkenler

1.8.3.1. İktidar Kavramı ve Çatışma

Siyasi faaliyetlerin esas amaç olarak, çatışmaları çözümüme uğraşısında olduğu gibi, toplum yararına yapılmasının gerektiği düşüncesi siyasi ideali çağrıştırmaktadır. Ancak çatışma teorisini temel alan sosyologlarda çoğunlukla yönetici birey veya grupların statü kazanmak için öznel çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri fikri yaygın bir algı olarak gözlemlenmektedir. Siyasi alan kimi zaman farklı araçların kullanıldığı bir savaş alanı gibi görülebilir, kimi zaman düşmanlık duygularının siyasi alanda işlevsel hale gelebileceği ve bu duyguların sürekliliğinin amaçlandığı iddia edilebilir. Bu açıdan iktidar onur, itibar, yarar gibi üstünlükler ve ayrıcalıklar sağlar; parlamentoda bir sandalye, bir valilik makamı, bir

¹⁶⁹ Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 175.

¹⁷⁰ Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 95.

¹⁷¹ Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, 27.

bakanlık gibi mevkilere sahip olmak isteyen birey veya grupları çatışan taraflar haline getirebilir.¹⁷²

Çatışmacı bakış açısı siyasi düşüncenin olumsuz algılanan yönünü vurgulayarak siyaseti toplumsal çelişkilerin alanı ve çözümsüzlüğün nedeni olarak görme eğilimindedir. Karl Marx aynı zamanda sosyal olmayan hiç bir siyasi hareketin olmadığını vurgulamıştır. Marx'a göre toplumsal sorunların ortaya çıkmasında ve çözümsüzlüğünde temel etken, çoğunluğu ekonominin yörüngesinde olan siyasi sorunlardır. Sınıfların olmadığı, çelişmelerin çözümlendiği ideal toplum yapısında ise sadece sosyal gelişmeler yer alacaklardır.¹⁷³

Machiavelli ise iktidarın niteliğini iktidar yarışı ve bu süreçte yaşanan çatışma yönüyle yorumlamıştır. Bu şekilde siyaseti yönetenlerin elde ettikleri konumlarını kaybetmemek, hatta daha da sağlamlaştırmak için diğerlerini bertaraf etmeleri zorunludur ve bunun için hem yeteneklerini hem de güçlerini araç olarak kullanabilecekleri çok açıktır.¹⁷⁴ Gücün kullanımı ile ilgili diğer bir ifadesinde gücü olan için yenilginin çok ender olduğunu, bunun için tüm silahlı peygamberlerin muzaffer olduklarını vurgulamıştır.¹⁷⁵ Bu düşünce yeni bir din kurucusunun meşruiyetini ispatlamak ve toplumlara hükmetmek için güç kullanmasını başarı için koşul saymaktadır.

1.8.3.2. Mülkiyet Kavramı ve Çatışma

Toplumsal çatışmalarda insanları karşı karşıya getiren önemli nedenlerden biri nesnelere sahip olma isteğidir. Bu bakımdan savaşın sebebinin kimi zaman insan münasebetleri değil eşya münasebetleri olduğu savunulmuştur.¹⁷⁶ Hem mülkiyetin elde edilmesi hem de mülkiyeti kaybetmeme doğrultusunda toplumsal çatışmalar yaşanabilmektedir. Kimi düşünür mülkiyetin doğal ve zorunlu olduğunu, kimisi mülkiyetin zararlı ve toplumsal dengeleri bozduğunu savunmuştur. İbn Haldun paylaşılabilen nesnelere çatışma sebebi olmasını psikolojik ve sosyolojik açıdan

---

¹⁷² Maurice Duverger, *Politikaya Giriş*, çev. Samih Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 1984), 15.

¹⁷³ Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 194.

¹⁷⁴ Machiavelli, *Prens*, 51.

¹⁷⁵ Machiavelli, *Prens*, 60.

¹⁷⁶ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 11.

açıklamıştır. Ona göre mülk, insan için tabiidir. Bir toplumlaşma meydana getirdikleri zaman, zaruret insanları ihtiyaçları gidermeye, hatta ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarından zorla elde etmeye sebep olacaktır.¹⁷⁷ Böyle bir durumda kendilerinde doğal olarak bulunan çatışmacı güdüler bireyleri çakışan ihtiyaçları ve fazlasını elde etme isteği doğrultusunda harekete sevk etmektedir.

Bununla birlikte Proudhon mülkiyetin dengesizleşmesinin yoksulluğa ve dolayısıyla suçların oluşmasına sebep olabileceğini; çatışmanın psikolojik kaynağı olan bireydeki bencillik duygusunun bu duruma temel olduğunu savunmuştur.¹⁷⁸ Karşıt olarak Hobbes en iyi toplumsal düzen için devletin meşruluğunu ve varlığının zorunluluğunu savunurken, mülkiyetin ve devletin yokluğunu savaş sebebi olarak değerlendirmiş; kanunların, kuralların yokluğunun mülkiyetin belirsizliğini ve dolayısıyla doğal bir toplumsal gerginlik, karmaşa durumunu neticelendirdiğini söylemiştir.¹⁷⁹

1.8.4. Çatışma Olgusunda Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkenler

İçinde bulunduğu siyasi ve sosyal yapıda ortaya çıkan bunalımlara ekonomik krizlerin neden olduğunu savunan Einstein gibi birçok düşünür ve sosyolog ekonomik dengesizliğin toplumsal kargaşayı ve çatışmaları tetikleyeceğini savunmuştur.¹⁸⁰ Bunun gibi her türlü çatışmanın en etkili faktörü olarak ekonomi politik temeli savunan Marx'a göre üretim ilişkileri, siyasi ve hukuk yapısını üstyapı olarak şekillendiren ekonomik yapıyı temel olarak konumlandırmaktadır. Toplumun bilinç yapısı ise toplumsal varlıklarının etkisiyle biçimlenmektedir.¹⁸¹ Böylece ekonomik altyapının şekillendirdiği gelişim süreci içinde, biçim değiştirse bile çatışma ekonomik gücün güdümündedir ve karşılığı olan her değer ölçüsü toplumsal alanda dengesizlik durumunu, eşitsizliği ve sosyal ayrımın boyutlarını artırıp farklı biçimlerde çatışmayı neticelendirebilir. Benzer biçimde toplum anlayışında coğrafi ve demografik sınırlılıkları vurgulayan Platon, mülkiyetin de sınırlı olması

---

¹⁷⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/417.

¹⁷⁸ Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, 244.

¹⁷⁹ Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 94.

¹⁸⁰ Albert Einstein, *Dünyamıza Bakış* (İstanbul: Alan Yayınları., 1990), 21.

¹⁸¹ Karl Marx, *Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 25.

gerektiğinden hareketle ekonomik faktörün çatışma sebebi olduğuna işaret etmektedir. Varlıklı olma ölçüsüyle, paranın ve elde edilen nesnelere fazla olması toplumda isyan hareketlerine, bireyler arasında düşmanlığa; az olması ise köleliğe neden olmaktadır.¹⁸² Buna göre sosyal eşitsizlik, maddi kaynakların yetersiz olması, güçlü olanın ekonomik araçlara ve kaynaklara sahip olması gibi etkenler birbirine karşıt iki gruba ve dolayısıyla aynı alanda farklı çatışma durumlarını ortaya çıkarabilmektedir. Bu konuda Sabri Ülgener, hammadde darlığının alabildiğine şiddetlendirdiği niza' ve ihtilafların, dayanışma ve iş ahengi fikrini boşa çıkardığını vurgulamıştır.¹⁸³

Ekonomik kaynaklı çatışmaları vurgulayan Turner'a göre emek piyasaları, sermaye yatırımları ve maaşlar üzerindeki mücadele kadar, toplumun kültür yapısı çerçevesinde farklı mücadele biçimleri de ortaya çıkacaktır.¹⁸⁴ Böylece zamanın ve kuşakların değişimiyle ekonomik kaynaklı çatışmalar kadar toplumun sosyal ve kültürel varlığının çatışma konusunda etken hale gelebileceği söylenebilir. Çatışma ve göç gibi olgular devletlerin coğrafi ve siyasi yapısını, grupların ve toplumların dini yapılarını, toplumsal yapılarını ve yaşayışlarını değiştirebilir. Aynı kültür içinde zamanın değişimiyle kuşaklar arası farklar belirgin hale gelebilir. Sosyal değişimlerin çatışma üretebileceği gözlemlendiği gibi karşılıklı olarak çatışmaların da değişimlere neden olabileceği söylenebilir. Toplumsal gerilimler değişimin başlangıcı için etkili faktör olabilir. Bu açıdan sosyal değişiklikler, toplumsal huzursuzluk durumunun sonucu olabilir.¹⁸⁵ Sosyal değişimle aynı kültürel kimliğe sahip bireyler birbirine karşıt konum alabileceği gibi kimi zaman aynı alanda yer alan farklı kültürel kimliğe sahip gruplar çatışmanın aktörleri olabilir. Aristoteles'e göre çeşitli insanların birlikte yaşamayı öğrenmeleri uzun bir süreç olabilir; çünkü bir devlet her türlü halkın bir araya toplanmasıyla yapılamayacağı gibi, nüfusta yabancı bir öge bulunduğu zaman iç çatışmalar son derece olağan görünmektedir.¹⁸⁶

---

¹⁸² Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna & Saffet Babür (İstanbul: Kalcı Yayınları, 2007), 189.

¹⁸³ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti* (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 156.

¹⁸⁴ Bryan S. Turner, *Klasik Sosyoloji*, çev. İdil Çetin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 390.

¹⁸⁵ Robert Ezra Park & Ernest Burgess, "Sosyolojiye Giriş", *Sosyoloji Dergisi* 2/1 (1942), 200.

¹⁸⁶ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1975), 146.

2.BÖLÜM

ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMLERİ VE ÇATIŞMA ÇÖZÜM STRATEJİLERİ

Toplumsal sistem ve sistemin işleyiş süreci açısından çatışma çözümü iki boyutlu olarak değerlendirilebilir.

- a) Çatışma çözüm sistemleri; çatışma sebebi olarak görülen nedenlerin ortadan kaldırılması, toplumsal yapı ve toplumsal bağların güçlendirilmesi gibi etkenlerle çatışmaların asgariye indirildiği veya çatışmasız toplum modellerinin oluşturulabilmesine yöneliktir.
- b) Çatışma çözüm stratejileri; herhangi bir toplumsal çatışmada tarafların gösterebilecekleri davranış şekillerini ifade etmeye; seçilen davranış biçimine göre çatışma süreçlerinin kontrolü ve sonuçlandırılması kapsamında belirli yöntem ve tekniklerin kullanılmasına yöneliktir.

2.1. ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMLERİ VE TOPLUM TEORİSİ ÖRNEKLERİ

Temelinde birçok etkenin olduğu çatışma olgusu analiz edildiğinde din, devlet ve toplum ilişkileriyle çatışma çözümünün yapısal boyutunu ifade eden toplumsal düzen teorileri değerlendirilebilir. Çatışmanın farklı yönlerini ve boyutlarını inceleyen sosyologların çatışma çözüm teorileri, biçimlendirdikleri devlet ve toplum teorileriyle ortaya çıkmaktadır. Bazı toplumsal teoriler belirgin kuralları ve prensipleriyle ideal veya mükemmel devlet düşüncesini kökeninde barındırmaktadır. Bu konuda mükemmel devlet fikrinin imkânsız olduğu düşüncesine karşıt olarak, adaletle yönetilen mükemmel bir devlet fikrinin mümkün olabileceği, her fikir tecrübe edilmemiş bir mükemmeliyet tasavvuru olduğundan savunulabilmektedir¹

Burada toplumsal çatışmaların asgari düzeye indirilebileceği veya çatışmasız toplumsal düzenin varlığını yapılandıran teori örnekleri iki farklı boyutuyla karşılaştırılmıştır. Öncelikli olarak İslam odaklı olmayan toplum teorisi örnekleri ve

---

¹ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 36.

İslam odaklı olan toplum teorisi örnekleri ele alınmıştır. Diğer yandan tarihi süreçte var olma olasılığı yüksek, toplumsal model olması bakımından somut veya rasyonel toplum teorileri ile ideal şartlarda mümkün olabilecek toplumsal model olması bakımından soyut veya ideal toplum teorileri örneklendirilmiştir.

2.1.1. İslam Odaklı Olmayan Çatışma Çözüm Sistemleri

2.1.1.1. Sokrates-Platon Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (İdeal Toplum Kavramı Temelinde Toplum Yapısı)

Sokrates'in temellendirdiği, Platon'un idealist toplumsal sistemi devlet ve toplum yapılarının katı şekilde birbiriyle bağlantılı olduğu, yapısal değişimin değil ideal bir sabitliğin amaçlandığı mükemmel düzeni hedeflemektedir. Burada devlet ve toplum akılcı yasalarla birbirine bağlanmıştır. Platon ırk üstünlüğüne sahip bireylerin görevleri nedeniyle sınıflara bölünerek ayrılaştığı, çatışma önlenmesi için yasaya uyum çerçevesinde yabancılarla mesafenin korunduğu, son derece homojen görünümde olan toplumun ve dengeli ekonomik sistemin olduğu, sınır güvenliğini sağlamış, kendisine ait belirli sayıda nüfusa yetecek kadar alanda konumlanmış devletin, yasa sistemiyle bağlılığını mutlaklaştırmıştır.

Ayrıca büyük çatışmaların önlenildiği, güçlü ve akılcı biçimde tasarlanmış yasalarla, toplum içinde oluşabilecek az yoğunluklu çatışmaların, tüm bireylerin koruduğu ve saygı duyduğu otorite ve yasalara uyum yoluyla çözümlendiği toplum anlayışını biçimlendirmiştir. Tüm yapılarıyla güçlü bir toplumsal düzenin gerekliliğini ise barış olgusuna olan güvensizlik ve devletlerin doğal olarak birbirine karşı potansiyel savaş durumunda olması nedeniyle ortaya koymuştur.² Buna göre toplumlar arası barış çoğu zaman sorunların çözümü değildir, barış çözüm gibi görünse de geçici bir uyum dönemi olabilir. İdeal toplum doğal savaş durumundan korunmak için güvenliklerini sağlamak, yapılarını sağlamlaştırmak ve güçlendirmek zorundadır. Bu bağlamda Platon'un iyilik, adalet ve akıl üzerinde şekillendirdiği ideal toplum yapısı çatışmaların çözüm sistemidir. Bu sistem ideal devlet, güçlü akılcı yasalar ve ideal toplum çerçevesinde değerlendirilebilir.

---

² Platon, *Yasalar*, 49.

2.1.1.1.1 Sokrates-Platon Sosyolojisinde İdeal Devlet

2.1.1.1.1 1. İdeal Devletin Şekli ve Sınırları

Platon'a göre devletin kuruluşu bütün topluma sınıf ayrımı yapmaksızın mutluluk sağlamak içindir. Bu şekilde kurulan devlette doğruluk, en kötü yönetilen devlette de eğrilik görülmektedir.³ Uyumla yönetilen devlet doğruluğu özümsemiştir. Her ne kadar sınıf ayrımı belirginse de her sınıf bütünsel görünümünün önemli parçalarıdır. Bu manada kurulan iyi devlet, iç ve dış barışı gerçekleştirmiştir. Devletin doğru ve iyi olduğunun göstergesi çatışma durumlarının ortadan kalkmış olmasıdır.⁴ Bir devlet yapısı için en fazla zararı olan toplumsal bölünme, ayrımlaşmadır. Bu nedenle bütünleşmenin sağlanması için gerekli olan ise toplumu bir arada tutan ortak duyguya sahip olunmasıdır.⁵

Platon'un üzerinde durduğu önemli kavramlardan birisi ölçü ve dengedir. Ekonomik, siyasi, dini anlamda ve her alanda ölçülü davranmayı sosyal düzeni sağlamanın belirleyici niteliklerden birisi olarak ifade etmiş; coğrafi konumu açısından toplumlar arası sınırların korunmasını ve aşılmamasını devletin sahip olması gereken ölçülerden birisi olarak ortaya koymuştur. Böylece farklı devletlerin coğrafi sınırlarına saygı gösterildiğinde bazı çatışmalar önlenebilecektir. Çünkü devletin bu ölçüyü sağlayamaması, sahip olunanla yetinmeme ve fazlasını isteme durumları devletler arası ekonomik ve siyasi çatışma nedenlerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır ve düzeni sağlaması gerekenlerin yapması gereken en önemli görev, toprak elde etmek kaygılarını bir yana bırakıp,⁶ sınırları gerektiği ölçüde sabit bırakmaktır. Bu ölçü de devletin, bütünlüğünü kaybetmediği ölçüde genişlemesi, yeterince sınırlı bir bütün olarak kalması gerektiğidir.⁷ Bunun yanında toplumun yaşadığı coğrafi alan nüfusun niceliği ile doğru orantılı olmalıdır. Dolayısıyla eğer nüfus toprakla dengeli bir oranı sağlayamazsa çatışmaya neden olan bir durum ortaya çıkacak ve çatışmanın yoğunluğu artabilecektir.

---

³ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 116.

⁴ Platon, *Yasalar*, 311.

⁵ Platon, *Devlet*, 166.

⁶ Platon, *Devlet*, 119.

⁷ Platon, *Devlet*, 120.

2.1.1.1.1 2. İdeal Devletin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı

Platon'un sisteminin en belirgin özelliği, sosyal örgütlenmenin, görev dağılımının katı sınırlarla belirlenmiş yapıyı göstermesidir. Bu anlamda Platon'un devleti üzerine yapılan yorumların odak noktasında ayrılaşma ve sınıf kavramları kullanılmaktadır. Karl Popper'a göre sınıfsal ayrımın en katı şekline sahip devlet Platon'un ideal devletidir. En iyi devlette sınıf çatışması, sınıfların ortadan kaldırılmasıyla değil, toplumu yöneten sınıfa üstün bir konum kazandırılarak çözümlenmektedir.⁸ Ancak bu üstün sınıfın kararları ve diğer sınıflarla ilişkisi anayasal sınırlarla çevrenmiştir. Marx'ın sınıfsız toplum teorisinde sorunların çözümü sınıfların ortadan kalmasıyken, Platon akıl ve gücü elinde bulunduran yönetici seçkin birey veya grubun yönetimi altında görevleri kurallarla belirlenmiş üç sınıfın görevlerinde ve konumlarında sabit olmasını zorunlu görmüştür. Böylece ideal devletin doğru olması, sınıfların kendi görevlerini yerine getirdiği zaman sağlanmış olmaktadır.⁹ Bu nedenle en büyük suç ve devletin sonunu getirecek olan sınıfların görevlerinde sabit olmayarak diğer sınıfların işlerine karışmalarıdır.¹⁰ Aksi durumda yani coğrafi sınırlar gibi, sınıflar ve görevler de birbirine karışırsa uyum dönemi sona erip huzursuz bir dönem ve sosyal sorunların arttığı çatışmalı bir toplum ortaya çıkacaktır. Böylece çatışmaların oluşmaması, ilerlememesi ve çözümü için gerekli ve zorunlu olan herkesin görev bilincinde olarak kendine ait alanda kendine ait işi en mükemmel şekilde yapması şeklindeki görevler ayrımıdır.

Platon'un sistemi görevlerin oluşumunda ve sosyal ilişkilerde olduğu gibi, zengin ve fakir arasında da dengeyi öngörmüştür. Savaş olgusu hırs duygusuyla bağlantılıdır ve savaş olgusu toplumda ölçüsüzce ve hırsla nesnelere sahip olma, mal elde etme isteğinden doğmaktadır.¹¹ Bu yüzden toplumsal veya bireysel zenginliğin ölçüsü ve sınırların korunmasıyla ekonomik dengenin sağlanması zorunludur. Bu yönüyle içten çözümlenme adı verilen en büyük illete bulaşmamış bir devlette ne

---

⁸ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 1/57.

⁹ Platon, *Devlet*, 134.

¹⁰ Platon, *Devlet*, 133.

¹¹ Platon, *Devlet*, 61.

dayanılmaz yoksulluk ne de zenginlik bulunmalıdır.¹² Bu durumda devlet iç çatışmalarla çözülmeye uğrayabilecektir. Bununla birlikte seçkin yöneten grubu olarak kendi yararlarına düşkün kimselerin kendi çıkarları için yönetimde olması iç kavgayı ortaya çıkaracaktır.¹³

Platon, hem dış çatışmaların hem de iç çatışmaların yaşandığı bir toplumda doğru düzenin sağlanamamasının nedenleri arasında ekonomik yapıdaki dengesizliklerin, ekonomik yönelimli iktidar kavgalarının, bireylerdeki hırsın sebep olduğu çıkar çatışmalarının olduğunu vurgulamıştır. Ortaya çıkan veya çıkabilecek çatışmaların çözüm sistemini ise ideal toplum için ortaya koyduğu ilkelerden yola çıkarak şekillendirmiştir. Bu noktada ekonomik anlamda ideal olanı "dostların malı aslında ortaktır"¹⁴ deyişiyle ifade etmiştir. Bağlantılı biçimde bireysel özgürlükleri de sınırlayacak şekilde özel mülkiyetin her yerde insan yaşamından her yolla silinmesi gerektiğini,¹⁵ fiziksel ve ruhsal bütünlüğe ulaşmanın erdemli toplumun bir göstergesi olduğunu düşünmüş; ekonomik kaynakların çatışma nedeni olmaması için tek çıkar yolu hakka saygı gösterme, mal canlısı olmama¹⁶ davranışlarının benimsenmesinde görmüştür.

2.1.1.1.2. Sokrates-Platon Sosyolojisinde Akıl Temelinde Güçlü Yasalar

Platon'a göre yasaların varlığı ideal bir yönetimin ve mükemmel toplumun oluşabilmesi için zorunludur. Bireyin ve grupların nitelikleri ne olursa olsun, hata yapabilme ve çatışabilme ihtimaliyle başvurulacak soyut ve ideal kurallar bütününe ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü insanın yapısında, adil şekilde yönetme kapasitesi yetersizdir.¹⁷ Bireylerin uyumsuz ve çatışma oluşturacak davranışlarının önlenmesi veya çözümlenmesi bağlamında akılcı yasa, çatışma çözüm aracı olarak değerlendirilebilir. Platon'a göre ideal devletin oluşum süreci siyasi yapının niteliği, görevlerin dağılımı ve nitelikleri, ekonomi, siyaset ve dini kuralların işleyişi, toplumsal ilişkileri zedeleyici çatışmalara neden olacak davranışlara verilen cezalar

---

¹² Platon, *Yasalar*, 209.

¹³ Platon, *Devlet*, 239.

¹⁴ Platon, *Yasalar*, 202.

¹⁵ Platon, *Yasalar*, 202.

¹⁶ Platon, *Yasalar*, 199.

¹⁷ Platon, *Yasalar*, 170.

gibi toplumsal düzeni oluşturan her durum akılcı yasalarla çevrelenmiş ve belirlenmiştir. Öyle ki yöneticilerin üzerinde bir gücün olması bir toplumun varlığı ve sürekliliğinin gerek ve yeter şartıdır. Bu durumda, çatışmasız bir düzeni sağlamak veya bireyler arası çatışmaları kontrol etmek için önemli bir güç olan yasa, yasalara uyan bireyler için uyumlu yaşamın rehberi, uyum sağlayamayan bireyleri kötü davranıştan uzak tutmaya ve kötülükleri kontrole yarayan bir çözüm aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde, yasaların güçlü olmadığı ve kuralların hiçe sayıldığı bir devletin ortadan kalkması kısa sürede gerçekleşecektir.¹⁸

2.1.1.1.3. Çatışmasız İdeal Toplum veya Bütünleşmiş Erdemli Toplum

Platon, toplum düzenini birçok eksiklerin bir araya getirdiği insanların yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşamaları biçiminde tanımlamıştır.¹⁹ Ancak, değişik insanları bir araya toplayan devlette düzenin sağlanamayacağını düşünmüştür.²⁰ Platon'un toplumsal yapısında nüfusun niceliği kadar, toplumu oluşturan bireylerin kalıtsal birliği yani toplumun biyolojik kimliğinin korunması da önemlidir. Etnik kimliklerin farklı olduğu, ırk uyumunun olmadığı demokrasi gibi bir toplumsal sistemi düzensizliğin ve çatışmaların alanı olarak görmüştür. İdeal olan ise toplumun tek biçimliliğidir ve uyumlu yaşam için bireyler ortak inanca, birlik duygusuna sahip olup aynı değerleri benimsemelidir.²¹ Ayrıca devletin seçkin yurttaşlar yetiştirme çabasına karşılık, onların da devlet düzenini sağlamlaştırmaya yardım etmeleri gereklidir.²² Platon'un toplumsal düzeninde yasalarla belirlenen suçlardan ve şiddetten uzak durmak gerektiği açık şekilde belirtilmiştir ve şiddetin hiçbir türü hoş görülmemektedir. Hangi çeşidi olursa olsun sözle, davranışla diğerlerine karşı saldırganlık durumu her saldırganlık türü de şiddet eylemi olduğundan yasaklanmıştır.²³ Böylece iyi yönetim ve yasaların varlığı, çatışmaların çözümlenmesinde toplumun uyumlu olma zorunluluğu ile bireylerin şiddetten uzak durmasının güvencesi konumuna gelmiştir. Ortaya çıkabilecek çatışma durumlarında

---

¹⁸ Platon, *Yasalar*, 173.

¹⁹ Platon, *Devlet*, 55.

²⁰ Platon, *Devlet*, 285.

²¹ Platon, *Devlet*, 167.

²² Platon, *Devlet*, 237.

²³ Platon, *Yasalar*, 376.

çatışmanın görev dağılımına uygun bir şekilde çözülmesi, toplumda hiç kimsenin başına buyruk hareket etmemesiyle mümkün olabilecektir.

2.1.1.2. Karl Marx-Frederich Engels Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (Sınıfsız Toplum Kavramı Temelinde Toplum Yapısı)

2.1.1.2.1. Marx-Engels Diyalektik Yöntem ve Evrimsel Toplum Felsefesi

Marx toplumların gelişimi ve ilerleyişini açıklayabilmek, tarihi gelişimi ve çatışmaları yorumlamak, toplum ve ekonomik biçimler arasındaki ilişkileri çözümleyebilmek amacıyla ortaya koyduğu fikir ve teorilerin temeli olan diyalektik yöntemini Hegelci diyalektik yöntemden yalnızca farklı değil, doğrudan onun karşıtı olarak nitelemiştir.²⁴ Tarihi gerçeklikleri materyalist anlayışla çözümleyebilmek için kullandıkları diyalektik yöntem Engels'in ifadesiyle zihin yapısını, doğayı ve insanı ilgilendiren tüm boyutlarıyla bilimsel niteliği olan gelişme yasalarını ifade etmektedir.²⁵ Marx ve Engels diyalektik yöntem temelinde teknik ilerlemelere önem vererek, sosyolojik incelemelerini gelişme ve ilerlemenin bilimsel unsurlarının üzerine inşa etmişlerdir. Marx'ın tarihi materyalizmi geliştirdiği ve bununla Darwin'in kuramlarının doğa bilimleri için yaptığını tarih bilimi için yaptığı düşüncesi,²⁶ toplumun üretim süreçlerine bağlı gelişimini evrim teorisi temelinde değerlendirdiğini vurgulamaktadır.

Aynı şekilde Engels metafizik unsurların eleştirisiyle karşıtlık olgusunu fiziksel tanımlamalarla karşılaştırmıştır. Ona göre elektriğin, magnetizmin kutuplaşmaları ve karşıtlıklar içinde hareket etmeleri gibi, düşüncelerde de karşıtlık ve kutuplaşma mevcuttur.²⁷ Engels maddelerin kutuplaşma yasaları gibi toplum yapısında da diyalektik anlayışın toplumsal ayrılaşmayla belirginleştiğini düşünmüştür. Bu yönüyle sınıf çatışmalarının ortaya çıkma sürecinde ekonomik yapının tarihi gelişiminin incelenmesiyle, bu yapı içinde sınıf çatışmasını

---

²⁴ Marx, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi*, 1/28.

²⁵ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1977), 240-241.

²⁶ Franz Mehring, *Karl Marks: Yaşamöyküsü*, çev. Feyyaz Şahin (İzmir: İlya Yayınları, 2010), 1/140.

²⁷ Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 271.

çözümlemek için araçların bulunması toplumsal sorunların çözümlenmesinde sosyalizmin görevi olmaktadır.²⁸

2.1.1.2.2. Dinin İşlevsel Yönü ve Sivil Toplum Eleştirisi

Engels'e göre fetih durumları dışında, bir ülkenin iç devlet gücü onun ekonomik gelişmesiyle çatıştığı zaman, savaşım hep politik gücün düşmesi ile son bulmuş, ekonomik gelişme acımasız ve istisnasız kendi yolunu açmıştır.²⁹ Marx ve Engels'in toplumsal yapıyı oluşturan diğer unsurları ve toplumsal etkilerini değerlendirmelerine göre ekonomi temel olsa da üstyapıyı oluşturan olgular arasında yer alan dini yaklaşımlar ve düşünceler de tarihi savaşım sürecinde belirleyicidir ve önemli etkiye sahiptirler.³⁰ Dini düşüncenin çatışmalarda belirleyici etkisine işaret eden bu ifadeyle birlikte Engels'e göre Budizm, Hıristiyanlık, Müslümanlık ele alındığında, bu dinlerdeki değişimler tarihte önemli dönüşümlere neden olmuştur.³¹

Dinin etkileri tartışılmaz olsa da materyalist anlayışa göre din eleştirisinde esas olan dinin başlı başına bir sorun olmadığı, asıl sorunun toplumsal sorunların dini kurumlar aracılığıyla çözülmek istenmesi ve sorunların çözümsüz kalmasında dinin eylemsizlik boyutuyla etkili olmasıdır. Engels, Sosyalizm ve Hıristiyanlık gibi iki karşıt inancı bu bakış açısıyla karşılaştırmıştır. Bu bakışa göre Hıristiyanlık toplumun kölelikten kurtuluşunu diğer hayata bırakırken; sosyalizme göre kurtuluş var olan hayatta toplumsal dönüşüm içerisindeydir.³² Marx ise bireylerin dünyasal kısıtlamalarından kurtuldukça dinsel sınırlılıklarının üstesinden geleceklerini savunmuştur.³³ Marx'a göre din, insanı ve toplumu sınırlayan bir olgu olarak vardır ve toplumsal sorunlar çözümlenerek varlığı gereksiz hale geldiğinde kendisine başvurulmuş bir kurum olarak var olmayacaktır.

---

²⁸ Engels, *Anti-Dühring*, 78.

²⁹ Friedrich Engels, *Tarihte Zorun Rolü*, çev. Seyhan Erdoğan (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 56-57.

³⁰ Friedrich Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*, çev. Öner Ünal (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000), 15-16.

³¹ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. İsmail Yarkın (İstanbul: İnter Yayınları, 1999), 36.

³² Friedrich Engels, "İlkel Hıristiyanlığın Tarihine Katkı", *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç, ed. Karl Marx & Friedrich Engels (Ankara: Sol Yayınları, 2002), 293.

³³ Karl Marx, *Yahudi Sorunu* (Ankara: Sol Yayınları, 1997), 14.

Diğer yandan Marx, sivil toplum düşüncesinde temel olan özgürlük, güvenlik, mülkiyet kavramlarını farklı bir perspektifle toplumsal ayrımlaşmanın etkenleri olarak değerlendirerek özgürlüğün insanların birbirinden ayrılmasına dayandığını belirtmiş,³⁴ özgürlüğün bir sonucu olan özel mülkiyeti özel çıkar hakkı biçiminde tanımlayarak, toplumsal sınırları belirginleştirdiği için eleştirmiştir.³⁵ Buna bağlı olarak ona göre mülkiyete sahip olanlarla olmayanlar arasında bir tür güvenlik duvarı oluşması, toplumsal çözülmenin ve toplumsal çatışmaların temelidir. Sivil toplumu ve insan haklarıyla birlikte mülkiyetin toplumda duvar oluşturmasını eleştiren Marx, güvenlik kavramını egoizmin sigortası olarak tanımlamıştır.³⁶

2.1.1.2.3. Sınıf Çatışması ve Toplumsal Değişim

İlkel dönemi göz önüne alınmadığında sınıf mücadelelerinin tarihi süreci meydana getirdiğini savunan yaklaşıma göre, çatışma halindeki sınıflar kendi çağlarının ekonomik şartlarının ürünleridir.³⁷ Sınıf çatışmasının en iyi bilinen ifadesinin önemli bir tarihi örneği Engels'e göre Almanya'nın XVI. yüzyıl başındaki karmaşa ve çatışma ortamında ortaya çıkmıştır. Sınıfların belirgin olduğu sosyal yapıyı değerlendiren Engels sınıflar arasında bir iç çatışmanın savaşa doğru gidiş sürecini incelemiştir. Genel durumun analizi sınıf çatışması tezinin betimlemesini sunmaktadır. Bu betimlemeye göre toplumda yer alan soylu sınıf, din görevlileri, patriciler (hatırlılar), burjuva sınıfı, halk (plebler) gibi farklı sınıflar ihtiyaçları çok farklı ve her yönden birbirine karşıt, son derece karmaşık bir kitle oluşturmaktadır. Her sınıf diğerine engel olarak çıkmakta, bütün diğerleriyle sürekli bir mücadele içindedir.³⁸ Bu dönemde ortaya çıkan dini reform çabalarının ve dini nitelikteki çatışmaların dini görünümlü olmalarına rağmen ekonomik nedenli sınıf çatışmaları olduğunu vurgulayan Engels'e göre XVI. Yüzyılda gerçekleşen din savaşları da sınıf çıkarları ve mücadeleleri ile ilgilidir.³⁹

---

³⁴ Karl Marx, *Yahudi Sorunu*, 33.

³⁵ Karl Marx, *Yahudi Sorunu*, 33-34.

³⁶ Karl Marx, *Yahudi Sorunu*, 35.

³⁷ Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, çev. Öner Ünalın (Ankara: Sol Yayınları, 1974),74.

³⁸ Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, çev. Okay Gönensin (İstanbul: Payel Yayınları, 1978), 59.

³⁹ Engels, *Köylüler Savaşı*, 61.

Marx ve Engels'in içinde buldukları toplumun geçirdiği bunalım ve çatışma dönemleri kadar, diğer toplumlarda yaşanan çatışmalar ve sanayi devrimi gibi ekonomik dönüşüm hareketleri de sınıf çatışması tezinin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Değişim açısından Karl Marx sınıf çatışmasını toplumları bir tarihi çağdan diğerine sürükleyen bir itici güç olarak görmüştür.⁴⁰ Marx'a göre insanlar kendi tarihlerini geçmiş dönemlerin belirlediği şartlarla yapmaktadırlar.⁴¹ Ancak sosyal ve ekonomik değişim, fiziki ve ruhsal dönüşüm yaşayan bireylerin oluşturduğu toplumda çözülmesi gereken sorunları, çözümlenmesi gereken çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Marx değişimin zorunluluğuyla birlikte üretim açısından tarihi gelişmedeki olumsuzluğu, ekonomik sistemde işçi sınıfının kurbanlar vermesi, anarşiyle yıkımlara yol açması yönüyle eleştirmiştir.⁴² Bu açıdan sınıf mücadelesinin toplumsal hareketin ideolojik yönüne bir örnek olarak toplumsal çatışmayı daha çok vurguladığı söylenebilmektedir.⁴³

2.1.1.2.4. Kapitalist Devrim Süreci veya Kapitalizm Ruhü

Max Weber, kilisenin dönüşümüyle ekonomik açıdan ilerlemenin birlikte yaşandığı toplumlarda Protestanlık ve kapitalizm arasındaki bağı analiz ederken,⁴⁴ benzer şekilde Marx meta üreticilerinden oluşan bir toplum için en uygun din biçiminin Hıristiyanlığın burjuva gelişiminin ürünleri olan Protestanlık, deizm olduğunu düşünmüştür.⁴⁵ Marx birikim veya "artık değeri" kavramlaştırırken bu kavramın kapitalist sistem için önemini, sınıfları birbirinden ayırabilecek gücünü yorumlamaktadır. Kapitalist düzende birikim toplumu iki sınıfı ayırmaktadır. Bir tarafta zenginlik birikirken diğer tarafta kölelik, yoksulluk ve keder birikmektedir.⁴⁶

Marx ve Engels sanayi devrimini toplumsal çatışma sürecinin başlangıcı ve endüstri toplumundan gelecekteki sınıfsız toplum idealine ulaşma yolunda bir araç

---

⁴⁰ John J. Macionis, *Sociology* (United States of America: Pearson Education, Inc., 2012), 566.

⁴¹ Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp (İstanbul: Yazılama Yayınları, 2009), 15.

⁴² Marx, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi*, 1/465.

⁴³ Judith R. Blau (ed.), *The Blackwell Companion to Sociology* (United Kingdom: Blackwell Publishing, 2004), 441.

⁴⁴ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü*, 30.

⁴⁵ Marx, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi*, 1/ 88.

⁴⁶ Marx, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi*, 1/624.

olarak görmüştür. Toplumsal bölünmenin daha fazla ortaya çıkmasının nedeni olarak sanayi devriminin başladığı yer olan İngiltere’de toplumsal bir araştırma ve değerlendirme yapan Engels, Kapitalizmin çatışmalı karakterinin ayrılmış iki farklı sınıf oluşturduğunu, toplumsal huzursuzluğun düşmanlıkla sonuçlandığını gözlemlemiştir. Bu gözleme göre herkesin komşusunu, yoluna çıkan bir düşman ya da en iyi ihtimalle kendi çıkarı için kullanacağı bir alet olarak gördüğü bir sosyal ortamda bir tarafta burjuvazi diğer tarafta işçiler olmak üzere düşmanlar yavaşça iki büyük kampa ayrılmışlardır.⁴⁷ Marx’a göre şehirlerde bu tür düşmanlığın ortaya çıkmasında en büyük faktör işçi sınıfı oluşturmak için zorla ve zorunlu olarak çiftçileri topraklarından ayıran kapitalist düşüncedir.⁴⁸ Sanayi toplumuna geçişte çiftçilerin işçilere dönüşmesiyle, toplumsal dönüşüm sürecinin bir parçası olarak işçilerin yeni yaşam alanlarında yerleşme sorunu gibi yeni sorunlarla karşılaşmaları, değişimin etkisinin sürekliliğini göstermektedir. Engels giderek sosyal krize dönüşen konut sıkıntısı⁴⁹ gibi toplumsal bir sorunu, kırsal alandan büyük işletmelere çalışmak için gelen işçi sayısının giderek artmasının neden olduğu,⁵⁰ kapitalist sistemin ortaya çıkardığı bir sorun olarak vurgulamıştır. Bütün çatışmalar gibi bu sorunu çözümleyebilmek, kapitalizmin yok edilmesi ve işçi sınıfının üretim araçlarını ele geçirmesiyle mümkün olacaktır.⁵¹

2.1.1.2.5. Sınıf Çatışması Çözüm Süreci ve Sınıfsız Toplum Düzeni

Marx’a göre toplumsal sorunlar, onları çözümleyebilecek maddi şartların var olduğu durumlarda gerçekleşirler. Toplumsal üretim sürecinde ekonomik ilerlemenin bir sonucu olan burjuva ise üretim karşıtlıkların yer aldığı son biçimdir.⁵² Bu durumda toplumsal çatışmaların çözümlenebilmesi, toplumun çatışmasız ve ideal topluma dönüşüm süreci için de kapitalist düzen, düzeni oluşturan araçların proleter devrim için gerekli olduğu, içinden geçilmesi gereken zorunlu bir dönemi ifade

---

⁴⁷ Engels, *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*, 151.

⁴⁸ Marx, *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi*, 1/689.

⁴⁹ Friedrich Engels, *Konut Sorunu*, çev. Tekin Genç (Ankara: Alter Yayınları, 2013), 6.

⁵⁰ Engels, *Konut Sorunu*, 5.

⁵¹ Engels, *Konut Sorunu*, 82.

⁵² Marx, *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*, 26.

etmektedir. Burada devlet yapısının iki karşıt sınıfın varlığını devam ettiren bir araç ve güç olarak var olması, toplumsal yapının ayrılaşmanın önemli bir faktörü olarak işbölümünü gerektirmesi ve özel mülkiyetin bir hak olarak savunulması çatışmanın nedenleri olarak çözülmesi gereken problemler olarak görülmektedir. Bu nedenle ideal topluma geçiş için çözümde işbölümünün, özel mülkiyetin ve devletin ortadan kaldırılması şarttır.

Engels'e göre oldukça fazla üretimin gerçekleşmesi sınıflara bölünmenin temelidir. Sınıflara bölünme ise üretken sınıfın yanında üretime katkısı olmayan bir sınıfın ortaya çıkması ve işbölümü nedeniyledir.⁵³ Böylece işbölümü sınaî ve ticari çalışmanın tarımsal çalışmadan ayrılmasına, kent ile kırsalın birbirinden ayrılmasına ve çıkarlarının zıtlaşmasına yol açmaktadır.⁵⁴ Bu yaklaşıma göre ortadan kaldırılması gereken bir yapı olarak devlet ekonomik ve siyasi açıdan gücü eline geçirmiş sınıfın devletidir.⁵⁵ Ancak anarşist düşüncenin karşıt biçimi olarak devletten önce karşı bir devrimle kapitalist sistemin araçları ortadan kaldırılmalıdır.⁵⁶ Böylece yapılacak bir devrimle sınıf karşıtlıkları ortadan kalkacaktır. Toplum için üretim araçlarına hâkim olmak devletin son bağımsız eylemidir. Bir devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, birbiri ardı sıra bütün alanlarda gereksiz hale gelir ve daha sonra kendiliğinden uykuya dalar.⁵⁷

Talcott Parsons modern sosyoloji teorisinin daha sonraki gelişimi için odak noktası olarak, Marksist fikirlerin sosyal kurumlar teorisinin temellerinin çoğunun formülasyonu için bir çıkış noktası oluşturan önemli bir yeri olduğunu, sınıf yapısının önemine dair Marksist görüşün geniş anlamda haklı çıktığını düşünmüştür.⁵⁸ Ancak sosyal bilimlerin geliştirilmesinde bir adım olarak görülen Marksist sınıf çatışması teorisini belirli yönleriyle eleştirmiş,⁵⁹ sınıfsız bir toplumun Marksist idealinin tüm olasılıklarda ütöpik olduğunu söylemiştir. Ona göre kapitalist

---

⁵³ Engels, *Ütöpik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, 98.

⁵⁴ Karl Marx, *Sosyoloji ve Felsefe*, çev. Ardaş Margosyan (İstanbul: Belge Yayınları, 2006), 104.

⁵⁵ Friedrich Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1990), 177.

⁵⁶ Frederick Engels, "Engels'ten Milano'daki Theodor Cuno'ya", çev. Sevim Belli, ed. Karl Marx & Friedrich Engels, *Anarşizm Üzerine* (Ankara: Sol Yayınları, 2009), 66.

⁵⁷ Engels, *Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Gelişmesi*, 85.

⁵⁸ Talcott Parsons, "Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory", *The American Economic Review* 39/3 (1949), 26.

⁵⁹ Parsons, "Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory", 25.

ve sosyalist toplumlar arasındaki ayırım, özellikle de tabakalaşma açısından, Marx ve Engels'in düşündüğü kadar büyük değildir. Her iki tipte de, üretim sürecinin yapısı ile ilgili çeşitli potansiyel sınıf çatışma kaynakları vardır.⁶⁰

2.1.1.2.6. İdeal Toplumsal Yapı ve Komünist Toplum Düzeni

İşçi sınıfının kurtuluş şartı olarak bütün sınıfların kalkması⁶¹ ve mülkiyet sisteminin değiştirilmesinden sonra cemiyetin mucizevî bir birliğe kavuşacağı⁶² düşüncesi, sınıfsız toplum idealinin en belirgin nitelikleridir. Kapitalizm düzeninde bireyin sömürülmesinin ortadan kalkmasıyla bireysel ve toplumsal düşmanlık tavırları da değişime uğrayacaktır.⁶³ Böyle bir toplumsal düzen, temelde kapitalizm öncesi ekonomik biçimlerden komün kavramıyla ilgilidir. Komün, toplumun ihtiyacının giderilmesi ve toplumsal onur için kamusal alanın korunmasında komünü oluşturan bireylerin özgürlük çerçevesinde birbirine bağlılığı ve toplumsal ilişkileri anlamına gelmektedir.⁶⁴

Bireysel vatandaşlara ait olmadan tüm mülklerin bir bütün olarak toplum tarafından sahiplenildiği ve paylaşıldığı bir sosyal sistem olarak komünizm kavramı komün kavramıyla bağlantılıdır.⁶⁵ Marx'a göre komün, ekonomik açıdan işçi sınıfının kurtuluşunun sağlanacağı siyasi biçimdir. Emeğin kurtuluşu ile her insan emekçi haline gelir ve üretici emek sınıfsal niteliğini kaybeder.⁶⁶ Komün kavramı temelinde kurulan, işbölümünün zorunlu olmadığı komünist toplumda üretim biçimleri toplum tarafından düzenlenecektir.⁶⁷ Bu temelde Karl Marx ideal toplum düzeni olarak komünizmi toplumsal ve bireysel çatışmanın gerçek çözümü olarak ortaya koymuştur.⁶⁸

---

⁶⁰ Parsons, "Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory", 26.

⁶¹ Marx, *Felsefenin Sefaleti*, 194.

⁶² Raymond Aron, *Sınıf Mücadelesi*, çev. Erol Güngör (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973), 16.

⁶³ Marx & Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, 55.

⁶⁴ Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, 79.

⁶⁵ Collin, *Dictionary of Poitics And Government*, 47.

⁶⁶ Karl Marx, *Fransa 'da İç Savaş*, çev. Arda Dağlar (İstanbul: Yazın Yayınları, 2011), 114.

⁶⁷ Marx & Engels, *Alman İdeolojisi*, 41.

⁶⁸ Marx, *1844 El Yazmaları*, 111.

2.1.1.3. Aristoteles'ten Siyasal Topluma Çatışma Çözüm Örneği (Siyaset Kavramı Temelinde Toplum Yapısı)

Toplumsal çatışmaların çözümlenme arayışı biçiminde tanımlanabilen siyaset alanında,⁶⁹ çözümden kastedilen çözümün müzakere ve hakemlik yöntemiyle sağlanmasıdır. Bu görüş Aristoteles'in aristokratik ve demokratik unsurları içeren niteliğiyle ideal hükümet sistemi olarak gördüğü “polity” kavramına kadar geriye götürülebilir.⁷⁰ Aristoteles'in tanımladığı devlet biçiminde bütüncül bir devletin oluşma ve korunma şartı farklılıkları dengeli bir biçimde içinde barındırabilmesidir. Böyle bir devlette bireyler arasında nitelik ayrılıkları bulunması zorunludur çünkü bir şehri ayakta tutan, ayrı parçaları arasındaki yetkin dengedir.⁷¹ Aristoteles'in siyaset ve toplum üzerine fikirleri, yorumları, siyasal toplum düşüncesi, toplum bilimcileri özellikle aydınlanma çağı düşünürlerini etkilemiştir. Bu etkiyle devlet ve toplum bağıllığı üzerine toplum anlaşması gibi fikirler ortaya konmuştur. Tüm bireylerin güvencelerini ve özgürlüklerini sağlamak adına ve toplumsal işleyişin eşitlik temelinde düzenli biçimde devamı için bireylerin zorunlu bir bağıllıkla tüm toplumla anlaşma yaptığı sistem, tüm sorunların çözümünde ve barışı sağlamada en etkili siyasal ve toplumsal sistem olarak düşünülmüştür.

2.1.1.3.1 Siyasal Toplum ve Toplum Anlaşması

“Dinî camialar içinde toplanıp birleşemediğimiz takdirde, dinî mezheplerin üstünde veya yanında müracaat edebileceğimiz, sığınacağımız, anlaşıp birleşebileceğimiz her hangi bir hayat sahası adacağı yok mudur? Bu düşünüş tarzı çerçevesi içinde aydınlanma çağı, hukuku tabiîye esasında bir din, bir ahlâk, bir tabiî hukuk, bir tabiî iktisadî ve içtimaî nizam görüşlerini inkişaf ettirmiştir.”⁷²

⁶⁹ Andrew Heywood, *Siyaset*, haz. Buğra Kalkan (Ankara: Adres Yayınları, 2014), 22.

⁷⁰ Heywood, *Siyaset*, 29.

⁷¹ Aristoteles, *Politika*, 32.

⁷² Hans Freyer, *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*, çev. Tahir Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977), 15.

Hans Freyer'e ait bu düşüncede olduğu gibi Aydınlanma, en iyi toplumsal sistemin yapısı, toplumsal uyum prensiplerinin neler olması gerektiği ve çatışmaların asgari düzeyde olduğu toplumsal anlaşma ve barış zemininin nasıl oluşturulabileceğiyle ilgili fikirlerin ortaya konduğu bir dönemdir. Bu dönemde çatışmaların yaşanmaması için alınacak önlemler veya çıkabilecek çatışmaların barışçıl ve adil yollarla çözümlenmesinin düşünüldüğü ve özellikle dini çatışmaların sonlandırılabilmesi amacıyla farklı bir siyasal sistemin kurulabilmesinin mümkün olup olamayacağıyla ilgili önemli fikirler ortaya konmuştur. Buna göre sivil toplum düşüncesinin temelini atan düşünürlerden Rousseau'ya göre bütünleşmiş toplumu oluşturmak için yapılan toplum anlaşması, toplumsal bütünlüğün her bireyle yaptığı bir anlaşmadır. Anlaşmanın niteliği, toplum anlaşmasına dayandığından meşru; herkes için müşterek olduğundan hakkaniyete uygun; umumun iyiliğinden başka bir gayesi olamayacağından faydalı; kefilî kamu kuvveti, yüksek nüfuz ve yetki olduğundan sağlamdır.⁷³ Bu durumda toplum anlaşması bağımsız da olsa her bireyin diğeriyle bağlarının kuvvetli olması gerektiği ile ilgidir. Aynı şekilde meşruiyetini de bu kuvvetten almaktadır. Her bireyin hakkını koruduğu için insan haklarına uygundur. Amacı gerekli ve yararlı olan ne varsa toplum ve birey için onu gerçekleştirmektir. Anlaşmanın geçerli ve sağlam olması, dayanışma yoluyla oluşan toplumsal birliğin gücüne ve meşru olan kuvvete itaat mecburiyeti temelinde güçlü yasaların varlığına dayanmasıdır.⁷⁴

2.1.1.3.2. Siyasal Toplumun Nitelikleri ve Temel Toplumsal Haklar

John Locke'a göre toplumsal yıkımlara neden olan ve toplumsal barışı yok eden en önemli problem hâkimiyete kimin sahip olması ve siyasal yönetimin kökeninin nasıl olması gerektiği ile ilgilidir.⁷⁵ Locke yönetim üzerine olan incelemesinde monarşi düzeninde dini düşüncenin etkili olması zorunluluğunu eleştirmiş, dünyadaki çatışmaların kaynağını ve nedenini siyasal iktidarın kökeninde görmüştür. Bu konuda iktidarın 'Jure Divino' (Tanrısal Kaynaklı) olduğunun ileri

---

⁷³ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 42.

⁷⁴ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 8.

⁷⁵ John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı (Ankara: Kırılgaç Yayınları, 2007), 111.

sürülmüş olduğu kendi çağından başka dünyanın herhangi dönemini bulmanın zor olacağını savunmuştur.⁷⁶ Bu nedenle Locke toplumun varlığı ve devamı için gerekli olan meşru düzenin sağlanmasında geçerli olan şartları değerlendirmiştir. Meşru düzeni sağlamak için geçerli şartları, toplumun toplum olabilmesi ve yok olmaması için yönetimin ve devlet teşkilatının doğru biçimde olması ile sözleşmelere tam olarak uyulması yönüyle iki faktöre dayandırmıştır.⁷⁷ Benzer şekilde Hobbes'a göre adalet sözleşmelere uyulmakla mümkündür ancak sözleşmelerin geçerlilik kazanması devletin oluşumuyla başlayacaktır.⁷⁸

2.1.1.3.3. Toplum Anlaşması ve Temel Toplumsal Haklar

Toplum anlaşmasıyla her bireyin fiziksel varlığının ve sahip olduklarının korunması, mülkiyetin siyasal toplum için en önemli bir hak olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çünkü bu toplum görüşüne göre adalet fikri bireye hem çalışmasıyla kazandıkları hem de miras olarak kazanımlarıyla ilgili hak vermektedir.⁷⁹ Rousseau, siyasal toplumun en temel hakkı olarak mülkiyet hakkını kutsal ve önemli görmüştür. Bunun nedeni ya hayatın korunmasıyla daha yakından bağlantılı olması ya daha kolay elden kaçabilecek şeye daha çok saygı göstermek gereği duyulması ya da mülkiyetin medeni toplumun temeli olmasıdır.⁸⁰

Rousseau'ya göre toplum anlaşması her sivil toplumun temelidir ve bu anlaşmanın doğasını onun oluşturduğu toplumun doğasında aramak gerekir. Böylece toplumdaki her üye mallarını, kişiliğini, hayatını ve tüm gücünü genel iradenin üstünlüğüne bıraktığında bütünü ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir.⁸¹ Bununla beraber anlaşmanın özü gereğince her birey sorumluluklara ve haklara eşit olarak sahiptir.⁸² Ancak dilediği gibi hareket etme ve istediğini elde etme noktasında her

---

⁷⁶ John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, 3.

⁷⁷ John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 23.

⁷⁸ Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 106.

⁷⁹ Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, 42.

⁸⁰ Jean Jacques Rousseau, *Ekonomi Politik*, çev. İsmet Birkan (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005), 36.

⁸¹ Jean-Jacques Rousseau, *Emile or On Education*, ed. Allan Bloom (United States Of America: Basic Books, 1979), 460.

⁸² Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 41.

bireyin özgürlüğünün bir sınırı olmak zorundadır. Çünkü bu anlaşma insana gerekli olan medeni hürriyetle, elindeki şeylerin sahiplik hakkını kazandırmaktadır.⁸³ Bu açıdan toplumsal işleyişin etkili bir faktörü olarak bireysel özgürlüğün sınırlarını tanımlayabilmek oldukça önemlidir. Mill'e göre kolektif düşüncenin bireyin bağımsızlığına meşru müdahalesinin bir sınırını bulmak ve onu saldırıya karşı korumak toplumsal ilişkilerin iyi bir halde bulunması için vazgeçilmezdir.⁸⁴

2.1.1.3.4. Siyasal Toplum ve Çatışma Çözümü

Kant'a göre Cumhuriyet özgürlük, eşitlik ve toplumun yasalara bağlılığı gibi prensipleri içeren toplum düzenidir.⁸⁵ Böyle bir düzenin bozulmaması ve çatışma çözümü için toplumsal bağların kuvvetli olması, çözülmemesi ve bireylerin toplumsal duyarlılık derecelerinin yüksek olması önemli ve etkili faktörlerdir. Hobbes'a göre toplumsal uyum sağlık kavramına, toplumsal anlaşmazlık hastalığa ve toplumda iç savaşın yaşanması ise ölüm kavramına karşılık gelmektedir.⁸⁶ Buna göre iç çatışmaların önlenmesinde çözüm yöntemi, yönetim açısından yasaların meşruiyeti ve adaletli uygulanması; yönetilenler açısından bireyin yasalara ve topluma uyumlu olmasına dayanmaktadır. Rousseau'ya göre böyle bir düzende çatışmaların yaşanmasının sebebi toplumsal bağların çözülmesinde aranmalıdır. Böyle bir durumda yani toplum bağları çözüldüğünde ortak menfaatin bozulması, muhalif unsurlarla karşılaşılması ve çatışmaların yaşanması kaçınılmazdır.⁸⁷

Farabi'nin erdemli toplumdaki, erdemli dünya devletine ulaşma sürecini ifadesi gibi Kant, tüm devletlerin ortak bir erdem etrafında bütünleşebileceğini vurgulayarak, milletlerin barış içinde yaşama şartını yasaların varlığına ve genelleştirilmesine bağlamıştır. Devletlerin birbirleriyle münasebetlerinde harbe açık, kanunsuz durumdan kurtaracak akla uygun tek yol, sınırsız hürriyetlerden vazgeçilmesi, kanunlara uyulması ve sürekli gelişimle barışçıl biçimde milletler

---

⁸³ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 25.

⁸⁴ Mill, *Özgürlük Üstüne*, 15.

⁸⁵ Immanuel Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemeler*, çev. Yavuz Abadan & Seha L. Meray (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960), 18.

⁸⁶ Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 17.

⁸⁷ Rousseau, *Toplum Anlaşması*, 149-150.

devleti (civitas gentium) kurulmasıdır.⁸⁸ Bu nedenle milletlerin farklı kültüre ve dini düşüncelere sahip olmasının farklı çatışma biçimlerine zemin hazırladığını düşünen Kant, temel insani prensiplerin tüm dünyada ortak olarak kabul edilip bu prensiplere uyulmasını çatışmaların çözümü için bir yöntem olarak ortaya koymuştur.⁸⁹

2.1.1.3.5. Çatışma Çözüm Aracı Olarak Devlet

Liberaller devlet kavramına, rakip sınıfların mücadele içinde olduğu toplumda tarafsız bir hakem konumuyla, sosyal düzeni sağlayan bir araç olarak yaklaşmaktadırlar.⁹⁰ Bu yaklaşıma göre çatışmaların çözümünde devlet faktörü oldukça etkilidir. İnsanların herhangi bir denetleyici kurum ve bu kurumun geliştirdiği akılcı kurallar olmadan toplumsal alanda çatışmaların yaşanması kolay gözükmemektedir. Hobbes'a göre kuruluş amacı bireysel güvenlik olan,⁹¹ yapısal olarak devletin olmadığı toplumda sürekli bir savaş durumu ve belirsizlik vardır.⁹² Ancak hakem görevini üstlenecek devlet yapısı, hakların korunması çerçevesinde adaletin sağlandığı, etkili ve akılcı yasaların varlığıyla desteklenmek zorundadır. Bu tür bir yönetim biçimi devletin kurumsal yapısında dini kurumların etkisinin olmamasını gerektirmektedir. Bu anlayışa göre dinin ve devletin idaresi dünyevi olmadığı zaman toplumsal bozulma ve iç savaş çıkması kaçınılmazdır.⁹³ Bu düşünce siyaset ve din arasındaki çatışmaya odaklanmaktadır. Bu çatışmanın çözümü için de yöntem, siyasetin, dini kurumlardan bağımsız olarak belirlenen kurallarla ve nitelikleri kurulu anayasaya bağlı, dürüst ve işini yapma yeteneği olan yöneticiler tarafından,⁹⁴ yönetilmesinin benimsenmesidir. Aynı şekilde yasalar ise, bireysel özgürlük ve hakların korunması amacıyla sorunların çözümlenme yöntemlerini oluşturmada başvurulacak kaynak ve adaletin uygulanmasının bir garantisi olarak önemini korumaktadır. Bunun nedeni insanların adaleti ve özgürlüğü sadece yasaya borçlu

---

⁸⁸ Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemeler*, 25.

⁸⁹ Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemeler*, 34.

⁹⁰ Heywood, *Siyasî ideolojiler: Bir Giriş*, 194.

⁹¹ Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 127.

⁹² Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 178.

⁹³ Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 325.

⁹⁴ Aristoteles, *Politika*, 160.

olmaları ve yasaların insanlar arasındaki doğal eşitliği yeniden hukuk temeline oturtan, herkesin iradesinin kurtarıcı organı olmasıdır.⁹⁵

2.1.1.3.6. Siyasal Topluma Karşı Anarşi Düzeni

Çatışma çözümünde otoritenin ve kanunların önemini vurgulayan bakış açısına karşıt olarak toplumsal ve hukuki düzenlemeleri, egemenlik kavramını eleştiren, toplumda bir hükümet sistemine ihtiyaç olmadığı inancını ifade eden anarşizm⁹⁶ sistemini savunan anarşistler toplumu doğal ve katışıksız bir uyum hali içinde görme eğilimindedirler. Bu nedenle onlara göre aslında siyasi idare ve ekonomik eşitsizlik problemlerinin kökeninde olduğu uyumsuzluk ve çatışma durumları doğal olmayan üretilmiş durumlardır.⁹⁷ Anarşist-kolektivist olarak tanımlanan bir sistemin⁹⁸ savunmasını yapmakla nitelenen Proudhon anarşi düzenini yorumladığı ifadesinde düzen ve düzensizlik karşıtlığını farklı bir biçimde tanımlamıştır. Ona göre anarşi efendilerden, egemenlerden kurtulmaktır.⁹⁹ Devletin toplumsal özgürlükleri kısıtlayan ve toplumu baskılayan bir araç olduğu düşüncesiyle hem devletin varlığını, hem de kurullarla bireysel özgürlüğü sınırlayan tüm yönetim biçimlerini eleştiren Proudhon tüm çatışmaların temelinde mülkiyet hakkının olduğunu savunmuştur. Bu teze göre, zilyetlik hak, mülkiyet ise bu hakka karşıttır ve mülkiyet toplumun intiharıdır.¹⁰⁰

2.2. ÇATIŞMA ÇÖZÜM STRATEJİLERİ VE TEMEL KAVRAMLAR

2.2.1. Çatışma Çözüm Süreci ve Uyum Kavramı (Accommodation)

Farklı toplum modellerini geliştiren sosyologlar birbirine güvenen ve destek olan bireylerin varlığıyla toplum düzeninin sürekli olmasını, kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan çatışmaları çözümlemede ise temel çözüm prensiplerini geliştirmeyi ve

---

⁹⁵ Rousseau, *Ekonomi Politik*, 17.

⁹⁶ Collin, *Dictionary of Poitics And Government*, 11.

⁹⁷ Heywood, *Siyasî ideolojiler: Bir Giriş*, 92.

⁹⁸ Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai Doktrinler Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941), 169.

⁹⁹ Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, 266-267.

¹⁰⁰ Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, 274.

yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Aynı şekilde en iyi düzenle toplum dengesini sağlama ve bu amaçla çatışma çözümü araçlarını ve yöntemlerini geliştirmeye çalışmışlardır. Burada toplumsal uyumu sağlama, çatışma çözüm sürecinin bir sonucu ve en önemli amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyolojide çatışmayı çözümlene sürecini tanımlamak için kullanılan uyum, uyuşma, uygunlaştırma veya uyarlanma (accommodation, adjustment) kavramları birbirine yakın yorumlamalarla sürecin en önemli yöntemlerini de içermektedir. Bu süreçte birbirinden farklı yöntemleri uygulamanın temel amacı çatışmanın çözümlenmesi yoluyla çatışan grupların birbirine uyumlu hale getirilmesidir.

Çatışmaları önleme, var olan çatışmaların etkilerini azaltma ya da giderme ve çatışmaları çözümlene sürecinde “uyum” kavramı temel yöntemlerin genel ifadesidir. Benzer anlama gelen “uyuşma” kavramı karşılıklı uyumu geliştirici, yargıcılık, uzlaşma, arabulma, dönme ya da döndürme, hoş görme gibi süreçlerini ifade etmektedir.¹⁰¹ Aynı şekilde “uygunlaştırma” ise çatışmaların bırakılmasına götüren her süreç anlamındadır ve çatışmaların uygunlaştırılması genel olarak baskınlık, uzlaşma, barışma veya dönme yolu ile gerçekleşmektedir.¹⁰² Arbitrasyon, gönlünü yapma ve taraflardan birinin diğerini yasalara veya tehdit ve şiddete dayanarak uyarlanmaya zorlaması durumu da bir uyarlanma tipidir.¹⁰³ Anlaşmazlıklar ve uyuşmazlıkların farklı koşullar nedeniyle giderilememesi, iletişimin belirli bir noktada kesilmesi ve sorunun çözülemeyecek hale gelmesi tarafları çatışma durumuna sürükleyebilmektedir. Böyle bir durumda çözüm için etkili ve doğru yöntemin seçilmesi ve bu yöntemi uygulayacak yetkili ve donanımlı birey veya grupların varlığı kritik hale gelmektedir.

2.2.2. Çatışma Çözüm Stratejileri ve Çözümde Temel Prensipler

Herhangi bir konuda anlaşmazlık yaşandığında taraflar arasında karşılıklı anlayışın kurulması ve gerekli iletişimin sağlanmasıyla çözüm sürecinin olumlu geçmesi ve barışçıl bir çözümün sağlanabilmesi mümkündür. John Locke toplumsal

---

¹⁰¹ Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, 137.

¹⁰² Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, 307.

¹⁰³ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 111.

ilişkiler açısından görüşlerde ayrılığın olmasına olumlu açıdan yaklaşmış, farklı fikirlerden yararlanılması ve farklı ihtimallerin ortaya çıkmasını, toplumu toplum haline getiren ve iyileştiren önemli nitelikler arasında değerlendirmiştir.¹⁰⁴

Buna rağmen toplumsal ilişkiler açısından ve insan doğası gereğince farklı fikirlerin karşılaşmasıyla anlaşmazlık ortaya çıkabilmekte ve bu anlaşmazlıklar çatışmaya dönüşebilmektedir. Anlaşmazlığın çatışmaya dönüşmesiyle iletişimi devam ettirebilmenin zor olduğu veya iletişimin kesintiye uğradığı durumlar ortaya çıkabilir ve çatışmanın çözülebileme olasılığı daha az olabilir. Bu açıdan anlaşmazlık ve çatışma arasındaki en büyük fark iki insanın arasında bir anlaşmazlık olduğu zaman iyi arkadaş veya meslektaş olarak kalabilmeleri, ilişkinin bozulmaması ve bağlantının sürdürülebilir olmasıdır. İlişki bazen bu tür karşılaşmalarla daha da güçlenir. Çatışmalarda ise ilişkiler genellikle bozulur ve diyalog biter.¹⁰⁵ Bununla birlikte anlaşmazlık sorun ile ilgilidir, oysa gerilim ilişkiyi de etkilemektedir. Bu nedenle bir çatışma her zaman iki yönlü olarak hem sorun hem de ilişkiyle ilgilidir. Böylece etkin çatışma çözümü hem sorunu hem de ilişkiyi ele almalıdır.¹⁰⁶

2.2.2.1. Geri Çekilme Mücadele ve Açıklık Stratejileri

Herhangi bir konuda problem ortaya çıkıp uyuşmazlıklarla karşılaşıldığı zaman tarafların tavırları değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle örneğin bireyler arası anlaşmazlık durumunda geri çekilme-mücadele-açıklık(flight-fight-openness) gibi üç farklı strateji izlenebilmektedir.¹⁰⁷

1. Geri Çekilme veya Kaçınma Stratejisi: Kaçınmalı olması, sorunu görmezden gelmesi, problemi reddetmesi veya küçümsemesi gibi birçok yönüyle kendini gösterebilir. Kişi fiziksel veya duygusal olarak kaçabilir ve çatışma içinde olduğu kişiyle iletişimi sona erdirebilir.¹⁰⁸ Bireyin çatışma durumunu çözümlmek yerine problemi görmezden gelerek erteleme sık karşılaşılan bir davranış türüdür. Bu durum birey için geçerli olabileceği için grup çatışmalarında veya daha geniş

¹⁰⁴ John Locke, *Eğitim Üzerine*, çev. Aylin Uğur (Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2004), 134.

¹⁰⁵ Bjarne Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts* (Denmark: Danish Centre for Conflict Resolution, 2011), 4.

¹⁰⁶ Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, 4.

¹⁰⁷ Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, 9.

¹⁰⁸ Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, 9.

topluluklar arasında da gözlemlenebilir. Taraflardan birisi veya ikisi de çözümden kaçınabilir ve görmezden gelinen sorun ya aynı şekilde kalarak veya daha fazla karmaşıklaşarak yeni bir çatışmaya neden olabilir, yani çözümsüzlük çatışmayı daha ileri bir zamanda daha geniş çaplı bir çatışmaya dönüştürebilir.

2. Mücadele Stratejisi: Bu stratejinin tezahürü misilleme, alay, fiziksel veya psikolojik şiddet, aşağılayan veya küçük gören davranış biçimlerini içermektedir.¹⁰⁹ İki birey arasında olduğu gibi daha geniş topluluklar arasında da çatışma sürecinde düşmanlık içeren duyguların yansımaları, hoş görmeme veya hor görmeye dönüşmesiyle kendini gösterebilir. Tarafların karşı karşıya gelme durumunda sorun çözülemediğinde şiddetin birbirinden farklı biçimleri, psikolojik olarak karşı tarafı sindirme veya yıpratmak amacıyla sözlü şiddeti ifade eden aşağılama, hakaret etme veya fiili şiddeti ifade eden kavga veya çarpışma davranışlarıyla kendini gösterebilir.

3. Açıklık Stratejisi: Bu strateji ortada bir çatışma olduğunu fark etmek, çatışmanın parçası olduğunu kabul etmek, meraklı bir şekilde diyaloga kilitlenerek iletişimi sürdürme cesaretine sahip olmakla ilgilidir.¹¹⁰ Açıklık stratejisi doğrultusunda çatışmayı çözümlenmeye istek veya cesaretliliğin olması, iletişimi durduran tüm engelleri ortadan kaldırma ve sonuca ulaşarak tarafların uyumlu bir şekilde anlaşmasının sağlanabileceğine inancın varlığıyla çözüme ulaşabilmek çözüm sürecini denetleyen ve kontrol eden bireylerin, yapıların ve ilkelerin varlığını gerektirmektedir.

Herhangi bir anlaşmazlık çatışmaya dönüştüğünde seçilecek yöntem geri çekilme, çatışmadan kaçınma veya çatışmayı görmezden gelme olabilir. Aksine taraflar iddiasında haklı çıkma, zafer kazanarak üstün gelme, karşı tarafı yok etme amacıyla mücadele yöntemine başvurabilirler. Ancak insani ve ahlaki ilkeleri temel alan üçüncü bir yaklaşım olarak çatışmaların barış, anlaşma ve iletişim yoluyla çözülebileceğini mümkün gören düşünce biçimi de kuvvetle savunulmaktadır.

Zafer kazanmanın bir çatışma çözüm yöntemi olduğu veya bazı çatışmalarda savaşı kazanarak çıkma düşüncesine karşıt olarak “Satyagraha”, Mahatma Gandhi'nin çatışma çözme yöntemini ifade eden önemli bir kavramdır. Gandhi'nin etkisini kanıtladığı ve ülkesinin içinde bulunduğu durumu çözümlenebilir

---

¹⁰⁹ Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, 9.

¹¹⁰ Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, 9.

amacıyla yöntem olarak belirlediği ve etkili biçimde kullandığı, çatışma süreci yaşadığı tüm kurum ve bireylere karşı geliştirdiği “pasif direniş” kavramıyla ünlenen yöntemi, çatışma çözümüne barışçıl yaklaşan ve çatışmanın çözülebilmesini muhtemel gördüğü yöntemi açıklık stratejisinin önemli bir tarihi örneğini sunmaktadır.

Satyagraha kavramı Gandhi'nin şiddetsiz aktivizm tekniği olarak tanımlanmaktadır.¹¹¹ Çatışma çözümüne yaklaşımlarında bir püriten olduğu söylenebilen Gandhi, şiddetsizlik fikrine bütünüyle karşıt olan açıkça doğrudan ve yapısal şiddetin uygulanmasını reddetmiştir.¹¹² Gandhi'nin çatışma çözüm yaklaşımında benimsediği prensiplerin temeli sorunu çözme ve karşı tarafla iletişimi kesmeme yoluyla, çözüm sürecinde barışa ve anlaşmaya açık olmakla ilgili görünmektedir. Buna göre tüm sorunları çözmek için girişimlerde bulunulmalı ve “aynı tarafta” olmalarını sağlamak için tüm muhalifleri dönüştürme girişimlerinde bulunulmalıdır. Eğer bu mümkün değilse, bu yaklaşım daha sonra ortaya çıkabilecek iletişim şansını dışlama ihtimalini azaltacak adalet için savaşıma yöntemini sağlamaktadır.¹¹³ Gandhi'nin yaklaşımının diğer bir özelliği kazanma duygusundan daha fazla insani duygulara önem vermesinde belirmektedir. Onun barışçıl yaklaşımında galibiyet tamamen reddedilmemesine rağmen (Gandhi karşı taraf için aşağılama olmaksızın, Hindistan'ın üstün gelmesi için acil bağımsızlık hedefini gerekli görmüştür) çatışmaya rehberlik etmenin temel amacı, anlaşmazlıkların kazanma veya kaybetmenin ötesinde, hatta anlaşmazlığın kazan-kazan çözümünün ötesinde -katılan bireylerin varoluşsal bir dönüşümü ile ilgili- olabilmektedir.¹¹⁴

Gandhi, Satyagraha (gerçeğin gücü) lehine vücut kuvvetini (şiddeti) reddetmiştir. Onun temel taktikleri, bir yasadaki adaletsizliği tanımlamak, açıkça itaati reddetmek ve sonuçlara katlanmaktır.¹¹⁵ Ayrıca halkı tarafından Badshah Hanı

---

¹¹¹ Thomas Weber, “Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation”, *Journal of Peace Research* 38/4 (July 2001), 494.

¹¹² Johan Galtung, *Peace By Peaceful Means Peace And Conflict, Development And Civilization* (London: Sage Publications, 1996), 115.

¹¹³ Weber, “Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation”, 505.

¹¹⁴ Weber, “Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation”, s. 505.

¹¹⁵ Robert S. Ellwood & Gregory D. Alles (ed.), *The Encyclopedia of World Religions* (New York: Facts On File, Inc, 2007), 170.

(imparator veya kralların kralı) ve Hintlilerce “Gandhi öncüsü” olarak bilinen Abdul Ghaffar Khan (1890-1988), 1930'dan 1947'ye kadar Hindistan'da İngiliz işgaline karşı Müslüman şiddet içermeyen hareketi temsil etmiştir.¹¹⁶

Herhangi bir anlaşmazlıkta gerginliğin yükselerek çatışmaya dönüşmesi durumunda tartışmanın etkenlerine, sorunun boyutlarına ve tarafların süreçteki psikolojik ve fiziksel durumlarına veya konumlarına bağlı olarak taraflar karşılıklı olarak fikir alışverişini sürdürerek çözüme ulaşabilirler. Ancak tartışmanın gerginliği arttırdığı ve çözümsüzlüğün ortaya çıktığı durumlarda sorunları çözmek için yaklaşımda bulunmak ve sorunun çözümüne açık olmak, temel çatışma çözüm yöntemlerine başvurmayı gerektirmektedir. Bu yönüyle arabuluculuk ve müzakere bireyler, organizasyonlar ve milletler arasındaki çatışmanın üstesinden gelmede önemli yöntemlerdir. Arabuluculuk ve müzakerenin temel avantajı, nihai karar alma gücünün katılan tarafların elinde olduğu gönüllü ve zorlayıcı olmayan yapısıdır.¹¹⁷

İhtilaf ve çatışmanın barışçıl çözümünde kullanılan bir yöntem ve etkin bir araç olduğu ispatlanan arabuluculuk,¹¹⁸ üçüncü bir tarafın karşılıklı olarak kabul edilebilir anlaşmalar geliştirmelerine yardımcı olarak iki veya daha fazla tarafa kendi rızalarıyla bir çatışmayı önleme, yönetme veya çözme konusunda yardım ettiği bir süreçtir.¹¹⁹ Arabuluculuk sürecinin anahtar elemanları, güven ve iknadır. Arabulucu anlaşmazlık, mücadele, yanlış anlama ve çatışma durumlarına müdahale etmektedir ve bu durumlarda rakiplerin güvensizliği hâkimdir. Krizde olan taraflar olumlu değil olumsuz durumdadırlar; ne istemediklerini biliyorlar, ancak beklentileri, istekleri ya da çatışmadan çıkmanın olumlu bir yolu açık değildir.

Bununla birlikte, karşı tarafa güvensizlik ve karşı tarafın düşman ya da rakip olarak algılanması, onları zor taktikleri kullanmaya zorlayarak, çatışmayı daha

---

¹¹⁶ Chaiwat Satha-Anand (Qader Muheideen), “Transforming Terrorism with Muslims’ Nonviolent Alternatives?”, *Contemporary Islam Dynamic, not Static*, Abdul Aziz Said vd., (New York: Routledge, 2006), 202.

¹¹⁷ Jacob Bercovitch, “Mediation and Negotiation Techniques”, *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict*, ed. Lester Kurtz (United States: Academic Press, 1999), 2/403.

¹¹⁸ United Nations, “The United Nations Guidance For Effective Mediation”, *The Report of The Secretary-General On Strengthening The Role Of Mediation in The Peaceful Settlement of Disputes, Conflict Prevention and Resolution (A/66/811, 25 June 2012)* (United States: United Nations, 2012), 2.

¹¹⁹ United Nations, “The United Nations Guidance For Effective Mediation”, 4.

karmaşık ve olası bir çözümden uzak hale getirir.¹²⁰ Arabulucu görevini üstlenen, çatışmanın tüm boyutlarını inceleyen ve aynı zamanda tarafların anlaşmasını sağlayabilmek için çabalayan birey veya bireylerin süreçte karşılaştığı problemlerle başa çıkabilmek için sahip olması gereken nitelikler ve belli başlı ilkeler çözüm sağlamada önemli faktörlerdir. Arabulucu, gönüllü ve gizli biçimde, sonucu arabulucuya ilgili ve onun yararına olmayan bir süreçte bilgisini ve becerilerini tarafların hizmetine sunan, tarafsız olması beklenen bir kişidir. Arabulucunun yetkisi vardır, ancak arabulucu gücü elinde tutmaz veya kötüye kullanmaz.¹²¹

Çözüm sürecinde taraflarda ortak bir yaklaşımı gerçekleştirebilmek ve tarafların anlaşmasını sağlayabilmek için de temelde arabulucular, iyi bilgilendirilmiş, sabırlı, yaklaşımlarında dengeli ve dikkatli olmalıdırlar.¹²² Tarafların güveninin sarsılmaması için arabulucular taraf tutma ihtimalini içeren, sonucu etkileyebilecek herhangi bir maddi veya manevi çıkar sağlayabilecek bir kazanıma sahip olmamalıdırlar.¹²³ Aynı zamanda çözüm sürecinin etkili ilerleyişi ve sonuca ulaşma ihtimalinin yüksek olması, çatışma taraflarının da anlaşmayı müzakere etme çabalarına açık olmalarıyla mümkündür.¹²⁴

---

¹²⁰ Sara Horowitz, "Mediation", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Webel & Johan Galtung (New York: Routledge, 2007), 52.

¹²¹ Sara Horowitz, "Mediation", 53.

¹²² United Nations, "The United Nations Guidance For Effective Mediation", 5.

¹²³ United Nations, "The United Nations Guidance For Effective Mediation", 10.

¹²⁴ United Nations, "The United Nations Guidance For Effective Mediation", 5.

3. BÖLÜM

İSLAM'DA ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMİ VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ

3.1. İSLAM ODAKLI ÇATIŞMA ÇÖZÜM SİSTEMLERİ

3.1.1. Farabi Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (Erdemli Toplum Kavramı Temelinde Toplum Yapısı)

3.1.1.1. Farabi'nin İdeal Sistemi ve Çatışma Olgusu

Farabi'ye göre faziletli toplum, hem birey hem de toplum hayatını koruma ve sürdürme amacıyla toplumsal yardımlaşmanın gerçekleştirildiği toplumdur.¹ Toplumsal mutluluk önceliklidir ve insanların birbirine bağlılığı toplumsal varlığı koruma duygusunu güçlendirmektedir. Farabi sosyal dayanışmayı insanın toplumsal bağlılığının doğal olmasına ve toplumdaki bireylerin bir arada yaşamasının doğal bir ihtiyaç olmasına dayandırmıştır.² Ancak toplumun tek bir amaçla bağlanma ve birbirine dayanma durumundan uzak olması, ihtilaf ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olacaktır.³ Buna göre toplumsal çatışma, tarafların isteklerinin farklı olmasıyla ve toplumda farklı amaçların bireyleri ayrı yollara yönelterek uyumun ve birliğin sağlanamamasıyla ortaya çıkmaktadır. Çatışmaların çözümü ise, tüm bireylerin ortak amaca ve birlik duygusuna sahip olmasıyla ideal toplumlaşmanın mümkün olmasından geçmektedir.

Farabi ideal toplumunun tam tersi bir konumda olan toplumsal düzeni, uyumdan çok çatışmaya önem verildiği için eleştirmiştir. Cahil şehir olarak tanımladığı bu toplumda çatışma yaygındır, grupların da ayrılaşmış bireyler gibi kavga ederek çatışması normal bir durum olarak görülmektedir.⁴ Böyle bir toplumun adalet anlayışı ise ideal toplumun anlayışının büsbütün zıddıdır. Uyumlu ve görev

---

¹ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, çev. Hanifi Özcan (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 38.

² Farabi, "Mutluluğu Kazanma (Tahs'ilu's - Sa'ade)", *Farabi'nin Üç Eseri*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 19.

³ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 76.

⁴ Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla*, 109-110.

bilincinde olan toplumun aksine, uyumsuz ve çatışmalı toplumda çatışma konusu maddi ve manevi çıkarlara dayalı ve güç odaklıdır. Bu toplum çatışmayı doğal bir olgu olarak gördüğünden adalet kavramı da aynı şekilde doğal olarak güç kullanımını içermektedir. Eleştirdiği cahil toplumun psikolojik ve sosyal açıdan çatışmalı karakterine göre, toplumsal çatışmanın kökeninde başkasının elinde olan nesneyi ve konumu ele geçirme söz konusudur. Bunun için diğer tarafı ezerek kazançlı çıkmak, bu uğurda kavga etmek ve başkasına zulmetmeyi adalet olarak kabul etmek doğal davranışlar olarak görünmektedir.⁵

3.1.1.2. Medinetü'l Fazıla(İdeal Toplum) ve Meşru Çatışma

Farabi, tasarlamış olduğu ideal toplum düzeninde İslami hükümlerle uyum gösteren önemli koşulların gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu ideale göre siyasi anlamda güçlü bir otoritenin zorunluluğu, toplumsal bölünmenin ve ayrılıkçı hareketlerin hoş görülmemesi, toplumsal dayanışma ve birlik duygusunun kuvvetli olması, bütün yapılarıyla uyumlu sistemin varlığı, toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Felsefi anlamda iyilik ve erdemli olma topluluğun bütünlüğünün şartı ve amacı olmaktadır. Çünkü böyle bir toplum, hiçbir ayrımlaşma ve uyuşmazlığın ortaya çıkmadığı bir toplumdur.⁶ Farabi her ne kadar kendi içinde uyumlu bir toplumun kurulmasında barış ve yardımlaşmanın önemini açıkladıysa da, aynı şekilde çatışmanın gerekli ve meşru olduğu durumları da incelemeyi göz ardı etmemiştir. Savaşmanın zorunlu olduğu durumlar vardır, bu zorunlulukta yine toplumun huzurunun ve iyiliğinin sağlanması amaçtır. Farabi'ye göre savaşın gerekli olduğu durumlardan biri toplumun güvenliğini sağlamak, korumak veya toplumun hakkını korumak ve kaybettiği hakkı geri kazanmak biçiminde adaletin yerine getirilmesi düşüncesidir. Bu durumda savaşma eylemi toplumun güvenliğinin sağlanması için, şehrin dışından gelebilecek tehditleri ve düşmanı şehirden uzak tutmak veya toplumun hakkı olan iyiliği elde etmek amacıyla ortaya çıkabilir.⁷

---

⁵ Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla*, 110.

⁶ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 76.

⁷ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 56.

Farabi her durumda toplumun iyiliğinin sağlanmasının diğer toplumların da iyi olması gerektiği düşüncesiyle aynı inancın diğer toplumlara zorla kabul ettirilmesinde de savaşın gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁸ Farabi'nin savaşın meşruiyeti, toplumsal adalet ve iyilik düşüncelerinde İslam'ın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Farabi İslami prensiplerin evrensel mesaj verme amacına uygun şekilde ideal toplum düşüncesini de evrenselleştirmiştir. Platon ideal toplumunu belirli alanla sınırlarken, Farabi ideal toplum düşüncesine daha geniş bir bakış açısıyla bakarak ideal bir dünyanın mümkün olabileceğini tasarlamıştır. Bu ideale göre mutluluğa ulaşmak amacıyla kurulan her topluluğun fâzıl olması gibi toplumda yardımlaşmanın olduğu şehir fâzıl şehirdir. Aynı şekilde mutluluk amacıyla dayanışma içinde çalışan bir millet ve tüm milletleri birlik içinde olan dünya da fâzıl olma niteliğindedir.⁹

3.1.1.3. Farabi'nin İdeal Toplumsal Düzeni veya Çatışmasız Toplum

Farabi, erdemli bireylerden müteşekkil, mükemmel toplumsal düzeni sağlamak amacıyla siyaset veya toplumu yönetme sanatı olarak görülebilecek medeni ilmin ayrıntılı bir tanımını yapmıştır. Medeni ilmi, topluma gerçek mutluluğu iyilik ve faziletle kazandırmaktadır. Var olma sebebi doğru hareketlerin ve davranışların gerçekleştirilmesi olan iyiliğin ve faziletin toplum için kullanılmasını sağlamaktadır.¹⁰ Bu toplumda mutluluk ve huzurun sağlanmasının, görevlerin düzenli dağılımının ve davranışların ölçülü olmasının, toplumun müşterek ve uyum içinde yaşamasının şartı erdemli yönetici gibi bir otoritenin varlığıdır. Yöneticinin en önemli görevi ise tüm sosyal yapıda düzeni sağlaması ve korumasıdır.¹¹ Bu görevi yöneticinin yerine getirmesindeki amaç ise toplumsal mutluluktur.¹² Bu mutluluğun sağlanması, çatışmasız ve uyumlu toplum için, yönetim düzeninde adalet kavramı önemlidir. Adalet kavramı ise öncelikli olarak siyasi yönetimin temelinde olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel ortak olarak kullanılan tüm alanlarda var

⁸ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 56.

⁹ Farabi, *El-Medinetü'l Fâzıla*, 80.

¹⁰ Farabi, *İhsâ'ül- Ulûm İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Ateş (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 126.

¹¹ Farabi, *İhsâ'ül- Ulûm İlimlerin Sayımı*, 126.

¹² Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 40.

olmalıdır. İdeal toplumun temelinde olması gereken en önemli olgudur. Toplumdaki her bireyin hak ettiği ölçüde payı olan servet, şeref, rütbe gibi olguların dengeli dağıtımında ve bu iyiliklerin korunmasında adalet önceliklidir.¹³ Farabi adalet temelinde kurulmuş böyle bir toplumda görevlerin belirlenmesi durumunu Platon'un işbölümü düşüncesine benzer şekilde vurgulamış, hangi sınıfa ait olursa olsun faziletli toplumdaki her bireyin kendisine ait işiyle meşgul olmasını ve diğerlerine karışmamasını tavsiye etmiştir.¹⁴

3.1.2. İbn Haldun Çatışma Çözüm Teorisi Örneği (Asabiye Kavramı Temelinde Toplum Yapısı)

3.1.2.1. İbn Haldun'un Devlet ve Toplum Teorisi

Toplumunu belirleyen sosyal, ekonomik, psikolojik ve dini güçlerin ilk sistematik teorisyeni olan ünlü Müslüman tarihçi İbn Haldun'un dine yaklaşımı bir Müslüman toplumda yaşaması ve dini-adli kurumun önde gelen bir üyesi olmasıyla şartlanmıştır. Hem muazzam derecede karmaşık bir kurum hem de toplumda etkili bir dini güç olarak İslam onun işinde ve düşüncesinde her zaman var olmuştur. İbn Haldun, insan toplumunu yöneten güçlerle olan temel endişesine gerçekçilik duygusu uygulamaktadır. Dini/siyasi kurumlara ve İslam'ın dini bilimlerine olan yaklaşımı, insanın rasyonelliğinin diğer tüm kültürel faaliyetlerde olduğu gibi onları da etkilediği varsayımına dayanmaktadır.¹⁵

İbn Haldun toplumsal yapının değişimini incelediği, coğrafi yapının toplumsal yapı üzerine etkisini, ekonomik yapının siyasi ve toplumsal etkileri üzerinde önemle durduğu eseri Mukaddime'yi, aktif olarak içinde bulunduğu ve gözlemlediği çalkantılı bir siyasi ortamda ve toplumsal bozulmanın yaşandığı Arap kültürünün derin bunalım döneminde¹⁶ yazmıştır. İbn Haldun toplumsal yapıyı ve dönüşümü devresel yükselen ve alçalan bir döngüyle açıklamış, değişimin zorunluluğunu bir tür fiziksel yasa gibi düşünmüştür. O zamanın coğrafi ve fiziki sınırlara sahip devlet ve toplumlarını, toplumsal yapılar arasındaki ayrımları; siyasi

---

¹³ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 53.

¹⁴ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 55.

¹⁵ Franz Rosenthal, "İbn Khaldun", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (USA: Thomson Gale, 2005), 6/4269.

¹⁶Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, 15.

ekonomik ve kültürel durumları incelemiş, uygarlıkları karşılaştırmış, medeni olmanın niteliklerini ve üstün medeniyete sahip olmanın gereklerini bu incelemelerine dayanarak şekillendirmiştir. Toplumsal çatışmaların ekonomik ve siyasi sebeplerine, uyumlu toplumsal düzen için İslami ilkelerde belirgin olan adalet, ölçülülük ve haklara saygı gösterme kavramlarına vurgu yapmıştır. Toplum düzenindeki önemini vurgulamak için şehrin siyasi ve ekonomik şartlarından kaynaklanan ekonomik dengesizliği nedenleriyle gözlemlemiş,¹⁷ bir toplumun ekonomik karakterinin aynı zamanda devletin ve yaşanılan ortamın karakterini etkilediğini savunmuştur. İbn Haldun'a göre toplumsal düzenin en belirgin biçimde ortaya çıktığı medeni hayatın (umranın) mükemmel olması ekonominin hareketli ve toplumun çalışkan olmasına bağlıdır. Aksi durumda, toplumsal yapının bozulmasıyla devletin hali kötüleşecektir.¹⁸

3.1.2.2. Toplumsal Düzen İçin Zorunlu Prensipler

İbn Haldun, toplumsal düzenin bütüncül ve sürekli olması için gerekli ilkeleri ve toplumsal yaşamda ayrılaşma ve bütünleşmeyi İslami ilkelere uygun biçimde analiz etmiştir. Çatışmaların asgari düzeye inmesi ve bireylerin huzurlu bir yaşam için, farkında olmaları ve onaylamaları gereken zorunlulukları, bağlılık durumlarını bir arada yaşama, ekonomik açıdan birbirine ve bir otoriteye bağlı olma zorunluluğu olarak belirtmiştir.¹⁹ Ayrıca ona göre, psikolojik ve sosyal açıdan birbirine bağlı olma durumuyla birlikte ekonomik açıdan geçim sağlamak ve ihtiyaca dayalı ürünlerin mübadelesi için toplumun birbirine bağlı olması ve yaşamın yardımlaşmaya dayalı olması zorunludur.²⁰ İnsanların bir arada dayanışmayla yaşaması için siyasi anlamda güven verici ve koruyucu bir kurumun varlığı, yani insan için tabii bir özellik olarak hükümdarlığın mevcut olması, diğer bir zorunluluktur.²¹ Görevleri açısından hükümdar toplumu düşmanlara karşı korumak, bireylerin birbirlerine haksız saldırılarını belirleyeceği kural ve hükümleri uygulama

---

¹⁷ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, 62.

¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/549.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/214.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/323.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/215.

yoluyla engellemek, ekonomik ve idari alanda ortaya çıkan konularda ıslah çalışması yapmak, toplumu kendi yararları doğrultusunda yönlendirmek zorundadır.²² Ancak sağlıklı toplumda yönetilenlerin de yöneticilere bağlılığında bazı şartların varlığını toplumsal direncin sağlanmasında zorunlu görmüştür. Eğer siyasi anlamda hükümet etme biçimi baskıya ve zulme dayanırsa toplumun direncinin zedeleneceğini savunmuştur.²³ İbn Haldun'un, umranın fesada uğramasının, insan nevinin inkitamı ilan ettiği fikri,²⁴ güvenliğin ve toplumsal uyumun sağlanamamasıyla toplumsal yapının çözülmesinin de toplumun sonu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu nedenle topluma ait dini ve ekonomik yapının, aynı zamanda toplumun ve bireyin biyolojik ve psikolojik yapısının sağlıklı olmasıyla ilgili olarak korunması gereken unsurlardan en önemlilerinin din, nefis, akıl, nesil, mal olduğunu belirlemiştir.²⁵

İbn Haldun medeniyetin gelişme gösterdiği toplumsal yapıda çatışma çözümleyebilecek hâkim bir gücün varlığı gibi bir zorunluluğu herhangi bir yönetim sistemi için öngörmüş, realist bir tavırla farklı hükümet biçimlerinin de mümkün olduğunu ve kendine ait kanunlarla fonksiyonel bir toplumsal sistem kurabileceklerini savunmuştur. İslami olmayan ve farklı ilkelere dayalı yönetim biçiminin de meşru olabileceğini ve bu şekilde de uyumlu bir toplumsal örgütlenme kurulabileceğini vurgulamış, İslam'a dayalı olmayan bir sosyal düzeni mümkün görmüştür.²⁶

3.1.2.3. İbn Haldun'un Asabiyet Teorisi

Çağının önemli entelektüeli olan İbn Haldun'un gözlemleyip tahlil ettiği siyasi ve toplumsal meseleler ışığında ortaya koyduğu asabiyet teorisi, çatışma çözümü için farklı nitelikteki düşünceleri ve kendi ürettiği kavramıyla toplulukları harekete geçiren gücü analiz eden önemli bir teoridir. Bu açıdan İbn Haldun

---

²² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/482.

²³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/330.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/551.

²⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/551.

²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/215.

sosyolojisinde asabiyet hem çatışmayı önleyici, hem de çatışma çıkarıcı bir etken²⁷ ve asabiyet teorisi çatışma kuramı veya çatışmayı önleme teorisidir.²⁸ İslam dinine ait kaynaklardan beslenen bu teori, İslami temele dayalı toplumsal düzenin nasıl olması gerektiği ile ilgili genel veya özel tüm ilişkiler ağını siyasi, ekonomik, kültürel nitelikleriyle büyük bir haritada gösterir gibidir. İbn Haldun siyasi çalkantıları ve toplumsal problemleri analiz ettiği ve İslam dininin hükümleri perspektifinde o zaman için önemli bazı toplumsal olayları ve sorun çözümlerini değerlendirdiği teorisini, İslam dinine dayalı güçlü ve adil devlet, huzurlu ve itaatkâr toplum çerçevesinde şekillendirmiştir.

3.1.2.3.1. Asabiye veya Asabiyet Kavramı

Kur'an'da evlatları, babalarına: "Biz asabesi ve yakın akrabaları olduğumuz halde onu kurt yemişse, vallahi biz hüsrana içindeyiz, demektir" (Yusuf 12/14) demişlerdir. Bunun manası şudur: Asabesi ve akrabası mevcut olan hiç bir kimseye tecavüz etmek tasavvur olunamaz.²⁹

Kökenini Kur'an'daki asabe kavramından alan İbn Haldun'un mütekevvîn bir şey için mizaç deyişiyle,³⁰ toplumun örgütlenmesi ile ilgili herhangi bir oluşumun özü olarak gördüğü asabiye kavramı birincisi sınırları, siyasi gücü koruma ve korunma; diğeri ise saldırı, sınırların genişlemesi, siyasi gücü artırma gibi iki durumla ilgilidir. İbn Haldun insanda doğal olarak var olan koruma ve korunma içgüdüsünün, bireyin kendini ait hissettiği grupla bütünleşmesini ve uyumunu sağlayan bir güç olarak ortaya çıkmasını, asabiye kavramının öncelikli bir niteliği olarak belirlemiştir. Toplumda asabesinden ve akrabasından olanın yardımına koşma hissiyatını hem dayanışmanın hem de düşmana korku salmanın sebebi olarak değerlendirmektedir.³¹ Bu açıdan asabiye, aynı ortak değerlere ve sembollere sahip grubun bir arada güçlü durmasını sağlayan ve grup üyelerinde dayanışma duygusu

²⁷ Ejder Okumuş, "Umran İlmi Çatışma Çözümü ve Barış", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 3/1 (2018), 18.

²⁸ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 30.

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/334.

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/388.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/334.

uyandıran sosyo-enerji olarak düşünülebilir. Böyle bir güç, enerjisinin kaynağını yakınlığın farklı biçimlerinden akraba, grup, millet olma fikrinden almaktadır. Bu fikir, zihinlerin ortak algısıyla topluluğu birbirine bağlamaktadır. Bu bağla bireylerin duyguları ne kadar güçlü olursa bütünlük o derecede sağlanmış olur. Grup üyeleri birbirini savunurlar, korurlar veya ortak düşmana karşı harekete geçerler.

İbn Haldun'a göre devletin mizacı (içyapısı ve bünyesi) sayı çokluğunu da ifade eden asabiyetten oluşmaktadır. Asabiyeti güçlü olan devlet uzun süreçte varlığını sürdürmektedir.³² Bu açıdan asabiye kavramının diğer boyutu mülk kavramıyla bağlantılı ve kabile yapısından farklı olarak daha geniş siyasi ve toplumsal alanla ilgilidir. Devlet düzeni veya hükümetlerin oluşumu, hükümet yapısının devamı, devletler arası güç dengeleri gibi daha gelişmiş bir sistemi içermektedir. Burada asabiye kavramı topluluğun güçlü olması, diğer toplulukların katılımıyla gücünü arttırma ve sonunda devlet oluşumu gibi bir süreçte önemli bir kavram olarak belirmektedir.

Asabiye kavramıyla ilgili tanımlar genelde farklılık göstermektedir. Kavramın temel özelliğine göre yapılan himaye, müdafaa, mutalebe ve toplumsal hareketleri³³ içeren tanımlamalarda asabiye kavramı eylemseldir. Diğer bir tanımda imparatorlukların çimentosu (bağlayıcı unsuru) olan asabiye bağı, kamu ruhu ve sosyal dayanışma olarak tercüme edilebilir.³⁴ Asabiyetin diğer bir tanımında sosyal dayanışma, din şuuru, mezhep şuuru ve birliği dâhil olmak üzere kitle şuuru manası hâkimdir.³⁵ Bu nedenle pozitif yönüyle İbn Haldun'un asabiyet kavramını insanın şer yönünü oluşturan haline karşı bir panzehir olarak kullandığı anlaşılmaktadır.³⁶

Asabiyetin ikinci boyutuyla ilgili tanımlar ise siyasetle ilgilidir. Asabiye siyasi eylemin başlıca itici gücü olarak tanımlanmıştır.³⁷ Bu açıdan bir topluluğun birleşik iradesini ifade eden asabiye, devletin kurulmasını ve korunmasını

---

³² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/385.

³³ Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010), 193.

³⁴ Pitirim A. Sorokin & Arnold J. Toynbee, *Sosyal Değişim Üzerine Denemeler*, çev. Erdoğan Güçbilmez (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1964), 59.

³⁵ Orhan Hülagu, *Farâbî ve İbnî Haldun'da Devlet Felsefesi* (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 70.

³⁶ Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, 43.

³⁷ Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 155.

sağlamaktadır.³⁸ Ancak toplumsal düzenin kuruluşunda gerekli olan bu enerjinin şartlara bağlı olarak sönmesi de düzenin bozulmasına neden olabilecektir. Böylece asabiyet, zorunlu olarak mücadele eden topluluklar için gerekli, devletin kendisiyle kurulduğu bereketli bir enerji kaynağı olmaktadır.³⁹

Asabiye aynı zamanda kimlik bilinciyle bireyleri birbirine bağlayan bir tür etkileşim enerjisi olarak, gruba ait olma duygusunun yoğunluğuna bağlı olarak topluluğun gücünün sönmesine veya daha da kuvvetlenmesine neden olabilmektedir. Asabiye olgusu bu bakımdan etnik ve dini yönelimli bazı toplulukların yaşadığı toplumsal alanın değişim göstermesine rağmen, birbirine olan bağlılığının değişmemesinin nedeni olarak görülebilmektedir. Anthony Smith'e göre bir topluluğa ait olma şuuru ve topluluğun asabiyesi, bu niteliklerin bireyler için taşıdığı öznel anlamın azalmasına ve artmasına bağlı olarak niteliklerin belirginliğini artırmasıyla etnik topluluk hissi güçlenmektedir.⁴⁰ Benzer şekilde Durkheim bireylerin zihinsel etkileşimiyle kolektif bir duygunun oluşumunun ve bu duygunun her bireye yansımalarının, kolektif olma niteliğinden meydana gelen özel bir enerji vasıtasıyla olduğunu düşünmüştür.⁴¹

3.1.2.4. Çatışma Çözümünde Kuvvet Teorisi ve Toplumsal Yapı

İbn Haldun'un, hükmetmeyi ve hükmedilmeyi siyasi ve toplumsal örnekleriyle inceleyerek ortaya koyduğu asabiyet kavramı çatışma kontrolünü sağlayan kuvvet teorisinin temelidir. Tarafların oluştuğu çatışma durumlarında, toplumsal çatışmaların nedenleri, çatışmaları çözümleyici yöntemler ve ittihada dayalı İslami toplumsal düzenin yapısı açısından kuvvetler dengesi oldukça önemlidir. Toplumu oluşturan grupların bağlarının zayıflamasına neden olduğundan, zayıf ve dağınık asabelerden oluşan toplumsal yapı, çatışmalara zemin hazırladığı için olumsuzdur. Bağların güçlü olmasına neden olduğundan tek ve en güçlü asabenin yönlendirdiği toplumsal yapı ise çatışma çözümü için olumlu bir sistemdir.

---

³⁸ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 155-156.

³⁹ Hilmi Ziya Ülken & Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İbn Haldun* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), 64.

⁴⁰ Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 45.

⁴¹ Émile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, çev. Cenk Saraçoğlu (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları, 2004), 61.

3.1.2.4.1.Zayıf ve Dağınık Asabelerden Oluşan Toplumsal Yapı

İbn Haldun'a göre asabiyet hem herhangi topluluğu harekete geçirmede hem de herhangi bir çatışmanın etken gücü olarak gereklidir. İnsan tabiatında karşı gelme tavrı olduğundan devlet yapısının kurulması, dini veya dünyevi çağrıda bulunma gibi toplumun veya kitlelerin yönlendirilmesini gerektiren durumlarda amaca savaşıarak ulaşılmaktadır.⁴² Çatışmada etken bir güç olduğundan bir toplumda düşünce veya inançların farklı nedenlerle birbirini bağlayamadığı asabelerin dağınık yapısı iç çatışmalara neden olabilmektedir. Asabiyelerin farklı olduğu, toplumsal kimliklerin farklılık gösterdiği toplumlar bir bütünü tamamlayamaz ve ayrımlaşır. İbn Haldun burada kuvvetlerin birleşmemesi, farklı topluluklar arasında dağılmasını uyumlu bir toplumsal yaşam ve toplumsal yapı için olumsuz olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle düşünce ve isteklerde ihtilafların belirgin olduğu farklı kabile veya topluluk sayısının çok olduğu topraklarda sağlıklı bir devletin kurulma ihtimali oldukça azdır ve böyle bir toplumda isyanların yaşanması kaçınılmazdır.⁴³

Bununla birlikte İbn Haldun, asabelerin sahip olduğu kuvvetlerin birbirine eşit olmasının iç çatışmaların sonlanamamasına, böylece toplumun güvenliğini koruma amacını gerçekleştirme için gereken enerji ve direnme gücünün azalmasına neden olacağını düşünmüştür. Çatışmada karşı karşıya gelen iki taraftan birinde bütünleşmiş bir asabiyet, karşısında ise farklı asabiyetler varsa zafer kazanma konusunda durum oldukça açıktır. Asabiyetlerin çeşitli olması topluluğu ayrımlaştırarak dağınık bir duruma ve var olan gücünü dağıtarak onları diğer tarafa karşı güçsüz hale getirmektedir.⁴⁴ Buna göre bir tarafta her bir bireyin ayrı olduğu dağınık toplum, bireylerin tek bir güce dönüştüğü toplum karşısında varlığını koruyamayacaktır. Tüm gücünü ortak bilincin etrafında toplayan toplum ise üstünlüğü kazanacaktır.

---

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/334.

⁴³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/386.

⁴⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/538.

3.1.2.4.2. En Güçlü Asabenin Şekillendirdiği Toplumsal Yapı

Siyasal bakımdan hükmetme ve üstünlük kazanma isteği birbirine düşman bireylerin ve toplulukların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. İbn Haldun bu konuda ortaya koyduğu kuvvet teorisi çerçevesinde eşit veya denk güçlere sahip asabelerin daha fazla güçlenme isteğinin çatışma nedenlerinden birisi olduğunu savunmuştur. Burada vurguladığı durum gücün eşit dağılımıyla ilgilidir.⁴⁵ Böylece güçlerin denk olması savaşa neden olacağından güçlerin dengesiz olması, herhangi bir toplumsal yapıda güçlerin çatışmasını önleyen ve toplumu ayrılıktan koruyan, diğer toplulukların uyum sağlayarak, tabi olduğu daha güçlü asabiyetin varlığını çatışmaların çözümü için bir koşul olmaktadır. Bu durum devlet için geçerli olduğu gibi daha küçük toplumsal yapılar için de geçerlidir. Farklı asabiyetleri olan bir kabilenin içinde hepsinden güçlü asabiyetin varlığı zorunludur. Güçlünün hâkimiyet kazanmasıyla bütünleşme durumu yaşanmazsa çatışmalara neden olan ayrılaşma yaşanacaktır.⁴⁶ İbn Haldun'a göre farklı asabiyetlerin olmadığı bölgelerde iktidar mücadeleleri yaşanmayacağından toplumsal düzende istikrarı sağlamak daha kolaydır. Toplumsal alanda kavga ve karışıklık durumunun asgari düzeyde olması gücün kaynağının tek olması nedeniyledir.⁴⁷

İbn Haldun, Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmıyla savması olmasaydı, dünyada ve toplumsal hayatta denge kurulamayacağına dair ayeti (Bakara 2/251) güçlü asabiyetin zayıf olanları kendisine tâbi kılmasına ve çatışmaya karşı bir çözüm delili olarak ortaya koyar. Çatışmaya karşı çatışmayla çatışma çözümüne gidilir, bir bakıma çatışmayı yönetme söz konusudur.⁴⁸ Çatışma çözümünde İbn Haldun'a göre din boyutu güçlü olan asabiyet ile çatışma çözümüne gitmek daha kolay olur. Dinin emir ve yasaklarıyla çatışma çözümüne gidilebilir. Güçlü asabiyetle yönetimi elinde tutan siyasî iradenin adaletle yönetmesi, çatışma çözümünde çok önemlidir.⁴⁹ İbn Haldun güç kavramını odak noktasına alan teorisini devletlerin kuruluş ve çözümlerini, farklı siyasi biçimleri ve grupların davranışlarını tahlil etmesiyle

⁴⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/350.

⁴⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/350.

⁴⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/387.

⁴⁸ Okumuş, "Umran İlmî Çatışma Çözümü ve Barış", 25.

⁴⁹ Okumuş, "Umran İlmî Çatışma Çözümü ve Barış", 26.

biçimlendirmiştir. Bu teoriye göre sonuçta gücün bölünerek ayrılaştığı yönetim ve siyasi alan bir tür kavga ve çatışma alanına, iktidarı elde etme duygusu çatışma nedenine, iktidarın en güçlü tek bir otoritede olma zorunluluğu çatışmayı çözümlene yöntemine dönüşmektedir.

3.1.2.5. Asabiyet Teorisi Temelinde İdeal Toplum Düzeni

3.1.2.5.1. Mülkü Elinde Bulunduran Güçlü ve Adil Yönetim

İslami hükümleri, ortaya koyduğu prensipler için delil olarak kullanan İbn Haldun güçlü bir otoritenin var olma zorunluluğunu, toplumun fesada uğramaması için hükümdarın tek olmasını "yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı buralardaki nizam fesada uğrardı (Enbiya, 21/22)⁵⁰ Kur'an ayetini referans göstererek vurgulamıştır.

İbn Haldun'a göre asabiyete sahip grupların daha geniş alana ve daha fazla güce gereksinimleri sonucu mülkü elde etme, asabiye enerjisinin kullanım amaçlarından birisidir. Ancak bu amaca ulaşma sürecinde ve sonrasında insanlara hak ettiğini verme çerçevesinde adalet temeldir ve adaletli davranma mülk sahiplerinin en önemli niteliği olmalıdır.⁵¹ Mülkü elinde bulunduran asabiye sahibi yönetici hüküm verme gücüne sahiptir ve çatışmaları çözümlenmede etkili olan hakemlik görevini üstlenmiştir. Bu durum toplum yaşamının düzenli ve huzurlu sürmesi için zorunludur. Asabiyetin etken olduğu otoritenin varlığı toplumun varlığının devamlı olmasının şartıdır. Aksi durumda, insanlar için tesirli bir yasakçının (güçlü bir otorite) olmaması toplum hayatında anarşiye neden olacaktır.⁵²

3.1.2.5.2. İtaatle Mükellef ve Uyumlu Toplum

İbn Haldun'a göre din, asabiyetlerde ortaya çıkan rekabet, kıskançlık ve kin duygularını yok edecek bir olgudur.⁵³ Hırs ve rekabet toplumsal ayrılaşmalara neden olduğundan din, düşmanlıkları ve çatışmanın sebeplerini önleyici işleviyle

---

⁵⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/388.

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/357.

⁵² İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/215.

⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/378.

toplumu ortak amaç ve duygu birliğinde birleştirecektir. Dinin batıl olarak gördüğü ihtilaflar dünyanın paylaşılamayan maddesel yönünden uzaklaştıkça azalacak ve böylece toplumsal dayanışma, çatışmaların yerini alacaktır. Onun tasvir ettiği toplum en temel karakteristik özellik olarak itaat etme bilincinin önemini kavramış, yönetenleriyle ortak bir anlaşmaya varmış olan toplumdur.

İslami kurallara bağlılık ve itaatin göstergesi olarak İbn Haldun'a göre biat, itaate dair söz (ahit) vermektir.⁵⁴ İbn Haldun biat etme gibi bir anlaşmanın gereği olarak ve toplum düzeni için halkın veya halkı yönlendirebilecek din adamlarının ne sebeple olursa olsun bağlı buldukları otoriteye karşı isyan eylemini ve başkaldırmayı İslami prensiplere uygun biçimde olumsuz olarak görmüştür. Ona göre etkili bir güce sahip olmadan isyan etmek, içinde bulunulan durumu daha kötüye götürmekten başka bir işe yaramayacaktır. Bu durumu asabiye ve güç kavramına bağlı olarak değerlendirmiştir. Din adamlarının güçleri yetmediği halde zulme başkaldırmak için bile olsa, hem kendilerini hem de tabi olanları tehlikeye attıkları için başkaldırma, ihtilal ve isyan durumlarının dine aykırı olduğunu düşünmüştür.⁵⁵

3.1.2.6. Çatışma Çözümünde İslami Toplumsal Sistem

İbn Haldun, toplumun yönlendirilmek istendiği her olayda asabiyetin gerekliliğini ve buna bağlı olarak insanları dine çağırmanın da asabiyete dayanmadan gerçekleşmeyeceğini savunmuştur.⁵⁶ Peygamberlerin dini açıklama ve yaymada, bağlı olduğu asabiyenin verdiği güç ve güven duygusu sebebiyle toplulukları etki altına almasının kolaylaşması, asabiyet teorisinin dini boyutunu ifade etmektedir. Bununla birlikte toplumunu oluşturan bireylerin görevi ise kendisini kabul ettiği peygambere itaatten ayrılmamak ayrıca seçilen imama itaat etmektir.⁵⁷ Bu açıdan İslam dininin temel prensiplerinden birisi, hükmeden ve hükmedilen arasındaki adalet-itaat dengesinin toplumsal barış için korunmasıdır. Çatışma çözüm aracı olarak bir kurumun varlığı, bu kurumun kararlılık ve adaletle yönetilmesi ve

---

⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/448.

⁵⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/380.

⁵⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/379.

⁵⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/426.

toplumun bu kuruma karşı güven duyması ve itaat etmesi toplum düzeninin dengesini sağlayan boyutlardır. İslam dini için bu kurum, devleti ve dini bir arada temsil eden, peygamberle başlayan ve halifelikle devam eden yönetim biçimi veya hükümdarlık kurumudur.

İbn Haldun İslami yönetim biçiminin, toplumsal kontrolü sağlayabilmek için, hem dini hem de dünyevi kurumları tek gücün elinde birleştirmenin toplumsal düzeni sağlamada önemli rolü olduğunu düşünmüştür. Böyle bir gücün görevi ve amacı toplumu iyiye yönlendirmek, toplumu olumsuz durumlardan korumak, toplumun güvenliğini sağlamaktır ve bu nedenle İslam'da hilafetle mülk birleşmiştir.⁵⁸ Bu durumda toplum düzeninin bozulmaması, İslami prensipleri esas alan hak ve adalet çerçevesinde verilen hükümler çatışmaların çözümlenebilmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İbn Haldun tarafların çatışma sürecini kontrol ederek adaletle hüküm verecek bir yöneticinin varlığını İslami yönetimin en belirgin özelliği olarak düşünmüştür. Ancak herhangi bir nedenle, çatışmaların ortadan kaldırılması ve karşılıklı hak iddialarının halledilmesi için hakem görevini üstlenerek hüküm verecek olan otoritenin kararlarının temelinde Kur'an'a ve hadislere dayanan hükümler ve kurallar olmalıdır.⁵⁹ Bunun yanında çatışmaların önlenmesinde böyle bir yönetimin halka sağladığı güven duygusu ve toplum için kontrol ve baskı unsuru olmasının yanında toplumun bu konudaki duyarlılığı da aynı şekilde etkili bir faktör olarak önemli ve belirgindir.⁶⁰

3.2. İSLAMİ ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE ÇATIŞMA ÇÖZÜM PRENSİPLERİ

3.2.1. İslam Dini Temel Nitelikleri ve Toplumsal Düzen İlkeleri

Herhangi bir dine ait özel tanımlamanın yapılabilmesi için, dine ait nitelikleri tüm yönleriyle analiz edebilmek, temel prensiplerinin ve kurallarının araştırılarak belirlenmesiyle mümkündür. Aynı zamanda o dinin niteliklerini açıklayabilmek için dini davet çağrısının ortaya çıktığı dönemin koşullarını, inananlar tarafından kabullenme dönemini, yeni dinin ortaya çıktığı toplumdaki yönetim düzeniyle veya

---

⁵⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/477.

⁵⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/463.

⁶⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/424.

varlığını sürdüren dinlerle arasında yaşanan çatışma konularını, toplumun tüm kesimlerinin yeni dine karşı pozitif veya negatif olarak verdiği tepkileri incelemek gereklidir.

Bu açıdan kabile düzeniyle, geleneksel inanışları ve farklı dinleri barındıran sosyal alanda ortaya çıkan İslam dini, kapsayıcı bir yaklaşımla eski dinlerin doğruluğu ayetlerle kanıtlanmış hükümlerini onaylanmasıyla birlikte, yanlış olarak görülen tüm inanış ve davranış biçimlerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. İslam'ın temsilcileri farklı ve yenilikçi toplumsal bir düzen kurmaya, yerleştirmeye ve bu düzeni tüm dünyaya yaymaya çalışmıştır. Bu süreçte peygamber aracılığıyla yeni biçimlenen toplumsal düzeni sağlamlaştırmak için uygulanmaya çalışılan emirler ve yasaklar hem farklı inanışlara sahip topluluklar için, hem de kendi içinde geleneksel düzenle bağlarını koparamayan inananlar için çatışma konusu olabilmektedir. Böylece düşünürlerin genel olarak din kavramı tanımları ve dine bakış açıları birbirinden farklı olsa da İslam dini, yeni bir toplumsal yapı kuran ve şekillendiren yönüyle, yönetim ilişkilerini, ekonomik ilişkileri veya toplumun sosyal hayatını düzenlemesi gibi farklı yönleriyle belirgindir.

İslâm'da toplumsal hayatın bir bütün olduğu ve dinin hayatı bütün yönleriyle içine aldığı görülebilir.⁶¹ Bu şekilde tüm hayatı kapsayan, geleneksel ve sosyal, ekonomik, dini kurallara bağlı olan toplumun değerlerini kökten değiştirmek isteyen İslâm için Kur'an, hüküm ve yasaları içeren temel kaynak olmaktadır. İslam'ın temel esasları veya öğretileri her şeyden önce Kur'an ve Hadisler üzerine kuruludur ve bu iki temel kaynak da ilahi vahye dayanmaktadır.⁶² İslam, toplumsal yapıyı değiştirme çabası, dinin sınıf ayrımlarını kaldırmaya, bir arada yaşayan tüm insanları farklı dayanışma biçimleriyle bağlayarak toplum huzurunu elde etmeye yönelik prensipleri ve tüm kurumlarıyla toplumsal düzeni biçimlendirme yönüyle tanımlanabilir. Hegel'e göre Müslümanlığın temel çizgileri izlendiğinde, tüm ulus ve kast ayrımları yiter; hiçbir kabilenin, doğuştan ya da mülkiyete bağlı hiçbir politik hakkın bir değeri yoktur; tersine yalnızca inanan olarak insanın değeri vardır.⁶³

---

⁶¹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 36.

⁶² Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, çev. Cemal Aydın (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 29.

⁶³ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tarih Felsefesi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2006), 263.

Farklı bir tanım Marx'a ait çatışmacı yaklaşımın karşıtı olarak, İslâm'da dinin kendisinin bir "üstyapı" kurumu değil, bir "temel şekillendirici" konumunda ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁴ Bu açıdan da İslâm, dinsel özerklik ilişkisinin belirgin hale geldiği toplumsal bir olay⁶⁵ olarak görülebilmiştir. Ekonomik ve sosyal açıdan ise İslam, toplumun ticari ilişkilerini düzenleyen ve denetleyen bir kurum olarak görülmektedir. Bu yönüyle düşman kabileleri dahi birleştirici rolü bir kenara, çile ve ruhbanıyeti kesin olarak reddetmekle sosyal ilişkileri kapalı hücre kadroları dışına taşırmakta belki en önemli rolü oynayan bir din olarak tanımlanmıştır.⁶⁶ Ekonomik ilişkilerin toplum yaşamında önemli yeri olduğundan, zenginliğin dağılımı ve kaynakların kullanımında da belirli ölçüler getiren İslam, farklı kesimler arasında bağları koparan toplumsal uzaklığı engellemek için ortaya koyduğu temel kuralların doğru biçimde uygulanmasını teşvik etmektedir.

İslâm, sosyal farklılıkları ve eşitsizlikleri, adaletsizliğe, haksızlığa, toplumun eşitlikçi temelde yapılandırılmamasına sevk etmeye karşı çıkmaktadır.⁶⁷ Böylece bireysel ve sosyal hakların korunması ve çatışmaların başarılı bir şekilde çözüme ulaştırılması amacıyla çatışma müdahalesi için İslami bir model, değerleri, amaçları ve süreçleri yansıtmalıdır ve Müslüman kültürünün kendine has ihtiyaçlarına ve koşullarına cevap vermek zorundadır. Bu bakımdan, İslami bir müdahale modeline üç ilke rehberlik etmelidir:

1. İslam'a adalet, özgürlük ve eşitlik mesajlarını geri getirmek.
2. Toplum müdahale ve çözüm süreçlerine dâhil etmek.
3. Müdahale tekniklerinin çatışma durumuna ve aşamalarına göre ayarlanmasını sağlamak.⁶⁸

Bireysel hakları savunan ve toplumu ayırıştırıran bireyselliği olumsuzlayan İslam, toplum bağlarını kuvvetlendirmeye teşvik eden ibadetlerle hayatı ve ölümü kuşatan sosyal yönüyle; yöneten ve yönetilen dengesini, belirlenen kurallarla

---

⁶⁴ Şerif Mardin, "İslâmcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1400.

⁶⁵ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 69.

⁶⁶ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din*, (İstanbul: Der Yayınları, 1981), 56.

⁶⁷ Ejder Okumuş, "Toplumsal Eşitsizliklerin Meşrûiyet Kazanmasında Din", *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 132. Ejder Okumuş, "Müslüman Toplumda Görülen Şiddet İçerikli Davranışlar", *Diyanet İlmî Dergi* 50/3 (2014), 69.

⁶⁸ Amr Abdalla, "Principles of Islamic Interpersonal Conflict Intervention: A Search within Islam and Western Literature." *Journal of Law and Religion* 15/1(2) (2000),166.

şekillendiren siyasi yönüyle; zekât, sadaka gibi kurumlarla yardımlaşmayı belirginleştirip, dayanışmaya dayalı ilkelerle sosyo-ekonomik yapıyı güçlendirerek toplumun farklı statü ve zenginlikteki tüm kesimlerini bağlayan ekonomik yönüyle, bütüncül bir toplumsal sistemi çağrıştırmaktadır.

3.2.2. Ümmet Kavramı ve İslam Toplumunun Ümmet-i Vasat Niteliği

Klasik dönemin İslami siyaset teorisi, yaklaşık sekizinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıllara kadar uzanan Müslümanların birliğini üç kavram altında ele alır: ümmet, dârül-İslam ve hilafet. Kur'an-ı Kerim'den ve peygamberin geleneklerinden türeyen, siyaset teorisinde üçünün içerisinde yalnızca ümmet kavramıdır. Kur'an'da ümmet, genel olarak ahlaki ve dini topluluk anlamını taşımaktadır.⁶⁹ Ümmet veya toplum yönetimde tamamen söz sahibidir. Halife, imam, başkan vs. İslam hukukunun sınırları çerçevesinde kaldığı sürece toplum katında meşruiyetini sağlar, aksi halde toplum veya ümmet müdahalede bulunur.⁷⁰

“Siz insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz, mâruf ile emredersiniz, münkerden nehy eylersiniz”⁷¹ ayetinde yer alan ümmet kavramı, öne düşen, çeşitli insan gruplarını toplayan, kendilerine uyulan bir topluluk demektir ki hepsinin önünde de imam (önder) bulunmaktadır. Bu şekilde hayra davet ve iyiliği emir, kötülüğü de men edecek bir topluluk ve imamet (önderlik) teşkili Müslümanların imandan sonra ilk dini farizalarıdır.⁷²

İslam'da önemli bir kavram olan ümmet çeşitli Müslüman topluluklara adaleti sürdürmeleri, kendi güçlerinin temelini fark etmeleri, yapısal olarak haksız düzenlemelere sistematik olarak direnmeleri ve kendilerini şiddetten uzak bir şekilde göstermeleri için güçlü bir mobilize edici çerçeve sunmaktadır.⁷³ Bu açıdan, Allah'ın gelen adalet çerçevesindeki İslam, toplum düzeni, toplumsal barış ve farklı

---

⁶⁹ Sohail H. Hashmi, “Islam the Middle East and the Pan-Islamic Movement”, *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*, ed. Barry Buzan & Ana Gonzalez-Pelaez (London: Palgrave, 2009), 172.

⁷⁰ Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 117

⁷¹ Âl-i İmrân 3/110.

⁷² *Hak Dini Kur'an Dili*, çev. Elmalılı M. Hamdi Yazır (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2011), 2/407.

⁷³ Mohammed Abu-Nimer, “A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam”, *Journal of Law and Religion*, 15/1(2) (2000 - 2001), 256.

toplumlarla olan bağlantıların düzenlenmesiyle ilgili prensipleri temel alan kamu düzenine sahip bir sistem olarak tanımlanmıştır.⁷⁴

Etnik siyaseti ve diğer bölünmeleri aşan İslam topluluğu olarak vurgulanan ümmet kavramı, aile klanlarının kabile, etnik ve dilsel farklılıklarının yanı sıra ekonomik eşitsizliklerin ötesine geçen ahlaki bir kolektivedir.⁷⁵ Bu doğrultuda ümmetin fikir birliği, İslam'da değişim ve reform getirmenin bir yoludur ve İslam dünyası için bir çağrı yapar. Dini anlamda gerçek ümmet dünyadaki Müslüman topluluğudur.⁷⁶ Bu yönüyle vatandaşlık haklarını ve sınırlarını belirleyen ümmet kavramı, Kur'an'da yer alan ve birçok ayette vurgulanan önemli sosyolojik kavramlardan birisidir. İslam'da ümmet kavramı bir tür topluluk biçimi olarak toplumu bütüncül bakış açısıyla görmeyi sağlayacak ve çok kültürlülüğü dışlamayan niteliğiyle ortaya çıkmaktadır.

“İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılmaları üzerine Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygambeler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki insanların aralarında ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler kendilerine bunca deliller geldikten sonra tuttular aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler.”⁷⁷

Ayet, birbirinden ihtilaflarla ayrılarak farklı milletlere ve kültürlere bölünmeden önce bütüncül bir topluluk biçimi olarak ümmet kavramını içermekte ve psikolojik temelde insanın açıkça bilgi sahibi olsa ve doğruluğuna inansa bile herhangi bir konuda aşırı istek ve hırs duygusunun çatışmaya neden olabileceğini açıklamaktadır. Bununla birlikte, insanların yeryüzünde var oldukları ilk andan itibaren dinsiz ve toplumsuz yaşamış olmadıklarını, tek bir toplum olmalarından sonra da görüş ayrılıklarına düşmelerini ifade etmektedir. Ayrıca burada hak kitap ile hüküm ve yürütmenin sebep ve amacı sadece hakkı orta yere koyup tanıtmak değil,

---

⁷⁴ Macid Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Yöneliş Yay., 1991), s. 220.

⁷⁵ Ralpf H. Salmi, Cesar Adib Majul, George K. Tanham, *Islam And Conflict Resolution Theories And Practices*, (Lanham: University Press of America, Inc., 1998), s. 39.

⁷⁶ Ralpf H. Salmi, Cesar Adib Majul, George K. Tanham, *Islam And Conflict Resolution Theories And Practices*, s. 12.

⁷⁷ el-Bakara 2/213.

hatta uygun olarak görüş ayrılıklarının giderilmesi ve barış ortamının kurulması olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸

İslam ümmetini, düzen sağlayıcı ve arabulucu niteliğiyle tanımlayan:“sizleri bir ümmet-i vasat kıldık ki nas üzerine şahitler olasınız ve bu peygamber de sizlerin üzerinize tam bir şahit olsun”⁷⁹ ayeti, ortaya çıkan çatışmaları engelleyici, önleyici ve çözme yöntemlerinin temeli olan aşırılık ve ölçsüzlükten uzak olan davranış biçimi olarak ılımlılığı vurgulamaktadır. Bu ayet doğru yola hidayet etmek suretiyle vasat, orta, merkez ve her tarafı denk, mutedil, uyumlu, ılımlı ve hayırlı olan ümmetin, diğer insanlar üzerine sözlü olarak, fiilen veya halen adil şahit ve örnek alınacak kimseler olmaları gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁰

İslam toplumuna ait vasat ümmet olma niteliğinin gerçekleşmesi, her bireyin çatışmaları çözümlenmede ve diğer bireyleri iyiye yönlendirmede bir vasıta-arabulucu- görevini üstlenmesiyle mümkündür. Ayette geçen peygamberin toplumun üzerinde şahit olma olgusu, her alanda hoş görülmeyen toplumsal davranış biçimlerini belirleyerek iyiye yönlendirme çabasıyla, toplumsal problemleri tespit ederek çözüm prensiplerini yerleştirme ve gerilime yol açmadan ihtilafları kontrol etme görevini çağrıştırmaktadır. Ayrıca “adaletle bihakkın kaim Allah için şahit kimseler olunuz. Velew ki kendi şahıslarınızın veya ebeveyninizin veya en yakınlarınızın aleyhine olsun, ister zengin veya fakir bulunsun”⁸¹ ayeti de bu görevin temeline adalet kavramını yerleştirmiştir.

Ayette ümmet-i vasat olarak yer alan ve Müslüman toplumunda olması gereken bir nitelik olarak işaret edilen ılımlılık (wasatiyyah-moderasyon) kavramı güven, doğru denge ve adalet demektir.⁸² Bu kavram adaletle yakından ilişkilidir ve bu ekstremiteler arasında orta pozisyonu tercih etmek demektir. Bu kavramın karşıtı “çevre bölgelere olan eğilimi” ifade eden ve “extremizm”, “radikalizm” ve “aşırılık”

---

⁷⁸ *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/71.

⁷⁹ el-Bakara 2/143.

⁸⁰ *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/432.

⁸¹ Nisâ 4/135.

⁸² Mohammad Hashim Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah* (USA: Oxford University Press, 2015), 14.

olarak bilinen tatarruf'tur.⁸³ İlimlilik yaklaşımı, düşünmeyi ve akıllıca davranmayı, fanatik olmama, gerçekleri ve mevcut bilgileri dikkate almadan bir fikre, bireye veya bir gruba takılmamayı öğretir.⁸⁴ İlimlilik, sadece bireylerin kişisel davranışlarıyla değil, aynı zamanda toplulukların ve ulusların bütünlüğü ve öz imajıyla da ilgili ahlaki bir erdemdir. Moderasyon, Kur'an projeksiyonlarında Müslüman topluluğunun ya da ümmetin kendi kimliğinin ve dünya görüşünün bir yönüdür, aynı zamanda hemen tüm büyük dünya dinlerinde ve medeniyetlerinde belirgin özelliklere sahiptir.⁸⁵ İslam ümmetinin en önemli ve bariz özelliği olarak belirtilen ılımlılık kavramının tanımlanmasıyla bağıntılı olarak ümmet-i vasat olmanın ve arabuluculuk çatışma çözme yaklaşımında önemli rolü olan, arabulucunun temel nitelikleri örtüşmektedir. Arabulucunun doğru bilgiye dayanarak taraflar arasında adaletle karar vermesi, taraflara güven sağlayıcı yönü, taraflar arasında uyum ve dengeyi sağlama görevini üstlenmiş olma bakımlarından ılımlılık niteliği göz önüne alındığında, ılımlılık durumunun arabulucu olmanın nitelikleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir.

3.2.3. İslam'da Barış Olgusu ve Dâru'l-İslam Kavramı

İslam'da barışı ön plana çıkararak düşünceye göre İslam'ın barışçılığı, adalet ve eşitlik arayışı, insanlığın evrenselliği ve saygınlığı, insan yaşamının kutsallığı, akıl bilgi birikimi ve anlayış, affetme, hayırlı işler ve hareketler, işbirlikçi eylemler dayanışma, kapsayıcılık ve tolerans dâhil olmak üzere çeşitli şiddetsizlik ve barış inşası prensipleri üzerine kuruludur.⁸⁶ Bu nedenle İslami barış inşası tüm insanlığın ortak bir kökene sahip olmasıyla insanlık onurunun, din ve etnik kökeninden bağımsız olarak tanınması ve saygı gösterilmesi; insanlar arasındaki çeşitli geleneklerin zenginliğinin kapsanması; dünyayı iyileştirmek için çabalayan

---

⁸³ Mohammad Hashim Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*, 9.

⁸⁴ Mohammad Hashim Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*, 14.

⁸⁵ Mohammad Hashim Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*, 1.

⁸⁶ Qamar-ul Huda, "Introduction: The Peacemaking and Conflict Resolution Field and Islam", *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, ed. Qamar-ul Huda (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010), xix.

Müslümanların işbirliğiyle barışı sağlamak için başkalarıyla ve kendi aralarında diyaloga girmeleri; iyi işler yapma ve adalete doğru çabalamayla her gün tüm insanlarla iyi ilişkilerde bulunulması gerektiği şeklindeki temel prensipleri doğrulamaktadır.⁸⁷

İslam geleneğindeki barış kavramı birbiriyle ilişkili olarak barışın (selamın), yaratılışın vazgeçilmez bir parçası olarak görüldüğü metafiziksel-ruhsal; kötülük (şer) meselesinin kozmik, etik ve sosyal bir problem olarak ele alındığı felsefi-teolojik; savaşın, isyanın, baskının ve politik düzenin(düzensizliğin) klasik yasal ve hukukî tartışmalarının uygun yeri olan siyasal-yasal; dini ve kültürel çeşitlilik deneyimlerinin parametrelerini diğer inanç toplulukları ve kültürel geleneklerle birlikte ortaya koyan sosyo-kültürel bağlamlarda ele alınabilir.⁸⁸

Asli ve pozitif bir kavram olarak barış, onu kalıcı bir uyum, bütünlük, memnuniyet, denge, geri çekilme ve ılımlılık haline getiren belirli koşulların varlığını gerektirir. Bu, çatışmanın ve anlaşmazlıkların yokluğunu gösteren negatif barış ile tezat oluşturulabilir. Toplumsal şiddeti, sınır anlaşmazlıklarını veya uluslararası çatışmaları önlemek için negatif barış vazgeçilmez olsa da, ciddi ölçüde pozitif barış, çatışma, nefret, çekişme, yıkım, vahşet ve şiddetin daha derin nedenlerini ele almak için kapsamlı bir görünüm gerektirmektedir.⁸⁹ Bu yönüyle barış katıksız bir pasiflik hali değildir. Aksine, içeriden veya dışarıdan gelebilecek olan kötülük, yıkım ve kargaşanın tehditlerine karşı tamamen aktif yapıdadır.⁹⁰

Bununla birlikte temelde İslam, devlet yapısını yönetimleri farklı hüküm ve kurullarla belirlendiği için iki kategoride ele almıştır. Mümin ümmeti ile zimmi statüsünde olan Yahudi ve Hıristiyan grupların oluşturduğu devlet yapısını dâru-İslam ve İslam'dan farklı siyasi düzenin idaresindeki yapıyı dâru-harb kavramları karşılamaktadır.⁹¹ Dâru-İslam, ümmetin İslami mesajı gerçekleştirebileceği herhangi

---

⁸⁷ Huda, "Introduction: The Peacemaking and Conflict Resolution Field and Islam, xxv.

⁸⁸ İbrahim Kalın, "Islam and Peace: A Survey of the Sources of Peace in the Islamic Tradition," *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, ed. Qamar-ul Huda (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010), 7.

⁸⁹ Kalın, "Islam and Peace: A Survey of the Sources of Peace in the Islamic Tradition," 7.

⁹⁰ Kalın, "Islam and Peace: A Survey of the Sources of Peace in the Islamic Tradition," 8.

⁹¹ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, 221.

bir alandır. Bu mesajın aslı, gayr-i müslim cemaatlerin içinde bir dereceye kadar özerklik hakkına sahip olduklarını belirten bir unsur olduğu düşüncesidir.⁹²

Ümmet kavramı açısından İslam Peygamberi devlet olgusunu sosyal bir organizasyon olarak ele almıştır. Gerek fert, gerek cemaat olarak insanlar üzerinde durarak, insanlığa halklardan, milletlerden ve kabilelerden oluşan topluluklar olarak bakmıştır.⁹³ Medine dönemi ele alındığında devlet yapısının, sistemin temelinin bireysel değil toplumsal olduğu ve sistemin suçlara ilişkin toplumsal sorumluluk ilkesine dayandığı görülmektedir. Bu şartlar altında düzeni sağlamanın tek yolu, grubu üyelerin yanlışlıklarından sorumlu tutmaktır.⁹⁴ Bu durum, kan ilişkisine değil, ortak bir dini bağlılığa dayanan yeni bir grubun, İslam toplumunun veya ümmetin kurulmasıdır.⁹⁵ Peygamberin kan birliğine dayanan toplumsal yaklaşım biçimini benimsememesi birçok farklı örnekte olduğu gibi; “Eğer, kıyamet gününde, hısmlığınıza güvenecek olursanız, yanılırsınız. Hısmılık bir tarafta, ben bir taraftayım. O gün insanlar, amelleriyle gelecektir”⁹⁶ hadisinde de açık biçimde vurgulanmaktadır.

Siyasi yapıda ön planda olan toplumsal bir kavram olarak ümmet barışı koruma yönteminden çok daha fazlası, bir açıdan bireyler topluluğu olarak görülebilir, çünkü İslam bireysellik eğilimini kabul etmiş, hatta onu teşvik etmiştir. Öte yandan, birey tecrit ve güvensizliğinden çıkarılmış ve onun ümmete ait olduğunu hissetmesi sağlanmıştır.⁹⁷ Bu nedenle İslam’ın bir yandan insanlarda şahsiyet duygusunu geliştirirken, bir yandan da onların oluşturdukları topluluğu yükseltmenin yollarını aradığı ve bu durumun dini ve dünyevi bütün emirlerinde kendini gösterdiği söylenebilir.⁹⁸

---

⁹² Sohail H. Hashmi, “Political Boundaries and Moral Communities: Islamic Perspectives”, *States, Nations, and Borders: The Ethics of Making Boundaries*, ed. Allen Buchanan & Margaret Moore (New York: Cambridge University Press, 2003), 197.

⁹³ A. Aziz Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 76.

⁹⁴ W. Montgomery Watt, *Muhammad At Medina* (London: Oxford University Press, 1956), 264.

⁹⁵ Watt, *Muhammad At Medina*, 264.

⁹⁶ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 203.

⁹⁷ Watt, *Muhammad At Medina*, s. 301.

⁹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, çev. Cemal Aydın (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 70.

3.2.4. İslam Toplumunda Çoğulculuk ve Vatandaşlık Statüsü

Hz. Muhammed siyasal ve sosyal yaklaşımla, “cemaat” kavramını din farkı gözetmeksizin tüm bireylere yönelik olarak karşılıklı koruma (zimmet) gibi ayrıcalıklar sağlayıp, cihad gibi yükümlülüklerle bağlayan teşkilatlanma biçiminde kullanmıştır.⁹⁹ Bu açıdan İslam toplumunda her bireyin inancı temelinde vatandaşlık statüsü farklı olmuştur. İslam, Müslüman olmayanlara, dinin onlara sağladığı bir ayrıcalık olarak, zimmet kavramıyla tanımlanan toplumsal bağlılık statüsü vermiştir. Zimmet kavramının karşılığı olarak, ahit veya anlaşma kavramları görülebilir. İslam ülkesindeki gayri Müslimlere zimmet ehli (zimmet vatandaşları) denilmesi de bundan dolayıdır. Zimmet, bağlayıcılık/yükümlülük demektir.¹⁰⁰ Buna göre dâru'l-İslam yani İslami yönetimin hâkim olduğu toplumda, barış içinde ve huzurlu yaşamının şartı hükmedilenlerin görev dağılımına ve yükümlülüklerine önem vererek, başlarında bulunan idarecilere itaat etmeleridir. Müslüman olanlarla Müslüman olmayanların ayrılaşması, zorunlulukların yerine getirilmesinde kendini göstermektedir.

Ekonomik anlamda Müslümanların farz olarak görülen görevlerini yerine getirerek zekât kurumuna bağlılığı, Müslüman olmayanların ise bireysel yaşamlarını İslami güvenceye dayanarak sürdürme hakkını sağlayan vergiyi ödeme zorunluluğu bir arada yaşayabilmenin hükmü olmuştur. Bu prensipler birbirini tamamlayan iki hadiste açıkça görülebilmektedir. Bu hadisler şu şekildedir; “Müslümanlar tek el gibidirler. Kanları birbirine eşittir. En zayıf olanları bile elinde eman ile dolaşır”,¹⁰¹ “Onların en düşüğünün(en azının) verdiği ahit bile geçerlidir.”¹⁰² Bu anlayışa göre İslam toplumunda Müslümanların itaati zekât gibi ekonomiyi güçlendiren ibadetlerle, cihad gibi ülke savunmasında ve dini daveti yayma göreviyle belirginken, Müslüman olmayan vatandaşların itaati, verilen güvenceye dayanarak vergilerini verme biçimindedir. Müslüman olmayanların huzurlu yaşam hakkının güvenceye alındığı, en düşük statülü bireyin bile sözünün geçerli olduğu bir toplumda karşılıklı sözleşmelere uyma, verilen sözlerin geçerli olmasını sağlama, dış ve iç tehditlere

⁹⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 38.

¹⁰⁰ Serahsî, *Kitâbu 'I-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 10/17.

¹⁰¹ Serahsî, *Kitâbu 'I-Mebsût*, 10/46.

¹⁰² Serahsî, *Kitâbu 'I-Mebsût*, 10/129.

karşı dayanışmayı mutlak biçimde sağlama, Müslümanların uygulaması gereken temel prensiplerdir. Aynı zamanda Müslümanların hem kendi içlerinde bağlılığı, eşitliği; hem de farklı inançlara sahip topluluklara karşı verdikleri güvencenin tutarlı, güvenilir olduğunu ve güvence verme hakkının özgür veya köle olduğu fark etmeksizin tüm Müslümanlar için geçerli olduğunu ifade etmektedir.

İslâm toplumundaki idari yönetim veya hilafetin temel sorumluluğu adil bir biçimde çatışmasız bir toplum için toplumsal yapıyı ve tüm bireyleri korumak olmuştur. Müslüman topluluğun başkanlarının dini görevi zapt etmek, savunmak ve yönetmektir. Bu işlerde onlara yardım etmek de bu topluluğun üyelerinin dini görevidir.¹⁰³ Toplumsal yaşamda bütünlüğü sağlayabilmek için Müslümanların ortak yaşamda güvence vermesi, diğer dinlere ait toplulukların da bunun karşılığında toplumsal güvenliği sağlama görevinde vergilerini ödeyerek toplum dayanışmasına destek olmaları amaçlanmıştır. İslam hukukuna göre cizye aynı zamanda savaşı durdurma veya çatışmayı sonlandırmada etkili bir faktör olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan cizye vergisi çatışma çözüm aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde amacı çatışmayı sonlandırmak olan cizye teklifini içeren hukuki kuralın dayanağı Kur'an'ın cihadı emreden ve niteliklerini açıklayan ayetlerinde yer almaktadır.

Bu hukuki kurala göre eğer düşman, kendilerinden cizye alınabilen bir topluluk ise, iman etmekten kaçınmaları durumunda onlara cizye teklif edilmesi gerekmektedir. Çünkü cizye, savaşı sonlandıran temel bir çözümdür. Allah Teâlâ 'elleriyle cizye verinceye kadar savaşın' (Tevbe 9/29) buyurmuştur. Bunu kabul ederek İslam ülkesi vatandaşı olurlar ve ticarî konularda (muamelât) İslam hükümleriyle yükümlü olurlar.¹⁰⁴ İslam hukukunda cizye vergisi almanın temel amacı Müslüman olmayanlarla çatışmaya son vererek savaş halinden barış haline geçmek ve tüm vatandaşların toplum için çabalamasını sağlamaktır. Bundan dolayı İslam hukukunu açıklayan kaynaklara göre gayri Müslimlerden cizye almaktaki asıl amaç mal elde etmek değildir. Aksine bu, en güzel üslupla dine davet etmektir. Çünkü zimmet akdiyle, esasen savaş terk edilir. Savaşmayan bir kimseyle de savaşılmaz. Çünkü dârü'l-İslâm vatandaşı olan herkes, ülkesine yardım etmek ve onu

¹⁰³ Maxime Rodinson, *İslâmiyet ve Kapitalizm*, çev. Orhan Suda (İstanbul: Gün Yayınları, 1969), 156.

¹⁰⁴ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 10/15.

korumak zorundadır.¹⁰⁵ Cizye, öldürmekten vazgeçme bedeli de değildir. Çünkü bir insanın, temel prensip olarak kanı akıtılmaz. İnsan öldürmenin caiz olması, geçici savaş nedeniyledir. Zimmet akdi yaparak savaşa son verilmişse, bu geçici durum ortadan kalkmış ve asıl olan kan dökme yasağı yeniden geri dönmüştür.¹⁰⁶

3.2.4.1. İslam Devletinin İlk Anayasası: Medine Vesikası

İslam öncesi Medine'de bir devlet yoktu ve toplum kabilelere ayrılmıştı. Her kabile tek başına müstakildi, bazen barış, bazen de harb halinde bulunuyorlardı.¹⁰⁷ Hz. Muhammed, Medine'ye yerleştiği zaman tam bir anarşi ile karşılaştığında, birkaç hafta içinde, bölgenin bütün sakinlerini bir şehir-devlet oluşturmak üzere bir araya getirmişti. Müslümanlar, Yahudiler, müşrikler ve muhtemelen de -sayıları çok az olan- Hıristiyanlar sosyal bir sözleşmeyle, bu devlet teşkilatına katılmışlardı. Bu ilk "Müslüman" -katılan halkların çokluğu sebebiyle konfederasyon sayılması gereken-devletin anayasası bugüne kadar tam metin halinde muhafaza edilmiştir.¹⁰⁸

Bu anayasada yurttaşların ve başkanın hak ve vazifeleri tarif ediliyordu. Hz. Muhammed oybirliği ile devlet başkanı seçilmişti. Ferdlerin kendi başlarına yerine getirdikleri adalet anlayışı geleneği, bütün vatandaşlardan oluşan toplumun merkezi örgütüne devredilmiş, savunma ve dış politikanın ilkeleri belirlenmiş, çok ağır sorumluluklar için bir sosyal sigorta sistemi oluşturulmuştu. Bütün anlaşmazlıklarda son söz Hz. Muhammed'e bırakılmış, özellikle Yahudiler için dini özgürlük açıkça kabul edilerek, dünya işlerini ilgilendiren her hususta onlara Müslümanlarla eşit haklar tanınmıştı.¹⁰⁹ Anayasa, fertlerin ve hatta kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulünü kaldırmış ve bunu merkezi bir otoriteye yani devlet başkanına bırakmıştı. Bu yasa, aynı şekilde hükümlerin infaz edilmesi için merkezi

¹⁰⁵ Serahsî, *Kitâbu'I-Mebsût*, 10/143.

¹⁰⁶ Serahsî, *Kitâbu'I-Mebsût*, 10/151.

¹⁰⁷ Muhammed Hamidullah, *İslâm Tarihine Giriş*, Tercüme Ruhi Özcan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 85.

¹⁰⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, çev. Cemal Aydın (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 262-263.

¹⁰⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 18.

otoriteyi selahiyetli kılmış, Kur'an ve hadis her ikisi birden en yüksek hükümler, memleketin müdevven kanunları olarak ilan edilmişti.¹¹⁰

Bu anayasanın birinci maddesi, bir İslam topluluğu, daha açık bir ifadeyle dini olduğu kadar aynı zamanda siyasi bir topluluk da meydana getirme gayesine yöneliktir. Anayasaya göre, bu topluluk (ümme), diğer bütün insanlardan ayrı bir mahiyettedir (madde 2) ve bilhassa bir harp hali ortaya çıktığında kendisini meydana getiren bütün insan kümeleri (unsurları) haklarda eşitlik esasına bağlıdır (madde 15, 18, 19). Özel bir madde olan 16. madde ile herkese adalet götürülmesi ve karşılıklı yardım esasına dayanmak üzere Yahudilerin bu siyasi teşkilata girebilmeleri için açık bir kapı bırakılmış bulunmaktadır.¹¹¹ İçinde yer alan hükümler elli iki madde olarak tasnif edilebilen yasada, bir devletin ihtiyaç duyduğu, savunma, adalet gibi bütün mevzuların izahına ve müslümanlarla, müslüman olmayanlar arasındaki ilişkilere de yer verilmiştir. Mesela, bir maddesinde "müslümanlar kendi dinlerine, yahudiler kendi dinlerine göre yaşarlar" denilmektedir. Yani dini meselelerde eşitlik ve özgürlük vardır.¹¹²

Sonuçta Hz. Muhammed'in eşitliği, hoşgörü ve adaleti temel alan çok dinli bir toplum için Avrupa'da böyle bir fikrin var olmasından yüzyıllar önce, Medine Anayasası olarak adlandırılan Sahifat'ül Medine'yi (Medine Vesikası) yasallaştırdığı söylenebilir. Bu belgeye dayanarak erken Müslüman toplumun dininin, bir anlamda bugün bazı Müslüman toplumlardan daha çoğulcu olduğu yorumu yapılabilir. Bu belge uyarınca, her dini ve etnik grup, kültürel ve yasal özerklikten tam anlamıyla yararlanmışır.¹¹³ Ayrıca İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Medine sözleşmesi, Muhammed(s)'in yaşamının son yıllarında birleşmiş Arabistan'ın İslami politikasındaki anayasal gelişmeleri biçimlendirmiş ve ölümünden sonra Müslüman fetih imparatorluğunun politikasını şekillendirmiştir.¹¹⁴

---

¹¹⁰ Muhammad Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 2/918.

¹¹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/191.

¹¹² Hamidullah, *İslâm Tarihine Giriş*, 87.

¹¹³ Roger Boase, "Ecumenical Islam: A Muslim Response to Religious Pluralism", *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 259.

¹¹⁴ Saïd Amir Arjomand, "The Constitution of Medina: A Sociolegal Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of the Umma", *International Journal of Middle East Studies* 41/4 (2009), 571.

3.2.5. İslam'da Toplumsal Bütünlüğü Sağlayan İnsani ve Bireysel Haklar

İslami değerler yoluyla çatışmaları ele alırken ilgili tarafların saygınlığını arttırmak ve korumak, çatışmanın çözümünde önemli bir motivasyon haline gelmektedir. Aslında toplumdaki temel sosyal haklardan mahrum grupların saygınlığının teminat altına alınması ve korunması, barışı inşa etme ve şiddet içermeyen stratejilerin çoğunun temelini oluşturan temel değerdir.¹¹⁵ İslam toplumunda yaşam hakkını savunma ve kişisel saygınlığı korumanın öncelikli olarak ifade edilmesiyle birlikte İslam'da yer alan özel ve önemli haklar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Kişisel güvenlik hakkı; her birey Müslüman olsun ya da olmasın bir hak olarak yaşamı ve güvenliği açısından güvence altına alınmıştır.
2. Kişisel itibara saygı duymak.
3. Eşitlik; Muhammed(s) İslam'dan önce hüküm süren kabile asabiyesinin üstesinden gelmek diğer ırkları dinini kabul etmeye davet etmek için eşitliği vurgulamıştır.
4. Kardeşlik; İslam'a her inanan karşılıklı bir kardeşlik duygusuna sahiptir.
5. Adalet; bireysel hak olarak adalet iddiası Kur'an'da vurgulanmaktadır.¹¹⁶

İslam'ın temel kaynakları kamu hukukunun belirlediği bireysel hakları vurgulayan ve yaşanan çatışmalarda toplumsal birliğin sağlanması şartıyla belirli koşullarla bireyi koruyan önemli prensipleri içermektedir. Bu açıdan Mâide suresinin 32. Ayeti İslam'da bireysel hakların ilk ve öncelikli olanını vurgulamaktadır. Kur'an'ın, "kim bir şahsı, bir şahıs mukabilinde veya yerdeki bir fesattan dolayı olmaksızın öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur ve kim de bir şahsın hayatını kurtarırsa bütün insanları ihya etmiş gibi olur"¹¹⁷ ayeti önemli bir prensip olarak bireyin temel hakkı olan yaşama hakkına işaret etmektedir. Bireyin yaşama hakkını elinden alan, yani haksız yere birini öldüren katil, genellikle yaşama hakkını tanımamış, kanların haramlığına, nefislerin masumluğuna saldırmış, adam öldürmeye

¹¹⁵ Mohammed Abu-Nimer, *A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam*, 241.

¹¹⁶ Majid Khadduri, "Human Rights in Islam.", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 243/1 (January 1946), 77.

¹¹⁷ *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, el-Mâide 5/32.

yol açmış, başkalarına da cesaret vermiş olmaktadır. Şu halde bir kimseye öldüren herkesi öldürmüş gibi, Allah'ın gazabını ve büyük azabını hak etmiş olduğundan da hayat hakkı kalmayacaktır.¹¹⁸

3.2.5.1. İslam'da Eşitlik Prensibi ve Kardeşlik Statüsü

İmam Gazali'ye göre dinin rükünlerinden olan önemli bir prensip Müslümanların haklarını gözetmek ve onlarla iyi geçinmekle ilgilidir.¹¹⁹ İyi geçinme durumunun gerçekleşmesiyle bireylerin uyumlu biçimde yaşam sürmesi ve toplumun çatışmasız ve huzurlu olması mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda İslam'ın kendisinde var olan uyum prensibi, en yüksek toplumsal değerini tüm insanların Allah'ın ve yasaların nazarında eşit olması gerekliliği ile sağlamaktadır.¹²⁰ Müslümanlar sosyal yapıda birbirinden farklı uğraşlar ve zenginlik ölçüsüyle farklı konumlarda yer alsalar da toplumsal uyumun gereği olarak kimsenin diğerinden üstün görülmemesi anlamında sahip oldukları hakları kullanmada eşit konumdadırlar. Bu eşitlik prensibi aynı zamanda Müslümanların kardeşlik bilincine sahip olmalarının bir koşuludur.

Karşılıklı düşmanlık duygularından inananları uzak tutmak nedeniyle birçok ayette ve hadiste hem kardeş olunmasını teşvik eden ifadeler oldukça fazla yer almakta, hem de kardeşliğin devamı ve sürekliliği için yapılmaması gereken davranış biçimleri ve yasaklanma sebepleri açıklanmaktadır. İslam'da kardeşlik prensibinin sistematik olarak yerleştiği dönemin başlaması ise, Müslümanların Mekke toplumunda birbirinden farklı topluluklarla karşı karşıya gelme durumuyla ortaya çıkan çatışmalardan uzaklaştığı, var olan çatışmanın geçici çözüm yöntemi olarak çatışma alanından ayrılma veya geri çekilmeyi ifade eden hicret olgusuyla belirginleşmiştir.

Hz. Peygamber, göçmenleri yeni toplumla daha iyi bütünleştirmek için, onları en zengin Medinelilerden eşit sayıda kimselerle bir çeşit kardeşlik sözleşmesiyle

---

¹¹⁸ *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/224.

¹¹⁹ İmam Gazali, *Dinde Kırk Prensip* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 117.

¹²⁰ Fazlürrahman Ensari, *İslam Açısından Bilim ve Felsefe*, çev. Cemal Karaağaçlı (İstanbul: Çığır Yayınları, 1979), 201.

birleştirmiştir.¹²¹ Medine'ye hicret edildiği zamandan itibaren Peygamber(s), ilk sosyo-politik düzenleme olan muâhât'ı(kardeşlik) sistemleştirmeye çalışmıştır.¹²² Aslında Araplar tarafından bilinen bir kavram olan muâhâtı, bireysellikten çıkarıp dini çerçevede ele almış, böylece bağları güçlendirmek ve muhacirlerin mali sıkıntılarını gidermek için muhacirlerle ensarı kardeş yapmıştır.¹²³

“Hep birlikte Allah'ın ipine(kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz”¹²⁴ ayetinde cemaat ve içtimaiyyet(toplum bilim, sosyoloji) ile emir olduğunda kuşku yoktur. Bununla beraber burada cemaat Allah'ın ipinin aynı değil ona yapışmanın ürünüdür.¹²⁵ Kur'an'da yer alan, toplumun birlik ve beraberliğinin önemi yanında İslam'da kardeşlik prensibini de ifade eden bu ayet, inananların “kardeşlik” statüsüyle birbirine bağlı olduklarını vurgulamaktadır. Bireylerin kardeşlik duygusuyla İlahi emirlere uygun biçimde toplumsal bağlılığın bilincinde olması toplumsal yaşamın temelidir; birbirine düşman olan veya çatışan insanlar, düşmanlık duygularından kurtulmak ve çatışmaları çözümlenmekle bu statüye ulaşabileceklerdir. Böylece inananların birbirini kardeş olarak nitelermeleri ve kabul etmeleri İslam toplumunda çatışma önleyici bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir diğer bir ayet ise İslam'da çatışma çözme kavramı olarak “ıslah” kavramını vurgulamaktadır. Yeryüzündeki tüm Müslümanları evrensel bir ailenin bireyleri olarak ilan etmekte olan,¹²⁶ “mü'minler muhakkak ki kardeşlerdir. Artık kardeşlerinizin arasını ıslah ediniz”¹²⁷ ayeti açıkça inananların birbirine biyolojik bağlardan öte toplumsal bağlarla bağlandığının ifadesidir. Ayrıca inananların aralarında bir çatışma yaşanması durumunda tarafları barıştırma veya çatışmayı sonlandırma görevini tüm inananlara vermektedir. Toplumsal çatışmaların çözümünde arabuluculuk ve barıştırma böylece tüm müminlerin kardeş olma sıfatıyla

¹²¹ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 17.

¹²² Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 78.

¹²³ Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 81.

¹²⁴ *Hak Dini Kur'an Dili*, Âl-i İmran 3/103.

¹²⁵ *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/406.

¹²⁶ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 5/447.

¹²⁷ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Hucurat 49/10.

temel bir görevi olmaktadır. Bu görev hiçbir bireyin göz ardı edemeyeceği bir emir olarak oldukça açık bir şekilde tüm toplumu kapsamaktadır. Ayrıca “din bilginleri, fakihleri onları günah sözlerinden ve haram yemelerinden nehyetmeli değil midirler”¹²⁸ ayetinin işaret ettiği gibi ıslah kavramının temelinde olduğu ıslah mekanizmasında öncelikle mezkûr mekanizma işletecek olan âlimler akla gelmektedirler.¹²⁹

“Bir kavim diğeriyle alay etmesin. Olabilir ki onlar ötekilerden daha hayırlı olurlar... Ve kendi nefislerinizi de ayıplamayınız ve kötü lâkablar ile atışmayınız”¹³⁰ ayeti toplumda kardeş olma konumunda olan bireylerin birbirine nasıl davranması gerektiği ile ilgili ilkeleri içermektedir. Burada sadece sözle yapılan alay değil, bir kimsenin taklidini yapmak, sözleri, davranışları gibi özellikleriyle eğlenmek veya bunlarda bir kusur bulup, buna başkalarının dikkatini çekmek şeklindeki tüm davranışlar kastedilmektedir. Başkalarıyla alay eden bir kimse kendisini, başkalarını zelil ve hakir görebilme konumunda zannederek, diğer insanlardan daha büyük olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla alay konusu olan kimsenin kalbi kırılabilir ve bu da zamanla toplumun yozlaşmasına neden olabilir, bu yüzden bu tür davranışlar yasaklanmıştır.¹³¹ Ayet aynı zamanda kardeşliğin toplumda yerleşebilmesi için, çatışmaları önleyici yöntem olarak İslam’ın hoş görmediği ve yasakladığı davranış biçimlerinin düzeltilmesini teşvik etmektedir. Alay etmek, bireyler arasındaki ılımlılıkla ve empatiyle kurulan bağları çözerek karşılıklı kin duygularının ortaya çıkmasına ve ayrılaşmaya sebep olabilmektedir. Ayrıca yaşanan bir çatışma durumunda tarafların birbirine kötü sözlerle hitap etmesi, aradaki gerilimi artırarak bireyleri düşman durumuna getirebilmektedir.

Kardeşlik duygusunun güçlenmesinin ise ancak Müslümanların karşılıklı olarak birbirinin haklarına saygı göstermeleriyle mümkündür, bu doğrultudaki hadise göre Müslümanların din kardeşlerinin sahip olduğu hakları zorla elde etmeye

---

¹²⁸ *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, el-Mâide 5/63.

¹²⁹ Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 144.

¹³⁰ *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, el-Hucurât:49/11.

¹³¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/449.

çalışması yasaklanmıştır.¹³² Bununla birlikte Peygamber(s)'in inananların kendisi için istenileni din kardeşi için de istemeden iman etmiş olamayacağını¹³³ ifadesi toplumun uyumlu birlikteliğini sağlamak amacıyla toplumun her bireyinin diğerlerinin iyiliği için de çabalamaları gerektiğinin önemli bir ifadesini yansıtmaktadır. İslam'ın, toplumun bütün üyeleri arasındaki inanca dayalı yeni bir kardeşlik türü düzenlediği ve bundan sonra bu kardeşliğin kan bağından daha yakın ve daha güçlü olarak kabul edileceği bir gerçektir.¹³⁴

3.2.6. İslami Çatışma Yönetiminde Sorumluluk Prensibi

“Aranızdaki hâli düzeltiniz ve Allah'a ve Resulüne itaat ediniz, eğer mü'minseniz”¹³⁵

İslam hukukuna göre, adaletle hükmetmek ve haksızlığa uğrayanları zulme karşı korumak emr bi'l-marûf nehy ani'l-münker görevlerinden sayılır. Bu her Müslüman üzerine farzdır.¹³⁶ İslam'da farz olarak belirlenen bu hüküm, her Müslüman'ın toplumsal çevresinden sorumlu olmasının önemiyle, çatışma yönetiminde adalet ilkesinin temel olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu hüküm doğrultusunda İslam'da sorumluluk prensibi, hem çatışma yönetiminde hem çatışma önlemede önemlidir. Çatışma yönetimi üzerine etkili yöntemleri tespit edebilmek için başvurulacak hadislerden “hepiniz çobansınız, ailenizin her ferdi öbürlerine karşı bir takım vazifelerin ifasıyla mükelleftir”¹³⁷ ifadesi İslam'da sorumluluk ilkesini vurgulamaktadır. Buna göre İslam toplumunda bağımsız olmayan ve birbirinin davranışından sorumlu bireylerin, sorumluluklarının farkında olarak hareket etmesi gerekmektedir ve herkesin sorumluluğu kendisine ait olan çevreden başlamaktadır.

---

¹³² Zeynu'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l - lâûfi'z- Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Kâmil Mîras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 10/398.

¹³³ Muhammed İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/106.

¹³⁴ Toshihiko Izutsu, *Ethico Religious Concepts in The Qur'an* (Canada: McGill-Queen's University Press, 2002), 68.

¹³⁵ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Enfâl 8/1.

¹³⁶ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 10/241.

¹³⁷ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Kâmil Mîras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980), 4/591.

Her Müslüman birey veya bireyler grubu; aile, akraba, şehir veya ülke topluluğu gibi bir dairede çatışmaları önleyici prensiplerin uygulanmasıyla, çevresiyle iletişimi sağlamak, geliştirmek, ortaya çıkan problemlerde müdahil olarak çözüm aramak, çatışmaları gücünün ve ehil olmasının belirlediği sınırlarda çözümlenmekle yükümlüdür. Bu bakımdan çatışma yönetiminde sorumluluk prensibi herkes için bağlayıcı bir nitelik olarak görünmektedir. Bu bağlayıcılığın dayanağı olarak, değişim kavramına vurgu yapan; “kim bir kötülük veya çirkin bir şey görürse eliyle değiştirsin. Şayet gücü yetmezse diliyle, ona da gücü yetmezse kalbiyle hoş görmeyip kabullenmesin”¹³⁸ hadisi bireyin gücü ölçüsünde kötü görüleni değiştirme çabasının toplum sağlığı için önemine işaret etmektedir. İslam toplumunda herkesin gücü ölçüsünde İslam’ın yasakladığı ve hoş görmediği davranış biçimlerini değiştirme ve doğruyu yerleştirme sorumluluğu aile idaresinden toplum idaresine kadar herkesi kapsamaktadır. Her Müslümana güvende olduğunu hissettirme ve toplumun huzurunu ve emniyetini sağlama, koruma, sürdürme görevini temsil eden devlet idaresini emanet etmiş olduğu idareciyi seçme görevini gerçekleştirmesi ve aynı zamanda seçtiği idareciye itaat etmesi de önemli siyasi ve toplumsal bir sorumluluktur.

3.2.7. İslami Çatışma Yönetiminde Kur’an Sünnet Rehberliği

“Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah’a aittir.”¹³⁹ “Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü’min erkek ve hiçbir mü’min kadın için işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur.”¹⁴⁰

İslam'da çatışma yönetimi ve çözümü konusunda önemli bir prensip, anlaşmazlıkta İslami kaynaklara, özellikle de Kur'an ve Peygamber rehberliğine(sünnet) başvurmaktır.¹⁴¹ Böyle bir prensipten yola çıkarak çatışma yönetiminde Kur'an'a başvurulduğunda çatışma çözümünde tahkim yöntemini ifade

¹³⁸ İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/108.

¹³⁹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Şûrâ 42/10.

¹⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/36.

¹⁴¹ Akram Abdul Cader, “Islamic principles of conflict management: A model for human resource management”, *International Journal of Cross Cultural Management* 17/3 (December 2017), 353.

eden hükmün Kur'an'ın "Rabbine andolsun ki, onlar aralarındaki münazaada seni hakem tayin etmedikçe, sonra da hükmedeceğin şeyden dolayı nefislerinde bir sıkıntı bulmadıkça ve tam teslimiyet ile teslim olmadıkça imân etmiş olmazlar"¹⁴² ayetinde yer aldığı görülmektedir. Bu ayette tahkim yöntemi açısından, Peygamber(s)'in toplum için önemli bir görevinin çatışmalara hakemlik etmek olduğu, toplumun da bu hakemliğe rıza göstermesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır.

Ayrıca, "sizden hayra davet eder, mâruf ile münkerden nehy eyler bir cemaat bulunsun işte felah bulucular onlardır"¹⁴³ ayetiyle, "onların işleri aralarında meşveret iledir"¹⁴⁴ hükmünde anlaşmazlık durumlarında kendilerine başvurulacak, toplumsal problemlerin çözülebilmesine katkıda bulunacak, toplumsal dengeyi koruyacak bir danışma kurulu oluşturulmasının idarenin hukuki yönünü sağlamlaştırması açısından da önemini görmek mümkündür. Toplumsal sorunlarla ilgili olarak veya herhangi bir konuda istişareye başvurulmaması sorumsuzluk ve başına buyrukluk alameti¹⁴⁵ olarak görüldüğünden İslam'da çatışma yönetiminin diğer bir prensibi, şuranın (uzmanlar konseyi) kurulması¹⁴⁶ olarak ortaya çıkmaktadır.

Muhammed(s), kendisini Allah'ın Resülü olarak tasdik edenlerden, siyasi veya dini cemati meydana getiren sadakat ve itaat yemini(bey'a) istemiştir. Burada, bir devletin, bir hükümetin, bir reis tarafından idare edilen bir cemaatin temelinde bir nevi içtimai mukavele söz konusudur.¹⁴⁷ Bu prensiple birlikte İslam hükümeti meşveret esası üzerine kurulmuştur. Bu danışmanın şekli insanın tercihi bırakılmıştır, fakat ehemmiyeti Kur'anı Kerim'de defalarca ele alınmaktadır.¹⁴⁸ Toplum yapısında işlerin şûrâ ile olması; işlerinin aralarında danışıklı görüşlerine başvurma ile olduğunu ve dayanışmasız, darmadağınık değil, toplanıp sözü bir etmesini bilen bir toplum olduklarını ifade etmektedir. Birbirlerinin görüşlerine başvurularının şekli de görüş ileri sürmek yeteneği olan, toplumun görüşlerini

¹⁴² Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, Nisâ 4/65.

¹⁴³ Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, Âl-i İmran:3/104-105.

¹⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, (Şûrâ:42/38)

¹⁴⁵ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar (İstanbul: Türkiye Bankası Kültür Yayınları, 2013), 128.

¹⁴⁶ Abdul Cader, "Islamic principles of conflict management: A model for human resource management", 353.

¹⁴⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/881.

¹⁴⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/891.

temsil edebilecek, içtihad sahibi, meseleleri düşünüp çözüme bağlayacak kimselerin toplanıp müzakere etmesiyledir.¹⁴⁹

Merkezi rolünü vurgulayan İslam âlimleri için şura sadece yöneticiler ve danışmanları tarafından yapılan bir danışma değil, kapsayıcı bir süreçtir. Şura yalnızca uzmanlığa sahip olmaları muhtemel olanları değil, ümmet ile ilgili tüm konuları içerir. Şura, toplumun tüm kesimlerini temsil etmektedir. Peygamber Müslümanları birbirleriyle ve uzmanlarla görüşmeye teşvik etmiş, diğer Müslümanlar ile istişare etmiş ve karşısındaki kişiyle aynı fikirde olmadığında bile onların tavsiyelerine uymuştur.¹⁵⁰

Bir bütün olarak topluluğun genel fikir birliği (icmâ) ise, İslam'da dengeli görüş ve yargının bir diğer önemli göstergesidir, bir hukuk ve yargı kaynağı olarak sahip olduğu güce ve bunun gibi büyük bir moderatöre karşı koyulmaz. Konsensüs normalde, toplumun ilgilendiği meselelere ilişkin görüş ve danışmanlık sağlayabilecek bir konumda olan ve kamuoyunun tüm yetkili üyelerinden talep edilmesi gereken, topluluk işlerinde özel önem taşıyan bir Kur'an prensibi olan şuradan (konsültasyon) önce gelmektedir.¹⁵¹

3.2.8. Çatışma Yönetiminde İslami Toplum Düzeni

“Emanetleri ehline veriniz ve nâs arasında hüküm edince adaletle hüküm ediniz. Ey imân edenler! Allah'a itaat ediniz ve Peygamber'e de ve sizden olan emir sahiplerine de itaatte bulununuz.”¹⁵²

Kur'an'da yer alan birçok ayet toplumsal çatışmaları yönetme yöntemlerini ve insanların var olan çatışmaları çözümleyebilmeleri için başvurulacak hem idari hem de toplumsal prensipleri adalet kavramı temelinde ortaya koymaktadır. Öncelikli olarak Nisâ suresinin iki ayeti, toplumu yönlendirecek olan siyasi ve hukuki yapıyı kurmak ve işlerliğini sağlayabilmek için yöneticilere isyan edilmemesi uyarısıyla, ihtilafa düşülen konularda Kur'an'a ve Peygamber(s)'in önderliğine

¹⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/30.

¹⁵⁰ Abu-Nimer, *A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam*, 257.

¹⁵¹ Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*, 63.

¹⁵² *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Nisâ 4/58-59.

başvurulması gerekliliğini ifade etmektedir. Bu ayetlerde idari açıdan İslam hukukuyla ilgili önemli hükümler yer almaktadır. Bu hükümler arasında İslam toplumunun güçlü ve ehil bir idareci için seçim yaparak devlet idaresini meydana getirmesi en önemli görevler arasında sayılmaktadır. Aynı zamanda devlet yönetimini üstlenen yöneticilerin görevlerini adaletli biçimde gerçekleştirmeleri gerekmektedir.¹⁵³

Önemli ayet ve hadislerin ışığında İslami toplum düzeninin yöneten ve yönetilen bütünlüğünün sağlanmasında amaç, toplumsal çatışmaların önlenmesi ve toplum huzurunun sağlanmasıdır. İslam’da toplumsal çatışmaları önlemekle sorumlu olan devlet yönetimi aynı zamanda çatışma yönetiminin de merkezi konumundadır. Böylece ittihadı dayanan İslami düzen, siyasi idareye hâkim, görevi toplumda hâkimiyeti ve kontrolü sağlayarak hükümlerini adalet çerçevesinde vermek olan yöneticilerin ve yöneticilerine itaatle mükellef toplumun bütünleştiği bir sistemdir. Bu sistemde itaat yöneticiler için de zorunludur ve toplumun bir ferdi oldukları için hem adil şekilde hükmetmekle hem de Allah’a ve Resulüne itaatle yükümlüdürler. İslam’da itaatın önemini vurgulayan ve ihtilafların toplum yapısını bozabilecek bir faktör olduğunun bir ifadesi olan “ihtilâfta bulunmayın, sonra devletiniz gidiverir ve sabrediniz”¹⁵⁴ ayeti bu konuya işaret etmektedir.

Yöneticiye itaat konusunda, İslam’ın ortaya çıktığı dönemden itibaren Peygamber(s)’in çeşitli uygulamalarla yerleştirmeye çalıştığı eşitlik prensibini, “başınızdaki halîfe, siyah bir köle bile olsa itaat etmeye sarılınız”¹⁵⁵ hadisi vurgulamaktadır. Bu hadis toplum yönetiminde yetkili olan ve çatışma yönetiminde merkezi konumda olan idareciye itaat etmenin önemiyle birlikte, toplum tarafından seçilmiş olan idarecinin ehliyetli olmasının, daha önceki statüsünün niteliğinden daha önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Diğer bir hadis ise itaat konusunda Müslümanların temel görev ve sorumluluklarını bildirmektedir. Buna göre Müslümanlar idarecilerine isyan etmeden toplumsal yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar. Bu durum ise ekonomik ve askeri

---

¹⁵³ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Kâmil Mîras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980), 12/ 313.

¹⁵⁴ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsiri*, el-Enfâl 8/46.

¹⁵⁵ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Mütercim Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), 1/66.

açından üzerlerine farz olarak belirlenen temel görevlerini yerine getirmekle mümkündür. Ancak idarecilere itaatın bir ölçüsü ve sınırı vardır. Bu da Allah'a itaat kapsamında olma zorunluluğudur.¹⁵⁶

3.2.9. İslam'da Çatışma Önleyici İlkeler

3.2.9.1. Selamet Kavramı Temelinde Barış ve Kardeşlik

İman ve İslam'ın manasının tam bir teslimiyetle dünya ve ahirette barış ve selamete girmek olduğunu ifade eden,¹⁵⁷ “ey müminler! Hepiniz müsalemete giriniz”¹⁵⁸ ayetinde yer alan selamet kavramı, benzer şekilde Müslüman olanların dilinden ve elinden selamette kalınan kimse olarak tanımlandığı¹⁵⁹ hadiste de yer almaktadır. Bu kavram toplumsal barışın sağlanmasıyla ilgili olarak Müslümanların kardeşlik duyguları içinde yaşamasını çağrıştırmaktadır. Müsalemeye girmenin yani inananların çatışma çıkarmadan ve ayrımlaşmadan İslam'a uygun yaşamasını emreden ayette ve hiçbir Müslüman'ın diğerlerine zarar vermeden yaşaması gerektiğini belirten hadiste geçen “selamet” kavramı barışı sürdürme ile ilgilidir.

İslam'da çatışma önleyici temel prensip olan selamet içinde yaşamının en belirgin şekli Medine'ye hicret döneminde kardeşlik prensibinin uygulanmasının örnekleriyle tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bu uygulama ve kardeşlik haklarının geliştirilebilmesi amacıyla İslam'da teşvik edilen çatışma önleyici önemli bir faktör olarak dayanışma ve yardımlaşma prensibi ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle müminlerin dayanışması “parçaları birbirini bağlayıp tahkim eden (yekpare) yapı”¹⁶⁰ örneğiyle belirginleşmektedir ve bu örnek toplumsal bağlılığın önemini kolay çözülemeyecek olması yönüyle vurgulamıştır.

Ayrıca bu bağlılıkla her bireyin kendisi kadar diğer bireyleri de düşünmesi, mümin niteliğine sahip olabilmenin bir koşuludur. Aynı zamanda negatif davranış biçimleri olan düşmanlık, haset gibi duygulardan kaçınılması gerekmekte, bu

---

¹⁵⁶ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 12/293.

¹⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/66.

¹⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/208.

¹⁵⁹ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Ahmed Naim (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 1/29.

¹⁶⁰ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Kâmil Mîras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 7/365.

duyguların kardeşlik bilinciyle uygun olmadığından yasaklandığı görülmektedir. Bu yasaklamaya dayanak olan hadis aynı zamanda Müslümanların birbirine dargın olmasını da hoş görmemektedir.¹⁶¹

3.2.9.2. Birbirini Tanıma Prensibi ve Doğru İletişim Kurma

Tüm insanlara hitabeden “birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler (şeklinde) kıldık. Hiç şüphesiz, Allah katında sizin en üstün (kerim) olanınız, takvaca en ileride olanınızdır”¹⁶² ayeti asıl yönüyle insanların bir olmasına rağmen milletlere, soylara ayrılmasının yaratılış icabı olduğunu ifade etmektedir. Fakat yaratılıştan gelen farklılıklar ve ayrılıklar asla bir ırkın diğer bir ırka üstünlük kurmasını ve insan hakları konusunda bir zümrenin diğerine üstün tutulmasını da gerektirmemektedir. Yaratıcının, insan topluluklarını milletler, soylar, kabileler şeklinde düzenlemesi bir sülale, bir soy, bir kabile ve bir milletin insanların birleşerek ortak bir cemiyet düzeni kurabilmelerinin, onların arasında tanışma ve doğuştan gelen yardımlaşmanın bu şekilde olmasından dolayıdır. Yaratılış bakımından bütün insanlar eşittir ve insanlar arasındaki üstünlük sadece ahlaki yönden, kötülüklerden kaçınılması, dürüstlük ve doğruluk yolunda olunması biçimindedir.¹⁶³

Ayrıca ayet, tüm kültürel farklılıkların ötesinde grupların ve milletlerin birbirini tanıma yoluyla anlaşma sağlamasının, toplulukların ayrılmasının amacı olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal çatışmaları önleyici yönüyle birbirini tanıma prensibi aynı zamanda çatışma çözümünde de önemlidir. Birbirini doğru tanımının mümkün olabilmesi için de uygulanması gereken temel yöntem, sağlıklı toplumsal iletişimin sağlanmasıdır. Buna göre aynı toplum içindeki grupları ilgilendiren herhangi bir olayda uygulanması gereken öncelikli yöntem, doğru iletişimi sağlayacak araçların sağlanmasıyla, olayın elde edilen doğru bilgiyle analiz edilmesidir.

---

¹⁶¹ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 12/142.

¹⁶² *Tefhimu'l-Kur'an*, Hucurât 49/13.

¹⁶³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 5/459-460.

Hucurât suresinde yer alan ve kimi zaman gerçekliği ifade etmeyen zan kavramı olumsuz yönüyle belirgindir. “Ey iman edenler, zandan çok kaçınınız; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Tecessüs etmeyin (gizli yönlerinizi araştırmayın). Kiminiz de kiminizin gıybetini yapıp arkasından çekiştirmesin¹⁶⁴ ayeti ve Peygamber(s)’in benzer anlam taşıyan “zandan (sebepsiz ithamdan) çekininiz! Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayınız, hususi ve mahrem hayatınızı da araştırmayınız”¹⁶⁵ hadisi doğru iletişime engel olan davranışların en belirgin olanlarını özetlemektedir.

Toplum yaşamında kişilerin doğru olmayan bilgiyle hareket etmesini ve bireysel yaşamın sınırlarının aşılmasını yasaklayan bu ayet, bireysel ve toplumsal haklarla ilgili önemli hükümleri içermektedir. Aynı zamanda birçok sosyal probleme neden olabilecek davranış biçimlerini, insanların birbirinin özel hayatını gereksiz yere araştırmasıyla kişisel hakların ihlal edilmesini ve özellikle toplumsal ilişkileri zedeleyen, insan hayatının dedikodu malzemesi yapılmasını da yasaklamaktadır.

İslam’da çatışma önleyici diğer bir prensip ulaşılan bir haberin doğruluğunun araştırılması yoluyla zandan kaçınma durumudur. Böylece herhangi bir toplumla veya grupta ilgili çelişkili bir durum yaşandığında, hükümlerin temelsiz tahminlere dayanarak verilmemesi ve olayın veya sorunun kökeninin belirlenmesi için haber kaynaklarının araştırılması önceliklidir. Çünkü hem çatışmaya sebep olabilecek hem de var olan çatışmada gerilimi tırmandırarak çatışmanın büyümesine neden olabilecek sebeplerden birisi çatışma yönetiminde doğru kaynağı araştırmadan zanla hareket etmektir. Çatışma önleyici bu önemli prensibi içeren; “size bir fâsık haber ile gelirse hemen onu tahkik ediniz. Belki, bilmeksizin bir kavme saldırırsınız da sonra yaptığınızın üzerine pişmanlar olmuş olursunuz”¹⁶⁶ ayeti iletişimin yanlış yöntemlerle kurulmasının çatışmaya neden olabileceğini ve sonuçta haksız bir savaşın gerçekleşebileceğinin açık bir ifadesidir. Bu ayet İslam toplumunda, bağlantılı bulunan diğer topluluklarla ilgili konularda doğrunun araştırılmadan tahminlerde bulunularak çıkarım yapılmasının tehlikesine işaret etmektedir.

¹⁶⁴ *Tefhimu'l-Kur'an*, Hucurât 49/12.

¹⁶⁵ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 12/143.

¹⁶⁶ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Hucurât 49/6.

3.2.10. İslam'da Hakemlik ve Arabuluculuk İlkeleri

“Ey müminler! Siz ehramda iken avı öldürmeyiniz, sizden her kim onu aniden öldürürse üzerine o öldürdüğü hayvanın misli ceza vardır ki, Kâbe'ye vasıl olacak bir kurbanlık olmak üzere buna sizden iki adalet sahibi hükmeder.”¹⁶⁷

Üçüncü tarafın, barış inşası müdahalesinin ayrılmaz bir parçası olarak rolü, esas olarak iletişimi kolaylaştırmak, gerilimi azaltmak ve ilişkilerin yeniden kurulmasına yardımcı olmaktır. Bu etkileşim, tarafları gerçek bir barış inşası sürecine dâhil etmek için işlevsel ve gerekli olarak tanımlanmaktadır. İslam, bu süreci özellikle Müslümanların kendileri arasında aktif bir müdahale yoluyla teşvik etmektedir.¹⁶⁸ Bireysel ilişkilerde olduğu gibi topluluklar arası ilişkilerde bir problemle veya olayla ilgili uyuşmazlık yaşandığında çatışma çözümü açısından uygulanması gereken öncelikli yöntem doğru iletişimin sağlanması yardımıyla, problemin veya olayın elde edilen doğru bilgiyle analiz edilmesi ve bu çatışmaya dâhil olan tarafların kültürel veya dini eğilimleri önceliğiyle tüm yönleriyle tanınması olmaktadır.

Çözüm sürecinde düşmanlıklara son vererek taraflar arası uyumu sağlama amacıyla olan arabulucunun öncelikli adımı tarafların sağlıklı ve doğru iletişimi kurmasına yardım etmektir. İslam'da toplumsal bir sorumluluğu üstlenen hakem veya arabulucu, çatışma yönetimini sağlama ve tarafların aralarını “ıslah” etme, yani “çatışmayı çözme” konusunda gücü ve ehliyetli olma çerçevesinde görevlidir. Ancak İslam'da hakemlik veya arabuluculuk görevi de bazı prensiplerin uygulanmasıyla geçerlilik göstermektedir.

Hem hakemlik hem de arabuluculuk görevinde öncelikli olan hakem veya arabulucunun taraf tutmaması ve karar verme sürecinde adaletle hareket etmesidir. “Ey imân edenler! Allah için kaimler, adaletle şahitler olunuz. Bir kavme olan buğzunuz, sizi adalet etmemeğe sevk etmesin”¹⁶⁹ ayeti adaletle “şahit” olmayı, gözetilen her sorumlukta adaletle davranılmasını emretmektedir. Hakemlik görevinin

¹⁶⁷ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Mâide:5/95.

¹⁶⁸ Abu-Nimer, *A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam*, 246.

¹⁶⁹ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Mâide 5/8.

adil karar almada etkili olması için tarafları uyumlaştırma sürecinde verilecek kararlarda Kur'an ve Sünnete başvurulmalıdır. İslam'da hem itaatın sınırlarını belirleme konusunda, hem de toplumsal davranış biçimlerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili meselelerde Kuran ve Sünnet merkezi konumda olan başvuru kaynaklarıdır. Buna göre hakemlik görevini, çatışmayı çözümü sürecini, bu kaynaklar temelinde yönetmesi ve kararını bu doğrultuda vermesi İslam'da kitap ve sünnet dışında uyulması gereken bir şeyin olmaması hükmünün bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁰

Hakemlik görevinin diğer bir niteliği, hakemin hak ile hüküm verme konusunda dikkatli olmasıdır. Bunun nedeni İslam hukukunda hak ile hüküm vermenin Allah'a imandan sonra en kuvvetli farzlardan birisi olmasıdır.¹⁷¹ Ancak hakemin karar verme sürecinde hata yapabilme ihtimaline dayanarak hak ile hükmetmesi, arabulucunun doğruyu arama çabasını temel almaktadır. Bu konuda, hâkimin hakkı arayıp hükmetmesinde isabetli olması durumunda iki sevap kazanması, hakkı arayıp hatalı olması durumunda bir ecir kazanmasıyla ilgili hadis,¹⁷² verilen kararlarda hata payının hükmü olarak görülebilir. Buna göre hakemin doğru karara varma niyeti ve çabası öncelikli ve önemlidir.

Bu duruma göre çatışma çözümünde hakemin amacı doğru kararı vererek çatışmayı sonlandırmaktır. Bu amaçla taraflardan herhangi birinin yanlış beyanıyla alınan yanlış bir karardan ve ortaya çıkan sonuçtan taraflar sorumludur. Peygamber(s) bu durumu şöyle açıklamıştır: “şüphesiz ben bir insanım. Zaman olur ki bana (sizden iki) hasım gelir de bazınız (haksızken) daha düzgün ifade-i meram etmiş olabilir; ben de o belîğ sözleri doğru zannederek onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir Müslim'in (ve gayri Müslim'in) hakkıyla hükmettimse (bilsin ki) bu hak ateşten bir parçadır: ister onu alsın, ister bıraksın”¹⁷³

---

¹⁷⁰ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/73.

¹⁷¹ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 16/85.

¹⁷² Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 12/411.

¹⁷³ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 7/390.

3.2.10.1. İslam Peygamberinin Arabuluculuk Örnekleri

3.2.10.1.1. Hilf Kavramı ve Hilf-ül Fudul Arabuluculuk Örneği

İslam'dan önce cahiliyet olarak adlandırılan dönemde kabileler arasında, rakipleri olan diğer kabilelerin saldırılarından kendilerini korumak için hilf denilen yeminli anlaşma yapılırdı ve bu yeminli anlaşmaya katılan, yemin ederek anlaşmaya dahil olan kişiye Halif denilmekteydi.¹⁷⁴ Hilfü'l-Fudul adı verilen kurumun gayesi, Mekke'de haksızlığa uğrayan yerli veya yabancı herkesin yardımına koşmaktı.¹⁷⁵

Bu dönemdeki en önemli anlaşmalardan birisi Mekke'de dış ve iç ticaret alanında sorunların yaşandığı dönemde gerçekleşen Hilfü'l-Fudul anlaşmasıdır.¹⁷⁶ Hilful-Fudul Anlaşması bi'setten yirmi sene önce Mekkeli bir alıcı ile Zebîdli bir satıcı arasında ticari bir mal üzerinde alım satım anlaşmazlığı üzerine, satıcının yardım istemesiyle ve Zübeyr b. Abdulmuttalib'in çağrısıyla gerçekleşmişti.¹⁷⁷ Bu olay üzerine ekonomik kökenli bu çatışmayı çözümlenebilmek ve iki taraf arasında arabuluculuk yapmak amacıyla Kureyşli olan kabileler antlaşmayı gerçekleştirmek için toplanmışlardı. Bu toplantıya katılarak arabuluculuk yapan gruplar, haksızlığa uğrayan herkese hakkını aramada yardımcı olacaklarına dair sözleşmişlerdi. Bu Abdullah b. Cud'an'ın evinde gerçekleşen antlaşmada halif olarak Rasulullah(s)'da bulunmuş ve şahit olduğu antlaşmanın gereğini, İslâm'dan sonra çağrılması durumunda da yerine getireceğini ifade etmişti.¹⁷⁸

3.2.10.1.2. Aile İçinde Arabuluculuk Örneği

“Eğer aralarının açılmasından korkarsanız bir hakem onun akrabasından, bir hakem de bunun akrabasından gönderiniz. Bunlar ıslahta bulunmak isterlerse Allah aralarında muvaffakiyet husule getirir.”¹⁷⁹

¹⁷⁴ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 7/74.

¹⁷⁵ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, s. 8.

¹⁷⁶ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 7/74.

¹⁷⁷ İbn Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/183.

¹⁷⁸ İbnü'l Esîr, *İslâm Tarihi El-Kamil Fî't-Târîh Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 2/42.

¹⁷⁹ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Nisâ 4/35.

Sözlerin birbirine karıştığı ve ihtilafın çatışmaya eğilim gösterdiği bir durumda Hz. Peygamber'in(s) "benim yanımda nizâ olmaz"¹⁸⁰ sözü rivayet edilmiştir. Çatışmanın hem geniş çaplı gruplar arasında hem de aile arasında gerçekleştiği durumlarda da bu ifade geçerliliğini korumuştur. Eşler arasındaki bir uyuşmazlık örneğinde Hz. Peygamber'in(s) eşler arasında arabuluculuk yapması bunun bir göstergesidir. Aynı zamanda arabuluculuk kurallarının önemli prensiplerini içerisinde barındırmaktadır. Aile içi çatışmanın çözümünü sağlayabilmek çabasıyla Hz. Peygamber'in arabuluculuk görevini üstlenmesi hadislerde geçen bir örnekle belgindir ve bu örnekte arabuluculukla ilgili önemli İslami hükümler görülebilir.

Aile arasında gerçekleşen arabuluculuk örneklerinden birinde Hz. Peygamber'in eşlerin barışmasıyla ilgili tavsiyesinin emir niteliğinde olmadığını belirtmesi ve sadece aracı olduğunu ifade etmesiyle, karşı tarafın tavsiyeye uymak istememesinde önemli hükümler vardır. Hz. Peygamber, aracılığı kabul etmeyerek tavsiyesine uymayan kişinin davranışına, karşı tarafın özgür iradesine bağlı olduğundan olumsuz bir tepki göstermemiştir. Ayrıca buradan bir arabuluculuk görevini üstlenen peygamberin isteklerine karşı gelmenin haram olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁸¹ Bu hükümlere göre İslam'da arabuluculuk görevi tavsiye niteliğindedir ve haklarına bağlı olarak tarafların isteğinin öncelikli olduğunun, tarafların rızasının önemli olduğu açıktır.

3.2.10.1.3. Topluluklar Arasında Arabuluculuk Örneği

"Aralarında Allah'ın indirmiş olduğu ile hükmet"¹⁸²

Kubâ toplumunun yaşadığı bir çatışmanın çözümlenmesi için Resûlullâh çevresindekilere "onların aralarımı düzeltelim" şeklinde çağrıda bulunmuştur.¹⁸³ Bu bakış açısıyla benzeri bir arabuluculuk örneği Hacer-i Esved'i (Rûkn) yerine koyacak

¹⁸⁰ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 1/108.

¹⁸¹ İbn Kayyim el-Cezviyye, *Zâdu'l-Meâd*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: İklim Yayınları, 1990), 5/276.

¹⁸² *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Mâide 5/49.

¹⁸³ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Kâmil Mîras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1978), 8/114.

kişinin kim olacağı hakkında topluluğun uyuşmazlık ve ihtilaf yaşaması durumunda ortaya çıkmıştır. Kureyş topluluklarının bu konudaki anlaşmazlığı ve her topluluğun bu görevi kendisinin sahiplenmek istemesi neredeyse savaşa yol açacak bir gerilime neden olmuştur.¹⁸⁴

Bu çatışma örneğinde çözüm iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Kureyş kabilesinin en yaşlısı olan Ebû Ümeyye'nin anlaşmazlık konusunda ihtilaf edilen konuda hüküm vermesi için kapıdan ilk girenin yetkili olarak kabul edilmesini tavsiye etmesi,¹⁸⁵ çatışma çözüm yönetimi örneğidir. Topluluğun, yaşına bağlı olarak saygı duyduğu kişinin, ilk gelenin arabulucu olması için seçilmesi kararı, bir tür arabuluculuk örneği olarak çatışmanın gerginliğini azaltmış ve tarafları bu tavsiyeye uymada görüş birliğine vardırılmıştır. Onların yanına ilk gireni gördükleri zaman ise "işte Emin, biz râzı olduk işte Muhammed"¹⁸⁶ demeleri arabuluculuk niteliği olarak güvenilirliğin öncelikli ve önemli olduğunun göstergesidir. Çözümde arabulucunun "rükünü örtüye koyması ve her kabilenin örtünün bir ucundan tutarak, hep birlikte kaldırmalarını"¹⁸⁷ tavsiye etmesi tarafsızlığı vurgulamaktadır. Bu açıdan arabuluculukta verilen tavsiyenin yerinde ve geçerli olmasını sağlayan etkenlerin en önemlileri güvenilirlik ve tarafsızlıktır. Tarafların bu tavsiyelere karar niteliğini vermesi arabulucunun güvenilir olmasını ve kendisine saygı duyulmasını gerekli kılmaktadır. Bu örnekte de arabulucunun güvenilir ve tarafsız olması önerisinin meşru ve geçerli olmasını sağlamıştır. Bu da çözümün tüm taraflarca kabul edilmesini kolaylaştırmıştır.

3.2.11. İslam'da Yönetim Üzerine Çatışma ve Çatışma Çözümü

İslam'da yönetim üzerine olan çatışmaların en belirgin örnekleri yeni halifenin seçilme döneminde yaşanan ihtilaflarla ortaya çıkmaktadır. İlk halifeler döneminde birbirinden farklı asabiyelere sahip grupların halife görevinde tek bir isim üzerinde anlaşma sağlayamaması durumunda farklı biçimlerde çatışmalar yaşanmış ve farklı faktörlerin de etkisiyle hilafete seçme ve seçilme konusunda çatışmaların

---

¹⁸⁴ İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/261.

¹⁸⁵ İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/261.

¹⁸⁶ İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/262.

¹⁸⁷ İbn-i Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/262.

şiddetlenmesi, Müslüman topluluklar arasında savaşların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkan savaş ve savaş sonrası anlaşmazlıklar İslam içerisinde mezhepsel büyük ayrışmalara neden olmuş, bu ilk farklılıklar sürekli genişleyen bir dinsel ehemmiyetle yetkilendikçe, Sünniler, Şia ve Hariciler gibi farklı İslam türleri geliştirerek toplumun içinde ayrı dinsel yapılar oluşturmuştur.¹⁸⁸ İbn Haldun'a göre sahabe ve tabiun arasındaki savaş durumu İslam'ın en önemli meselelerden birisi olmuştur ve liderler arasındaki ihtilafların, çatışmaların sebebi zanni olan dini meselelerdeki ictihadla ilgili konular nedeniyle gerçekleşmiştir.¹⁸⁹

Bu ihtilafların önemli bir örneği olarak Hz. Ali'den Deve Topluluğu'nun durumuyla ilgili, “din kardeşlerimiz olup üzerimize, âsî olarak yürüdüler”¹⁹⁰ yorumu ve halifenin kendisiyle savaşanları isyan eden din kardeşleri olarak görmesi, bu çatışmaların fitne olarak görüldüğünün açık bir ifadesidir. Ancak tarihi kaynaklarda yer alan açıklamaya göre Hz. Ali fitne olarak gördüğü bu durumun farklı biçimde ıslâh edilmesinin mümkün olmadığını düşündüğünden çatışma çözümünü savaşta görmüştür.¹⁹¹ Kur'an'da bu ve benzeri durumlarla ilgili Müslümanların birbiriyle savaş hükmünü Hucurât suresi 9. ayeti açıklamaktadır. İslam hukukuna göre ayette yer alan “mü'minlerden bir grup diğerine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın”(Hucurât 49/9) emir kipi gerçek anlamda farz ifade etmektedir. İslam'a göre İsyancılar Müslümanlara eziyet ve sıkıntı verme kastı taşımaktadırlar. Bir sıkıntıyı, zulmü ortadan kaldırmak da İslam'ın bir gereğidir. İsyan edenlerin isyan edip karşı çıkışları bir suçtur. Onlara karşı savaşmak ise, kötülükleri önleme (nehy-i anil münker) savaşdır.¹⁹²

---

¹⁸⁸ Ira M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, çev. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 1/104.

¹⁸⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/454.

¹⁹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, ed. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Çile Yayınları, 1981), 1/417.

¹⁹¹ İbnü'l Esîr, *İslâm Tarihi El-Kamil Fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/226.

¹⁹² Serahsî, *Kitâbu 'I-Mebsût*, 10/231.

3.2.11.1. Ali Bin Ebu Talib ve Muaviye Bin Ebu Süfyan Çatışması

İbn Haldun, hilafetle ilgili “benden sonra hilafetin devam müddeti otuz senedir daha sonra ısırgan bir mülke avdet eder” hadisine dayanarak, halis adaletin sadece bu dönemdeki hilafette var olduğu fikriyle İslam odaklı ideal yönetim biçiminin, kısa bir zaman için mümkün olduğunu belirtmiştir.¹⁹³ Halis adalete sahip ilk dönemlerden sonraki İslami yönetimlerin, mülkün tabiatını dünyevi garazları ve maksatları için kullandıklarını, bundan dolayı toplumsal çözümler yaşayarak sonuçta mülkü kaybettiklerini vurgulamıştır.¹⁹⁴ Bu gibi ifadelerle İbn Haldun, İslami yönetimlerin değişim sürecini, mükemmel bir toplum düzeninin giderek daha az mükemmele sonunda en az mükemmele veya bir kötülüğe doğru gidişi olarak tasvir etmektedir.¹⁹⁵

Bu siyasi dönüşümde asabiye'nin önemini vurgulayan İbn Haldun ele aldığı çatışma örneklerini, şartların davranış biçimleri üzerinde etkisini göz ardı etmeden her iki tarafın düşünce ve davranışlarını dikkate alarak değerlendirmiştir. Ali Bin Ebu Talib ve Muaviye Bin Ebu Süfyan arasındaki çatışmayı içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal koşullara uygun olarak tarafları haklı veya haksız bulmanın ötesinde anlayıcı bir yöntemle incelemiştir.

Buna göre İslam tarihinde önemli yeri olan bu çatışmanın doğal sebebi ilk olarak karşıt düşüncelerin, farklı yorum biçimlerinin çatışmasıdır.¹⁹⁶ Çatışmanın ikinci ve önemli olan diğer nedeni asabiyet teorisine uygun olarak asabiyeleri bakımından dengede olan taraflardan birisinin daha fazla güçlenme ve mülke ulaşma isteğidir. İbn Haldun bu durumda mülkün zorunlu olarak tek başına sahip olunması gereken bir karakteri olduğunu ve asabiyetin gereği olarak Muaviye'nin bu şekildeki hareketinin doğal olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁷ İbn Haldun'a göre savaşla sonuçlanan bu çatışmada Muaviye Bin Ebu Süfyan siyasi dönüşümde etkili bir aktör olarak, kendisinden gücünü aldığı asabiyesinin desteğiyle çatışmanın taraflarından biri olarak hareket etmek zorunda kalmıştır. İbn Haldun'a göre eğer bu çatışma

¹⁹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2/665.

¹⁹⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/444.

¹⁹⁵ Ahmet Arslan, *İbni Haldun* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 185.

¹⁹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/443.

¹⁹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/443.

yaşanmasa daha büyük toplumsal sorunlar ortaya çıkabilecek, yani Muaviye asabiyesine uygun davranmayıp, muhalif konumunda olsa, toplumsal birlik bozulup, beraberlik dağılabilecekti.¹⁹⁸

3.2.11.2. Sıffin Savaşı ve Çatışma Çözümünde Tahkim Örneği

İbn Haldun'un asabiyelerin çatışması temelinde açıkladığı, halifelik üzerine yaşanan çekişmeleri Şerif Mardin, nispeten şehirleşmiş yapıyla kabile yapısının çatışması olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁹ Bu süreçte, ortaya çıkan çatışmaları savaşa götüren sebeplerden en önemlisi halifelik konusunda Müslüman toplulukların arasında gerçekleşen ihtilaflar olmuştur. Bu ihtilaflardan en önemlileri, halife olan Ali bin Ebu Talib ve halifeye muhalif konumda olan Müslüman grupların, savaşla çözülmesine karar verdikleri hem fikrî hem de fiili çatışmalardır.

Sıffin Savaşı'na götüren tarihi süreçte, taraflardan biri olan Ali bin Ebu Talib, Müslümanların, kendisinin halifeliği için yapılan biat üzerinde birleşmeleri gerektiği düşüncesiyle, önceki halifenin katillerini cezalandırmayı beraberliğin sağlanmasına kadar ertelemişti. Diğer taraf ise karar verme konumunda olan sahabenin çok azının katılmasıyla, bu biatin tam ve meşru olmadığı, Müslümanların başsız kalarak ortada bir kargaşa, anarşi durumu olduğu düşüncesindeydi. Halifenin karşısında olan tarafın isteği, katillerin cezalandırılarak, imam tayin edilmesi için Müslümanların bir araya gelmesiydi.²⁰⁰ Sonuçta halifenin bütün hâkimiyet dönemi boyunca devam eden iç savaş, çatışan Arap çıkarları arasındaki bir kavga olarak başlamış ve Sıffin savaşıyla İslam toplumunun kalıcı dinsel ve siyasal bölünmesiyle sonuçlanmıştı.²⁰¹

Bu savaş sürecinde uzun süre devam eden çarpışmaları durduran, karşı tarafı anlaşmaya zorlayan yöntem, kutsal kitabın çatışma çözme aracı olarak kullanılması, Müslümanların Kur'an'a başvuru kaynağı olarak verdiği önemi göstermektedir. Bu yöntem, hakemlerin karar vereceği bir anlaşmayla savaşı durdurmada etkiliydi. Savaş sırasında halifeye isyan eden tarafın Kur'an'ı mızrakların uçlarına koyup yukarı kaldırmaları ve anlaşma istekleri, halifenin tarafındaki gruplar arasında fikir

---

¹⁹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/443.

¹⁹⁹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 66.

²⁰⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/455.

²⁰¹ Lapidus, *İslam Topluları Tarihi*, 1/102.

çatışmasına neden olmuştu. Bu fikir çatışması, halifenin tarafındaki bazı grupların anlaşma teklifini kabul etme isteğiyle, halifenin "mushafları kaldırmaları sırf hile ve oyundur. Ben de onlar ile Allah'ın Kitabına uysunlar diye vuruşuyorum. Çünkü onlar Allah'ın emrine âsî oldular"²⁰² sözüyle anlaşmayı kabul etmeme isteği karşı karşıya gelmişti. Bu fikir ayrılığı nedeniyle ve muhaliflerin zoruyla halife tahkimnâmeği imzalamak zorunda kalmıştı. Haricî denilen grubun hakeme başvurmadan vazgeçilmesini teklif etmesine rağmen, halife verilen sözden dolayı hakemlerin kararına uymuştu. Sonrasında hakemlerin verdikleri kararlar Halife'nin nüfuzunun zayıflaması ve Şam halkının Muaviye'ye biat etmesiyle İslâm milleti ikiye ayrılmıştı.²⁰³

Böylece hakemlerin kararına uyulmasıyla anlaşmayla sonuçlanan bu savaş hilafet görevinin Kureyşlilerin ve Ümeyye ailesinin elinde kalmasıyla hilafetin merkezinin yer değiştirmesi ve daha sonra Müslümanların kimin halifeliğinin meşru olduğu sorusu üzerinde bölünmesi gibi,²⁰⁴ hilafet konusunda siyasal ve toplumsal önemli değişimlere neden olmuştur. Ayrıca tahkim olayının önerilen uzlaşma parametrelerine çok az ışık tutsa da, İslami siyasi ve yasal söylemde uzlaşmanın normatif değerini belirlemeye yardımcı olduğuvurgulanmıştır.²⁰⁵

Bu çatışma örneği ve savaşın çözümlenme süreci İslam'da hakeme başvurma yönteminin etkisini ve önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Müslüman toplulukların karşı karşıya geldiği bir çatışmada, tarafların isteğiyle çatışmayı çözmeye ve anlaşma sağlama isteği, bu anlaşmada iki tarafın da onayladığı hakemin kararına uymada fikir birliği sağlamaları, taraflardan birinin istemeyeceği sonuca neden olabilmesine rağmen hakemlerin kararına uyulma zorunluluğu, yöntemin temel prensiplerini belirlemektedir. Bu çatışmanın sonlanmasında hakeme başvurulması ve kararların iki tarafın çoğunluğuyla kabul edilmesi, bu yöntemin hem savaşı sonlandıran, hem de savaşta üstün gelmenin önemini ve etkisini azaltan boyutlarını göstermektedir.

---

²⁰² Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 1/447.

²⁰³ Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, 1/474.

²⁰⁴ Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, 1/103.

²⁰⁵ Khaled Abou El Fadl, "Conflict Resolution as a Normative Value in Islamic Law Handling Disputes with Non-Muslims", *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*, ed. Douglas Johnston (New York: Oxford University Press, 2003), 185.

3.3. KUR'AN'DA ÇATIŞMA VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ ÖRNEKLERİ

3.3.1. Kuranda Tartışma Biçimleri

“Kur'an'da insanlar için her türlü misali değişik şekillerde açıkladık. Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.”²⁰⁶

Kur'an ayetlerinde tartışma üç şekilde kendini göstermektedir:

a) Dini esasları yerleştirmek için Peygamberlerin diliyle Allah'ın, hasımlarına karşı gösterdiği delillerdir.

b) Kur'an'da konuşma yollu anlatılan tartışmalardır. Bunlardan maksat, (aydınlanma) anlama-öğrenme sevgisi, ibret nazarıyla bakmak, ders almak, ümit etmek ve dua etmektir.

c) Kur'an'ın anlatıp asılsızlığını ve tutarsızlığını açıkladığı, batıl iddialar, şüpheler ve itirazlardır.²⁰⁷ İnsanın bireysel yapısında ve toplumsal ilişkilerinde tartışmacı yönüne vurgu yapan ayetlerle ilgili olarak Kur'an'da çatışma olgusuna ilişkin karşıt durumlar temelde şöyledir:

Çatışma: Uyumsuzluk, Fesat Çıkarmak, Şikak(Ayrımlaşma), Zulüm, İsyan, Haksız Savaş, Ahdi Bozma, Haddi Aşma.

Çatışma Çözümü: Uyum, Islah Etmek, Bağları Kuvvetlendirmek, Adaletle Hükmetmek, İtaat, Meşru Savaş, Muahede, Ölçü ve Sınırları Koruma.

3.3.2. Kur'an Ayetlerinin Çatışma Çözümü Temelinde Analizi

“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslâm dini), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi.”²⁰⁸

²⁰⁶ Kur'an-ı Kerim Meâli, el-Kehf 18/54.

²⁰⁷ Zahir B. Avvad El-Elmai, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, çev. Ercan Elbinsoy (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 27-28.

²⁰⁸ Kur'an-ı Kerim Meâli, Şûrâ 42/13.

Kur'an'da yer alan merkezi konumdaki çatışma konusu çok kültürlü ve dinli toplumda İslam gibi yenilikçi prensiplere sahip bir dinin ortaya çıkması olmuştur. Merkezi otoritenin kabilelerin elinde bulunduğu ve bünyesinde çoğul dini yapıları barındıran Mekke'de, yeni bir din olan İslamiyet'in ortaya çıkması, kesişen dini sınır ve otoriteleri alt üst eden sosyal ve ekonomik bir devrim niteliği taşımıştır.²⁰⁹ “Allah'ın indirdiğine ve Peygambere geliniz denildiğinde «babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter» derler”²¹⁰ ayetiyle toplumda yeni dine karşı yapılan itirazların sebebi, grupların kendi inanışlarında sabit olma istekleri ve geleneklere köklü biçimde bağlı olmalarıdır. Farklı inanışlara sahip gruplarla yeni din ve temsilcileri arasındaki en önemli çatışma örnekleri tarihi süreçte diğer büyük dinlerin ortaya çıktığı durumlarda da yaşanmış ve bu örnekler İslam dininin şekillendiği yol haritasında temel olarak yer almışlardır.

“Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler.”²¹¹ “Kendilerine kitap verilenlerin ihtilâfta bulunmaları kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki mücerret hasetten dolaydır.”²¹²

Bu iki ayette olduğu gibi Kur'an'da yer alan benzeri ayetler dinler arasındaki bu önemli çatışmanın kökeninde düşmanlığın temel kaynaklarından haset ve kıskançlık duygusunun çatışma nedeni olmasını ifade etmektedir. Ayetlerde yer alan, kökeninde kıskançlık duygusunun olduğu çatışma örneklerinin en belirgin olanları Âdem peygamberin iki oğlu arasında ve Yusuf peygamberle kardeşleri arasında gerçekleşen çatışmalardır. “Onlar iki kurban takdim etmişlerdi. Birisinden kabul edilmiş, diğersinden kabul edilmemişti. Seni elbette öldüreceğim dedi, diğeri de Allah ancak muttaki olanlardan kabul eder deyiverdi”²¹³ ayeti çatışmanın kökeninde kıskançlık duygusunu, dini görevi kabul görmeyen kardeşin diğersine karşı kin ve düşmanlığını göstermektedir. Benzer şekilde “Yusuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz birbirine bağlı kuvvetli bir cemaatiz. Şüphesiz babamız

---

²⁰⁹ Halil Aydınalp, “Sosyal Çatışma ve Din”, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 197.

²¹⁰ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Mâide 5/104.

²¹¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Zuhuf 43/31.

²¹² *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Âl-i İmrân 3/19.

²¹³ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Mâide 5/27-28.

apaçık bir hatâ içindedir”²¹⁴ ayeti Yusuf peygambere karşı kardeşlerinin kıskançlık hislerini vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda Kur’an surelerinde yer alan toplumsal çatışma örneklerinde münazaa, mücadele, münakaşa, muhalefet, mücahede gibi karşıt olma durumlarıyla belirgin olan davranış biçimlerini çözümleyen ayetler, bireylerin ve grupların hırs, kin, kıskançlık, düşmanlık gibi duygularını vurgulayan ve çatışma olgusunun psikolojik kökenlerine işaret eden ayetlerle bütünlük göstermektedir. Bu nedenle psikolojik ve sosyal bakımdan ayetlerde çoğunlukla peygamberlerin getirdiği yeni inancın, geleneksel düzenle çatışmaları veya peygambere inanan toplum içerisindeki gruplaşmaların ve isyanların neden olduğu temel çatışmalar yer almaktadır. Ayrıca İslam’da çatışma çözüm yönetiminde başvurulacak merkezi durumunda bir kaynak olarak Kur’an, toplulukların arasında yaşanan önemli çatışmaları, çatışmaların niteliklerini ve nedenlerini, İslam’da adil ve meşru çatışma durumlarını, toplulukları barışa ve anlaşmaya teşvik eden ifadelerle birlikte, toplumsal çatışmaların çözüm yöntemleri olarak nitelendirilecek evrensel prensipleri içermektedir.

3.3.3. Kur’an’da Çatışma Çözümünde İslah Kavramı

“Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.”²¹⁵

Ayetlerde yer alan ve toplumsal barış için ciddi bir problemi ifade eden (فساد) fesat kavramı, ister az ister çok olsun bir şeyin itidalden/ölçülülükten çıkmasıdır.²¹⁶ Kur’an’da anlamsal yakınlığıyla fesat çıkarma veya ifsat ise, her alanda toplumsal düzenin bozulmasıyla, ortaya çıkan çatışmalarla bağıntılıdır ve sosyal alanda ölçüden uzaklaşmak, sınırları aşmak, haklara riayet etmemek anlamında çatışma kavramı olarak görünmektedir.

Bu açıdan farklı ayetlerde de vurgulanan, yönetimde olan liderin toplumsal barışı bozması ve halkını ayırıştırarak çatışma ortaya çıkarmasını ifade eden fesat kavramı; “Firavun, o yerde yükseldi, ahalisini böldü, onlardan bir taifeyi zayıf

²¹⁴ Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, Yûsuf 12/8.

²¹⁵ Kur’an-ı Kerim Meâli, Şu’arâ 26/151-152.

²¹⁶ İsfahânî, Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü, 795.

düşürmek istiyordu... Muhakkak ki, o, müfsitlerden olmuştu”²¹⁷ ayetinde örnek olarak yer almaktadır. Ayrıca fesat kavramını ekonomik ve sosyal açıdan vurgulayan ”ölçeği de, teraziyi de adalet ile ifâ edin, nâsa eşyalarını eksiltmeyin, yeryüzünde müfsitler olarak fesad çıkarmayın”²¹⁸ ayeti toplumsal huzurun sağlanması için ekonomik yapının adaletle korunması çerçevesinde önemli uyarıları içermektedir.

Barış yapmak, uzlaşmak, anlamında bir isim olan sulh kavramı, çekişmeden sonra taraflar arasında olan barışmayı ve şeriatta ise, çekişmeyi kaldıran bir sözleşmeyi ifade etmektedir.²¹⁹ Bağlantılı olarak ıslah kavramı ise fesat kavramının zıddıdır ve insanlar arasındaki nefreti gidermek anlamındadır.²²⁰ Bu nedenle ve ayetlerdeki ifadelerde merkezi önemi olan ıslah kavramı, her alanda ölçüyü sağlamak, toplumsal ve bireysel hakları, toplum huzurunu ve barışı korumak, düzen kurma ve sürdürme amacıyla insanların arasındaki sorunları çözümlenmek ve sosyal ortamda gelişen çatışmaları çözümlenmekle bağıntılı bir kavram olarak göze çarpmaktadır.

3.3.4. Çatışma Olgusu ve Çatışma Çözümünde Bakara Suresi Örneği

Bakara suresi psikolojik, sosyolojik ve hukuksal yönleriyle toplumsal düzen için gerekli olan, ilahi emirlerle sabitlenen çatışma çözümleyici ve önleyici temel İslami prensipleri içermesiyle birlikte, Hz. Musa, Hz. Davut ve Hz. İbrahim peygamberlerin yaşadığı toplumsal çatışmaların örnek olarak gösterildiği bir sure olarak oldukça önemlidir. Ancak Hz. Muhammed’in önderliğinde, farklı dinlere sahip ve çok kültürlü toplulukların yaşadığı sosyal alanda yeni bir dinin ortaya çıkması ve kabul görmesi sürecinde yaşanan çatışma ve görünür bir neden olarak kiblenin değişimi problemi; dinler ayrımının gerekçesi ve gerçekliği aynı surenin odak noktasında yer almaktadır.

Bakara suresinin ayetleri öncelikli olarak Musa peygamber ve inananları arasında gerçekleşen çatışmalarda, peygambere karşı topluluğun aşırı istek, itiraz ve

²¹⁷ *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Kasas 28/4.

²¹⁸ *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Hûd 11/85.

²¹⁹ Ali İbn Muhammed Seyyid Şerif Cürçani, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 138.

²²⁰ İsfahânî, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 597.

muhafif davranışları sergilemelerini(Bakara 2/54-55) açıklamaktadır. Ayrıca otoriter ve yönetici gücün İbrahim Peygambere karşı mücadele ve muhalefeti, din ve peygamberlik konusunda tartışmacı ve çatışmacı davranışlarını (Bakara 2/258); toplumun ileri gelenlerinin Davut Peygamberi kabul etmeyerek, mülke sahip olmada kıskançlık göstermeleri ve peygambere muhalefet etmelerini(Bakara 2/247-249) tasvir etmektedir. İslam'ın ortaya çıktığı dönemde de benzer çatışmacı yaklaşımın var olduğunu ve dini kaynaklı çatışmaların devam etme süreciyle, toplumların kendilerine vahiy getiren peygamberlerine karşı ortak bir muhalefet davranışı sergilediğini açıklamaktadır. Bununla birlikte surede Davut peygamberin devlet ve mülke sahip olma durumunu düşmanlarıyla savaşarak gerçekleştirdiği açıklanmış ve meşru olan boyutuyla savaşa, yeryüzünde fesadı ortadan kaldırma ve düzeni sağlamanın bir çözüm yolu olarak işaret edilmiştir (Bakara 2/251).

3.3.4.1. Kur'an'da Fesat ve İslah Kavramıyla Bağlantılı İki Sosyal Tip

Bakara suresindeki çatışma örnekleriyle bağlantılı biçimde özellikle sosyal alanda belirgin iki farklı sosyal tip, münafık ve müttaki kavramlarıyla tasvir edilmektedir. Surenin farklı ayetlerinde müttaki ve münafık olarak nitelenen grupların psikolojik ve sosyal açıdan davranışları karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırmaya göre münafıklar, inananların arkalarından onlarla alay eden (Bakara 2/14), çatışma çıkaran, düzen bozan, yeryüzünde fesat çıkaran (Bakara 2/11-27) kimselerdir. Kur'an'da tavsiye edilen davranış biçimleriyle müttakilerin temel nitelikleri diğerlerine karşıt biçimde oldukça farklıdır. Ayetlerdeki tanımlamalara göre, toplumsal barışı sağlama çabasıyla, hem teorik açıdan inanca hem de pratik açıdan eyleme dayanan görev ve yükümlülüklerinin bilincinde olan kimselerin en önemli özellikleri şu şekildedir.

A-Bireysel boyutuyla “müttakiler”, hem kendilerine indirilen hem de daha önceki kutsal kitaplara inanmaktadırlar(Bakara 2/4-177) ve aynı şekilde farklı dinleri temsil eden tüm peygamberleri kabul etmektedirler.(Bakara 2/177)

B-“Mütteki bulunasınız ve nâs arasını ıslâh edebilesiniz”²²¹ ayeti bu grubun kendilerindeki nitelikleri kullanarak toplumda dengeyi sağlama ve düzeni korumakla görevli olduklarını vurgulamaktadır. Mütteki olanlar toplumsal meselelere müdahil olarak toplumsal yapıyı ıslah etmeye çalışan, adaletle her konuda ölçülü olan, savaşta ve barışta dinin belirlediği sınırları aşmayan, tarafların arasını bularak barıştıran, çatışmaları çözümleyen; “öfkeyi yutan ve nâsın kusurlarını affeden kimselerdir.”²²² Müttakiler ekonomik anlamda topluma faydalı olarak toplumsal yardımlaşmaya ve dayanışmaya katkıda bulunurlar. En yakın çevresinden başlayarak, dayanışmayla toplumsal bağların kuvvetlenmesini amaçlarlar. En önemli toplumsal sorunlardan olan köleliğin sonlandırılmasına katkıda bulunurlar. Ayrıca yapılan anlaşmalara bağlıdırlar ve verdikleri sözleri yerine getirirler.(Bakara 2/177)

3.3.4.2. Çatışma Çözümünde Ayrılma veya Geri Çekilme

Bakara Suresinde yer alan belirgin çatışma durumlarından Hz. Musa'nın peygamberliğiyle ortaya çıkan toplumsal çatışma iki boyutuyla göze çarpmaktadır. Yeni dinin var olma ve yayılma isteğiyle birey ve topluluklara çağrısının, var olan düzeni etkilemesi nedeniyle geleneksel düzen ve yönetimdeki otoriteyle çatışması ilk boyuttur. Sonuçta çatışmanın çözümlenmesi için peygambere tabi topluluğun sosyal alandan ayrılması veya var olan çatışmayı ayrımlaşma veya geri çekilme amacıyla göç ederek durdurması; çatışma çözümünde taraflardan birinin çatışma ortamından ayrılarak çözüm sağlamanı örneklemektedir. Surede İsrail Oğulları hitabıyla uyarılan topluluğun, çatışma sürecinin sonunda göç etmeleri yoluyla çatışmadan uzaklaşmaları yer almaktadır.(Bakara 2/49)

Musa peygamber ve inananları arasında gerçekleşen çatışmalar, toplumsal çatışma örneğinin ikinci boyuttur. Bu aşamada Peygambere inanan topluluğun çatışmadan kaçınma ve geri çekilerek farklı alanlara göç etmesi, farklı bir alanda yerleşmeleri ve yeni düzen oluşturmaları sonrasında, inanan topluluğun içindeki kimi grupların peygambere itaat etme noktasında çatışmaları; topluluğun isteklerine ulaştırmanın ifadesi ile peygambere itaat uyarısı yer almaktadır.

²²¹ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/224.

²²² *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Âl-i İmrân 3/134.

Bu çatışmada peygamberin topluluğun aşırı istek, itiraz ve muhalif davranışlarına karşın uyarıda bulunmasına rağmen davranışlarını değiştirmemeleri(2/54-55), sınırları gözetmeyerek davranışlarda ölçüsüzce aşırıya kaçma durumları (2/60) ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri (Bakara 2/61)cezalandırılmalarına (2/55) neden olmuştur.

3.3.4.3. Bakara Suresinde Çatışma Önleyici ve Çözücü Prensipler

3.3.4.3.1. Kible Odaklı Çatışma Durumu ve Çatışma Çözümü

“Sizleri de bir ümmeti vasat kıldık ki nas üzerine şahitler olasınız. Ve bu peygamber de sizlerin üzerinize tam bir şahit olsun. Ve senin evvelce tarafına müteveccih bulunduğu Kâbe’yi yine kible yapmadık, ancak Resule kimlerin tâbi olacaklarını gerisi gerisine döneceklerden temyiz etmek için yaptık.”²²³

Bakara suresinde, dini farklılıkların düşmanlık sebebi olduğu toplumda farklı grupların çatışması temel çatışmalardan biri olan kible değişimi ekseninde gerçekleşmektedir. Surenin 143. ayeti, inananları inanmayanlardan ayırmada üzerinde ihtilaf edilebilecek bir konu olarak, Müslümanların ibadetlerinde Mescid-i Aksa’dan Kâbe’ye doğru yönelmelerini, yani kiblenin değişimini açıklamaktadır.

Bu ayette hem değişimin nedeni hem de Müslümanların ve İslam peygamberinin her konuda toplum için tartışma nedeni olabilecek konularda ılımlı, aynı zamanda aşırılıktan ve çatışmadan uzak davranmaları ölçüsünde vasat olma nitelikleri vurgulanmaktadır. Toplumdaki bireylerin kiblenin yönünün değişmesine olumsuz yaklaşımları ve değişimi sorgulamalarına karşın peygamberin cevabının “doğu da batı da Allah içindir”(Bakara 2/142) biçiminde olması ve ılımlı yaklaşımı problemin, Kur’an’a göre vasat olma tanımına uygun olan çözüm biçimidir.

---

²²³ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/143.

3.3.4.3.2. Dinler Ayrımı ve Barışçıl Yaşama Prensibi

“Şüphesiz o kimseler ki, dinlerini tefrikaya düşürdüler ve muhtelif fırkalara ayrıldılar. Sen hiçbir şeyde onlardan değilsin.”²²⁴

İnananların ibadetlerini engellemeyi ve kutsal mekânlara zarar vermeyi yasaklayan(Bakara 2/114) ve her dinin veya inancın yöneldiği ayrı bir yönü, bir kıblesi olduğuna işaret eden(Bakara 2/148) ayetlerde olduğu gibi, farklı inançların bir arada yaşayabilmesini mümkün kılan önemli prensiplere farklı ayetlerde işaret edilmektedir. Toplumda bireylerin dini inançlarının gereklerini uygulayabilme özgürlüğünü ve inanca dair pratiklere saygı gösterme bilincini yansıtan bu ve benzeri İslami prensiplerin en önemli ifadesi dinde zorlamanın olmadığı ile ilgili ayette(Bakara 2/256) özgün ve açık biçimde yer almaktadır.

İslam’a ait bu önemli prensibin ortaya çıkma sürecinde Kur’an öncelikli olarak aynı toplumsal alandaki iki evrensel dinin arasında var olan çatışmaları hem birbirlerine karşı, hem de İslam’a karşı muhalif ve karşıt durumda bulunmalarını, farklı tarafların birbirini kabul edememe tavırlarını ve bu nedenlerle aralarındaki çatışmanın son bulmayacağını tasvir etmektedir. Buna göre toplumda önemli yeri olan iki dinin birbiriyle mücadelesini vurgulayan “Yahudiler dedi ki: Nasranîler hiç bir şey üzere değildir. Nasranîler de dedi ki: Yahudiler hiç bir şey üzere değildir”²²⁵ ayeti iki farklı dinin birbirlerine karşı muhalefetini, birbirlerinin inançlarına saygı göstermediklerini ve “onların milletine tâbi oluncaya deyin senden ne Yahudiler ne de Nasranîler asla hoşnut olmazlar”²²⁶ ayeti ise benzer şekilde yeni inancın hoş görülmeyip kabul edilmediğini açıklamaktadır.

Böyle bir çatışma ortamında yaşayan Müslümanlara Kur’an’ın çözüm yolu gösterici prensibi, kıskançlık duygusuna vurgu yapan ve çatışmacı olmayan davranış biçiminin nasıl olması gerektiği konusunda yönlendirici olan önemli bir ayetinde görülmektedir. Bu ayetin meali şöyledir:“Ehli kitaptan birçokları kendilerine hak tebeyyün ettikten sonra nefislerindeki hasetten dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler

²²⁴ Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, En'âm 6/159.

²²⁵ Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, el-Bakara 2/113.

²²⁶ Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, el-Bakara 2/120.

haline döndürmeği temenni etmiştir. Allahın emri gelinceye kadar affediniz, serzenişte bulunmayın.”²²⁷ Böylece farklı dinlere karşı hoşgörü ve saygının olmadığı ortamda tüm muhalefet, düşmanlık ve çatışmacı davranışlara karşın, İslam’ın ilk dönemlerinde Kur’an, Müslümanlara öncelikli olarak, dini kaynaklı çatışmayı çözme konusunda belirli bir süre için karşılıklı ilişkilerde iyi söz söyleme, sabırlı ve affedici davranma uyarısında bulunmuştur.

Benzer şekilde, farklı inançların ortak bir noktada birlikte var olabilme durumunu ve çatışma durumunda Müslümanların olumlu ve ılımlı davranması gerektiğini ifade eden “De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda ortak olan bir söze geliniz. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiç bir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmayın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse deyin ki, şahit olun biz Müslümanlarız”²²⁸ ayeti özgürlük ve eşitlik davasının çözüm anahtarı olarak görülebilir. Ayet, insanların birbirini mutlak hükmedici olarak tanımamalarını, bütün hareketlerin Allah'ın rızası ile ölçülmesi ve herkesin Allah'a kul olma noktasında birbirine uyararak bağlanması gerektiğini açıklamaktadır.²²⁹

Bu doğrultuda Peygamber(s), görevinin ilk on üç yılında(610-622) Mekke'deyken, kendisinin ve ilk Müslümanların çok tanrılı Mekkeliler karşısında, karşı karşıya kaldıkları muhalefet ve zulme yanıt olarak şiddetin herhangi bir formunu kullanmayı reddetmiştir. Mekke döneminde İslam'ın gelişmesi sırasında cihad kavramı, Müslümanların bireysel karakterini ahlaki olarak geliştirmeyi amaçlayan kelimenin literal anlamıyla, içe doğru bir "mücadele" olarak görülmüştür. Bu dönemden bir Kur'an ayeti, Müslümanlara “inanmayanları dinlememelerini, ancak onunla(Kuran), onlara karşı azami gayretle mücahede etmelerini” tavsiye etmektedir.(25/52)²³⁰

Böylece kitap ehlinin, hırs ve düşmanlık sebebiyle itiraz ve muhalefette bulunmaları ve dindeki ihtilaflarının dayanaktan yoksun olması(Bakara 2/213) nedeniyle Kuran, bu tavra karşılık Peygamberin inancın ortak yönüyle, dinler

²²⁷ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/109.

²²⁸ *Hak Dini Kur'an Dili*, Âl-i İmrân 3/64.

²²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/387.

²³⁰ Sohail H. Hashmi, “9/11 and the Jihad Tradition”, *Terror, Culture, Politics: Rethinking 9/11*, ed. Daniel J. Sherman & Terry Nardin (Bloomington: Indiana University Press, 2006), 150.

arasındaki ayrımı vurgulamasını istemiştir: “bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size aittir.”²³¹ Bunun nedeni her inanç sahibi topluluğun delile dayanmasına gerek olmadan tabi oldukları dine bağlılıklarının çözülemeyecek kadar kuvvetli olmasıyla ilgilidir: “kendilerine vaktiyle kitap verilmiş olanlara her ne burhan getirsen yine senin kıblene tâbi olmuş olmayacaklardır.”²³² İslam’ın dinler arasında bir sınır koyarak diğer dinleri tanıması ve dinlerin kendi özgünlüğünü kabul etmesi özellikle “De ki: Sizin dininiz sizin için, benim dinim de benim içindir”²³³ ayetinde açıkça yer almaktadır. Ancak bu şekilde farklı dinlerin varlığı kabul edilse bile Kur’an, din konusunda çatışma yaşanmamasını İslam’ın açıkça gerçek ve doğru bir din olduğunu vurgulamaktadır. “Artık emri dinde seninle münazaada bulunmasınlar. Ve Rabbine davet et. Şüphe yok ki, sen elbette dosdoğru vâzih bir din üzerindesin.”²³⁴

3.3.4.3.3. İslam’da Temel Sosyal Hakların Korunması

Toplumsal güvenliğin yeni bir sistemini ve yeni bir aile yapısını oluşturan; kendi zamanı ve nesli içinde hatta ahlaki alanda bile bir toplumsal reformcu olarak nitelenen Hz. Muhammed’in,²³⁵ toplumsal huzur için değişmesini zorunlu gördüğü olgular, yaşam hakkını ve ekonomiyi kapsayan geleneksel davranış biçimlerinin değiştirilmesi ve temel sosyal hakların korunmasıyla ilgilidir. Toplum hayatında yerleşik hale gelmiş kan davası gibi sosyal olgulara işaret eden ve bu değişimle birlikte sahip olunanların hukuki güvenceye alınmasını belirleyen peygamberin öğretisi, tüm insanlara yönelik son hitaplarından birinde yer almaktadır. “Ey insanlar, muhakkak kanlarınız, mallarınız haramdır” ifadesiyle başlayan hitap, öncelikli olarak Rabia b. el-Haris b. Abdulmuttalib’in oğlunun kan davası olmak üzere bütün kan davalarının kaldırıldığını bildirmektedir.²³⁶

Bu hitabın dayanağı olarak bireyin yaşamsal hakkını korumakla ilgili Kuran’da yer alan “çocuklarınızı yoksulluktan dolayı öldürmeyiniz... Allah’ın haram

²³¹ *Kur’ani Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/139.

²³² *Kur’ani Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/145.

²³³ *Kur’ani Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Kâfirûn:109/6.

²³⁴ *Kur’ani Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Hac:22/67.

²³⁵ W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed: Peygamber ve Devlet Adamı*, çev. Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 264 -265.

²³⁶ İbnü’l - Esîr, *İslâm Tarihi El-Kamil Fi’t-Târîh Tercümesi*, 2/279.

kıldığı herhangi kimseyi de öldürmeyiniz, bihakkın olan müstesna”²³⁷ ayetinde öldürme fiilinin yasaklandığı görölmektedir. Buna bağlı olarak öldürme fiilinin meşruiyetini ifade eden ve sınırlarının, şartlarının İslam hukukuyla belirlendiği kısas hükmü, bireysel cezalandırmaya dayanan hukuki bir yaptırım özelliği göstermektedir. Bu hüküm geleneksel olarak süregelen, cezalandırmanın ölçüsüzce yapılma alışkanlığının sonucu olarak ortaya çıkan meşru olmayan kan davaları gibi bir sosyal olgunun ortadan kaldırılmasını sağlamakla birlikte, sosyolojik ve hukuki bakımdan ciddi önemi olan suç ve cezada şahsilik kuralının yerleşmesini mümkün kılmak için İslam hukukuna ait önemli prensip olma niteliğindedir. Şahsi mes'uliyet mefhumunun bir cephesi erkek veya kadın, hür veya köle olsun, her ferdin bizzat kendisinin şahsen cezayı çekmesidir (cezaların şahsiliği prensibi).²³⁸ Yakınlarının affedebilme ihtimali bazı şartları içinde barındırmakla birlikte(Bakara 2/178), İslam'da bireyi insan öldürme fiilinden uzaklaştırmak(Bakara 2/179)için, (Bakara 2/178) kısas farz olmuştur.

Zulüm kavramının aksine adalet kavramını çağrıştıran “bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir”²³⁹ ayetinde İslam'da hukuki bakımdan cezalandırmanın niteliği, çatışma çözümünde önemli bir yeri olan affedicilik kavramıyla birlikte yer almaktadır. Bununla beraber yöntem olarak cezanın sadece hak eden kişiye uygulanması önemli bir prensiptir ve cezalandırma “insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık eden”²⁴⁰ kimseleri kapsamaktadır. Bu nedenle bireysel ve adil cezalandırma yöntemi, İslam'da herhangi bir sebeple ortaya çıkan çatışma durumunda gerilimin tırmanarak cinayetlere yol açmasının, oç almaya dayanan kan davalarının önlenbilmesinin bir yolu ve insan öldürmenin ciddi bir yaptırımı olarak görünmektedir.

Diğer yandan mülkiyet haklarının korunmasını, ölçülü davranışla sınırlara ve haklara saygının ekonomik alanda da uygulanma uyarısını içeren birçok Kur'an ayeti arasında yer alan “mallarınızı aranızda batıl sebeple yemeyiniz. Ve nasın mallarından bir kısmını siz bildiğiniz halde günah ile yemek için o malları hâkimlere

²³⁷ Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, Enâm 6/151.

²³⁸ Muhammad Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 2/ 925

²³⁹ Kur'an-ı Kerim Meâli, Şûrâ 42/40.

²⁴⁰ Kur'an-ı Kerim Meâli, Şûrâ 42/42-43.

düşürmeyiniz"²⁴¹ ayeti toplumun hakeme başvurma tekniğine yönelmeden ortaya çıkabilecek ekonomik sorunları önlemede etkili bir İslami hüküm olarak belirgindir.

3.4. İSLAM'DA ŞİDDET VE ŞİDDETSİZLİK AÇISINDAN ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ

Birbirinden farklı görüşler İslam'da şiddetin kullanımı ve ölçüsü veya şiddetsizliğin yerini belirleme konularının ayrı yönlerini vurgulamaktadır. Ayet ve hadislerin temelde farklı bakış açılarıyla yorumlanmasıyla ve İslam tarihinde yer alan farklı örnekler nedeniyle İslam'ın barışçıl, savaşçı, yayılmacı, hoşgörülü gibi farklı nitelermeleri ve tanımlamaları yapılmaktadır. Yaşanan toplumsal olaylardan çıkarımlarla İslam'da çatışma çözümünde üç farklı biçim farklı nitelikler ve nedenlerle ön plana çıkmaktadır.

1- Çatışmaların çözümünde, belirli şartlarla ve ilkelerle, cihadın maddi yönüyle, savaş veya sıcak çatışma tezini savunan bakış açısına göre meşru savaş gereklidir ve toplumsal çatışmaların ve inananlara karşı yapılan dini baskıların sona erdirilmesinde etkili bir araçtır. Bu düşünce karşı tarafın gücünün kontrolünü sağlamak, toplumsal sınırlarını ve değerlerini korumak, misyonunu daha geniş kitlelere taşımak gibi amaçları olan savaşın gerekliliğini savunmaktadır.

2- Çatışma çözümünde tarafların işbirliği yaparak uzlaşma zemini arayışında bulunması, barışı sağlama ve barış için anlaşma gerçekleştirmenin İslam'da öncelikli yeri olduğunu savunan bakış açısı toplumsal ve toplumlararası ilişkilerde dengeyi sağlamanın önemini vurgulamaktadır.

3- Çatışma çözümünde, İslam'da şiddetsizlik veya pasif direniş tezini savunmanın öncelikli olduğu düşüncesi; çatışmadan kaçınma, ödün verme, geri çekilme, hoşgörü ve ılımlılık gibi davranış biçimlerini ön plana çıkarmaktadır.

---

²⁴¹ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/188.

3.4.1. Pasif Direnişten Sıcak Çatışmaya İslam'da Savaş Olgusu

Savaşın gerekçesi toplulukların dini inançlarını yayma veya topraklarını genişletmesi, toplumun dini yapısına ve kutsal mekânlara zarar verilmesinin önlenmesi, baskılara karşı buldukları bölgeden çıkarılan ve göçe zorlanan toplumların haklarını geri alabilmelerinin sağlanması, toplumsal yapının ve coğrafi sınırların korunması gibi farklı amaçlara dayanmaktadır. İslam'da Müslüman toplulukların geçirdiği dönüşüme uygun olarak farklı dönemlerde savaş olgusuna pasif direnişten sıcak çatışmaya kadar farklı nitelikler eklenmiştir. Bununla birlikte savaşın gerekliliği ve meşruiyeti konularını ön plana çıkaran yorumlarda cihad kavramının iki boyutlu olarak ele alınışı ve savaşın belirli şartlarla ortaya çıkacak daha büyük toplumsal problemlere karşın bir çözüm aracı olarak kullanılması gerektiği fikri vurgulanmaktadır.

Sohail H. Hashmi'ye göre, Kuran'ın Mekke döneminde savaş konusunda gösterdiği sessizlik, Hz. Peygamber'in herhangi bir askeri faaliyet göstermemesine yansımıştır; biyografisinde bu 12 yıl boyunca kendisine ve takipçilerine karşı savunma veya savaş hazırlığıyla kendisine ve takipçilerine karşı yöneltilen zulme yanıt verdiğine dair kayıtlı bir örnek yoktur. Bu dönemdeki politikası, kötü muameleye tahammül ve kesinlikle şiddet içermeyen direniş olarak görünmektedir.²⁴² Daha sonraki dönemler için, devletin içinde çoğunluğu oluşturan ve baskı araçlarını kontrol eden gayrimüslimler tarafından, baskı altında olan Müslümanlar adına yapılan müdahalelerde Kur'an iki aşamalı bir eylem seyri önermektedir. Bunlardan ilki, Müslümanların zalimlerin topraklarından fiziksel olarak çıkarılmasıdır (Nisâ 4/97). İkincisi Müslüman toplumun, ezilen topluluğun şikâyetlerini desteklemeye yönelik ortak bir tepkisidir (Nisâ 4/75). Eğer ezilenler yer değiştirebiliyorsa, muhtemelen Müslüman toplumun da yardımıyla haklarını geri almak için uygun bir an aramaları daha iyi olacaktır. Bu iddia, ilk önce

---

²⁴² Sohail H. Hashmi, "War and Peace", *The Ashgate Research Companion to Islamic Law*, ed. Rudolph Peters & Peri Bearman (Burlington, Vermont: Ashgate Publishing, 2014), 194.

Müslümanların putperest Araplara karşı toplu olarak güç kullanmalarına izin veren ayetle (Hac 22/39) ²⁴³desteklenmektedir.²⁴⁴

Kuran'da savaş olgusuyla ilgili ayet örneklerinde üç kavram: mücadele, mukatele, muharebe öne çıkmaktadır. Ayetlerde “muharebede bulunmak”(Tevbe 9/14) ve “mukatelede bulunmak”(Tevbe 9/123) savaşmak anlamında belirgin şekilde fiili ve maddi mücadeleyle ilgiliyken, “mücadelede bulunmak”(Nisâ 4/95-Tevbe 9/41-73-111) iki boyutlu olarak hem maddi hem de manevi mücadeleyi içermektedir. Bu yönüyle Kuran'da cihadın ahlaki ve manevi olarak kendini geliştirmek, zulümle karşılaşıldığında sebat ve sabır göstermek, zor şartlar altında İslam'a bağlı kalmak; İslam'ın mesajını başkalarına ulaştırmaya çalışmak; İslam'ın askeri anlamda savaşmalarına izin verdiği şartlar altında Müslüman topluluğunu savunmak için savaşmak veya savaşa yardım etmek gibi durumları içerdiği ifade edilmiştir.²⁴⁵

Allah için savaşma (Bakara 2/244) emri doğrultusunda üç önemli kavramla ifadesini bulan İslam toplumunun, Müslüman olmayan kavgacılarla başa çıkmada peygamberin pasif direnişi öğrettiği dönemden,²⁴⁶ daha farklı bir döneme girdiğine işaret eden savaş olgusu birçok ayette yer almaktadır. İslam'da, artık maddi cihada veya sıcak çatışmaya geçme izni Kur'an'ın 22. Suresi olan Hac Suresinin 39. ve 40. ayetlerinde, izin verilmesine etki eden nedenlerle birlikte görülmektedir. Bu ayetlerde öncelikli olarak kendilerine yönelen zulümlere, baskılara ve tehditlere karşı Müslüman toplumuna kendini koruma ve savunma savaşı izni verildiği görülmektedir. Savaşın meşruiyeti, savunma savaşının toplumun dini inançlarını yaşayabilme özgürlüğü çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Karşı tarafın düşmanlığıyla yaşadıkları ortamda eziyet görekerek göçe zorlanan toplumun, gördükleri zulme karşılık vererek kendilerini savunmalarına izin verilmektedir. Ayette inanç özgürlüğüne hayat hakkı tanımayan çatışmacı toplulukları engelleme çabası, meşru

---

²⁴³ Hac 22/39, “Kendilerine zulmedilmesi dolayısıyla, onlara karşı savaş açılana (mü'minlere savaşma) izni verildi. Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye güç yetirendir.” Bu ayet, hicretten sonra birinci yılın zilhicce ayında savaşmaya verilen iznin yer aldığı ilk Kur'an ayetidir. Daha sonra hicri 2. yılın Receb ve Şaban ayında, Bakara Suresi'nin 190, 191, 193, 216 ve 244. ayetleriyle de savaş emri verilmiştir. *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Mevdûdî (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 3/371.

²⁴⁴ Sohail H Hashmi, “Is There an Islamic Ethic of Humanitarian Intervention?”, *Ethics & International Affairs* 7 (1993), 63.

²⁴⁵ Zahid Aziz, *Islam, Peace and Tolerance* (UK: Ahmadiyya Anjuman Lahore Publications, 2007), 43-44.

²⁴⁶ Sohail H. Hashmi, “9/11 and the Jihad Tradition”, 150.

savaşın diğeri bir nedeni olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca dini inancın korunması ve dini inancı temsil eden kutsal mekânların yok edilmesini önleme ve daha büyük çatışmaları çözümleme yolu olarak savaşıma zorunluluğu ve savunma savaşının meşruiyeti vurgulanmıştır.

Klasik içtihat esas olarak İslam âlemine saldırmayı engellemek için savunma cihadı; düşman topraklarını içine alarak İslam'ın alanını genişletmek için genişlemeci cihad, isyancıları ve dinden dönenleri bastırmak için devlet hareketi olarak üç tür savaşla ilgilidir.²⁴⁷ İbn Haldun rekabet, düşmanlık, kin duygularıyla başkasının varlığını ele geçirme; sebebine bakılmaksızın hükmedenlere karşı isyan etme gibi niyetlerle yapılan savaşların kargaşa ortaya çıkaran meşru olmayan savaşlar olduğunu savunmuştur. Ancak ona göre temelinde adalet ve hak bulunan savaşlar gerekli ve meşrudur; İslam'ın savaş prensibi olarak şeriatla cihad adı verilen²⁴⁸ ve toplum düzenini sağlamak için hükmedenlerin kendilerine isyan ve itaatten imtina edenlere karşı yaptıkları savaş²⁴⁹ meşru olan savaş biçimleridir. Benzer şekilde Kur'an'ın, müminlerin doğrunun ve güçsüzün yanında olarak toplumda haklı bir çatışma başlattıklarını savunduğu düşüncesi²⁵⁰ İslami savaş ya da çatışmaların yeryüzünün dengelerini sağlayan ve toplumlara katkı sağlayan bir olgu olarak²⁵¹ İslami çatışmaların Allah'ın istediği bir toplumun gerçekleşmesindeki rolünü dikkate alarak mutlaka gerekli olduğunu²⁵² vurgulamaktadır.

Müslüman hukuk teorisi, Müslüman olmayanlara karşı yapılan savaşları iki kategoriye ayırmıştır. İlk olarak, Müslüman topraklara karşı saldırganlığı püskürtmek için savunma mücadelesi (dârul-İslam); ikincisi, kâfirlerin bölgesini (dârul-harb) azaltarak dârul-İslam'ı genişletme mücadelesi.²⁵³ İlk hukukçulara göre inanmayanlara karşı cihadın amacı, onları yok etmek değil onları dârul-İslam'a dâhil etmektir. Bu nedenle Müslüman orduların, savaşın sona ermesiyle birlikte Müslüman olmayanları İslami anlaşmaya çekmeyi kolaylaştıran savaş kurallarına ihtiyaç vardı. Kuran'ın yol

---

²⁴⁷ Sohail H. Hashmi, "War and Peace", 197.

²⁴⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/ 529.

²⁴⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/529.

²⁵⁰ Mustafa Sarmış, *Kur'an'da Toplumsal Çatışma* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 163

²⁵¹ Sarmış, *Kur'an'da Toplumsal Çatışma*, 79.

²⁵² Sarmış, *Kur'an'da Toplumsal Çatışma*, 80.

²⁵³ Sohail H. Hashmi, "9/11 and the Jihad Tradition", 151.

gösterici ilkesi; “Size karşı savaşanlarla savaşın fakat sınırları aşmayın, Allah sınırları aşanları sevmez”(Bakara:2/190) ayetinde belirtilen “sınırlar” sadece saldırıya uğrayan ve öldürülenleri değil, aynı zamanda bu süreçte kullanılan silahları da düzenleyen kuralların gerekliliği olarak yorumlanmıştır.²⁵⁴ Ayrıca savunma savaşını ifade eden ayette “sınırlar”, Hz. Peygamber ve ilk dört Halife'nin çeşitli ifadelerinde belirlenmiştir. Otoriter geleneklere göre, ne zaman peygamber askeri bir kuvvet gönderse, komutanına, açık bir saldırı uyarısında bulunulması, kadınların ve çocukların ayrı tutulması da dâhil olmak üzere, belirli sınırlamalara uyulmasını söylemiştir.²⁵⁵ Bu ayet savaşmanın amacına uygun olarak sadece savaşçıların karşı karşıya gelerek mücadele etmesi gibi askeri yönüyle savaşın sınırlarını çizmiştir. Ayrıca savaş durumunda süreklilikle sonuca ulaşılmasını ve gerçekleştirilmek istenen amaca ulaşincaya kadar savaşılmasını vurgulayan diğer bir ayet savaşın bitiş sınırını belirlemektedir: “bir fitne kalmayıp din yalnız Allah için oluncaya kadar onlar ile savaşa devam ediniz. Eğer onlar nihayet verirlerse artık husumet ancak zalimlere karşı olur.”²⁵⁶

“Kelime-i Tevhid-i getirinceye kadar insanlarla savaşmaya emredildim”²⁵⁷ hadisi peygamberin savaşma amacının İslam’ı kabul ettirme olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Müslüman olmayan kitap ehliyle “zeliller olarak kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebe”²⁵⁸ yapılması emredilmektedir. Bu durum Müslüman olmayan topluluğa savaşın bitiminde siyasi açıdan Müslümanlarla bir arada yaşayabilme hakkını kazandırmaktadır. Buna göre Müslüman olmayanlara İslam toplumunun huzuru ve devamlılığı karşısında bir tehdit olmaktan çıkmaları ve İslami hükümete tabi olmaları için gerekli statüyü kabul ettirmek savaşmanın diğer bir amacı olarak ortaya çıkmaktadır.

İslam dinini ve yönetimini kabul ettirme amacıyla yapılan savaşların ciddiyetini ve önemini gösterir biçimde haram olarak nitelenen aylarda savaşma

---

²⁵⁴ Sohail H. Hashmi, “Islamic Ethics and Weapons of Mass Destruction”, *Ethics and Weapons of Mass Destruction: Religious and Secular Perspectives*, ed. Sohail H. Hashmi (New York: Cambridge University Press, 2004), 326.

²⁵⁵ Sohail H. Hashmi, “9/11 and the Jihad Tradition”, 156.

²⁵⁶ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, el-Bakara 2/193.

²⁵⁷ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/123.

²⁵⁸ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Tevbe 9/29.

yasağının kaldırılması ayetlerde hükmü değişime uğrayan konulardan birisidir. Bu durum, şartların etkisiyle İslam'ın çatışmayı yasakladığı belirli bir dönemde de savaşa izin verilmesi ve savaşın zaman kısıtlaması olmaksızın emredilmesinde açıktır. Haram olan 4 ayda savaşma yasağının kaldırıldığı Kur'an'ın özellikle iki ayetinde (Tevbe 9/36 - Bakara 2/191) açıkça görülmektedir ve bu ayetler kendilerine karşı yapılan toplu bir saldırı durumunda Müslümanlara karşılık verme hakkı tanımaktadır. Kur'an'a göre toplum Mescidi Haram'dan uzak tutulmaya çalışıldığı için, savaşın haram aylara genişletilmesi bir zorunluluk sonucudur ve fitne yani toplumsal kargaşa büyük ve ciddi toplumsal suçun ifadesidir. (Bakara 2/217)

İslam'da şiddetin dengeli kullanılmasını savunan ve savaş olgusunun belirgin nitelikleri çerçevesinde şiddetin amacını, nedenlerini, sınırlarını belirleyen prensipleri ön plana çıkaran düşünceye göre temelde Müslümanların kullandığı şiddet, eğer varsa, Kur'an ve Hadislerde öngörülen kurallarla yönetilmelidir. Eğer kullanılan şiddet, savaşçılarla savaşçı olmayanlar arasında ayırım yapamıyorsa, İslam'da kabul edilemez. Modern yıkım teknolojisi şu anda ayrımcılığı neredeyse imkânsız kılmaktadır. Modern dünyada Müslümanlar şiddet kullanamazlar. İslam, Müslümanlara adalet için savaşmayı, insan yaşamlarının amaçlı ve kutsal olduğunu kabul ederek öğretmektedir. İslam'a sadık kalabilmek için Müslümanlar şiddet içermeyen eylemleri yeni bir mücadele şekli olarak kullanmalıdır.²⁵⁹ Bununla birlikte bir çatışmanın güç kullanımı yoluyla, özellikle de savaşa çözülmesi, kısa vadeli uzlaşma ile sonuçlandığından çatışmanın çözümüne zorlayıcı temelli yaklaşım, çağdaş şiddet içermeyen barış teorisyenleri tarafından bir çatışma çözümü biçimi olarak görülmemektedir.²⁶⁰

---

²⁵⁹ Chaiwat Satha-Anand, "The Nonviolent Crescent: Eight Theses on Muslim Nonviolent Actions", *Islam and Non Violence*, ed. Glenn D. Paige vd. (USA: Center for Global Nonviolence, 2001), 23; Abdul Aziz Said vd., *Peace and Conflict Resolution in Islam: Precept and Practice* (USA: University Press of America, 2001), 209.

²⁶⁰ Sadık Kirazlı, "Conflict and Conflict Resolution in the Pre-Islamic Arab Society", *Islamic Studies* 50/1 (2011), 42.

3.4.2. İslam'da Çoğulculuk ve Barış Anlaşması Prensipleri

"Onlar sizden bir tarafa çekilirler de sizinle savaşta bulunmazlarsa ve müsalimeti size bırakırlarsa artık Allah sizin için onların aleyhine bir yol vermemiştir."²⁶¹

İslam'da barış anlayışının öncelikli olduğunu savunan temel düşünceye göre İslam bir barış ve merhamet dinidir.²⁶² İslam'ın öğretilerinin tamamında şefkat, nezaket, affedicilik yardımseverlik ve hoşgörü formlarını sevgiden almaktadır.²⁶³ Aynı zamanda İslam, yalnızca kolaylık ve kolaylaşma dinidir. Kolaylık ve nezaket kapısını açmak ancak sevgi ile mümkündür. Bütün peygamberlik öğretileri sevgi, merhamet, şefkat, uygunluk ve kolaylık üzerine kurulu öncelikleri yasaları emreder. İslam'da radikalizme yer yoktur; dar görüşlülük önyargılılık zorlama veya herhangi bir aşırılık yanlısı faaliyetinin gerçekleşmesine de izin vermez.²⁶⁴

Barış kavramının bir sonucu olarak Kur'an metninin bir bütün olarak görülmesi halinde, görünüşte savaşa dair ayetler kapsam ve uygulamada sınırlı olarak ortaya çıkarken, çoğulculuk etiği sürekli biçimde onaylanmaktadır.²⁶⁵ Bu açıdan "Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyleyse iyiliklerde yarışın"²⁶⁶ ayeti Kuran'da hatırlatılan tüm tolerans türlerini en iyi biçimde kapsamaktadır.²⁶⁷ Ayrıca ayetin sonlarında yer alan iyiliklerde yarışma emri ve tavsiyesi, toplumda ve gruplar arasında çatışmaya neden olan olumsuz rekabetin aksine rekabetin olumlu yönüne işaret etmektedir.

²⁶¹ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Nisâ 4/90.

²⁶² Muhammad Tahir-ul-Qadri, *Islam on Love and Non-Violence* (London: Minhajul-Quran Publications, 2015), 96.

²⁶³ Qadri, *Islam on Love and Non-Violence*, 7.

²⁶⁴ Qadri, *Islam on Love and Non-Violence*, 49.

²⁶⁵ Sohail H. Hashmi, "The Qur'an and Tolerance: An Interpretive Essay on Verse 5:48", *Journal of Human Rights* 2/1 (March 2003), 81.

²⁶⁶ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Mâide 5/48.

²⁶⁷ Sohail H. Hashmi, "The Qur'an and Tolerance: An Interpretive Essay on Verse 5:48", 81.

Daha fazla kabul görmeden tolerans, şartlı onay duygusu anlamına gelmektedir. Kur'an'da, hoşgörünün daha fazla barışın sağlanmasında önemli bir başlangıç noktası olduğu görünmektedir. Kur'an, çeşitli dini topluluklar arasında barışı sağlamaya çalışır ve inanç ve kültür farklılıklarını kabul etmektedir. Kuran'a göre dini özgürlük sürdürülebilir barış için önemli bir temel olduğu için, çeşitli dinlerin taraftarları arasında iyi ilişkilerin sürdürülmesine büyük önem verilmektedir.²⁶⁸ Aynı bakış açısıyla İslam, Müslümanlara dünyadaki diğer insanlarla barış içinde yaşamayı, dini farklılıklara tolerans göstermeyi öğretmektedir. İslam herkese, diledikleri dine inanma ve inancını uygulama özgürlüğünü tanımaktadır. İslam, Müslümanların, dinin sözlü istismarı karşısında kendilerine hâkim olma ve sabır göstermelerini gerektirmektedir. Her gün işlerini masum bir şekilde sürdüren bir ülkenin halkına, her türden şiddetli saldırıyı hoş görmemektedir.²⁶⁹

Kur'an'da birçok ayette olduğu gibi, “onlar, lüzumsuz bir söz işitince ondan yüz çevirirler ve derler ki: Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size aittir. Üzerinize selâm. Biz cahilleri aramayız”²⁷⁰ ayetinde de yer alan selam kelimesinin kök harfleri, İslam'ın kendi anlayışına temel teşkil eder; İslam'ın felsefi olduğu kadar barışçıl, içsel, dışsal, zamansal, ebedi, varoluşsal hedefine atıfta bulunur. Kuran'da barış, yalnızca savaşın olmaması değil, aynı zamanda çatışma ve yolsuzluk gerekçelerinin ortadan kaldırılması anlamına da gelir. Barış amaç olsa da, savaş tamamen önlenemez.²⁷¹ İslam'da çatışma çözümünde barış kavramını ön plana çıkaran düşünceye göre, İslam dini, barış ya da savaşla olduğundan çok daha fazla barışı sağlamakla ilgilidir. Aslında, İslam'ın beş şartı tam olarak bunu göstermektedir.²⁷² Aynı doğrultuda çatışmanın barışçıl çözümünün bir Kur'an değeri olduğu ifade edilebilir.²⁷³

Ancak İslam'da savaşın sonuçlandırılması ve barışın sağlanmasının belirli şartlarda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İslam hukukuna göre herhangi bir çatışma

---

²⁶⁸ Oliver Leaman (ed.), *The Quran: an Encyclopedia* (USA: Routledge, 2006), 655.

²⁶⁹ Aziz, *Islam, Peace and Tolerance*, 95.

²⁷⁰ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, Kasas 28/55.

²⁷¹ Leaman (ed.), *The Quran: an Encyclopedia*, 489-490.

²⁷² Flamur Vehapi, *Conflict Resolution in Islam: Document Review of the Early Sources* (Portland: Portland State University, Paper 1446, 2013), 121.

²⁷³ Fadl, “Conflict Resolution as a Normative Value in Islamic Law Handling Disputes with Non-Muslims”, 184.

sonrası dârü'l-harp olan ülkelerden birinin halkı, sulh anlaşması yapmak isterse, düşmanın güçlü olması veya bir başka nedenle böyle bir anlaşmayı Müslümanlar için daha hayırlı görülürse onlarla anlaşma yapılabilir. Delil şu âyettir: "onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş"(Enfâl 8/ 61)²⁷⁴ Barış anlaşmaları İslam tarihinde çatışmaları çözümlenme, toplumsal gelişimi ve birlikteliği güçlendirme ve farklı anlaşmalara zemin hazırlama yönleriyle işlevsel görülebilir. Örneğin, Hudeybiye anlaşmasının hem Müslümanlar hem de diğer dini gruplar bakımından oldukça önemli bir yeri vardır. Bu anlaşmanın da müstenedi İslam tarihinde Biat-ı Rıdvan diye anılan Peygamberin ashabıyla ahidleşmesidir ki, bu muahede Mekke müşriklerini Hudeybiye musalehanamesini imzalamaya mecbur etmiştir.²⁷⁵ Bununla birlikte, 628'de Kureyşli muhalifler ile gerçekleştirilen Hudeybiye anlaşması öncelikli olmak üzere, Peygamber'in Medine dönemine ait biyografisinde sayısız müzakere ve anlaşma yer almaktadır.²⁷⁶

Ancak İslami prensiplere ve öğretilere göre yapılan anlaşmaların da belirli şartları taşıması gereklidir. Bu yönüyle anlaşma yapmanın önemi, anlaşmada değişiklik yapılamaması ve anlaşmanın gereğine uyulmanın zorunlu olmasıyla ortaya çıkmaktadır.²⁷⁷ Ayrıca Resûlullah(s); "Onların en öndekileri akitleşebilir. En sondakileri de akdi geri çevirebilir" buyurmuştur. Kur'an'da yer aldığı şekliyle yapılan bir anlaşmanın karşılıklı olarak bozulması gereklidir.(Enfâl 8/58) Yani sizlerin de onların da bu konuda karşılıklı bilgisi olsun demektir.²⁷⁸

3.4.3. İslam'da Çatışma Çözümünde Hilm ve Sabır Kavramı

“Rahmanın kulları yeryüzünde mütevaziane bir halde yürürler ve cahiller onlara hitabettikleri vakit ‘selâmetle’ derler”²⁷⁹

Çatışma önleyici ve çözücü yönüyle önemli bir davranış biçimini yansıtan, medeni bir kişinin niteliklerini ifade eden hilm kavramı(hoşgörü veya sabır, kendine

²⁷⁴ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 10/160.

²⁷⁵ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 8/350.

²⁷⁶ Hashmi, “War and Peace”, 204.

²⁷⁷ Cezviyye, *Zâdu'l-Meâd*, 5/197.

²⁷⁸ Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 10/161.

²⁷⁹ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Furkân 25/63.

hâkimiyet) adalet, ılımlılık ve esneklik-uyumluluk- niteliklerini içeren karmaşık ve hassas bir kavramdır. Hilm kelimesinin Kuran'da sıfat hali genellikle “sabır” ve “toleransla donanmış” olarak tanımlanır. Bu nedenle hilm, öfke ve intikam alma arzusu üzerine bir kendi kendini sınırlama ve hâkimiyetin içe dönük niteliğidir.²⁸⁰

Kuran'da peygamberlerin sabırlı tavır örneklerine, küçük düşürücü, aşağılayıcı söz ve davranışlara karşı hoşgörülü olunmasına dair birçok ayet yer almaktadır. Örneğin; Yakub Peygamberin” ‘bana düşen, güzel bir sabırdır’ dedi”²⁸¹ ayetinde sabır kavramı, var olan duruma katlanma ve bekleyişi çağrıştırmaktadır. Bununla beraber sabır kavramının diğer yönü olarak çatışma çıkarmaya çalışan birey ve gruplara karşı etkili bir davranış biçimi olarak, ayetlerde İslam Peygamberinin kendine karşı söylenen kötü ve incitici sözlere karşı sabırlı olması tavsiye edilmiştir.²⁸² Ayrıca “şimdilik sen onları hoş gör ve ‘size selâm olsun’ de”²⁸³ ayetiyle Müslümanların belirli bir zaman için yapılanlara karşı hoşgörülü yaklaşımı benimsemesi gerekliliğini; “kolaylık yolunu gösterin, güçlüğü gitmeyin”²⁸⁴ ifadesi ise kolaylaştırma yöntemini vurgulamaktadır.

Hilm kavramına uygun şekilde söz ve davranışlarda ılımlı olunmasını tavsiye eden “Firavuna gidiniz... Ona yumuşakça söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar”²⁸⁵ ayeti sabırlı ve ılımlı davranışın peygamberlerin dine davetinde de önemli yeri olduğunu, belirli şartlarda kendilerine düşman olan tarafı ikna edebilmek için peygamberlerin nasıl hareket etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Bunun gibi dine çağırmanın yolunun, üslubunun nasıl olması gerektiği ve bu doğrultuda peygamberlere tavsiye edilen davranış biçimleri birçok ayette yer almaktadır.

“Sen davet et ve emr olunduğun gibi istikamette bulun ve onların hevalarına tâbi olma ve deki: Allah'ın kitaptan indirmiş olduğuna iman ettim ve aranızda adalet yapmakla memur oldum... Bizim aramızla sizin aranızda bir husumet yoktur”²⁸⁶ ayet

---

²⁸⁰ Leaman (ed.), *The Quran: an Encyclopedia*, 264.

²⁸¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûsuf 12/83.

²⁸² Kâf 50/39, Müzzemmil 73/10-11, Tâ Hâ 20/130, Âl-i İmrân 3/186 vd.

²⁸³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Zuhuf 43/89.

²⁸⁴ Zebidî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 1/77.

²⁸⁵ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, TâHâ 20/43-44.

²⁸⁶ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Şûrâ 42/15.

örneği İslam peygamberinin dine davet mücadelesini düşmanlıkla ve çatışmacı yaklaşımla değil, sabırla ve adil yaklaşımla yapması gerektiğini ifade etmektedir.

Peygamberin toplumu doğruya yönlendirmede otoriter ve baskıcı tavırla değil, Kuran'ın prensipleri temelinde hareket etmesini ve tavsiye verme görevini, “sen, onlara karşı bir zorba değilsin”²⁸⁷ ayeti vurgulamaktadır. Bununla birlikte; “eğer sen çirkin huylu, katı yürekli olsaydın, elbette etrafından dağılırlardı. Artık onları affet, onlar için istiğfarda bulun ve onlar ile emr hususunda müşavere yap”²⁸⁸ ayeti toplumu danışma ve birlikte karar alma, davranışta ölçülü ve ılımlı olma yoluyla bir arada tutmak için gereken davranış biçimine işaret etmektedir.

İslam'ın kötü muamele ve alaycılığa cevap verme öğretisinde, Müslümanlar sadece sözlü tacizlere, inançları ve kutsal figürleriyle alay edilmelerine karşı kötü muamelenin altında yatan herhangi bir İslam eleştirisi ya da aleyhindeki iddialar, kelimeler aracılığıyla ve konuşma yoluyla reddedilmeli ve cevaplanmalıdır. Belirli bir eleştiriyi yanıtlamanın yanı sıra, genel olarak İslam'ın gerçek ve doğru resmini sunmak için mümkün olan her türlü çaba gösterilmelidir.²⁸⁹ Müslümanların bu tür bir kötü muamelenin bir sonucu doğal olarak hissettiği gücenme veya incinmeye ilişkin tavırları, kışkırtılmaya karşı kararlı bir sabır ile dayanmak, tacize aldırmmamak, kötü muamele devam ederken kendilerini o topluluktan geçici olarak ayırmak, cehaletinden dolayı onlara affedicilik göstermek olmalıdır.²⁹⁰

Sabır, barış inşa edenler ve şiddet içermeyen direniş mücadeleleri yapanlar için gereken özellik olarak İslam'a inananların -değişimin temsilcileri olarak- önemli bir niteliğidir. Bu tür bir sabır barış inşası için çok uygundur, çünkü böyle bir bağlamdaki bir müdahalecinin toplumda barış ve kalkınma için girişimlerde bulunmak için çok fazla sabra ihtiyacı olması ve alıcının sabırlı olması da çatışma alanlarındaki barışçıl bir birliktelik için gereklidir.²⁹¹

---

²⁸⁷ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Kâf 50/45.

²⁸⁸ *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Âl-i İmrân 3/159.

²⁸⁹ Aziz, *Islam, Peace and Tolerance*, 21.

²⁹⁰ Aziz, *Islam, Peace and Tolerance*, 21.

²⁹¹ Abu-Nimer, *A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam*, 253.

Hilm kavramı temelinde ele alındığında sabır davranışının mantıklı düşünmeyi sağladığı, hem yapılanlara karşı dayanıklı olma, hem de ihtilaf ve çatışma durumunda hemen reaksiyon göstermeme durumlarını kapsadığı söylenebilir. Çatışma ve gerilimlerin çoğunun ani öfkelerle daha fazla gerilime yol açtığı ve bu duruma insan ilişkilerinde sık rastlandığı düşünülürse, sağlıklı karar vermeyi ve olumlu düşünmeyi kolaylaştıran sabır kavramının önemi açıktır. Ayrıca çatışma yönetiminde ve çözümünde, özellikle arabulucu konumundaki birey veya bireylerde olması gereken önemli bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak sabır ve affedicilik kavramları İslam'da çatışma önlemede önemli prensipleri ortaya çıkarmasına ve bazı toplumsal çatışmalarda çözüm için gerekli unsurlar olmasına rağmen, işlenen suçun yasalara uygun biçimde cezalandırılması boyutuyla affetmenin belirli şartlarda ele alındığı durumlar veya affetmenin uygulanmadığı örneklere oldukça sık rastlanmaktadır. İslam geleneğinde, bir suçun tekrarlanmaması için tazminat ve taahhüt (mağdurların onurunu geri kazanmaya yönelik düzenlemeler de dâhil olmak üzere) ilerlemek için yeterlidir. Bununla birlikte, Müslüman toplumlar, klanlar ve geleneksel toplumlardaki veya kabile topluluklarındaki aşiret toplulukları arasında uzlaşma ritüelinin gerçekleştiği ve affedilmenin olmadığı birçok uzlaşma vakası vardır.²⁹² İslam geleneğinde, suçlu veya fail, affedilme hakkına veya haklarına sahip değildir. Affetmek, suçlunun affedilmesi gerektiğine dair gücü ve kontrolü olan mağdurun etki alanı içindedir.²⁹³ Bu boyutuyla bağışlama genellikle, fail veya suçluya ceza talep etme veya ceza verme hakkından vazgeçme kararı ile bağlantılıdır. Böyle bir karar, cezai adalete olan ihtiyacın birçok toplum ve topluluk arasında çok güçlü kaldığını göz önünde bulundurarak çok zordur.²⁹⁴ Bu açıdan günümüzde barış ve çatışma çözüm literatüründe affetme, uzlaşmanın sağlanmasında gerekli bir adım olarak ele alınmamaktadır.²⁹⁵

---

²⁹² Mohammed Abu-Nimer & Ilham Nasser, "Forgiveness in The Arab and Islamic Contexts", *Journal of Religious Ethics* 41/ 3 (2013), 482.

²⁹³ Abu-Nimer & Nasser, *Forgiveness in The Arab and Islamic Contexts*, s. 484.

²⁹⁴ Abu-Nimer & Nasser, *Forgiveness in The Arab and Islamic Contexts*, s. 481.

²⁹⁵ Abu-Nimer & Nasser, *Forgiveness in The Arab and Islamic Contexts*, s. 481.

İslami çatışma çözme modelleri uzlaşma ile yakından ilişkilidir çünkü İslami kaynaklara göre sorunların çözülmesinin nihai amacı gelecekteki ilişkilerinde onları uzlaştıran taraflar arasında derin ve sürdürülebilir bir anlayış oluşturmaktır.²⁹⁶ İslam'da çatışma çözümünde şiddetsizlik anlayışını ön plana çıkarması açısından tasavvufî yaklaşımlar oldukça önemli bir konumdadır. İslâm'ın manevi boyutu olan tasavvuf insan sorunlarına şefkatli çözümler sunmaktadır. Tasavvuf, şiddet içermeyen ve manevi gelişim ilkelerini korumakta ve cihada manevi yorumlar vermektedir. Bu bakımdan cihadın tasavvufî yorumu, kötü düşünce ve arzulara karşı iç mücadeleyle ilgilidir.²⁹⁷ Tasavvufun çatışma çözme ve barışçılığa katkısı kurumsallaşmış İslam'ın aksine manevi olduğu için önemlidir.²⁹⁸

---

²⁹⁶ Uzma Rehman, "Conflict Resolution and Peacemaking in Islam: Toward Reconciliation and Complementarity between Western and Muslim Approaches", *Islamic Studies* 50/1 (2011), 67.

²⁹⁷ Uzma Rehman, "Conflict Resolution and Peacemaking in Islam: Toward Reconciliation and Complementarity between Western and Muslim Approaches.", s. 63.

²⁹⁸ Rehman, "Conflict Resolution and Peacemaking in Islam: Toward Reconciliation and Complementarity between Western and Muslim Approaches.", s. 63.

4. BÖLÜM

AKTÜEL ÖRNEKLERLE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE DİNLER ARASI ETKİLEŞİM

4.1. ÇATIŞMA TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN 21.YY TOPLUMLARININ GÖRÜNÜMÜ

Yirmi birinci yüzyılda gerçekleşen, toplumsal hareketliliğin yoğun olduğu toplumsal olaylarla ilgili yayımlarda, aile içindeki anlaşmazlık durumlarından uluslar arası ölçekte yaşanan, tarafların karşı karşıya gelerek zıtlaştığı çatışmalara kadar farklı derecelerde çatışmaların yer aldığı ve bu çatışmaların kimi zaman gerginliğin artmasıyla daha büyük çatışmalara neden olduğu görülmektedir. Çok kültürlü ve birden fazla etnik kimliğe sahip toplulukların bir arada yaşadığı çağımız toplumlarında, dini, etnik kültürel veya ekonomik sebeplerle veya bu sebeplerin birleşimiyle ortaya çıkan birçok çatışma gerçekleşmektedir. Terörün, iç savaşların, farklı veya aynı dine mensup grupların aralarında uzun süreli çatışmaların yaşandığı, bazı çatışmaların toplulukları vatandaşı olduğu toplumdan zorunlu göçlere zorladığı, kimi zaman çözüm yönetiminin doğru yapılamaması gibi nedenlerle çatışma çözme çabalarının etkili olamadığı, şiddet ve toplumsal uyumsuzluk görüntülerinin yoğunlaştığı bir döneme tanık olunmaktadır. İnsan haklarının hiçe sayıldığı durumlarda, hak ihlallerinin yoğunluğu, siyasi ve sosyal sebeplerle ezilen, zulme uğrayan birey, grup ve toplumların varlığı da çatışma, şiddet ve kargaşa görüntüsünü güçlendirmektedir. İnsan hakları ihlali kapsamında toplumsal haklardan mahrum edilen, yoksulluk ve zorunlu göç gibi yüzyılın en ciddi sosyal problemlerini yaşayan çoğunluğu, Müslüman ve nüfusu oldukça fazla olan azınlık Rohingya toplumu örneğinde olduğu gibi. Çoğunluğu Budist olan Myanmar'da yüzyıllarca yaşamış, ülkenin 135 resmi etnik grubundan biri olarak görülmeyen uluslararası toplum tarafından "dünyadaki en zulmedilen azınlık" olarak nitelendirilen¹ Rohingya toplumu toplumsal çatışmanın daha farklı sosyal problemlere yol açtığına önemli bir

---

¹ Al Jazeera, "Who Are The Rohingya?" (Erişim 13 Nisan 2019).

göstergesi ve çatışmanın farklı boyut kazandığını gösteren örneklerden sadece birisidir.

Çağımızda dünyanın birçok bölgesinde ortaya çıkan çatışmalara bakıldığında toplumsal çatışmaların siyasi kültürel dini ve ekonomik birçok boyutunun olduğu; belki de kimi çatışmaların ortaya çıkmasını tek bir nedene indirgemenin mümkün olmadığı; çoğu çatışmanın birbirine bağlı birçok etkenden kaynaklandığı söylenebilir. Bu açıdan tarafların toplumsal ve kültürel niteliği temelinde bazı çatışma örneklerinde kimlik kavramının önemi ön plana çıkmaktadır. Etno-dinsel çatışmaları diğer çatışmalardan ayıran karakteristik bir birleşime göre bu çatışmalarda kimlik sorunları, din ve dini kurumlar merkezîdir. Dini dil, yazı ve görseller kullanılmaktadır. Bu çatışmalar çözüme direnç gösterme-intractability-özelliğine sahiptir; yani çatışma çözüm girişimlerine karşı koyma ve uzun süre devam etme eğilimindedir. Bununla birlikte etno-din kimliğine dayanan çatışmalar genellikle kaynaklar üzerindeki çatışmalardan daha karmaşık ve daha zordur. Meşruiyet krizi ve devlet içi çatışmalar görülebilmektedir.²

Kimlik farklılıklarının çatışmanın en önemli sebebi olduğu vurgusuna göre birçok çatışma birbiriyle uyumsuz, algıları farklı etnik ve dini ilişkilere sahip gruplar arasındaki farklılıkların ifadelerini yansıtan ortak bir yapıya sahiptir. Buna göre etnisite, kabile, akraba, sınıf, kast, cinsiyet ve ırk gibi böyle bir kimliğin temelleri, kaynak tahsisinde eşitsizliği meşrulaştırma ve politik baskıya sıklıkla katkıda bulunmuştur. Bu durum, Çin'den Sudan'a, Burma'dan Hindistan'a, Suudi Arabistan'dan Bolivya'ya kadar uzanan başlıca sosyal bölünme ve gerginlik kaynağı olmuştur. Heterojen toplumlardaki kimlik farklılıkları, farklı grup mobilizasyonu türleri için bir temel olarak kullanılmıştır.³

Kültürel kimliğin önemli bir boyutu olan inanç farklılıklarının öncelikli çatışma nedeni olduğu örneklerde, dinin ve farklı dinleri temsil eden toplulukların bir araya gelmesinin bile gerilimi arttırdığı düşünülebilir. Bir toplumun dinî homojenliğinin bozulmasıyla, dinî organizasyonların arasında bir çatışma ortaya çıktığı düşüncesinin, Katolikler ve Protestanlar arasındaki veya Müslümanlarla

---

² S.Ayşe Kadayıfçı-Orellana, "Ethno-Religious Conflicts: Exploring the Role of Religion in Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, Jacob Bercovitch vd. (California, Sage Publications), 2009, 266.

³ Ho-Won Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction* (USA, Routledge, 2010), 59.

Hıristiyanlar arasındaki gerginlikler (Lübnan), Hindistan'ın en azından Müslümanlar ve Hindular iki gruba ayrılması gibi örneklerle savunulması gibi.⁴ Buna göre günümüzdeki birçok çatışmada, dini ve kültürel gelenekler, tarafların kimliklerini tanımlamada ve çatışmayı meşrulaştırmada (örneğin, Pakistan ile Hindistan, İsrail ve Filistin arasındaki çatışmalar) merkezi bir rol oynamaktadır.⁵ Diğer bir örnek olarak Sünni-Şii çatışması aynı dinde ayrımlaşma örneklerinden birisi olarak görülebilir. Sünni-Şii bölünmesi Müslümanların erken yüzyıllarda yaşadığı, tecrübe ettiği temel dini bölünmedir. Hem Sünnizm hem de Şiizm, ilahiyat ve hukuk noktaları üzerinde daha fazla bölünmeler geçirmesi, dinin toplumsal çatışmaya ve toplumsal bölünmeye neden olması örneği olarak görülebilir.⁶

Diğer yandan önemli bazı çatışmaların kökeninde ön planda kimlik farklılıkları görünse de arka planında esas etken olarak ekonomik ve siyasi güce sahip aktörlerin yön verdiği zengin kaynakların paylaşım mücadelesinin olduğu söylenebilir. Afrika'daki belirli çatışmaların (Angola, Nijerya, Sierra Leone ve diğerleri) arka planında, doğal kaynak zenginliğinin çatışmada önemli bir faktör olarak öne sürülmesi gibi.⁷ Bu şekildeki çatışmaların diğer etkenleri arasında, çatışmanın çevresiyle etkileşimiyle yayılmacı özelliği göstermesi, çatışmaların çatışmadan fayda sağlayan farklı taraflarca beslenmesi ve gerilimlerin artırılması olarak görülebilir. Örnek olarak Orta Doğu'daki İsrail-Filistin çatışmasının olduğu bölgenin uluslararası katılımcılarla iki savaşa ev sahipliği yapması (Irak 1991 ve 2008), dönemin en kanlı devletler arası savaşının gerçekleşmesi (İran-Irak, 1980-1988), bölgenin Afganistan, Kafkaslar, Afrika Boynuzu ve Sudan gibi diğer uzun vadeli çatışma alanlarıyla çevrili olması verilebilir. Ayrıca iç ve bölgesel istikrarsızlıklar, Orta Doğu'yu dünyadaki en askeri bölge haline getirmek için Orta Doğu ile silah üreten hükümetler arasındaki yakın bağlarla birleşmesi de önemli etkenler arasında sayılabilir.⁸

---

⁴ Kehrer, "Giriş", 96-97.

⁵ Mohammed Abu-Nimer & S. Ayse Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs". *Peace & Change* 33(2008), 550.

⁶ Sohail H. Hashmi, "Islam the Middle East and the Pan-Islamic Movement", 175.

⁷ Mirjam E. Sørli vd., "Why Is There So Much Conflict in the Middle East?", *Journal of Conflict Resolution* 49/1(February 2005), 156.

⁸ Mirjam E. Sørli vd., 141.

Kültürel ve dini açıdan farklı toplulukların karşı karşıya geldiği bazı çatışmalarda, dini prensiplerin ve farklı inanışların görünürde çatışmaya neden olduğu düşüncesinin aksi olarak, çatışmanın dinle ve inanışla ilgili olmadığını savunan görüşlerin bazısı çatışmada toprak paylaşımında yaşanan anlaşmazlıklar gibi farklı etkenleri ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda dini görünümlü çatışma örneklerinin ekonomik ve politik gruplaşmayla ilgili olduğunu önemli örneklerle savunan görüşlere rastlamak mümkündür. Mücadelenin kökeninde tarihsel olarak Britanya topraklarında, anakaradaki Protestan yerleşimcilere toprak tahsis edilmesi olan Kuzey İrlanda'daki Katolik-Protestan bölünmesinin, ekonomik ve politik fırsatlar nedeniyle iki sosyal grup arasındaki çatışmayla ilişkili olarak görülmesi; Filistinliler ile İsraililer arasındaki bölünmelerin İslami/Yahudi çatışmasının ötesinde daha gerçekçi olarak toprak ve kaynaklar için rakip milli gruplar arasında bir çatışma olarak görülmesi gibi durumlar bu düşünceyi örneklemektedir.⁹

Ancak Filistin-İsrail çatışması örneğinde, bu çatışmada dinin etkisinin önemli olduğunu ve kaynak paylaşımı gibi konuların din ayrımlaşması kadar önemli etken olmadığını savunan yorumlar da mevcuttur. Bu yorumlardan birisi dini kimliklerin (semboller, ritüeller ve değerler), kendilerini dindar veya itaatkâr olarak tanımlamamış olan İsraililer ve Filistinlilerin bile algılarını ve davranışlarını açıkça ve önemli ölçüde etkilediğini savunmaktadır. Buna göre, Ortadoğu'da (özellikle İslam kültürlerinde) din hiçbir zaman siyasetten ayrılmadığından İsraililerin ve Filistinlilerin birbirleriyle (ya da çatışmalarıyla) tamamen seküler bir temelde ilgilendikleri varsayımı mekanik ve yüzeyseldir ve bu çatışmada dini kimliklerin oynadığı önemli olumsuz rolü inkâr edilemez.¹⁰

Ayrıca siyasi anlaşmazlıkların ve siyasetle dinin karşı karşıya gelmesinin örneklerinde de toplumsal çatışmalarda önemli bir etken olarak siyasi boyutun etkisinin öne çıktığı görülebilmektedir. Bu doğrultudaki din ve siyaset ilişkisini ön plana çıkaran çatışma örneklerine Türkiye'de yaşanan çatışmalar da dâhil olmak üzere birçok çatışmada rastlanmaktadır. Buna göre Türkiye'de milli görüş geleneğine mensup siyasal partiler, bazı dini cemaat tarikat veya gruplar ile siyasal sistem

---

⁹ Stephen D. Tansey & Nigel Jackson, *Politics The Basics* (New York: Routledge, 2008), 109.

¹⁰ Mohammed Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17/ 3 (2004), 492.

arasındaki çatışmalar, bazı dini grup kuruluş ve cemaatlerin kendi aralarındaki çatışmalar, paralel yapının AK Parti iktidarıyla çatışması, çatışmaların siyasi ve toplumsal boyutlarını göstermesi açısından önemli örneklerdir.¹¹ Burada önemli toplumsal çatışmalarda çözümü sağlamak için atılacak öncelikli adımlar açısından, her şeye rağmen birey ve toplumun birbirini anlamaya çalışması, İslamî değerlere ve ilkelere bağlı kalmaya çalışmaktan vazgeçilmemesi, sosyal sorumlulukların gereğinin en iyi şekilde yerine getirilmesi, bilhassa dindar kimlikli kişi ve yapıların daha dikkatli davranmalarının gerekliliği oldukça önem kazanmaktadır.¹²

4.2. ŞİDDET KULLANIMI VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNDE SAVAŞ OLGUSU

Genel olarak örgütlenmiş, muhalif iki grup arasında şiddet içeren bir çatışma olarak tanımlanan savaş kavramı, Protestan reformasyonundan sonraki dönemde rakip Hıristiyan grupların Avrupa tarihindeki en yıkıcı bazı savaşlarda çatışmaları; Kuzey İrlanda'daki Protestanlar ve Katoliklerin, Orta Doğu'daki Müslümanlar ve Yahudilerin, Güney Asya'daki Hindular ve Müslümanların çözülemeyen anlaşmazlığa bağlı çatışmaları gibi birçok çatışma örneklerinde somut ifadesini bulmuştur.¹³

Bununla birlikte her türlü silahlı şiddetin mutlaka kötü ve her türlü barışın zorunlu olarak iyi olmadığı savunulması gibi;¹⁴ şiddet ve savaş kavramlarına yaklaşım farklılığıyla savaşın gerekliliği ve meşruiyeti konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Günümüzde savaşın hangi şartlarda meşru olduğu konusunda üç yaygın durum kabul edilmiştir. Real politik bakış açısı savaşın siyasi bir eylem olarak ahlaki bir gerekçeye ihtiyacı olmadığını; adil savaş teorisi savaşın ancak ahlaki ilkelere uygun olması durumunda haklı çıkabileceğini öne sürmektedir. Pasifizm kavramı ise gereksiz bir kötülük olarak savaşın asla haklılaştırılmayacağını öne sürmek demektir.¹⁵

---

¹¹ Okumuş, *Din ve Toplumsal Çatışma*, 18.

¹² Ejder Okumuş, "Dünyevileşme Değil Bir Değişim Yaşanıyor", *Star* (2019) (Erişim 24 Şubat 2019).

¹³ Ellwood & Alles (ed.), *The Encyclopedia of World Religions*, 471.

¹⁴ Nadia Mahmoud Mostafa, "The Missing Logic in Discourses of Violence and Peace in Islam", *Contemporary Islam Dynamic, not Static*, ed. Abdul Aziz Said vd. (New York: Routledge, 2006), s. 176.

¹⁵ Andrew Heywood, *Global Politics* (London: Palgrave Macmillan, 2011), 254.

Şiddet kavramını barış kavramıyla içeren dini literatürler şiddetin kullanımını nedenleriyle açıklamak, şiddetsizliği vurgulamak ve bu konularda inananlarına yol göstermek açısından başvuru kaynakları olarak oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak dini algıların farklılığı nedeniyle hem şiddet kullanımının hem de şiddetsizliğin çıkarımı konusunda dini kaynakların yorumlanmasıyla inanç farklılıkları ortaya çıkabilmektedir. Böylece bakış açılarındaki karşıtlıktan dolayı Lun Yu, Wu Ching, Bhagavad Gita, Kur'an, Yeni Ahit, Tanak, Talmud, Tao-te-ching, Guru Granth Sahib ve Veda gibi kutsal metinlerin şiddetin haklılığı konusunda birçok farklı şekilde yorumlandığı açıktır. Bu metinlerde birçok takipçi için, şiddet kullanımına iyi bir neden sunacak alıntılar bulmak kolayken, diğerlerinin barışçıl bir inanç rehberliği bulmasının kolay olduğu söylenebilir.¹⁶

Kavramsal olarak Arendt'in şiddetin karşıtı şiddetsizlik olarak düşünmenin yanlış olduğu, şiddete dayalı olmayan iktidarın olmadığı düşüncesi şiddet kullanımının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷ Savaşın meşruiyeti konusunda da savaş durumlarının barışı sağlamada önemli bir araç olduğu görüşü savaş ve barış kavramlarını zıt kavramlar olarak konumlandırmamaktadır ve savaş sonuçları açısından gereklidir. Bu açıdan bazen barışın antitezinin şiddet olmadığı, şiddet içeren araçların (İkinci Dünya Savaşı ve bağımsızlık savaşları / ulusal kurtuluş savaşları gibi) bazen tarihsel olarak daha az şiddet ve kırılmalı barış dönemleri sağlamaya yardımcı olduğu fikri,¹⁸ savaşın işlevsel yönüne işaret etmektedir.

Savaş kavramıyla bağlantılı olarak çatışmaların yine çatışma süreciyle sonlandırılması ve çatışmaların ortadan kalkmasıyla barış inşa etme durumu çatışma çözümünün başka bir boyutunu ifade etmektedir. Bu çerçevede çatışma çözümü, savaşçıların ve savaştan etkilenen kişilerin uzlaştırılması, eski haline getirilmesi, yeniden bütünleşmesi ve rehabilitasyonu gibi çatışma sonrası faaliyetleri, erken uyarı sistemlerinin tasarımı ve uygulamasını içermektedir.¹⁹

Barış inşası, şiddet içeren çatışmanın derin köklü, yapısal nedenlerini kapsamlı bir şekilde ele alarak sürdürülebilir barış için gerekli koşulları oluşturmanın

---

¹⁶ Jørgen Johansen, "Nonviolence: more than the absence of violence", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Webel & Johan Galtung (New York: Routledge, 2007), 145.

¹⁷ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1997), 62.

¹⁸ Webel, "Toward a philosophy and metapsychology of peace", 8-9.

¹⁹ Adewale Olubunmi Tinuade & Bamise Olasehinde Fadekemi, "Conflict Resolution in Nigeria: The Role of Academic Library", *International Journal of Library Science* 4/1 (2015), 13.

uzun vadeli bir sürecidir. Barış inşası barış sürecinde barışı yapma ve barışı koruma çalışmaları tamamlandıktan sonra gerçekleşen bir aşamadır. Uzun vadeli çatışma çözümü olarak barış inşası, ekonomik, politik ve sosyal ve aynı zamanda askeri olmak üzere, ekonomik yeniden yapılanma ekonomik ve sosyal alt yapıyı onarma ve geliştirme, yerinden edilmiş halkların yeniden bütünleşmesi, topluluk örgütlerinin kurulması gibi çok çeşitli stratejiler içermektedir.²⁰ Bu konudaki en ünlü barışçıl çatışma çözümü Güney Afrika'nın ayrımcılık(Apartheid) sonrası, ülkenin tazminat ve rehabilitasyon süreçlerini gözlemlemek ve insan hakları ihlalleri ile ilgili durumlar için Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu (Truth and Reconciliation Commission) oluşturması örneğinde yer almaktadır.²¹

4.3. LEWIS-HUNTINGTON DOĞU-BATI MEDENİYET ÇATIŞMASI TEZİNE KARŞI MEDENİYETLER UYUMU

“Bu bir medeniyetler çatışmasından (A Clash of Civilizations) daha az değildir, belki de eski bir rakibin dünyadaki Yahudi-Hıristiyan gelişmesine karşı irrasyonel ama kesin tarihsel reaksiyonu. Bize bakan yönüyle bu rakibe karşı eşit derecede tarihi, aynı zamanda irrasyonel bir reaksiyon olarak kışkırtılmamız çok önemlidir.”²²

Bernard Lewis'in deyimlendirdiği medeniyetler çatışması tezi, İslam'ı diğer büyük dinlerin “karşısında” konumlandırıp, rekabetin kökeninin geçmişe dayandığı için diğerlerine rakip olarak nitelendirmiştir. Lewis, fundamentalizm kavramını “İslam geleneği”²³ olarak yorumlayarak ilişkilendirmiş, kendi toplumuna ve benzer kültürel kimliğe sahip topluluklara yönelik olarak farklılıkların artmasından ve eski önyargıların yeniden canlanmasından kaynaklanan yeni bir dini savaş döneminin tehlikesini önlemek için her tarafa dikkat edilmesi uyarısında bulunmuştur.²⁴ Huntington'un, gücünün zirvesinde olan batının, dünyayı batılı olmayan şekillerde

---

²⁰ Heywood, *Global Politics*, 445.

²¹ Vestergaard vd., *Conflict Resolution – Working With Conflicts*, 12.

²² Bernard Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, *The Atlantic* 266/3 (September 1990), 60.

²³ Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, 60.

²⁴ Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, 60.

şekillendirme arzusu ve kaynakları giderek artan batılı olmayanlarla karşı karşıya olduğunu²⁵ ifade etmesi ise Bernard Lewis'in anlayışını çağrıştırmaktadır.

Bernard Lewis'in fikri temelini attığı doğrultuda Huntington'un çatışma üzerine geliştirdiği hipotezi, temel çatışma kaynağının öncelikle ideolojik veya ekonomik değil kültürel olacağı biçimindedir. Medeniyetler çatışmasının küresel politikaya egemen olacağı ve medeniyetler arasındaki fay hatlarının, geleceğin savaş hatları olacağını savunmuştur.²⁶ Farklı medeniyetlerin halkları arasındaki artan etkileşimler, medeniyet bilincini ve medeniyetler arasındaki farklılıkların ve medeniyetlerin kendi içindeki ortaklıkların farkındalığını yoğunlaştırmaktadır.²⁷

Huntington'un birçok açıdan eleştiri alan tezi, medeniyet kimliğinin giderek daha önemli hale gelmesiyle dünyanın farklı medeniyetler arasındaki etkileşimle şekilleneceği ve en önemli çatışmaların bu medeniyetleri birbirinden ayıran kültürel fay hatları boyunca gerçekleşeceği üzerinedir.²⁸ Ona göre kültürel özellikler ve farklılıklar daha az değişkendir ve bu nedenle politik ve ekonomik özelliklere göre daha az kolay ödün verilmiş ve çözülmüştür. Sınıf ve ideolojik çatışmalarda, kişinin hangi tarafta olduğuna dair kilit soruyla insanlar taraf seçip, taraf değiştirebilirlerse de medeniyet çatışmasında değiştirilemez biçimde kişinin ne olduğu sorusu ön plandadır.²⁹

Medeniyet çatışması tezinde kullanılan ifadelerde çatışma, rakip, tepki, karşıt gibi kavramların belirgin olması, barış inşa etme çabası veya çatışmaları önleyici yaklaşımdan öte teze çatışmacı bir görünüm vermektedir. Bu açıdan medeniyet çatışması tezini, dinleri veya medeniyetleri zıt kutuplarda ve birbirinin karşısında konumlandıran çatışmacı bir anlayışı savunması, doğu-batı veya batı ve diğerleri gibi toplumlararası yüzeysel bir ayırım yapması, İslam'ı bütünüyle batıya karşıt olarak merkezlendirmesi ve fundamentalizmle özdeşleşmesi, çok kültürlü toplumların ve grupların uyumla yaşayabilme ihtimalini göz ardı etmesi gibi birçok konuda eleştirmek mümkündür.

---

²⁵ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs* 72/3 (Summer, 1993), 26.

²⁶ Huntington, "The Clash of Civilizations?", 22.

²⁷ Huntington, "The Clash of Civilizations?", 25.

²⁸ Huntington, "The Clash of Civilizations?", 25.

²⁹ Huntington, "The Clash of Civilizations?", 26.

Lewis-Huntington kaynaklı kimlikler üzerine yoğunlaşan küresel çatışma tezinin savunulması Cemil Meriç'in "doğu-batı kutuplaşmasının, batının eseri olan çok yersiz bir tasnif"³⁰ yorumu gibi pek çok eleştirinin hedefi olmuştur. Andrew Heywood, medeniyetler çatışması tezinin özellikle küreselleşme ışığında karşılıklı bağımlılığın büyümesini vurgulayan neoliberal dünya meseleleri imajı ile keskin bir tezat oluşturduğunu vurgulamaktadır.³¹ Edward Said'in, bu tezde olduğu gibi, bir dinin veya medeniyetin tamamını içeren yorum ve değerlendirme yapılmasının demagoji ve cehalet olma ihtimalini ifade etmesi daha kuvvetli bir eleştiriyi örnekleemektedir.³²

Medeniyet çatışması tezine karşı medeniyetler uyumu ise hoşgörü, uyum, anlayış, barış gibi temel kavramlara odaklanmaktadır. Bu anlayışa göre medeniyetler arası iletişim ve diyalog küresel uyum için gerekli bir önkoşuldur ve diğer medeniyetlerin anlaşılmasını sağlayan diyaloglar olmalıdır. Bunun için İslam'ın ötesine geçilmeli ve onunla etkileşime girdiği Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm, Sihizm ve Budizm dinlerini anlamak gereklidir. Bu yönüyle dini ve ulusal pozisyonları aşabilen bilim adamları ve düşünürler küresel tartışma için çok önemli görülmektedir.³³ Benzer bir fikre göre medeniyet çatışmasından kaçınmak ve ortak bir vizyona erişmek için, açık bir şekilde hoş görme ve zafer kazanma kibrinin ötesine geçilmelidir.³⁴ Ayrıca medeniyet çatışması yaşanmaması için yabancılaştırma davranışının benimsenmemesi veya kamuoyunun mevcut yabancılaştırma sürdürmemesi gereklidir.³⁵ Ancak medeniyetlerin uyum ve anlaşması çabasına katılım, insan toplumu karşısındaki küresel sorunlara küresel çözümler, adil ve barışçıl bir düzen arayışı, insan uygarlığının yirminci yüzyılda karşılaştığı bir

---

³⁰ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 23.

³¹ Heywood, *Global Politics*, 188.

³² Edward W. Said, "Cehaletin Çatışması", çev. Gaye Gökalp & Nurgün Oktik, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 41(Mayıs-Temmuz 2007), 110.

³³ Akbar S. Ahmed, "Islam and the West: Clash or Dialogue of Civilisations?", *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 115.

³⁴ Robert Dickson Crane, "From Clashing Civilisations to a Common Vision", *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 177.

³⁵ Francis Robinson, "Islam and the West: Clash of Civilisations?", *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 88

zorluktur.³⁶ Bu açıdan hem kültürler içinde hem de kültürler arasında, onu bir rekabet ve çatışma kaynağı olarak değerlendirmek yerine çeşitlilik kutlanmalı, kabul edilmelidir. Muhammed Peygamber'in, "ihtilaf-ı ümmet rahmettir"³⁷ dediği gibi tartışma, mümkünse teşvik edilmelidir.

İslam'ın çatışmanın merkezinde gösterilmesine bağlı olarak bu teze karşı düşünceler temelde, popüler ve akademik literatürlerin orantısız bir şekilde dini radikalizm ve militanlığa odaklanması; İslam'ı terörizm ve şiddet mercekleri aracılığıyla etkin bir şekilde görüntülemesi ve Müslümanların günlük yaşamlarında sahip olduğu, derinlemesine yerleşik bir söylem ve olumlu değer sistemini kapsayan rolünü ihmal etmesi konularını vurgulamaktadır.³⁸ Aynı şekilde örneğin Orta Doğu'da yaşanan çatışmaları İslam'ın varlığıyla ilişkilendiren çatışmacı düşünceye karşı diğer bir eleştiri şu şekildedir; "Huntington'a göre, Müslümanlar dini ve etnik gruplar arasında şiddetin orantısız olduğu çatışmalara karışıyorlar. Orta Doğu, İslam'ın egemen olduğu bir bölgedir. Bununla birlikte, istatistiksel analiz devletler arası çatışmada İslam'ın etkisine ilişkin hiçbir kanıt olmadığını ortaya koymaktadır."³⁹

Bir başka yorumda doğu-batı çatışması teziyle paralel olarak BM genel kurulunun kararlarında İslam'ın terörle yakın derecede ilişkilendirilmesi konusu eleştirilmiştir. Bu yorumun açıklaması şu şekildedir: BM'nin 21 Mart 2005 tarihli genel kurulunun (A/60/L.1 sayılı belgesi) "Kim yaparsa yapsın, amacı ne olursa olsun, terörizmi her biçimiyle mahkûm ediyoruz, çünkü uluslararası barış için en vahim tehditlerden birisidir" deniyor. Burada "İslamcı" terörizmden söz edildiğini söyleyebiliriz. Hem de özellikle Müslüman ülkelerin bizzat kendisinde (Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan, Endonezya, Fas, Yemen) uygulanan farklı terör biçimlerinin hiçbir tahlili yapılmaksızın. En önemlisi de, bu tehdit mutlak bir tarihsel yenilikmiş gibi sunulmakta, geçmiş on yıllarda dünyanın diğer bölgelerini sarsan ve İslâm'la herhangi bir ilgisi olmayan tüm terörist şiddetlerden hiç

---

³⁶ Ahmed, "Islam and the West: Clash or Dialogue of Civilisations?", 116.

³⁷ Fred Halliday, "The 'Clash of Civilisations'?: Sense and Nonsense", *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*, ed. Roger Boase (England: Ashgate Publishing Limited, 2005), 129.

³⁸ Abdul Aziz Said & Nathan C. Funk "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", *Peace and Conflict Studies* 9/1 (2002), 40.

³⁹ Sörli vd., "Why Is There So Much Conflict in the Middle East", 155.

bahsedilmemektedir.⁴⁰ İslam'ı terör kavramıyla ilişkilendiren ve dinin çatışmacı bir niteliğe sahip olduğunu kanıtlamaya çalışan teorisyenlere karşıt düşünceyle, bir yönüyle İslam'ın değişim süreciyle, küresel durum içinde “yer alma”ya çalıştığı söylenebilir.⁴¹ Ayrıca, küresel ve bölgesel bağlamda İslam toplumlarında yaşanan çatışmalarda bilhassa terör olarak adlandırılan çatışmalarda İslam'ı ve Müslümanları itham etmek kolaylığına düşmemek önemlidir.⁴²

4.4. ÇATIŞMA ÇÖZÜM SÜRECİNİN NİTELİĞİNE GÖRE ÇATIŞMA TİPLERİ VE NİTELİKLERİ

Tarihi süreçte gerçekleşen toplumsal çatışmalar birbirinden farklı niteliklerde ve tanımlamalarla yer almaktadır. Kısa veya uzun dönemleri kapsayan, nedenleri ve sonuçları açısından basit görünen çatışma tiplerinden, kompleks bir yapıya sahip ve kimi zaman farklı boyutlarıyla değişim süreci geçiren çatışma tipleri ortaya çıkmaktadır. Uzak veya yakın geçmişte büyük toplumsal yıkımlara ve bölünmelere neden olmuş çatışmalarla birlikte özellikle iki büyük dünya savaşının yaşanması ve bu savaşların etkisinin bu yüzyılda da önemli sosyal problemleri tetiklediği açıktır. Bunun yanında savaşların sonuçlarıyla farklı çatışmaları beraberinde getirmesi, iç savaşların artmasına zemin hazırlamaktadır. Dini ve kültürel açıdan farklılıkları barındıran kritik coğrafyalarda yer alan devletlerin siyasal açıdan ortadan kalması, aynı alanda milli kimliklerin ön plana çıktığı ve milli değerler için savaşan grupları barındıran farklı devletlerin ortaya çıkmasıyla dini kimliklerin ayrımlaşma aracı olarak kullanıldığı, yeni çatışma alanlarının oluştuğu görülmektedir.

Böyle bir dönemde barışı koruma⁴³ ve çatışmaları çözümlenmek için çabalayan resmi veya resmi olmayan kurumların uğraşları farklı seviyelerde yanıt alabilmektedir. Kimi çatışmalar kısa sürede çözümlenebilen ve sonuçları açısından

---

⁴⁰ Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, 202-203.

⁴¹ Ejder Okumuş, “Küresel Durum ‘Problem’i Evrensel Barış ve İslam”, *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu 26-28 Nisan 2007* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008), 41.

⁴² Okumuş, *Din Sosyolojisi*, 391.

⁴³ “Barışı Koruma” terimi, çoğu analistin Süveyş Krizini etkisiz hale getirmenin bir parçası olarak konuşlandırılan ilk barışı koruma operasyonu-Birleşmiş Milletler Acil Durum Gücü'nün(UNEFI)-olduğunu belirttiği zaman yaygınlaşmıştır. Bkz. Paul F. Diehl, “Peacekeeping and Beyond”, *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 525.

olumlu olabilen bir yapıya sahipse de, bazıları devletler veya kurumlar aracılığıyla çözümlenmesi olumsuz sonuçlarıyla birlikte uzun yılları almış; tarihi öneme ve kökene sahip antagonist bir tavırla sürmüş olan bazı çatışmaların da çözümsüz niteliğe sahip olduğu ve halen çözülemediği gözlemlenmektedir. Bu tip çatışmalar zamanla değişim geçirerek farklı çatışmaları da içine alabilir ve çözümsüzlüğün kronik hale gelmesiyle çözülmeye dirençli hale gelebilmektedir. Bu açıdan çözülebilme niteliğine göre çatışma tipleri üç farklı açıdan değerlendirilebilir:

1-Kökeninde kompleks nedenlerin olmadığı, düşmanlığın yoğun yaşanmadığı, arabulucuların etkisi ve katılımıyla veya bireysel çatışma örneklerinde olduğu gibi yasal süreçlere başvurulduğunda kısa dönemde ve kolay çözülebilen çatışmalar.

2-Kökeninde dini, sosyal, kültürel, siyasi farklılıklarla birlikte düşmanlık olabilen düşmanlığın fazla derinleşmediği ya da çözülememesi durumunda tarafları daha ağır koşullara sürükleyebileceğinden deneyimli arabulucu kurum ve kuruluşların yardımıyla çözümlenebilen çatışmalar.

3- Köklerinde derin ayrımların ve tarihi aykırılıkların bulunduğu, iki veya daha fazla tarafı içeren, uzun ve ağır süreçli, çözüm çabalarının yoğun olmasına rağmen, tarafların çıkarlarının çatışmayı çözümlenmekten daha fazla ön planda olması, çatışmayı körükleyen nedenlerin ve sonlanmasına taraftar olmayanların varlığıyla daha da karmaşıklaşarak çözümsüz hale gelebilen, kimi zaman çözümlenmesinin imkânsız veya oldukça zor olduğu çatışmalar.

4.4.1. Çatışma Olgusu Açısından Çözüm Dirençli Çatışmalar

4.4.1.1. Dirençli Çatışma Kavramı ve Nitelikleri

Orta Doğu'da, on yıllardır süren barışçılığa rağmen İsraililer ve Filistinliler arasında devam eden, Sri Lanka'da Norveçli muhataplar tarafından arabuluculuk çabalarına rağmen Sinhalese egemen hükümet ile Tamil isyanı arasında çok az azalma belirtileri gösteren çatışmalar; Afrika'da hükümetle Sudan Halk Kurtuluş Hareketi arasındaki barış anlaşmasının imzalanmasının Darfur'da süren şiddet olaylarıyla gölgelenmesi, Tayland ve Filipinler'deki uzun bir süre devam eden isyanlar gibi 21. yüzyılda da devam eden 20. yüzyıl çatışma örnekleri; dirençli(intractable), uzun süren (protracted), kendini sürdüren(self-sustaining), derin

köklü (deep rooted) gibi birçok şekilde adlandırılmıştır.⁴⁴ Bu açıdan çözüme karşı dirençli ve uzun süren çatışmalar, çözüm için gerekli müzakere ve uzlaşma yöntemlerini uygulama gayreti ve çabalarının yoğunluğuna rağmen çözümsüzlüğün devam etmesi niteliğine sahiptir.

Bu çatışmalar -Orta Doğu, Keşmir, Kore, Sudan- görünüşte herhangi bir son tarihe sahip değil gibi görünmektedir. Bununla birlikte, kritik bir unsur olarak, en zorlu çatışmaların çözümü uzun sürmektedir ve stratejik hesaplarını değiştirmeleri ve müzakere seçeneklerini değerlendirmeleri için müdahale ederek tarafları teşvik eden üçüncü taraf barıştırmacıların katılımı söz konusudur.⁴⁵ Ancak dirençli çatışmalar müzakere engelleri ve itibarsız çözümlerden muzdariptir. Taraflar çatışmalar boyunca çeşitli zamanlarda müzakere etmişlerse -Sudan'daki Kuzey-Güney çatışmasında olduğu gibi- tarafların çeşitli olası çözümleri dikkate alması muhtemeldir. Arabulucu, tarafların diğer tarafın sunduğu her şeyi zaten bildiklerini kabul ettiği iddiasıyla ilgilenmek zorundadır ve bu nedenle kimi zaman görüşmeler zaman kaybıdır.⁴⁶

Dirençli çatışmalar hangi nedenle ortaya çıkarsa çıksın toplumsal yaşamda ayrımlaşmaya ve topluluklarda bölünmelere neden olabilmektedir. Kimi zaman dirençli çatışmalarda sürecin doğru yönetilmemesi, çatışmanın uzun süre çözümlenememesi veya görüşmelerden sonuç alınamaması düşmanlığın farklı boyutlarda devam etmesine neden olabilir. Bu durum Kıbrıslı Türk ve Rumların 2003 yılında sınırlar açılıncaya kadar 29 yıl boyunca birbirlerinden ayrımlaşmasında olduğu gibi, düşmanlığın insanların günlük yaşamlarına derinlemesine girmesi ve iletişim kanalları kesildiği için genellikle izolasyonla güçlenmesi, İsraililer ve Filistinlilerin duvarla ayrılması, Katoliklerin ve Protestanların bölgelerini paylaştığı Kuzey İrlanda'da bile, özenle ayrılmış mahallelerde yaşaması ve çocuklarını ayrı okullara göndermeleri gibi örneklerle somutlaşmaktadır.⁴⁷

---

⁴⁴ Chester A. Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 492.

⁴⁵ Fen Osler Hampson vd., "Negotiation and international conflict", *Handbook of Peace and Conflict Studies*, ed. Charles Webel & Johan Galtung (New York: Routledge, 2007), 46.

⁴⁶ Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", 500.

⁴⁷ Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", 500.

4.4.1.2 Çözüm Dirençli Çatışmaların Nedenleri ve Önemli Bölgelerde Çatışma Çözüm Çabaları

Üzerinde birden fazla toplulukların hak iddia ettiği paylaşılamayan topraklar, kronikleşmiş çatışmalardan kar elde eden birey ve grupların varlığı gibi birçok etken yerleşik hale gelmiş çatışmaların nedenleri arasında olabilir ve bu türden karmaşıklaşmış çatışmalar çözüm çabalarının yoğun olmasına rağmen çözülmeye oldukça dirençli bir hale gelebilir. Örneğin Keşmir'deki çatışmanın bir yönüyle, 1940'larda Britanya İmparatorluğu'ndan bu yana Hindistan ve Pakistan'ı bölen daha büyük iki taraflı çatışma sorunlarının bir parçası olarak köklü ve farklı bir çatışmadan kaynaklandığı söylenebilir.⁴⁸ Diğer bir etken olarak çatışma oranı ve riski yüksek bölgelere yakın olan toplumsal alanlarda çatışmaların meydana gelme olasılığı yüksektir. Örneğin birçok iç düşmanlık ve dostluk kalıpları, bölgesel güç dağılımları ve sınır anlaşmazlıkları, etnik diasporalar, ideolojik uyumlar ve birtakım taraflarca gösterilen şekilde çıkarları çatışmanın sürmesini gerektiren komşu devletler gibi spesifik faktörler tarafından şekillendirilebilir. Eski Sovyetler Birliği'ndeki anlaşmazlıklardan Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester ve Dağlık Karabağda olduğu gibi.⁴⁹

Kimlik farklılıklarının çatışmaya neden olabilmesi gibi, çatışmaların dirençli hale gelmesi de kimlik farklılıklarını derinleştirebilir, toplumsal bölünmelere ve parçalanmalara neden olabilir. Bu durum iki yüzden fazla etnik grup ve 374 dil ile etnik olarak parçalanmış Afrika'daki en kalabalık ülke olan Nijerya'da gözlemlenebilir. Nijerya'da Abuja başkent dışında kalan otuz altı eyalet olmasına rağmen, daha fazla bölünme talepleri hala değerlendirilmekte ve benzer kültürlere, etnik gruplara ve ortak tarihe sahip devletlerin aynı bölgede sınıflandırıldığı belirtilmektedir.⁵⁰ Afganistan örneğinde de çeşitli etnik grupların, mezheplerin, farklı din anlayışlarının yanında, Afgan toplumunda aşiret reisleri, din adamları, ülke dışında yetişmiş üniversitelilerin varlığıyla toplumun çeşitli fraksiyonlara bölünmesi ve bu grupların siyasi ve sosyal alanlardaki nüfuzlarının vatandaşların millet

⁴⁸ Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", 496.

⁴⁹ Crocker vd., "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts", 494.

⁵⁰ Tinuade & Fadekemi, "Conflict Resolution in Nigeria: The Role of Academic Library", 16.

olgusunun etrafında birleşmesini engellediği önemli bir problem olarak savunulmaktadır.⁵¹

Dini yorumlanmanın farklılığından doğan anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesiyle düşmanlıkların oluşması, bu düşmanlıkların ve karşı tarafa güvensizlik duygusunun gerilimi artmasıyla da çatışmalar çözümsüz hale gelebilmektedir. Örneğin, Batılı teşebbüslerin, Irak, Libya veya Sudan gibi ülkeleri “uluslararası topluma” veya “yenidünya düzenine” getirme çabaları, Orta Doğu'daki birçok kişi tarafından güvensizlikle, şüpheyle ve yalnızca dıştaki 'düzen' ve 'kontrolü' sürdürme ve koruma olarak görülebilmektedir.⁵²

Siyasi, coğrafi ve ekonomik açıdan sınır, toprak ve enerji projeleri sorunları, çözüme karşı dirençli çatışmaların etkenlerinden sayılabilir. Ayrıca toplumsal çatışmanın yoğun olduğu bölgelerde siyasi istikrarın sağlanamaması ve meşruiyet sorunlarının çatışmaların çözülememesinde önemli bir etken olduğu, jeopolitik önemi olan bölgelerde çatışmanın daha yoğun yaşandığı ve yaşanan çatışmaların da istikrarı ve toplum düzenini sağlamaya engel olduğu söylenebilir. Bu etkenler Pakistan, Durand (Diyurand) sınır hattı meselesinden, İran ise Afganistan topraklarındaki geçecek olan doğal gaz projesi olan TAPİ (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan ve İndia) boru hattından ve Afganistan-İran sınırında su barajından dolayı hem iç hem dış sebeplerin sonucunda siyasi istikrarın sağlanamaması durumlarıyla örneklendirilebilir.⁵³ Çatışan tarafların karşıt tutumları nedeniyle dondurulmuş (frozen conflict) vaziyette olan Ermenistan-Azerbaycan çatışması örneğinde de,⁵⁴ çatışmanın çözüme kavuşmamasındaki önemli etkenlerden birisi tarafların Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde hak sahibi olduklarını ve bu hakkın meşru olduğu ile ilgili iddialarıdır.⁵⁵

Farklı etnik ve dinsel grupları, yüksek yoksulluk seviyeleri, devam eden karşı-sendika operasyonları ile birlikte, çeşitli isyancı ve aşırılık yanlısı gruplar ile

---

⁵¹ Abdullah Mohammadi, “Afganistan’da Dini Köktencilüğün Sosyolojik Alt Yapısı”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19(Ocak - Haziran 2016), 75.

⁵² Mohammed Abu-Nimer, “Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions”, *Peace & Change*, 21/1(January 1996), 34.

⁵³ Mohammadi, “Afganistan’da Dini Köktencilüğün Sosyolojik Alt Yapısı”, 80.

⁵⁴ Emin Şihaliyev & Reha Yılmaz, “Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları”, *Bilge Strateji* 7/13(Güz 2015), 40.

⁵⁵ Şihaliyev & Yılmaz, “Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları”, 42.

güney Filipin Bölgesi, barış inşası çabaları, barış müzakerecileri ve çatışma dönüşümü için önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bölgede barış inşası veya dinler arası diyalogda aktif olan sivil toplum grupları da amaçlara, stratejilere ve etnik, dini üyeliğe bölünmüştür.⁵⁶ Filipinler örneğinde, Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) orijinli Müslüman Bağımsızlık Hareketi (MIM) ile Filipinli hükümet arasındaki çatışma, yaklaşık yarım yüzyıl süresince devam etmiştir. Filipinler'deki iç savaş ve dini çatışmanın, uluslararası kuruluşların ve insani yardım kurumlarının krize son vermek için müdahalesine rağmen uzun bir süre çözülememesi nedeniyle,⁵⁷ çözüme dirençli çatışmayı örneklediği söylenebilir.

Ayrıca toprak paylaşımı ve mülkiyeti üzerine olan 2013'te Filipinler'den Lahad Datu Sabah çatışması durumunda sorunun nedeni, ihtilafı körükleyen birçok provokatörlerin etkisiyle, güney Filipinler'deki Müslümanların, Malezyalılar atalarının topraklarından yararlanırken toprakların kaybı nedeniyle marjinalize olduklarını hissetmeleri olarak değerlendirilmiştir.⁵⁸

4.5. ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ ALANI VE ÇATIŞMA YÖNETİMİ

Çatışma çözümü çok disiplinli bir alan olarak kurulması ve tanımlanmasıyla birlikte batılı kültürel ve sosyal bağlamında temellendirilmiştir. Çatışma çözümünün akademik bir disiplin olarak, Batı'da, uygulama alanı olarak ortaya çıkması beş hareketle teşvik edilmiştir. Organizasyon çalışmasından elde edilen sanayi ve işgücü yönetimi teknikleri; problem çözme atölye çalışmaları, müzakere, arabuluculuk; barışla ilgili aktivist çalışmalarda dini liderleri yönlendirme; mahkeme sistemini alternatif uyuşmazlık çözümü (ADR) ile bilinen sonuçla eleştirme; kişilerarası ve aile anlaşmazlıkları uygulamalarının insan ilişkileri uygulamalarından(grup dinamikleri, kültürlerarası eğitim ve iletişim) ortaya çıkarılmasıdır. Bu nedenle çatışma çözümünün ana süreçleri uzlaşma, kolaylaştırma, arabuluculuk, müzakere, tahkim ve

---

⁵⁶ Susan D. Russell and Rey Ty, "Conflict Transformation Efforts in the Southern Philippines", *Conflict Resolution And Peace Education*, ed. Candice C. Carter (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 177.

⁵⁷ Ahmed Abdul Malik vd., "An Islamic Model of Conflict Management and Conflict Resolution: Lahad Datu in Sabah as a Case Study", *Mediterranean Journal of Social Sciences* 9/3(May 2018), 144.

⁵⁸ Malik vd., "An Islamic Model of Conflict Management and Conflict Resolution: Lahad Datu in Sabah as a Case Study", 144.

problem çözmedir.⁵⁹ ABD'de ortaya çıkan çatışma çözme alanının genel doğasını yansıtan varsayımlara göre çatışma çözümü her iki tarafa da yarar sağlayabilir ve tarafların, özellikle de mazlum tarafların, çatışan çıkarlarını ve ihtiyaçlarını karşılama potansiyeline sahiptir.⁶⁰

Değerler, çıkarlar ve istekler, ihtiyaçtan daha fazla, sosyalleşmeye ve siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel çevreye yakından bağlıdır. Dolayısıyla, sosyal ve kültürel kurumların ve normların etkilerini ve ayrıca bireyin parçası olabileceği çok sayıda daha spesifik sosyal gruplaşmanın ve ilişkilerin etkisini yansıtır.⁶¹ Bununla birlikte çatışma çözümü alanında önemli bir teorik çerçeve, Temel İnsan İhtiyaçları (BHN) teorisi, bütün çatışmaların patlamalarını, dinamiklerini ve çözümlerini açıklamayı, anlamayı ve hatta öngörmeyi hedefleyen birkaç teoriden biridir. Bütün bu teorik çerçevelerin ardındaki temel varsayım fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlardan yoksun bırakılmanın, sağlıklı psikolojik davranışlara yol açarak ilişkilerde davranışsal sorunlara ve dengesizliğe yol açabileceğidir. Temel insan ihtiyaçları yerine getirilmediğinde insanlar şiddet ve savaşın yıkıcı dinamikleri ile yükselebilecek olan yoksunlukla karşı karşıyadır. Bu ihtiyaçların yetkililer tarafından bastırılması, şiddetin tohumları ile çatışma ve şiddetin artması olan hayal kırıklığına, mağduriyete ve yabancılaşma duygusuna yol açmaktadır. Bu toplumsal hastalık için temel “tedavi”, temel insan gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Bu ihtiyaçlar karşılanıncaya kadar teori, çatışmaların devam edeceğini ve hatta yıkıcı hale gelmek için sosyal kontrol araçlarının ötesine tırmanabileceğini iddia etmektedir.⁶² Teori çerçevesinin merkezi varsayımı, tüm insanların aynı insani ihtiyaçlara sahip olduğu ve bu ihtiyaçlar ortadan kalktıkça şiddet ve çatışma potansiyelinin artacak olmasıdır. Ayrıca, bu tür çatışma alanlarındaki tüm çatışma çözme süreçlerinin başarısı ve etkinliği, üçüncü tarafın ve katılımcıların, tüm insanların aynı temel insani ihtiyaçlara

---

⁵⁹ Abu-Nimer, “Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions”, 25.

⁶⁰ Mohammed Abu-Nimer, "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities." *The American Journal of Economics and Sociology* 55/1 (January 1996), 39.

⁶¹ Jerel A. Rosati vd., “A Critical Assessment of the Power of Human Needs in World Society”, *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 168.

⁶² Mohammed Abu- Nimer, “Basic Human Needs Bridging the gap between theory and practice”, *Conflict Resolution and Human Needs Linking Theory and Practice*, ed. Kevin Avruch & Christopher Mitchell, (New York: Routledge, 2013),165.

sahip olduğunu ve bunları yerine getirmeyi hak ettiğini anlamalarına yol açan bir sürece dâhil olma kapasitesine bağlıdır.⁶³

John Burton'a göre analitik problem çözmeyi kolaylaştıran çatışma çözümünün genel tezi, bir çatışmaya taraf olanların, ilişkilerinde problemleri tam olarak analiz ettikten sonra hedeflerine ulaşmak için işbirliği yapabilecekleri kabul edilmiş seçenekleri veya araçları bulabilmeleridir.⁶⁴ Bu genel tezin temelinde, tarafların çatışma halinde ve ortak insani ihtiyaçların peşinde olduğu, tartışmalı olan araç veya tatmin edici ortak hedeflere sahip bulunduğu teorik bir varsayım vardır ve güvenlik herkes için bir hedeftir.⁶⁵ Örneğin İsrail-Filistin anlaşmazlığındaki her iki taraf da aynı amaçlara yönelmiştir; yani güvenlikleri, ayrı kimlikleri ve özerklikleri. Aynı zamanda, aralarında işbirlikçi ve işlevsel etkileşimlere de değer verirler.⁶⁶ Bu tür koşulların bireylerin ve grupların ihtiyaçlarının karşılanması, iyileştirilmesi için daha kararlı girişimlere yol açması muhtemeldir. Bunlardan biri kültürel ve yasal normlardan uzağa bireysel ve grup çıkarlarına doğru hareketleri teşvik etmek ve diğeri topluluk temelli örgütlerin oluşumu şeklinde olabilir. Her iki durumda da insan ihtiyaçlarının gücü belirleyici olacaktır.⁶⁷

4.5.1. Çatışma Yönetimi Kavramı ve Çatışma Çözümünün Genel Nitelikleri

Çatışma yönetimi ve çatışma çözümü herhangi bir toplumsal çatışmayı çözümlenme, barışı gerçekleştirmede farklı yöntemlerin uygulanması için gereken araçların kullanımı, süreçte bireylere ve gruplara ve çatışmanın kendisine yaklaşımın nasıl olması gerektiği ve sürecin işleyişinin sağlam ve olumlu sonuçlanması için gereken prensipleri içermekte ve çözüm sonrası yapılacak uygulamaların temelini sağlamaktadır. Bir çatışma yönetiminde, süreci çözümsüzlüğün bir seçenek haline gelmemesi isteniyorsa, tarafların inanç değer ve isteklerine saygı gösterme doğrultusunda hareket edilmesi, üçüncü tarafın doğru iletişimi sağlamak için çatışmanın konusu nedenleri ve tarafların ilişkileri açısından doğru bilgiye ulaşması

---

⁶³ Abu- Nimer, "Basic Human Needs Bridging the gap between theory and practice", 182.

⁶⁴ John Burton, "Unfinished Business in Conflict Resolution", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 328.

⁶⁵ John Burton, "Unfinished Business in Conflict Resolution", 328.

⁶⁶ John Burton, "Unfinished Business in Conflict Resolution", 329.

⁶⁷ John Burton, "Unfinished Business in Conflict Resolution", 334.

ve çözümünü zorlaştırıcı etkenleri tespit ederek sorunların kaynağının analiz edilmesi önemlidir.

Bu açıdan bir çatışmanın barışçıl bir şekilde çözülmesine yardımcı olmak için iki taraflı müzakerelerden üçüncü taraf arabuluculuğuna kadar atılması gereken adımlar çatışma yönetiminde yer almaktadır.⁶⁸ Herhangi bir çatışmayı doğru bir şekilde yönetmenin, çatışmayı çözme sürecini başarıya ulaştırabilmesi için bir çatışmaya neyin yol açtığını içtenlikle teşhis etmek ve çatışmayı çözmek için etkin ve ustalıkla harekete geçmekte iyi olmak oldukça önemli iki adımdır. Birçok durumda bir çatışmayı etkin bir şekilde yönetmenin önündeki engel ise, çatışmanın bilinçsizce teşhis edilmesi, çatışmaya duygusal olarak tepki verilerek seçimler yapılması ve kötü bir tanıya dayanan araçlar uygulanması ve durumun tırmandırılmasıdır.⁶⁹ Bu nedenle bir çatışmayla mücadelede ilk adım şiddete son vermek ve taraflar arasındaki durumu istikrara kavuşturmadır. Bu çatışma yönetimidir, çatışmaların çözümü için neredeyse gerekli olan başlangıçtır.⁷⁰ Çatışma çözümü sosyal yeniden bütünleşme, restorasyon ve telafi, varoluş güvenliği, kişisel aşkınlık ve dönüşüm konularını söz konusu etmektedir.⁷¹ Ayrıca çatışma çözme stratejileri, toplumsal uyumun hem anlaşılması hem de yaşanması için gerekli şartlar ve koşulları aydınlatan belirgin barış kavramlarını ortaya koymaktadır.⁷²

4.5.2. Çatışma Olgusuna Yaklaşımda ve Çatışma Yönetiminde Dini ve Kültürel Farklılıklar

Çatışma olgusunu değerlendirme ve niteliklerini tespit etme sürecinde farklı bakış açıları ve görüşler mevcuttur. Hem çatışmaları algılamada hem de çatışmaları çözme sürecinde, aynı prensiplerin benimsenmesi kadar bazı yönlerde ortak bir birliğe sahip olmayıp ayrımlaşılacak konular da vardır ve farklı bakış açılarına göre

---

⁶⁸ Scott Sigmund Gartner & Molly M. Melin, "Assessing Outcomes: Conflict Management and the Durability of Peace", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.(California: Sage Publications, 2009), 565.

⁶⁹ Gary Furlong, *The Conflict Resolution Toolbox: Models & Maps For Analyzing Diagnosing, and Resolving Conflict* (Canada: John Wiley & Sons, Ltd., 2005), 2.

⁷⁰ I. William Zartman, "Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East", *International Negotiation* 20/ 3(2015), 481.

⁷¹ Said & Funk, "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", 39.

⁷² Said & Funk, "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", 39.

farklı yöntemler kullanılabilir. Çatışmayı yöneten üçüncü taraf temsilcileri çözüm sürecinde kültürel farklılıkları öngörmeli ve sonuç alınma ihtimali arttırılmak için çözüm yöntemlerini, her grubun dini ve kültürel kabullerine uygun olarak şekillendirmelidirler. Bununla birlikte çatışma çözüm yöntemleri ve yönetiminde kültürel değerlerin farklı olmasına bağlı olarak hem çatışma olgusunu tanımlama ve niteliklerini çözümlenmede; hem de uygulama konusunda ayrımlaşılın prensipler mevcuttur.

Çatışma çözümünde bu yönüyle uzlaştırma kavramı temel kavramlardan birisi olarak görülebilmektedir. Barış kavramıyla ilgili olarak uzlaştırma kavramı, hem kutsal görülen dini metinlere hem de toplumsal bağlamda var olan her iki dünyada da ortak olarak ele alınabilir. Örnek olarak, Arap toplumunda, çatışma durumunda olan tarafların öfkelerini yayınladıkları ve sürekli ilişkilerinin önemini dile getirdikleri “sulh” (barış yapma ve uzlaşma) süreci bir anlaşmaya varmanın önemli bir parçasıdır. Uzlaşma aynı zamanda Batı ihtilaf çözüm modellerinde merkezidir.⁷³

4.5.2.1. Çatışma Çözümünde Batı Merkezli Yaklaşımlar

Batılı kültürel değerlere sahip toplumlarda genellikle çatışma olgusuna yaklaşımda temel varsayımlara göre;

1-Çatışma olumludur, çatışma normaldir ve çatışma büyüme getirebilir.

2-Çatışmada işbirlikçi çerçeveler esastır.

3-Bir çatışmayla yüzleşmek gerekli ve önerilen bir stratejidir.

4-Her şey rasyonel akıl yürütmeye dayandığından, herhangi bir çatışma rasyonel planlama ile çözülebilir ve yönetilebilir.⁷⁴

5-Çatışma mutlaka kaçınılması gereken olumsuz bir etkileşim değildir. Aksine, bir çatışmayla yüzleşmek, batı çatışma çözme yaklaşımında temel bir varsayımdır.⁷⁵

---

⁷³ Abu-Nimer, “Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions”, 36.

⁷⁴ Abu-Nimer, “Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions”, 29.

⁷⁵ Abu-Nimer, “Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities”, 40.

6-Batı modeli doğrudan bir etkileşim ve iletişim yöntemini gerektirir. Ayrıca duyguların ve değerlerin dili bir anlaşmaya varmanın önündeki bir engel olarak algılanmaktadır.⁷⁶

Batı çatışma çözümü modelinde bireyin çıkarları, pozisyonları, ihtiyaçları ve istekleri, çatışma çözme süreçlerinin özüdür. Yazılı bir anlaşmaya yansıtılan sonuç, çatışma çözüm sürecinin merkezi bir bileşenidir. Yasal formalite ve prosedürler çatışma çözme süreçlerinin önemli parçalarıdır. Maddi kaynaklar genellikle batılı tarafların ve arabulucuların çatışma çözme sürecini tanımlamak veya kurmak için kullandıkları kodlardır. Karar süreçlerinde tarafların ve müdahalecilerin eylemleri göreve yöneliktir.⁷⁷ Çözüm sürecinde resmi onaylı profesyonel uzlaştırıcı tarafından sağlanan arabuluculuk veya tahkim hizmetleri açısından tarafsız, bağımsız bir yabancı olarak ideal üçüncü taraf yasal sistem veya bireysel katılımcılar müzakere ve uzlaşma sürecini meşrulaştırır ve garanti eder. Süreç geleceğe yöneliktir, çabalar bireylerin hukuki sistemle bağını güçlendirmek, daha yüksek verimlilik elde ederken problemler üzerinde kontrol kazanmalarını sağlamak içindir.⁷⁸ Batı üçüncü taraf müdahalesinin ana özellikleri arasında profesyonellik vardır, bireyin çıkarlarına, ihtiyaçlarına, isteklerine ve haklarına odaklanmak, yasal prosedürlere ve yapıya uygunluk, her iki taraf için de adil bir anlaşma yapma hedefine vurgu belirgindir.⁷⁹

4.5.2.2. Çatışma Çözümünde Geleneksel İslami ve Ortadoğulu Yaklaşımlar

Batılı yaklaşımlardan farklı olarak ise Orta Doğu'daki çatışma çözme süreçlerini şekillendiren veya etkileyen bazı sosyal ve kültürel varsayımlara göre;

1-Çatışma olumsuz ve tehlikelidir, çatışmadan kaçınılmalıdır, çatışma yıkım ve düzensizlik getirir.

2-Grup üyeliği (aile, klan, din, mezhep veya diğer kolektif kimlik) çatışma yönetimi süreçleriyle korunmalı ve sürdürülmesi gereken en merkezi ve önemli kimliktir.⁸⁰

---

⁷⁶ Abu-Nimer, "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities", 40.

⁷⁷ Abu-Nimer, "Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions", 29-30.

⁷⁸ George E Irani & Nathan C. Funk, "Rituals Of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives", *Arab Studies Quarterly* 20/4 (1998), 68.

⁷⁹ Abu-Nimer, "Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions", 31.

⁸⁰ Abu-Nimer, "Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions", 30.

3-Ortadoğu bölgesinde iki birey veya iki aile arasında bir anlaşmazlık başlasa da, kısa sürede tüm toplulukları veya klanları dâhil ederek çatışma kızışır. Bireyler değil grup eylemin merkez mahallidir.

4-Müdahalenin başlatılması ve uygulanması toplumun sosyal normlarına ve geleneklerine dayanır.

5-Gelecekteki ilişkiler bir anlaşmazlığın çözümünde çok önemli unsurlardır,

6-Çoğu durumda, anlaşmazlıklar, taraflarca başka bir düşmanca adım olarak algılanabilecek yüz yüze pazarlık veya müzakere olmadan çözülür.⁸¹

Orta Doğu çatışma yönetimi süreçlerinde yasal biçimler yerine sosyal normlar ve değerler, temel taahhüt kurallarıdır. Bu nedenle, yazılı anlaşmalar yerine, taraflar ve üçüncü taraflar anlaşmaya varma ve uygulamada belirlenmiş sosyal kültürel değerlere ve normlara güvenirlir. Şeref, utanç ve onur kodları, taraflar, arabulucular ve çatışma çözümler tarafından herhangi bir süreci tanımlamak veya kurmak için kullanılan ana bileşenlerdir. Birlik, gruplar için nihai ve ortak amaçtır. Çatışma çözümü ve arabuluculuk hiyerarşik, otoriter prosedürlere ve yapıya dayanmaktadır. Süreçler ve sonuçlar, görev odaklı olmaktan çok ilişki odaklıdır, tarafların birbirleriyle ve toplumun geri kalan üyeleriyle olan ilişkilerine güçlü bir vurgu yapılıır. Müdahale çoğunlukla, çatışmaya Ortadoğulu yaklaşımın temel bileşenleri olarak tahkim ve arabuluculuğun kullanılmasına bağlıdır.⁸²

Orta Doğu üçüncü taraf müdahalesinin ayırt edici özelliklerden bazıları, müdahalenin güvenilirliğine katkıda bulunan ve önemli olan yaş faktörüdür. Siyasi ve askeri güç güvenilirliği arttırır. Dini katılım (örneğin, güçlü bir dini çoğunluk grubuna ait) müdahalenin durumunu etkiler. Arabulucular anlaşmazlığın tarihini, bölgedeki arabuluculuk ve müdahale tarihlerini ve tüm dini toplulukların geleneklerini ve normlarını çok iyi bilmelidirler. Üçüncü taraflar müdahalelerini sıklıkla geleneksel inanç sistemine ve değerlerine dayandırır.⁸³ Üçüncü taraf olarak, tüm taraflarla devam eden bağlantıları olan içerden tarafsız biri tercih edilir. Uzlaşma ritüeli ve dili açıkça dini idealler, metinler, hikâyeler ve örnekler üzerinde düzenlenir. Üçüncü taraflar uyum ve dayanışmayı geri kazanma ve işbirliğine dayalı

---

⁸¹ Abu-Nimer, "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities", 45-46.

⁸² Abu-Nimer, "Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions", 30-31.

⁸³ Abu-Nimer, "Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions", 31-32.

ilişkileri güvence altına alma ihtiyacını vurgular, güçlü ritüellerle süreç tamamlanır: sulh (anlaşma), musalaha (uzlaşma), musafaha (el sıkışma) ve mumalaha (ekmeği bölüşme).⁸⁴

Diğer yandan herhangi bir İslam toplumunda, iki çatışma çözümü kurumu görmek mümkündür: resmi(mahkeme sistemi) ve gayri resmi(geleneksel ve dini çatışma çözümü yöntemleri). Üç gayri resmi çatışma çözme yöntemi İslami hakeme başvurma(tahkim), İslami arabuluculuk (wisata) ve İslami barış ya da uzlaşmadır. (sulha).⁸⁵ Sulha genellikle aile kavgası, cinayet ve trafik kazaları gibi şiddet içeren ve önemli durumlarda kullanılır. Aynı zamanda affetme, ritüelleştirme ve sembolleştirmeye de dayanmaktadır.⁸⁶ İki taraf veya grup arasında arabuluculuk ve sulha kullanmak, Türkiye'nin doğu kesiminde hala yaygın bir uygulamadır. Türkiye'de hükümet ajanlarını aile veya kan davalarını çözmede arabulucu rolde görmek mümkündür. Türk uyuşmazlık çözüm uygulamaları İslami ve kültürel temellere dayanmaktadır.⁸⁷

4.6. ÇATIŞMA YÖNETİM VE ÇATIŞMA ÇÖZÜM SÜRECİNDE DİN FAKTÖRÜ

Kültürlerarası çatışma çözme araştırmasının en önemli bulgularından biri, dinin hem çatışma hem de çatışma çözümünde kalıcı-sürekli ve belki de kaçınılmaz bir faktör olduğudur. Din, kültürel normların ve değerlerin güçlü bir bileşenidir ve insan yaşamının en derin varoluşsal sorunlarına hitap ettiği için (örneğin, özgürlük ve kaçınılmazlık, korku ve inanç, güvenlik ve güvensizlik, doğru ve yanlış, kutsal ve kutsal olmayan) din, barışın bireysel ve sosyal kavramlarına derinden yansımaktadır.⁸⁸ Yapıcı bir şekilde kullanıldığında din, olayı tarihsel, amaç arayan bir bağlama yerleştirmek, olaylar için değerler, hedefler ve dini kimlik ışığında anlam sağlamak, dini kurallara ve idealize modeller veya örneklere dayanan uygun,

---

⁸⁴ Irani & Funk, "Rituals Of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives", 69.

⁸⁵ Sezai Özçelik, "Islamic/Middle Eastern Conflict Resolution for Inter-personal and Intergroup Conflicts: Wisata, Sulha and Third-Party", *Uluslararası İlişkiler* 3/12 (Winter 2006-2007), 7

⁸⁶ Özçelik, "Islamic/Middle Eastern Conflict Resolution for Inter-personal and Intergroup Conflicts: Wisata, Sulha and Third-Party", 10.

⁸⁷ Özçelik, "Islamic/Middle Eastern Conflict Resolution for Inter-personal and Intergroup Conflicts: Wisata, Sulha and Third-Party", 12.

⁸⁸ Said & Funk, "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", 37-38.

olumlu cevaplarla çatışmalarla baş etmek için roller sunmak yoluyla olayları tetiklemeye yönelik bireysel ve sosyal tepkileri etkileyebilmektedir.⁸⁹

Dinin çatışma yönetimi ve çözümü alanında değerlendirilmesi konusunda birbirinden farklı görüşlerin ortak konusu en önemli etkenlerden biri olarak dini anlama algılama ve uygulama konusunda yaşanan anlaşmazlıklardır. Dini literatürün yorumlanması ve dini uygulamalarda karşılaşılan farklılıkların ve diğer faktörlerin de etkisiyle din çatışmanın konusu veya çatışma çözümlemede çözümün ertelenmesi veya sorunun çözümsüz kalmasında etkili olabilirken, içinde barındırdığı prensiplerin ve ahlaki kuralların çatışma çözüm yöntemlerine yön vermesiyle ve toplumsal uyumu sağlama noktasındaki prensiplerle çatışma çözüm alanına olumlu ve önemli katkılar sağlayabilmektedir. Özelde ise İslam, güncel anlamda batılı çözüm yöntemleriyle ortak olan kolaylaştırma gibi yöntemleri de içeren, sorunların işbirlikçi yöntemlerle çözülmesine ve çatışma sonrası barışı gerçekleştirme çabalarına kadar her alanda önemli prensipler içermektedir. Bu prensipler yapısal olarak uluslar arası alanda toplumlararası ekonomik sosyal ve siyasi ilişkilerde, toplumsal alanda bireylerin ilişkilerinde çatışma önleme, çatışma yönetimi ve çatışma sonrası bireysel ve toplumsal iyileştirmeleri gerçekleştirme konularında yapılan örnek uygulamalarda kendisini göstermektedir.

4.6.1. Dinin Topluları Etkileme Gücü ve Çözüme Dirençli Çatışmalarda Dinin Rolü

Sosyal açıdan çatışma çözümünde etken olan, bu süreçte rolü ve gücü göz ardı edilemeyen din siyasi açıdan da önemli bir güce sahiptir. Dinin gücü siyasi kurumları etkilediği gibi siyasi kurumlar da dini kurumların bazılarının hem sosyal hem de siyasal alanlarda önemli ve etkili güce sahip olmasını sağlayabilmektedir. Karşılıklı etkileşimdeki dini ve siyasi kurumlar, toplumsal yapıyı kurma ve toplumu yönlendirmede birbiriyle rekabet halinde olabilmektedir. Zorlamaya direnen ve

---

⁸⁹ Said & Funk, "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution", 39.

yöneticilere kendi etkilerini uygulayan kendine özgü, oldukça örgütlü dini otorite yapıları oluşturan Budizm ve Hıristiyanlık örneğinde olduğu gibi.⁹⁰

Aynı şekilde dini aidiyet duygusu da güçlü bir motivasyon aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Abu-Nimer'e göre dini kimlikler (semboller, ritüeller ve değerler), kendilerini dindar veya itaatkâr olarak tanımlamamış olan İsraililer ve Filistinlilerin bile algılarını ve davranışlarını açıkça ve önemli ölçüde etkilemektedir. Dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle çatışma bölgelerinde olduğu gibi, Ortadoğu'da (özellikle İslam kültürlerinde) din hiçbir zaman siyasetten ayrılmadığından İsraililerin ve Filistinlilerin birbirleriyle (ya da çatışmalarıyla) tamamen seküler bir temelde ilgilendikleri varsayımı mekanik ve yüzeyseldir.⁹¹

Hıristiyanlık mezheplerini içeren bir çatışma örneği, iki kilisenin açlık grevi gibi toplumsal bir sorunda aldığı kararların zıtlığı konusunda ortaya çıkmıştır. İrlanda Katolik Kilisesinin açlık grevine intihar demeyi reddetmesi ve Protestan kiliselerinin oybirliğiyle tam tersi bir fikirde olması çatışmanın odak noktası olmuştur. Açlık grevi yapanların intihar etmesiyle kiliselerinin kınamasını kazanmış ve kutsal topraklarda gömülmeleri engellenmiştir.⁹² Katolik Kilisesi ile Protestan kiliseleri arasında intihar konusundaki farklılıklar daha temel farklılıklar açısından belirti verici olmuştur. Protestan kiliseleri, İrlanda Katolik Kilisesi'nin intihar konusundaki denklemini doğru ve yanlış sorununda daha büyük bir denklemin kanıtı olarak görmüştür.⁹³

Hıristiyanlık dinini merkezine alan bir çatışma örneği olarak Kuzey İrlanda'da yaşanan Protestan ve Katolik çatışması, dinin önemli bir çatışmada etken olma gücünü ve dini bölünmenin, inançlar arası çatışmanın önemli bir boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Bu örnek iki farklı kilisenin aynı konuda farklı yorumlarda bulunup farklı kararlar almasının, toplumda bölünmelerin ve çatışmaların yaşanmasına neden olması gibi, dini kurumların karşıt konumda olmalarının çözümlenmesi uzun süren toplumsal çatışmalarda etken olduğunu göstermektedir.

---

⁹⁰Robin Lovin, "Religion And Politics", *Encyclopedia of Government And Politics*, ed. Mary Hawkesworthand & Maurice Kogan (London - New York: Taylor & Francis Group 2002), 1/524.

⁹¹ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 492.

⁹² Padraig O'Malley, "Religion and Conflict: The Case of Northern Ireland" (Boston: John M. McCormack Graduate School of Policy and Global Studies Publications, Paper 29(1995), 2.

⁹³ O'Malley, "Religion and Conflict: The Case of Northern Ireland", 8.

4.6.2. Dindarlık Algısındaki Değişimin Çatışma Olgusuna Etkisi

Abu-Nimer çatışma çözümünde veya çözümü engellemede etkili olan iki farklı dindarlık algısı ve bu algıyı ifade etmek için iki tip dindarlık kavramı belirlemiştir. Bu dindarlık kavramlarından ilki barış yanlısı ve çözüme duyarlı yaklaşıma sahip ve dini değil, dinler arası uyumu merkezine alan dindar bireyi; diğeri dini ve kültürel kimliği merkezine alan ve din söz konusu olduğunda taviz vermektense dini bağlılığını sürdürme ısrarında olan dindar birey tipini temsil etmektedir. Ayrıca olumsuz anlamda ele alınan dindar tipinden olumluya geçme veya bireyin olumlu dindarlığa dönüşüm yaşamasının ve bireylerin olumsuz algılarını değiştirmenin psikolojik açıdan çözüme katkı sağlayacağını vurgulayarak çatışma çözümlemede bireyin önemli rolüne işaret etmektedir. Bu kavramsallaştırmada iki farklı dindar tip göreceli dindar bir kişi (religiorelative) ve din-merkezli bir insan (religiocentric) biçiminde ayrılmıştır.

Bu ayrıma göre göreceli dindar kişi (religiorelative), normlar ve inançlar kişinin kendi dini inançlarıyla çelişse bile, diğer dinlerin var olma ve uygulama hakkına sahip olduğu inancındadır. Böyle bir insan diğerlerine karşı şiddete ya da ayrımcı eylemlerde bulunmamaya meyillidir. Buna karşılık, din-merkezli bir insan (religiocentric), diğer dinlerin “hakikat” ini reddeden ve farklı dini uygulamalara yer bırakmayan mutlak bir hakikat taşıyan bir inanandır. Böyle bir insan diğer dini gruplara ve bireylere karşı insanlık dışı, dışlayıcı ve ayrımcılığa daha yatkın hale gelmektedir.⁹⁴ Göreceli dindar yaklaşım iki temel dinsel farkındalık, kabul ve dinsel uyum türüne sahiptir. Bu kabul etme şekli, dinler arası diyalogculara hoşgörü duygusu ve farklılıkların tanınmasını sağlar. Bu tür bir tepki, diğer dini uygulamalara ve inançlara karşı şiddetin ortadan kalktığı barışçıl bir arada yaşama için asgari zemin oluşturmaktadır.⁹⁵

Olumsuz davranış olarak dini merkeziyetin yoğun olduğu durumda bireylerin tepkileri savunmacı, farklılıkları reddetme veya indirgeme olarak belirgindir. Dini farklılıklara bir tepki olarak savunma mekanizması aşamasında inananlar, inançlar, ritüeller ve uygulamalardaki dini farklılıkların farkındadır ancak diğer dinlere karşı

⁹⁴ Abu-Nimer, “Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict”, 497.

⁹⁵ Abu-Nimer, “Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict”, 502.

üstün ya da daha aşağı tepkiler geliştirir. Dini savunuculuk çoğu zaman diğer taraflara ulaşmada ya da toprak ve dini uygulamalara eşit haklarını tanımada engelleyici bir unsur olarak hareket eder.⁹⁶ Diğer dinleri ve farklılıklarını reddetmeyi deneyimlemiş bireyler ve gruplar ya gerçek veya bahaneyle başka dinlerin, fiziksel ayrılık nedeniyle veya diğer dinlerle teması yasaklayan veya engelleyen sosyal, politik ve dini düzenlemeler nedeniyle var olmadığını iddia edebilmektedirler. Örneğin, Filipinler'deki Mindanao'nun savaş bölgesinde, bazı Hıristiyan ve Müslüman topluluklar çocuklarının, hatta yetişkinlerin birbirlerinin kutsal alanlarına girmesini veya diğerlerinin dinleriyle ilgili basit bir soruşturmaya girmelerini yasaklayan belirli normlar geliştirmiştir.⁹⁷ Diğer bir dini merkeziyetçi tepki, dini farklılıkların en aza indirgenmesidir. Bu kipte kişi, inanç ve ritüellerdeki farklılıkları ve çelişkileri fark eder, ancak bilinçli veya bilinçaltında, onları inançlar arası etkileşimde görmezden gelmeyi seçer. Böyle bir dindarlık tepkisi, benzerliklere (uyum, sevgi ve barış dâhil) odaklanmaya karar vermede ve farklı tarihsel bağlamlarda Yahudi, Müslüman Hıristiyan ilişkileri veya Kudüs ve toprak hakları gibi çelişkili konulara karşı teorik veya tarihsel yaklaşımlardaki temel farklılıklarla yüzleşmekten kaçınmakla ortaya çıkmaktadır.⁹⁸

4.6.3. Çatışma Çözümünde İslami Barış İnşası Çabaları ve Önemli Zorluklar

Bir barış anlaşması hükümetler tarafından imzalanabilse de, gerçek ve sürdürülebilir bir barış, “ötekini” yeniden düzenleyen insanların zihin gruplarının değiştirilmesini, iyileştirilmesini, toplumlar arasında altyapının ve güven inşasının yeniden yapılmasını ve çatışmadan etkilenen insanlara geçim sağlamak için ekonominin yeniden inşasını gerektirmektedir. İnsanların tutum ve davranışlarını değiştirmek genellikle uzun zaman alır ve mutlaka doğrusal bir ilerleme göstermez.⁹⁹ Bu nedenle davranış, tutum ve olumsuz basmakalıpları değiştirmek ve ‘öteki’yi yeniden dengelemek: istekli olmak, barışa bağlılık ve motivasyon, çatışmaları

---

⁹⁶ Abu-Nimer, “Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict”, 499.

⁹⁷ Abu-Nimer, “Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict”, 497-498.

⁹⁸ Abu-Nimer, “Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict”, 500.

⁹⁹ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, “Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs”, 576.

çözmek ve barışı sağlamak için çok önemlidir. Din, bugün dünyadaki birçok insanın hayatında kritik bir rol oynamaktadır. Birçok durumda, inanç temelli aktörlere büyük saygı duyulur, diğer aktörlerden daha fazla meşruiyet ve güvenilirlik vardır ve bu nedenle barışı sağlamada önemli bir rol oynar.¹⁰⁰ Ayrıca çatışmanın yaralanmalarını ve travmayı iyileştirmek, uzlaşma için, barış oluşturma çabalarının önemli bir bileşeni haline gelir. Din, travma ve yaralanmaların iyileşmesi için duygusal, psikolojik ve manevi kaynaklar sağlayabilir. İslam, Hıristiyanlık ve diğer dini gelenekler bu gibi durumlarda genellikle önemli bir şifa kaynağıdır.¹⁰¹

Barış inşası gerçekleştiren bazı toplumsal yapılar kuruluş isimlerini, yöneticilerinin dini kimliklerini ve faaliyetlerini İslam dinine dayandırmaktadırlar. Diğerleri arasında bazı kuruluşlar barış inşası yapan aktör örneklerindedir. Bu aktörler kendilerini Müslüman veya İslami olarak adlandırabilir, örneğin Müslüman Kadınlar Birliği (Muslim Women's League). Müslümanların çoğunlukta olduğu bir toplumda faaliyet gösterebilir: Somali'deki Kisima Barış ve Kalkınma Örgütü (Kisima Peace and Development Organization). Müslüman bir dini aktör tarafından yönetilebilir: Barış için İnançlararası Hareket (Şeyh Mbacke önderliğinde, Interfaith Action for Peace). Müslüman dini liderleri eşit ortaklar olarak kabul edebilir: İnançlararası Arabuluculuk Merkezi (Interfaith Mediation Center, Nijerya). Çatışmayı dönüştürmek için İslami değerleri, öğretileri ve uygulamaları kullanabilir: Afrika'da Barış için Koalisyon (Coalition for Peace in Africa). İslami değerlerden ilham alan Müslümanların önderliğinde veya onun tarafından kurulmuş olabilir örneğin, Bosna-Hersek'teki Merhamet.¹⁰²

Ayrıca, Bosna Hersek İslam Topluluğu (Islamic Community of Bosnia-Herzegovina), Wajir Barış ve Kalkınma Komitesi (Wajir Peace and Development Committee-WPDC), Sierra Leone Dinlerarası Konseyi (Inter-Religious Council of Sierra Leone), Sant'Egidio Topluluğu (The Community of Sant'Egidio) durumunda

---

¹⁰⁰ Tsjeard Bouta vd., *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors* (Washington DC: Clingendael Institute & Salam Institute for Peace and Justice, 2005), 36.

¹⁰¹ Tsjeard Bouta vd., *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors*, 36.

¹⁰² Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 559.

olduğu gibi, inanç temelli aktörlerin barış yapımına katılımı, tutumların değişmesine ve inançlar arası diyalog ve uzlaşmanın teşvik edilmesine katkıda bulunabilir.¹⁰³

Afrika ve Balkanlar'daki Müslüman topluluklar, çatışmayı toplumsal uyum ve toplumsal ilişkileri bozan, olumsuz bir olgu olarak görmekte ve dolayısıyla bu bölgelerdeki Müslümanlar, dengeyi yeniden sağlamak için çatışmaları çözmenin gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Çeşitli yerel liderler, diğer bireyler ve kuruluşlar, toplumsal ilişkileri yeniden kurmak ve topluluklarında barışı sağlamak için çalışmaktadırlar. İslami prensipler ve değerler çabalarını meşrulaştırmada kritik olduğu için, bu aktörler Kur'an'da anlatılan kıssalardan, peygamberin örneklerinden ve çalışmalarını desteklemek için tarihsel örneklerden yoğun olarak faydalanmaktadırlar.¹⁰⁴

Müslüman barışı inşa eden aktörlerin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri kaynak eksikliğidir. Özellikle Afrika'da, toplulukların çoğunun elektrik, telefon, e-posta ve faks gibi temel kaynaklara erişimi yoktur veya çok kısıtlıdır. Kaynak eksikliğinin geniş kapsamlı sonuçları vardır. Müslüman barışı inşa eden aktörlerin uluslararası toplumla iletişim yeteneklerini ve topluluklarında örgütsel kapasitelerini ve etkinliklerini engellemektedir.¹⁰⁵ Ayrıca yakın çevrede yaşayan ve çatışma sonucu çok fazla acı çeken farklı etnik topluluklar arasındaki barışı sağlamak oldukça zordur. Genellikle bu topluluklar, dinin şiddeti ve çatışmayı haklı çıkarmak için kullanıldığı dışlayıcı güçlü etnik-kimlikler geliştirmektedir. Bu tür zihinsel çerçevelerin değiştirilmesi, savunuculuk, eğitim veya arabuluculuk olsun, barış çalışmalarının meyvelerini hasat etmek çok uzun zaman almaktadır. Birçok barış aktörü aile üyelerinin hayatlarının yanı sıra kendi hayatlarını da riske atarlar. Bu koşullarda sürdürülebilir barışı sağlamak, Müslüman barış inşası aktörlerinin karşılaştığı en büyük zorluktur.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Tsjeard Bouta vd., *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors*, 37-38.

¹⁰⁴ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 562-563.

¹⁰⁵ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs, 573.

¹⁰⁶ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 575.

Müslüman barış inşası aktörlerinin birbirleriyle bağlantı kurmak, bilgi alışverişinde bulunmak için bir ağ kurmaları zorunludur. Böyle bir ağ barış inşası, çatışmanın çözümü, insan hakları, demokratikleşme ve dinler arası diyalog gibi konularda, İslami yaklaşımları tartışmak ve netleştirmek için diyalog başlatmada oldukça önemlidir.¹⁰⁷ Az gelişmişliğin önemli sorun olduğu topluluklarda ise çatışmalar geçim kaynaklarını ve ekonomik altyapıyı tahrip ettiğinden; iş ve geçim eksikliği ile ilgili hayal kırıklığı bu topluluklarda çatışma ve şiddete katkı sağlayan önemli bir konu olduğundan, kalkınma çalışmalarını barış inşası çabaları ile birleştirmek de bu bölgelerde sürdürülebilir barışı sağlamak için kritik öneme sahiptir.¹⁰⁸

4.6.4. Çatışma Çözümünde Dinler Arası Barış İnşası Eğitimi ve Dini Uyum

Çatışma çözümünde pratik uygulamalar sağlayan, farklı dinleri temsil eden bireyleri bir araya getiren eğitim süreçleri; kendini tanıma ve tanımlama, karşısında yer alan farklı dini ve kültürel kimliğe sahip bireyle etkileşimde bulunma kapsamında, diyalog kurma yoluyla uyumlu davranış biçimi geliştirmeyi ve uyumlu birlikteliği öğrenme sürecini ifade etmektedir. Bu süreç, bir araya gelen bireylerin kendisinden başlayarak karşısındaki dini görüşü anlama ve karşıt düşüncüyü temsil eden bireyi yabancılaştırmama uygulamasına katılımını içermektedir. Sürecin sonunda ortak ve farklı yönlerin keşfedilmesi, yabancı olanı tanıma yoluyla önyargıların giderilmesi, bilinmeyene karşı duyulan düşmanlık veya korku gibi hislerin yok edilmesi amaçlanır. Farklı grupları işbirliği yapmaları konusunda ilk adımı atmaları için teşvik etmekle başlayan dinler arası barış eğitimi, farklı dini aidiyete sahip gruplar arasında uyum geliştirmeyi, diğer dini görüş ve uygulamaları tanımayı ve diğer dinlere karşı duyarlılık kazandırmayı amaçlamaktadır.

Tanım olarak dinler arası duyarlılık modeli, dini önyargı ve kalıp yargıların diğerlerine karşı tutumlarını değiştiren bir araçtır. Bu modelin temel amacı, diğer dinlere tolerans ve birlikte var olmayı sağlayan ve çatışma dinamiklerini

---

¹⁰⁷ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 576.

¹⁰⁸ Abu-Nimer & Kadayifci-Orellana, "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs", 577.

tırmandırmak için dinsel kimliğin (semboller ve değerler) manipülasyonunu engelleyen yeni dini bilinçlerin oluşturulmasıdır.¹⁰⁹ Ayrıca dini uyum, empati, çoğulculuk ve bütünleşme olarak üç modda gerçekleşmektedir. Burada dini empati, inanan gerçekte başka bir manevi yolu deneyimlemeye ve diğerinin dini anlamını, bağlamını ve referans noktalarını anlayabilmeye hazır olduğunda oluşmaktadır.¹¹⁰

Dinler arası barış inşa eğitimi süreci sadece farklı gruplar veya bireyler arasındaki diyaloglu bir karşılaşma değil, katılımcılara yeni çatışma çözüm becerileri öğretmek ve farklılıkları keşfederken bir güvenlik ölçütü sağlamak gibi bir formata sahiptir.¹¹¹ Gerçek diyalog ise ancak biri uzlaşmayı, bir arada olmayı ve karşılıklı saygıyı temel alan bir tanıma ile başladığında ortaya çıkabilir ve bu dinlerin barışa gerçek bir katkı sağlayabileceği arenadır. Diyalog için bir temel bulunabileceği umut verici üç tane ortak nokta vardır. Kavramların ilki gerçektir. Bu, gerçekliğin nesnel olarak anlaşılmasını ve nasıl algılandığını ifade eder. İkincisi, Hindu geleneğinden "dharma" veya etik davranıştır. Üçüncüsü, İslam'da Sufizmde ve Hinduizm'deki Bhakti'de olduğu gibi dinin adanmışlık ya da mistik ifadesidir.¹¹²

Dinler arası barış inşası için eğitimin amacı, genel kararlar ve genel olarak kültürler arası müdahalelerde olduğu gibi, katılımcıların dar, dışlayıcı, antagonist veya önyargılı tutum ve bakış açılarından daha hoşgörülü ve açık fikirli bir tutuma geçişi kolaylaştırmaktır. Eğitimciler ayrıca, çatışmaların barışçıl çözümünü teşvik eden eylemlere dönüştürmek için hoşgörülü tutum sergileyenleri motive etmek ve güçlendirmek isterler.¹¹³ Bu açıdan barış inşası eğitiminin önemli amaçlarından dini uyum veya dinler arası uyum sağlama çabası açısından psikolojik uyum, uyumlu sosyalleşme ve barışçıl birliktelik süreçleri önem kazanmaktadır.

Dinler arası eğitimdeki süreç ve grup dinamiği dört aşamada ele alınabilir:(1) Katılımcılar, "diğer" dinlerin toplantı üyeleriyle karşılaşmada kişisel heyecanlarını ifade eder. (2) Dini ve kültürel gerilim ve dikkat devam eder, ancak katılımcılar

---

¹⁰⁹ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 506.

¹¹⁰ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 502

¹¹¹ Mohammed Abu-Nimer, "Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding", *Journal of Peace Research* 38/6 (2001), 701.

¹¹² Ainslie Embree, "Kashmir Has Religion a Role in Making Peace?", *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*, ed. Douglas Johnston (New York: Oxford University Press, 2003), 60.

¹¹³ Abu-Nimer, "Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding", 686.

farklı gruplar hakkında daha fazla bilgi edinmeye başlarlar. İkincil dini dilin (barış, sevgi, uyum, inanç, işbirliği, kutsal vb.) kullanılmasıyla ortam, yeniden düzenlenir. (3) Katılımcılar farklı dini inanç ve değerleri araştırır. Gerginlik seviyesi, farklı dini gruplar ve karşılaşmadaki bireyler arasında gelişen ilişkiye bağlıdır. Bu aşamanın sonunda katılımcılar dini değerler ve inanç uygulamalarındaki farklılıkları keşfederler ve güvence altına alırlar. (4) Katılımcılar, diğer dinlere bağlanma yetenekleri ve kendi dinlerinde yeni barış inşası anlayışı nedeniyle kendilerini güçlenmiş hissederler; anlaşmaları için ortak faaliyetler veya pratik uygulamalarla ve diğer dinleri öğrenme ve anlama yeteneklerini geliştirirler.¹¹⁴

Barış inşası eğitimini gerçekleştirmede yapılacak uygulamalar için eğitim atölyeleri kullanılmaktadır. Duyarlılık, empati, bütünleşme, uyum gibi olumlu psiko-sosyal kavramları bu süreçte temel dayanak noktası olarak merkezine alan özel eğitim atölyeleri, dinler arası bir bağlamda barış inşası müdahalesi için daha etkili araçlardır.¹¹⁵ Eğitim sürecinin bir parçası olan atölye çalışmalarında yöntem kendini tanıtmaya aşamasından karşısındakini tanıyarak birlikte hareket etme aşamasına kadar iletişim uygulamalarını içermektedir.

“Kendini tanıtmaya” aşaması, diğer eğitim türlerinde olduğu gibi, barış inşası atölyesi katılımcılara adlarını vererek, beklentilerini belirterek ve farklı öğrenme stillerini tanıyan bir öğrenme sözleşmesiyle başlar. “Çalışmaların yerini belirleme” aşamasında amaç, barış inşası ve dinin rolünü tartışmak için ortak bir dil oluşturmaktır. Katılımcılar çeşitli savaş, şiddet ve çatışma sebeplerini ve farklı çözüme ilişkin çözüm teorilerini kullanarak nasıl müdahale edileceğini araştırırlar. Terminoloji, temel kavramlar ve çözüm sürecinin altında yatan varsayımlar açıkça belirtilmiştir. “Nerede durduğunuzu bilme” aşamasında, katılımcıların farkındalık ve müdahale becerilerini arttırmaya yönelik bir dizi faaliyette bulunurlar. Öz-farkındalık, anlaşmazlıklarla başa çıkmayı güçlendirmektedir. Hikâye anlatma ve paylaşma başarıları, nerede durduğunu anlamada etkili araçlardır. Çeşitli katılımcılar tarafından paylaşılan hikâyeler, çoğu zaman gergin durumlarda dinler arası diyalog kurma konusundaki deneyimlerini açıklar. “Diğeriyle tanışma” aşamasında tutum ve

---

¹¹⁴ Abu-Nimer, “Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding.”, 701-702.

¹¹⁵ Abu-Nimer, “Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding”, 686.

davranışları değiştirmek, diğeriyle buluşmayı, kendi dinamikleri ve araçlarıyla bir egzersiz yapmayı gerektirir. Bu aşamada, dinleme, kolaylaştırma ve arabuluculuk becerileri katılımcılara diğeriyle tanışırken yeni türden tepkiler vermek için kullanılır. “Birlikte Ne Yapabiliriz?” başlıklı dinler arası barış inşası eğitiminin son aşaması eylemi vurgulamaktadır. Katılımcılar, topluluklarına döndüklerinde uygulanacak özel, somut ve uygulanabilir bir eylem planı geliştirirler. Ayrıca, katılımcılardan, kendi topluluklarında ve diğeriinde dini barış inşası için kaynakları not etmeleri istenmektedir.¹¹⁶

4.7. ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜNDE ÜÇÜNCÜ TARAF MÜDAHALESİ

Herhangi bir toplumsal çatışma ortaya çıktığında taraflar karşılıklı görüşmelerle çözüm sağlamayı aracısız uygulayabilirler. Ancak kimi zaman problemin daha da karmaşıklaşma riskiyle tarafların çatışmayı kendi aralarında anlaşma sağlayarak çözememesi durumunda üçüncü taraf müdahalesine ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Çatışma müdahalesi, bir dış veya yarı dış tarafın kendiliğinden bilinçli olarak çatışmayı, müdahalenin arzu ettiği şekilde tanımladığı bir yönde etkilemesi amacıyla bir çatışma durumuna girdiğinde meydana gelir. Tüm müdahale taraflar arasındaki güç yapılandırmasını değiştirir bu nedenle tüm çatışma müdahalesi savunuculuktur.¹¹⁷ Çatışma çözüme müdahale süreçlerinin altında yatan birkaç varsayım vardır. Çatışma kötü değil, genellikle yeni seçenekler, alternatifler ve çözümler üreten bir kuvvettir. Çatışma, yapıcı ya da yıkıcı sonuçlara sahip olabilen doğal bir süreçtir. Anlaşmaya varmak veya ilgili sorunları anlamak için açık ve net beklentilere sahip olmak, herhangi bir çözüm sürecinin önemli bir parçasıdır. Çatışma iletişimi ve güveni arttırdığında, sorun çözülebildiğinde, gelişme ve büyüme ile sonuçlandığında olumlu olabilir. Savaşa veya şiddete dönüştüğünde, kişisel ve grup gelişimini ve gerçek sorunların ele alınmasını önlediğinde, insanları işbirliği yapmamaya motive ettiğinde olumsuz olabilir. Çatışma çözümünün temeli, sabit ve

---

¹¹⁶ Abu-Nimer, “Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding.”, 690-696.

¹¹⁷ James H. Laue, “The Emergence and Institutionalization of Third-party Roles in Conflict”, *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 260.

gerçek farkları olan tarafları üretken bir çözüme götürmeye çalışan işbirliğine dayalı bir problem çözmedir.¹¹⁸ Bu doğrultuda toplumsal çatışmaların göreceli olarak çözülebileceği temel yöntemler şöyledir: tüm tarafların iradesine uygun olarak uzlaşma veya uyarılma ile sonuçlanan müzakere ve anlaşma; dışarıdan bir tarafın belki de yasal veya ahlaki ilkeleriyle yönlendirilen iradeye uygun olarak karara bağlamasıyla; çatışmadaki bir tarafın iradesine uygun olarak dikte veya kararlı; zamanla yeni meseleler ortaya çıktıkça bir uzlaşmayla sonuçlanamayan uyuşmazlığın eskimesiyle yoluyla.¹¹⁹

4.7.1. Çatışma Çözümünde İnanç Temelli Uzlaşma

Genelde inanç temelli barışçılık olarak adlandırılan dini barışçılık adalet, sevgi, uzlaşma ve barışçıl ilişkileri doğrulayan birçok inanç geleneğine dayanmaktadır. Bu dini toplulukların manevi inançları, üyelerinin çoğuna genel olarak sosyal adalet için çalışmaya ve onları doğrudan çatışma önleme aracılığına ve çatışma dönüşüm çalışmasına dâhil etmeye teşvik etmektedir. Dini barış yapma, affetme, acıyı tanıma, danışma, rehabilitasyon, travmadan iyileşme gibi durumları içermektedir.¹²⁰

Bu bakımdan inanç temelinde ele alınan bir uzlaşmanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan ilkeler öncelikli olarak şu şekilde sıralanabilir:

1. Irk, cinsiyet, etnik köken ve kültür açısından yaşamın çoğulcu doğasını aktif olarak kabul ederek çeşitlilik içinde birlik olmak.
2. Tüm tarafların, mümkünse düşmanları dâhil, herhangi bir çözümün sonucuna dâhil bulunmaları.
3. Bireyler ve gruplar arasındaki anlaşmazlığın barışçıl çözümü (adil savaş teorisi ilkeleri ile tutarlı).
4. Sağlıklı ilişkilerin restore edilmesinde ön koşul olarak affetmek.

---

¹¹⁸ Mohammed Abu-Nimer, *Dialogue, Conflict Resolution, and Change* (Albany: State University of New York Press, 1999), 15- 16.

¹¹⁹ Quincy Wright, "The Nature of Conflict", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 29-30.

¹²⁰ Huda, "Introduction: The Peacemaking and Conflict Resolution Field and Islam" , xvi.

5. İlişkilerin doğru sıralanmasına uygun temel olarak sosyal adalet.¹²¹

İnanç temelli barış yapımında farklı müdahale biçimleri arasında öncelikli olarak taraflara yeni bir gerçeklik ve birbirleriyle yeni bir ilişki kurmaya teşvik eden yeni bir vizyon sunmak; çeşitli gruplar arasında somut ve maddi olmayan bağlantıların geliştirilmesini içeren köprüler kurmak; genellikle arabuluculuk yoluyla iyileşmeyle düşmanlıklara bir son vermek; anlaşmazlığın altında yatan sorunları çözerek ilişkileri yeniden kurmak ve tarihin yaralarını iyileştirmeye odaklanmak gelmektedir.¹²²

4.7.2. Çatışma Çözümünde Adli Karar Verme ve Tahkim Yöntemi

Hakların korunması adalet yapılandırılmasında temel amaç olabilir. Hak temelli yaklaşımlar, mahkeme kararı ve tahkimden şikâyet prosedürlerine kadar uzanmaktadır. Hükümetler, şirketler veya diğer kişilerin neden olduğu hakların ihlali veya zarar, geçmiş kötüye kullanımların tanınması, özürler, tazminat ve mağdurun saygınlığının yeniden başlatılmasından oluşan bir dizi önlemlerle düzeltiler. ¹²³ Adli karar vermede, ihtilaflardaki tarafların sadece süreçler üzerinde değil sonuçları üzerinde de çok az kontrolleri vardır. Davaları hakkında karar veren bir yargıç ya da jüri seçemezler. Mahkeme argümanları tartışmacıların değer ve ihtiyaçlarının bir analizinden ziyade emsaller ve yasal normlar tarafından yönlendirilir. Yargı makamlarının kararları genellikle bağlayıcı ve uygulanabilir niteliktedir.¹²⁴ Uygulamalar açısından hâkimlerin adaletli olması garanti edilirse, mahkeme prosedürlerinin yönetimi daha zayıf bir taraf için çözümler sağlayabilir. Eski Yugoslavya ve Ruanda ile Liberya'daki savaş suçluları hakkındaki kararlar, soykırım eylemlerinden sorumlu olanlara adalet getirmesi örneğinde olduğu gibi.¹²⁵

Taraflar arasında çatışmanın giderilmesinde gönüllü olarak bağlı olunan bir otoritenin varlığı oldukça etkili olmaktadır. Bu açıdan çatışma çözüm sürecinde

---

¹²¹ Douglas Johnston & Brian Cox, "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement", *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*, ed. Douglas Johnston (New York: Oxford University Press, 2003),16

¹²² Johnston & Cox, "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement", 18-19.

¹²³ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 132.

¹²⁴ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 136.

¹²⁵ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 132.

otoritenin kendisine ve hükmettiği kararlara güvenen taraflar çözümü ve sonuçlarını daha kolay kabullenebilirler. Bu otorite, devlet veya devletin denetlediği karar alma yetkisine sahip bir kurum, kendisine inanılan karizma¹²⁶ sahibi bir peygamber olabilir. Bu doğrultuda herhangi bir çatışma durumunun sonlandırılmasında bir tür hâkim otoriteyi temsil eden hakeme başvurma(arbitration) önemli ve en fazla kullanılan çatışma çözümlene yöntemlerinden birisidir. Hakemlik yöntemi, her iki tarafın seçtiği dışarıdan bir insan tarafından anlaşmazlığın çözülmesi olarak tanımlanmıştır.¹²⁷

Soruna taraf olan kişilerin kararına razı olmaya karşılıklı olarak söz verdikleri kişiye hakem denilmektedir.¹²⁸ Hüküm konusunda uzman olan¹²⁹ hakemin kendisinde olan yetkiye dayanarak verdiği hüküm tarafları bağlayıcı niteliktedir.¹³⁰ Böyle bir çatışma çözüm durumunda taraflar hakemin verdiği karara saygı duymalıdır. Hakemin taraflara ve ortada olan soruna Weber'in ifadesiyle mutabakatı engelleyen meselelerin ve sebeplerin farkına varmayı sağlayan ve mazur görmekten farklı olarak tamamen anlama¹³¹ yoluyla yaklaşması ve çatışma yönetimini kontrol etmede varsayımlarla değil gerçek ve doğru bilgiyle hareket etmesi gereklidir.

Gayri resmi bir yargılama kategorisi olarak, tahkim yasal bir sistem içinde yarı-adli bir süreç olarak mevcuttur. Davanın aksine, tahkimin esası özel düzenlemelerin yanı sıra belirli bir kayıt dışılık ve esnekliğe de izin verir. Resmi yargılamanın karşısındaki yargı mekanizmasının avantajı, hakemin kararlarının yasal işlem olarak bağlayıcı etkileri olduğu halde, daha az maliyetli ve daha uygundur.¹³² Örneğin Eritre ile Etiyopya arasındaki bir toprak anlaşmazlığının çözümünde, bir tahkim komisyonu (her ülke tarafından bir başkan tarafından atanan iki üyeden oluşan) bağlayıcı bir karar vermesi durumunda, Nisan 2002'de Etiyopya'ya devredilmesine istinaden, her iki tarafla da istişare halinde, komisyon sadece ilk

---

¹²⁶ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın (Ankara: Adres Yayınları, 2005), 89.

¹²⁷ Collin, *Dictionary of Poitics and Government*, 13.

¹²⁸ Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*, 114.

¹²⁹ Isfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 300.

¹³⁰ Cezviyye, *Zâdu'l-Meâd*, 5/292.

¹³¹ Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 39.

¹³² Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 138.

bulguların analizine değil, aynı zamanda çalışmalarını için önceliklerin ve sekansın belirlenmesine ilişkin prosedürleri de benimsemiştir.¹³³

4.7.3. Çatışma Çözümünde Arabuluculuk Yöntemi

Çatışma çözümünde arabuluculuk, kavramı tanımlama yönüyle barışçıl çatışma yönetiminin bir uzantısı ve devamı olarak görülebilir. Arabuluculuk, bir yabancıyla ilgisi olmayan-dışarıdan birinin-değerleri, kaynakları ve kendi çıkarları olan birey, bir grup veya bir kuruluşun, iki veya daha fazla devlet veya diğer aktörler arasındaki bir anlaşmaya müdahalesini içermektedir. Arabuluculuk zorlayıcı olmayan, şiddet içermeyen ve sonuçta bağlayıcı olmayan bir müdahale şeklidir. Arabuluculuk gönüllü bir çatışma yönetimi şeklidir.¹³⁴ Çoğu ADR(Alternative Dispute Resolution) teorisyeninin bakış açısına göre, arabuluculuk ve uzlaştırma olarak ADR biçimleri ile dava süreci (hakemlik) ve yasal süreç arasındaki temel fark, amaçlarına ulaşmak için güç ve zorlama kullanımına dayanan sözlü savaş ve sembolik savaş yerine, gerçeğin açığa çıkması ve adaletle ulaşılmasıdır.¹³⁵

Bir arabulucu için en büyük zorluk, çatışma yönetimi için başarılı müzakereleri, çatışma çözümü için müzakerelerin bitirme aşamasına taşımaktır.¹³⁶ Tarafların bir arabulucuyu kabul etmeleri için gerekli ancak yetersiz şart, karşılıklı olarak zarar veren bir çıkmazda bulunmalarını ve ortak bir çıkış yolu bulma istekliliğini paylaşmalarını, olgunluk olarak tanımlanan bir durum olduğunu kabul etmeleridir.¹³⁷ Olgunluk, doğrudan veya arabulucu ile üretken müzakerelerin başlaması için gerekli ancak yetersiz bir durumdur. Bu öznel bir algıdır. Bir arabulucu için çoğu durumda en büyük zorluk, tarafların algılarını olgunlaştırmaktır.¹³⁸

---

¹³³ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 138.

¹³⁴ Jacob Bercovitch, "Mediation and Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 343.

¹³⁵ Christa Daryl Slaton & Theodore L. Becker, "A Tale of Two Movements: ADR and The Greens", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 303.

¹³⁶ Zartman, "Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East", 479.

¹³⁷ Zartman, "Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East", 480.

¹³⁸ Zartman, "Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East", 491.

Yetersiz iletişim veya yapısal engeller nedeniyle rakipler arasında müzakere yapılamıyorsa, arabuluculuk gereklidir. Resmi arabuluculuk kabul edilemez ise, gayri resmi arabuluculuk veya iletişimin kolaylaştırılması başarılı olabilir. Arabulucu saygılı, ilgili tarafların konularına ve ihtiyaçlarına duyarlı olmalıdır, uzlaşma alanında uzmanlığa sahip olmalıdır.¹³⁹ Arabuluculuk yönteminin kullanılmasını gerekli kılan başlıca durumlar şu şekildedir;

1. Bir çatışma uzun süreli ve karmaşık olup çözümlenme belirtileri göstermez.
2. Tarafların kendi müzakere ve çatışma yönetimi çıkmaza girmiştir.
3. Her iki taraf da daha fazla maliyet veya can kaybı ile mücadele etmeye hazır değildir.
4. Her iki taraf da çıkmazlarını kırmak için zımnî veya açık bir şekilde işbirliği yapmaya hazırdır.
5. Tahkim veya erteleme gibi alternatif yaklaşımların maliyeti yüksektir.¹⁴⁰

Arabulucuların çözüm sürecini kolaylaştırmak için yapmaları gereken önemli uygulamalar arasında taraflarla temas kurmak, taraflar arasındaki etkileşimleri düzenlemek, durumu açıklığa kavuşturmak ve sorunları tanımlamak, taraflarla uyum geliştirmek, eksik bilgiyi sağlamak, bilginin açıklanmasını kolaylaştırmak, anlayışa uygun çerçeve geliştirmek, aktif olarak dinlemek, olumlu değerlendirme sunmak, tüm tarafların çıkarlarının tartışılmasına izin vermek sayılabilir.¹⁴¹

4.7.3.1. Çatışma Çözümünde Arabuluculuk Örnekleri

Çatışma çözümü ve barış inşasında önemli bir faaliyet alanı olarak arabuluculuk, çatışma yönetiminin başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesiyle istenilen sonuca ulaşılmasında oldukça etkili bir anlaşma sağlama aracı olarak görülebilir. Arabuluculuk yönteminin başarıya ulaşmasında arabulucunun kimliği oldukça önemlidir ve arabulucunun kimliği açısından saygıdeğer görülmesi, güven verici olması, adil kararlar alması gibi niteliklere sahip olması gerekmektedir.

---

¹³⁹ Hendrik w. van der Merwe vd., "Principles of Communication Between Adversaries in South Africa", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 224-234.

¹⁴⁰ Bercovitch, "Mediation and Negotiation Techniques", 405-406.

¹⁴¹ Bercovitch, "Mediation and Negotiation Techniques", 408-409.

Örneğin öğretmenler ve idareciler, psikolojik ve manevi danışmanların yanı sıra, çoğu durumda çocukların eğitimini teşvik eden bütün bir ailenin geleceğini yönlendiren sosyal, ekonomik ve dini bir destek sistemidir.¹⁴² Dini yaklaşıma uygun bir örnek olarak dini bir lider olan Papa'nın tartışmalı adalara Şili ve Arjantin arasında baş döndürücü bir savaşı engellemede başarılı müdahalesi (dini örgütlerin en başarılı uluslararası arabuluculuklarından biri olarak bilinir), saygı duyulan ahlaki ve dini otoriteye dayandırılmıştır.¹⁴³ Bu durumda arabulucunun her iki tarafın saygısını kazanmış olması ve kendisine güven duyulması gerekliliği önem kazanmaktadır. Diğer bir örnekte Küba füze krizi (1962) sırasında ABC News'in diplomatik muhabiri John Scali'nin gizli müzakerelerde arabulucu olarak görev yapması adil raporları ile tanındığı için Sovyetlerin onu seçmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁴⁴ Bu nedenle önemli bir kriz sırasında iki düşman devletin arabuluculuğunda her iki tarafın arabulucuyu onaylamasının gerekli olduğu ve arabulucunun adil davranma niteliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca arabulucunun taraflara ait sınırlara saygı duyması ve müdahalesinde zorlamacı olmaması çatışma çözümünün başarılı olma ihtimalini ve arabulucunun başarısını artırabilir. Bu durum, AB'nin Endonezya'daki on yıllar süren Açe ihtilafını sonuçlandırmak için arabuluculuk ve izleme misyonları durumunda, AB'nin rolünün daha az müdahaleci olmasından dolayı yerel halk ile hükümet tarafından memnuniyetle karşılanması örneğinde görülebilir.¹⁴⁵ Ayrıca tarafların çatışmanın sonlanması için istekli olması da başarılı bir arabuluculuk için oldukça önemlidir. Kısmen Kenya'nın ekonomisini çöküşün eşiğine getiren rakip siyasi gruplar arasındaki şiddetli çatışmalara son verme zorunluluğu nedeniyle, Kofi Annan'ın 2008'de Kenya'da seçim sonrası şiddete başarılı müdahalesi, başarılı arabuluculuğun uzlaşma için güçlü bir arzudan gelmesinin daha muhtemel olduğu bir örnektir.¹⁴⁶

---

¹⁴² Qamar-ul Huda, "Enhancing Skills and Capacity Building in Islamic Peacemaking", *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, ed. Qamar-ul Huda (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010), 206.

¹⁴³ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 187.

¹⁴⁴ Eytan Gilboa, "Media and Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 463.

¹⁴⁵ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 177

¹⁴⁶ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 175

Belirgin niteliklere sahip olması gereken arabulucu kurum veya kuruluş örnekleri arasında Ombuds Ofisleri, çatışma içinde olan insanlar için gizli, tarafsız ve gayri resmi bir süreç sunmaktadır. Ombudsman, anlaşmazlığın çözülmesi konusunda tavsiyede bulunabilir ve çatışma içinde olan kişilerin ADR hizmetlerinden herhangi birini kullanması için düzenleme konusunda yardımcı olabilir, çatışmayı önleme ve yönetmeyi amaçlayan sistemik değişiklikler için önerilerde bulunabilir.¹⁴⁷ Parlamento Komisyon Üyesi, İnsan Hakları Aracısı gibi birçok başka terimle de bilinen ombudsman, otoritelerin eylemlerini gözlemlemek ve insanlara karşı adaletsiz herhangi bir yönetimdeki kusurları düzeltmek için görevlidir.¹⁴⁸

Birleşmiş Milletler, çatışmaları çözümü, çatışma yönetimi ve çatışma sonrası süreçleri kontrol etme konularında uluslar arası önemli kurumsal bir örnek olarak görülebilmekte, ihtilaf çözümü sistemi olarak tanımlanabilmektedir. Genel Kurul, Ekonomik ve Sosyal Konsey, İnsan Hakları Konseyi, Silahsızlanma Konferansı, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarıyla Birleşmiş Milletler, uluslar arası uyuşmazlıklardan kaçınmaya yardımcı olan ve/veya meydana geldiklerinde çözümlerine yardımcı olacak kuralların yardımıyla örgütün üye devletlerinin diyalog kurmasıyla nihayetinde bir dizi anlaşmaya varılma konusunda fırsat sunmaktadır.¹⁴⁹ Örgütün bu görevi tüzüğünde açık bir şekilde yer almaktadır. Bu tüzüğün uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi başlığı altında; çözüm sürecinde uluslararası düzeyde barışı ve güvenliği tehdit edebilecek herhangi bir anlaşmazlığın taraflarının müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim, adli uzlaşma yolları ile bölgesel kuruluşlara, düzenlemelere veya kendi seçtikleri diğer barışçıl araçlara başvurarak çözüm aramaları gerektiği açıklanmaktadır.¹⁵⁰

BM sisteminin diğer kısımları, Dünya Gıda Programı gibi insani yardım kuruluşları çatışmadan zarar görenlere insani yardım sağlamak için belirli

---

¹⁴⁷ Khairil Azmin Mokhtar, "Institutions And Mechanisms For Internal Conflict Resolution: Legal And Non-Legal Means in Resolving Dispute And Attaining Justice in Malaysia", *Journal Media Hukum* 23/2 (2016), 176.

¹⁴⁸ Mokhtar, "Institutions And Mechanisms For Internal Conflict Resolution: Legal And Non-Legal Means in Resolving Dispute And Attaining Justice in Malaysia", 176.

¹⁴⁹ Connie Peck, "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 414.

¹⁵⁰ United Nations, *Charter Of The United Nations and Statute of The International Court Of Justice*, (San Francisco: 1945), Chapter VI/Article 33.

durumlarda insani yardım müzakere etmek zorundadır.¹⁵¹ Güvenlik Konseyi, barışı ve güvenliği sağlama sorumluluğu ile doğrudan yükümlü BM organıdır.¹⁵² Anlaşmazlıkların çözümü ile ilgili doğrudan diğer Birleşmiş Milletler organı Lahey'de bulunan Uluslararası Adalet Divanı(International Court of Justice) kurumun başlıca adli organı olarak, egemen devletler arasındaki çekişmeli davaları dinlemek ve BM'nin yetkili organlarına tavsiye niteliğinde görüşler sunmak üzere tasarlanmıştır.¹⁵³ Ayrıca çatışma çözümünde arabuluculuğu andıran bir yapı olarak görülen, Nelson Mandela'nın kurucusu olduğu The Elders (Yaşlılar Heyeti) Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmektedir.¹⁵⁴

Bununla birlikte İslam İşbirliği Teşkilatı-İİT(OIC-Organization of the Islamic Conference) üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözüme ve barış sağlamada arabuluculuk görevini üstlenen diğer bir kuruluş örneğidir. Önemli çatışmalara arabuluculuk yapmış olan İslam İşbirliği Teşkilatı Ürdün-FKÖ ile Bangladeş-Pakistan arasında gerçekleştirdiği arabuluculukta başarılı olsa da İran ile Irak arasında arabuluculuk başarısı sağlayamamıştır.¹⁵⁵ Ayrıca üye ülkeler arasındaki diğer krizleri ve çatışmaları çözüme etkili olmamış, Mısır ile Libya arasındaki veya Libya ile Sudan arasındaki anlaşmazlıklara asla arabuluculuk yapma girişiminde bulunmamıştır.¹⁵⁶

Diğer bir arabuluculuk örneği Güneydoğu Asya'daki ada ülkesi Endonezya ve Açe bölgesini temsil eden etnik grup arasında uzun yıllar süren çatışmanın sonlandırılması durumunda yaşanmıştır. Açe halkının İslam yasalarıyla ülkenin, milletin ve toplumun yaşamının temeli olarak yönetilen özerk bir bölge olma arzuları; merkezi hükümetin toprak kaynaklarının çok azını Açe'nin gelişimi için harcaması gibi nedenlerle ortaya çıktığı savunulan Açe çatışması,¹⁵⁷ barışı örgütlemek için arabulucu olarak hareket eden Crisis Management Initial (CMI)

---

¹⁵¹ Peck, "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution", 414.

¹⁵² Peck, "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution", 414.

¹⁵³ Peck, "United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution", 415.

¹⁵⁴ Muvaffak Cemil Çıtak & Necati Alkan, "Terörden Kaynaklı Çatışmaların Çözümü ve Akil İnsanlar Heyeti Uygulamaları", *Bilge Strateji* 7/12 (Bahar 2015), 84.

¹⁵⁵ Abdullah Al-Ahsan, "Conflict Among Muslim Nations: Role of The OIC in Conflict Resolution", *Intellectual Discourse* 12/2 (2004), 150.

¹⁵⁶ Ahsan, "Conflict Among Muslim Nations: Role of The OIC in Conflict Resolution", 142-143.

¹⁵⁷ Sukiman Sarmani, "The Resolution Method of Aceh Conflict in The Perspective of Islam", *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)* 22/4(6) (April 2017), 76.

kuruluşunun üçüncü taraf olarak rol oynamasıyla, 15 Ağustos 2005'te Finlandiya Helsinki'de bulunan Mutabakat Muhtırası (MoU) ile barış yapmıştır.¹⁵⁸

Birden fazla arabulucunun çatışma çözümede ortaklaşa hareket etmesi ve bu durumun çözümün başarısında etkili olması da birçok örnekte görülebilir. Diğerlerinin arasında Tacikistan'da çatışma çözümlerinin yasal, siyasi, sosyal, ekonomik ve insani yönlerine, irtibat devletleri (Afganistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Rusya, Türkmenistan ve Özbekistan) ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının olduğu kadar (Kızılhaç Uluslararası Komitesi, Ağa Han Vakfı, Caritas, vb.) uluslararası örgütlerin de (UN-BM, OSCE-AGİT, OIC-İİT) katkıda bulunmuş olması bunu örneklemektedir.¹⁵⁹ Diğer bir örnekte Mozambik'teki 18 yıllık iç savaşın sona ermesinde, devlet dışı arabulucu Sant'Egidio Topluluğu, Afrika Birliği Örgütü Genel Sekreter Yardımcısı tarafından desteklenmiştir. İtalyan hükümeti, müzakerecilerle uluslararası bir topluluktan (BM vb.) gelen girdilerle birlikte danışmanlık sağlamış; anlaşmanın güvenilirliği, müzakere sürecine yardımcı olan ABD, İtalya, Portekiz, Rusya vb. gibi bir dizi devlet tarafından desteklenmiştir.¹⁶⁰ Birden fazla niteliğe sahip arabulucunun birlikte hareket etmesini örnekleyen bu durumda da olduğu gibi birçok devletin, resmi örgütlerin ve sivil toplum örgütlerinin arabuluculuk göreviyle çalışmalarının çatışmaları çözümlenmeye oldukça önemli katkılar sağladığı söylenebilir.

4.7.4. Çatışma Çözümünde Müzakere Örnekleri

Pazarlık ve müzakere, anlaşmazlıklar ortaya çıktığında varsayılan seçenektir. Bunun nedeni, devletlerin kendilerini bu kurumların yasal kurallarına ve normlarına resmi olarak teslim etmeyi kabul ettikleri halde, ulusal olmayan yasal kurumlar tarafından yönetilmeleri konusunda genellikle isteksiz olmalarıdır.¹⁶¹ Çatışmacı durumları ortak bir sözleşmeyle birleştirme süreci olan müzakere, çatışma çözümüyle eşanlıdır ve çatışmaları önlemenin, yönetmenin, çözümlenmenin ve

---

¹⁵⁸ Sarmani, "The Resolution Method of Aceh Conflict in The Perspective of Islam", 86.

¹⁵⁹ Saitumbar Rajabov, "Legal Aspects Of Conflict Analysis and Resolution: The Case Study of Tajikistan", *Revista da Faculdade de Direito da UFMG* (2018), 605.

¹⁶⁰ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, s. 188.

¹⁶¹ Hampson vd., "Negotiation and international conflict", 36.

dönüştürmenin en yaygın yoludur (tek olmasa da).¹⁶² Müzakere, ortak bir karara varmak amacıyla iletişim kurma sürecidir.¹⁶³ Kurumsal ve uluslararası işlemlerde unutulması kolay olan müzakere ile ilgili temel bir gerçek, “diğer tarafın” soyut temsilcileriyle değil, duyguları, derin değerleri, farklı geçmişleri ve bakış açılarıyla tahmin edilemez olan insanlarla uğraşılmasıdır.¹⁶⁴ Müzakere prensipleri açısından; çatışma çözümü uyuşmazlığın altında yatan temelleri veya sebeplerini ortadan kaldırarak uyuşmazlığın sona ermesini belirtmektedir. Büyük sosyal yapılarda adaletsizliklerin yerleşik olduğu bir durumda toplumsal adalet ve barış temel yapısal değişiklik olmadan sağlanamaz. Muhalif gruplar arasındaki güçlü iktidar asimetrisi, başarılı müzakereleri engellemektedir. Çatışma çözümü, uyum veya yönetim süreci kurumsallaştırılmalıdır. Kurumsallaşma, genel kabul görmüş değerler ve normlara dayanan ilişkileri düzenleyen kullanımların tanınması anlamına gelmektedir. Müzakere, ancak müzakere eden tarafların meşru temsilciler olarak görülmesi durumunda başarılı olabilmektedir.¹⁶⁵

Müzakere süreci, tarafların iletişim kurmasını, birbirlerini nasıl etkileyeceğini öğrenmelerini ve koordinasyon geliştirmelerini gerektirir. Müzakere karşılıklı bağımlılığı varsayar, bu nedenle tarafların kendi hedeflerine ulaşmak için diğerini etkilemesi gerekmektedir. Müzakere sürecinde sorun çözme, kişinin çözümü veya kararının zorladığı bir görevden, “iki elin sesi var” olduğu ve tarafların sorunu birlikte çözdüğü bir göreve çerçevelenmesini önerir.¹⁶⁶ Bu açıdan müzakere çok boyutlu bir faaliyettir ve bir aktörün hedefine ulaşmak için benimsemiş olduğu tüm yönelimler bir stratejidir. Stratejik seçimler, sırayla kültürle ilgili olan çıkarlar ve değerler tarafından yönlendirilir. Bir müzakereci, bir anlaşmazlığı çözmek için yasal normlara, ilişkisel boyuta, duyuşsal boyuta, sezgiye ya da arabuluculuğa

---

¹⁶² I. William Zartman, “Conflict Resolution and Negotiation”, *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 322

¹⁶³ Roger Fisher vd., *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving in* (United States of America: Penguin Books, 1991), 32.

¹⁶⁴ Fisher vd., *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving in*, 18-19.

¹⁶⁵ Hendrik w. van der Merwe vd., “Principles of Communication Between Adversaries in South Africa”, *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 216-224

¹⁶⁶ Tamra Pearson d’Estrée, “Problem-Solving Approaches”, *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 144.

güvenebilir.¹⁶⁷ Ayrıca her düzeyde, müzakereler içsel taviz verme riskini içerebilir; taviz, müzakerelerin temel bileşenidir. Her bir taviz bir yapı taşıdır ve tarafların birbirlerine güveni büyüdükçe, bir tavizden diğerine geçiş zor olsa da tüm taraflarca yapılır. Her iki taraf da sürece yatırım yapmaktadır.¹⁶⁸

Çatışmayı çözmek için yapılan müzakerelerin etkili olabilmesinde gereken temel nitelikler sağlıklı ve olumlu iletişim, tarafların inanç ve değerlerini göz önüne alma gibi esaslara dayanmaktadır. Bu nedenle iletişim, çatışma çözüm sürecinin önemli bir bileşenidir. Tüm müzakereler etkili iletişime dayanmaktadır, bu da her iki tarafın da mesajları benzer şekilde yorumlaması gerektiği anlamına gelir. İletişim dolaylı olduğunda, içeriği belirsiz ve ilgili geri bildirimler az olduğunda, müzakere katılımcılardan çok fazla kod çözmeyi gerektirir.¹⁶⁹

Dinin ve kültürün etkili olduğu belirli çatışmalarda ise yapılan müzakerelerde ise dini boyutun göz ardı edilmemesi gereklidir. Dini boyutların barış sürecine dâhil edilmesi ve entegrasyonu, politik müzakerecilerin istek ve dünya görüşlerine bağlı olarak çeşitli seviyelerde gerçekleştirilebilir. Doğrudan dini kimlik ve uygulamalarla ilgili olan İsrail/Filistin durumunda, tartışmalı konular arasında Kudüs, Müslüman dünyanın kutsal bölgelere erişimi, Yahudilerin Haram Al-Şerif'e erişimi, İsrail'in 1948'den beri el koyduğu Vakıf arazisi, İsrail şehirlerindeki camilerin ve mezarlıkların tahrip edilmesi gibi sorunları dini yetkililerin resmi bir müzakere sürecinde ele almalarının gerekli olduğu söylenebilir.¹⁷⁰

Müzakere yönteminin, aynı dönemde çatışma çözümündeki pek çok başarısı, diğerleri arasında şu örneklerde görülebilir: Mozambik (1992), Açe (2005), Sudan (2005), Senegal (2006) Liberya (1997 ve 2003), Sierra Leone (1999), Bosna (1994), Kosova (1999), Kongo (1999), Bougainville (2001). Bununla birlikte, Orta Doğu barış süreci ile devletler arası çatışmalara son verecek formüllerin hem kabul edilmesi hem de çatışmaların çözülmesi sağlanmıştır. Bu açıdan İsrail-Suriye Ayrılmaları (1977), İsrail-Mısır Antlaşması (1979), Oslo Anlaşmaları (1993) ve İsrail-Ürdün Antlaşması (1995); Afganistan Üzerine Cenevre Anlaşmaları (1988),

---

¹⁶⁷ Guy Olivier Faure, "Culture and Conflict Resolution", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd. (California: Sage Publications, 2009), 509.

¹⁶⁸ O'Malley, "Religion and Conflict: The Case of Northern Ireland", 19-20.

¹⁶⁹ Faure, "Culture and Conflict Resolution", 510.

¹⁷⁰ Abu-Nimer, "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict", 493.

Etiyopya-Eritre Anlaşmaları (1991 ve 2000); Namibya'daki Brazzaville Anlaşması (1988); Peru-Ekvador Sınır Anlaşması (1999); Taşkent (1966) ve Simla (1972) Keşmir Anlaşmaları önemli örnekler arasında görülmektedir.¹⁷¹

4.7.5. Çatışma Çözümünde İşbirlikçi Problem Çözme ve Kolaylaştırma

Problem çözme, var olanla istenen şey arasındaki boşluğu kapatma ve bir hedefe ulaşma sürecidir. Bu hedefe ulaşma görevi bir grup görevi olarak tanımlanırsa, bireysel problem çözenlerin bilişsel ve motivasyonel faktörlerine ek olarak, problem çözme grup dinamikleri tarafından etkilenecektir.¹⁷² İnteraktif problem çözmenin özünde, birincil ve birbirine bağımlı olan tarafları sorunu kendileri çözmek için bir araya getirmek ve insani ihtiyaçların ele alınmasına odaklanılması mevcuttur.¹⁷³ Bu, nesnel süreçleri geliştirmek için tasarlanmış, üçüncü bir tarafça kolaylaştırılan süreçlerin kullanımı yoluyla yapılmaktadır. Bunlar arasında iletişimi değiştirmek, “çatışmayı analiz etmek”, kalıplaşmış klişeleri ve düşmanlık imajını değiştirmek, mevcut seçenekleri değiştirme ve çözümler için yeni fikirler geliştirmek, kişinin değişim algılarını değiştirmek, bireyi kendi sistemi ile birbirine bağlamak ve yine de değişimi içselleştirmek ve gruplar arası/topluluklar arası ilişkiyi dönüştürmek yer almaktadır.¹⁷⁴ Problem çözme sürecinde taraflar pazarlık yaparak değil, ilgili herkese net avantajlar sağlayan uyum noktalarının keşfedilmesiyle ortak çıkmazlarının çözümünde işbirliği yaparak müzakere etmelidirler. Süreç yargılayıcı değildir ve nitelik bakımından oldukça katılımcıdır.¹⁷⁵

Uygulama alanında çatışmaları çözümleme konusunda kolaylaştırılmış problem çözme atölyeleri veya seminerleri (İsrail-Filistin ilişkileri, Kıbrıs, vb.) organize edildiği gibi, rakip topluluklar arasındaki etkileşimin artırılması amacıyla kişisel ilişkileri geliştirmek için uygundur. Bu yöntem, Somali, Etiyopya ve diğer yerlerdeki farklı toplulukların temsilcilerinin çatışmayı rakiplerinin bakış açılarından

---

¹⁷¹ Zartman, “Conflict Resolution and Negotiation”, 333-334.

¹⁷² d’Estrée, “Problem-Solving Approaches”, 147.

¹⁷³ d’Estrée, “Problem-Solving Approaches”, 151.

¹⁷⁴ d’Estrée, “Problem-Solving Approaches”, 151.

¹⁷⁵ Anthony de Reuck, “A Theory of Conflict Resolution by Problemsolving”, *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes (London: The Macmillan Press, 1990), 183.

anlamalarına yardımcı olmak için kabul edilmiştir. Bu, ortak sorunlara ortak çözümler geliştirmeye doğru ilk adımdır.¹⁷⁶

Toplumsal çatışma hakkında olumlu bir tartışma atmosferi, güçlü uyum, iyi niyet ve moral temelli grup dinamikleri tarafından ortaya konmaktadır. Toplantılar sırasında gayri resmi temas yoluyla ilişki kurma, her grubun çıkarları ve motivasyonları hakkında bilgi edinme fırsatı sunabilir. Etnik gerilimleri hafifletmek için kolaylaştırılmış diyalog, birbirine bağımlı bir ilişkide çatışmaların çözümünde esas olmaktadır.¹⁷⁷ Bu doğrultuda diyalog, grup üyeleri içinde ve arasında dayanışma ve karşılıklı anlayış inşa ederek toplumsal bir problem çözme süreci olarak adlandırılmıştır. Buradaki temel unsurlar kişisel karşılaşmalar ve iletişimin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır. Tacikistan ve Moldova'da derinlemesine bölünmüş topluluk üyeleri arasındaki toplantılarda görüldüğü gibi, diyalogun ilk aşaması öfke ve şikâyetlerin ifadesinden geçebilmektedir.¹⁷⁸

Gayri resmi bir üçüncü taraf yaklaşımı, özellikle problem çözme atölyelerinde ortaya çıkmaktadır. Topluluk üyelerinin temsilcileri, iletişim için problem çözüme bir araya gelmektedir. İlk kez 1960'larda Amerikalı sosyal psikolog Leonard Doob tarafından, grup içi ve uluslararası çatışmaya akademik teori ve becerileri uygulama girişimi ile başlamıştır. Kenya'daki atölyesine, siyasi liderleri tarafından toplantıya katılımları onaylanan çeşitli etnik toplulukların sosyal ve kültürel elitlerini davet etmiştir.¹⁷⁹ Lübnan atölyeleri 1984'te başlamış ve iç savaş döneminde devam etmiştir. Katılımcılar, çeşitli Hıristiyan ve Müslüman hizipleri temsil eden liderler tarafından aday gösterilmiştir.

Bu doğrultudaki etkileşimli çatışma çözümü süreci, Gürcistan'ın Moldova kentinde ve eski Sovyetler Birliği'nin diğer yeni ortaya çıkan devletlerinde 1990'ların ortalarında ve sonlarında ortaya çıkan gerilimlere de uygulanmıştır. Bu atölyeler insancılaştırılmaya, mağduriyete ve diğer psiko-dinamik süreçlere giderek daha fazla önem vermektedir. Etkileşimli bir problem çözme affetme süreci geliştirerek uzlaşma için daha fazla kullanılmıştır.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 194.

¹⁷⁷ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 194.

¹⁷⁸ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, 201.

¹⁷⁹ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, s. 209.

¹⁸⁰ Jeong, *Conflict Management and Resolution an Introduction*, s. 209-210.

Problem çözüme atölyelerini, resmi müzakerelerden ayıran en önemli koşul, katılımcıların asgari taahhütlerle etkileşime girebilmesidir. Gayri resmi, özel niteliği ve akademik bağlamdaki bütünlüğü muhalifle iletişim kurmayı kolaylaştırmaktadır. Böylece iletişimi, siyasi bir ifade yerine karşılıklı öğrenmeyi ve bilgi paylaşımını sağlamak için tasarlanmış bir süreç olarak görmek mümkün hale gelmektedir.¹⁸¹ Problem çözüme atölyelerinin üçüncü taraf işlevleri arasında, başka şekilde iletişim kurmayan (en azından dikkatle ve analitik olarak) birbirleriyle konuşmak ve birbirini dinlemek için bir araya gelebileceklerine bir çerçeve sunmak; katılımcıları dikkatlice bilgilendirmek; her grup için süreçte güven kaynağı olarak hizmet etmek; iletişimi sağlama ve teşvik etmek için tasarlanmış belirli normları ve temel kuralları belirlemek ve uygulamak; tarafları temel ihtiyaçları ve korkuları hakkında konuşmaya teşvik etmek gelmektedir.¹⁸²

---

¹⁸¹ Herbert C. Kelman, "Interactive ProblemSolving: a Socialpsychological Approach to Conflict Resolution", *Conflict: Readings in Management and Resolution*, ed. John Burton & Frank Dukes, (London: The Macmillan Press, 1990), 206.

¹⁸² Kelman, "Interactive ProblemSolving: a Socialpsychological Approach to Conflict Resolution", 207-208.

SONUÇ

Çatışma kavramının farklı tanımlarıyla çatışma olgusunun nitelikleri ve boyutlarının incelenmesi, çatışma çözümü olgusunun analiz edilebilmesinin temelini oluşturmaktadır. Dört bölümden oluşan ve çatışma çözümü analizi temelinde ele alınan bu çalışmada, İslam'ın çatışma çözümü öncesi, çatışma çözümleme ve çatışma sonrası süreçlere etkisinin ve somut örneklere uygulanabilecek prensiplerinin belirlenmesi ve analizi konunun kilit noktasını oluşturmaktadır. Çatışma çözümü olgusunun belirgin nitelikleriyle, İslam dininin çatışma çözüm alanındaki yerini belirleme kapsamında ulaşılan sonuçlar oldukça önemlidir.

Çalışmanın ilk bölümünde, teorik olarak çatışma kavramı ve çatışma olgusu ele alınarak farklı yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Birlik ve bütünlük durumunu, tarafların oluşumuna götüren davranış biçimlerini karşılayan çatışma kavramının farklı tanımlarıyla birlikte, farklı kültürel değerlere sahip bireyler ve toplumların çatışma olgusuna yaklaşımları da farklılık göstermektedir. Toplumsal uyuma vurgu yapan işlevselci bakış açısı sistem, uyum, dayanışma, bağlılık, disiplin, kavramlarını temel alırken, çatışma teorisyenleri toplumdaki ayrılaşmayı çağrıştıran uyumsuzluk, ilerleme, değişim, hareket, etkileşim, eşitsizlik, mücadele, gibi kavramlarla toplumsal çatışmanın olumlu yansımaları olan yönüne odaklanırlar. Ayrıca bazı sosyal ve kültürel yaklaşımlara göre kaçınılması gereken ve olumsuz bir olgu olan çatışma, bazılarına göre olumsuz bir etkileşim değildir ve işbirliği vurgusuyla çatışmayla yüzleşmenin gerekliliği ön plandadır.

Olumlu veya olumsuz nitelikleriyle bireyler arası/toplumlar arası yaşanan çatışma olayları gözlemlendiğinde öncelikli olarak düzenin nasıl bozulduğu veya uyumsuzluğun nasıl ortaya çıktığı akla gelmektedir. Toplumsal ilişkilerde belirli bir anlaşmazlık ve ihtilaf durumu neden ve nasıl bir gerilim haline ve çatışmaya dönüşmektedir. Farklı seviyede gruplar arası veya toplumlararası herhangi bir düzen veya ilişki hangi etkenlerle bozulmaya başlamaktadır. Bu şekilde neden ve nasıl sorusu belirli bir çatışmanın kökenini inceleme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü var olan bir çatışmanın tanımlanabilmesi ve etkenlerinin saptanabilmesi çatışma çözümünün temelini oluşturmaktadır.

Birçok çatışmanın kökeninde farklı alanların etkili olduğu, hatta kimi çatışmalarda birçok etkenin birarada olmasıyla çatışmanın çözümlenmeye oldukça dirençli hale geldiği gözlemlenebilir. Bu nedenle hem toplumsal değişimle etkileşimde olan bazı önemli siyasal ve toplumsal çatışmalar, hem de bu çatışmaların çözümlenmesi çatışmanın seviyesine ve durumuna göre uzun bir süreç alabilmektedir. Bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumu süreci, toplumsal çevreye uyum sağlama, siyasal ve toplumsal hakları elde etme, toplumsal değişim, yetersiz kaynaklar ve ortak çıkarlar için rekabet gibi durumlar bir çatışma sürecini de beraberinde getirebilir. Ayrıca çatışmayla sonuçlanan durumlar ve süreçler kitle psikolojisiyle ve kitleyi kontrol edebilme durumuyla ilgili olabilmektedir. Kitlenin bireyi motive ederek yönlendirebilmesi veya ayrıcalıklı konuma sahip birey veya bireylerin kitleleri harekete geçirebilme gücü çatışmanın psikolojik ve sosyal enerjisinin bir boyutudur. Bu açıdan bencillik, güven ve güvensizlik, koruma ve korunma, korku ve öfke, kıskançlık, hükmetme isteği, kazanma hırsı, kendini veya üstünlüğünü kabul ettirme gibi duygu ve düşünceler; dini, toplumsal, ekonomik, siyasal veya kültürel sebeplerle ortaya çıkan tüm anlaşmazlıkları çatışmalara dönüştürme ve varolan çatışmalara ivme kazandırma özelliğine sahiptirler. Ayrıca çatışmalarda etnisite, akraba, sınıf, kast, cinsiyet ve ırk gibi kimlik farklılıkları; hem çatışma hem de uyum kaynağı olarak görülebilen din ve dini kurumların merkezi olduğu inanç farklılıkları; ekonomik ve siyasal kaynakların paylaşım mücadelesiyle siyasal anlaşmazlıklar ve siyasetle dinin karşı karşıya gelmesi gibi durumlar etken olabilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, çatışma çözümü konusu toplumsal sistem ve toplumsal ilişkiler açısından iki farklı boyutuyla ele alınmıştır. Çatışmaların asgariye indirildiği veya ortadan kaldırıldığı ideal toplum düzenine dair yaklaşımlardan İslam odaklı olmayan toplumsal yapı modelleri üç farklı örnekte açıklanmıştır. Diğer boyut, toplumsal ve bireysel ilişkiler kapsamında çatışma durumuyla tarafların oluşması ve tarafların birbirine ve çatışmanın kendisine aldıkları tavır ve davranış biçimiyle ilgili olan çatışma çözüm stratejilerini içermektedir.

Bu bölümde, İslam odaklı olmayan üç sistem örneği felsefi, siyasal, ekonomik ve toplumsal yönleriyle değerlendirilmiştir. İlk olarak Sokrates-Platon'a ait toplum modeli, devlet ve toplum yapılarının katı şekilde birbiriyle bağlantılı olduğu, yapısal

değişimin değil ideal bir sabitliğin amaçlandığı düzeni hedeflemektedir. Platon'un iyilik, adalet ve akıl üzerinde şekillendirdiği toplum yapısı ve devlet ideali çatışmaların çözüm sistemidir. Bu sistem ideal devlet, güçlü akılcı yasalar ve ideal toplumun birbirine bağlı olduğu sistem biçiminde değerlendirilebilir. İkinci olarak, din kurumunu, insanı ve toplumu sınırlayan, toplumsal sorunların çözülmesiyle varlığı gereksiz hale gelecek olan bir olgu olarak gören Marx-Engels'in toplum modeli, kapitalizm düzeniyle bireyin sömürülmesinin ortadan kalkmasıyla bireysel ve toplumsal düşmanlık tavırlarının değişime uğradığı; mülkiyet sisteminin değiştirilmesinden sonra toplumun bütünlüğe kavuştuğu sınıfsız toplum idealiyle belirginleşmektedir. İdeal topluma geçiş için çözüm, işbölümünün, özel mülkiyetin ve devletin ortadan kaldırılmasını içermektedir. Bu doğrultuda ideal toplum düzeni olarak Komünizm tüm çatışmaların gerçek çözümü olarak düşünülmüştür. Üçüncü olarak, siyasal toplum modeli ise Aristoteles'in toplumsal fikirleri ve yorumlarıyla siyasal toplum düşüncesine dayanmaktadır. Rousseau, Locke gibi düşünürlerini etkilemiş olan bu fikirlerin etkisiyle, tüm bireylerin güvencelerini ve özgürlüklerini sağlamak için eşitlik temelinde bireylerin zorunlu bir bağlılıkla tüm toplumla anlaşma yaptığı sistem, tüm sorunların çözümünde ve barışı sağlamada en etkili siyasal ve toplumsal sistem olarak düşünülmüştür.

Çatışma çözümünde ikinci boyut olarak, gruplar, toplumlar veya bireysel ilişkilerde taraflararası uyuşmazlıkla karşılaşıldığı zaman geri çekilme, mücadele, açıklık gibi üç farklı strateji izlendiği görülebilmektedir. Taraflar geri çekilerek çatışmadan kaçınabilirler, çatışma sürecini farklı türlerde mücadelelerle etkileyebilirler. Ancak probleme ve çözüme açıklık stratejisiyle yaklaşmak çözümün bütünüyle sağlanabilmesinde oldukça etkilidir. Açıklık stratejisine bağlı olarak sorunun çözülmesi sürecinde, belirli yöntemleri uygulamanın temel amacı çatışmanın çözülmesi yoluyla çatışan grupların birbirine uyumlu hale getirilmesidir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, İslam odaklı sistem örneği olarak Farabi'ye ait toplum modelinde yer alan önemli şartlar İslami hükümlerle uyumludur ve ideal toplum, İslami prensiplere dayanmaktadır. Güçlü bir otoritenin zorunluluğu, toplumsal bölünmenin ve ayrılıkçı hareketlerin hoş görülmemesi, toplumsal dayanışma ve birlik duygusunun kuvvetli olması, bütün yapılarıyla uyumlu sistemin

varlığı toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Diğer yandan İbn Haldun'a ait toplum modeli, toplulukları harekete geçiren eylemsel ve potansiyel gücü ifade eden asabiyet kavramı merkezinde İslami toplumsal yapının gerçekçi bir tablosunu sunmaktadır. İbn Haldun İslam dininin hükümleri perspektifinde, teorisini güçlü ve adil devlet, huzurlu ve itaatkâr toplum çerçevesinde şekillendirmiştir. Çatışmaların asgari düzeye inmesi ve bireylerin huzurlu bir yaşam için öncelikli olarak uymaları gereken temel kuralı, birbirlerine ve bir otoriteye bağlı olma zorunluluğu olarak belirtmiştir. İbn Haldun İslami yönetim biçimiyle, toplumsal kontrolü sağlayabilmek için, hem dini hem de dünyevi kurumları tek gücün elinde birleştirmenin toplumsal düzeni sağlamada önemli rolü olduğunu düşünmüştür. Asabiyet kavramını çatışma kontrolünü sağlayan kuvvet teorisinin temeli olarak gören İbn Haldun çatışma durumlarında kuvvetler dengesinin önemini belirterek, toplumsal çatışmaların nedenlerini, çatışmaları çözümleyici yöntemleri ve ittihadı dayalı İslami toplumsal düzenin yapısını önemli çatışma örnekleriyle analiz etmiştir. Toplumu oluşturan grupların bağlarının güçlü olmasına neden olduğundan tek ve en güçlü asabenin yönlendirdiği toplumsal yapıyı çatışma çözümü için olumlu bir sistem olarak değerlendirmiştir.

İslami çatışma yönetimi ve çatışma çözüm prensipleri kapsamında Kur'an'da merkezi çatışma konusunun çok kültürlü ve dinli toplumsal alanda İslam'ın ortaya çıktığı ve şekillendiği süreçte yeni dine karşı diğer dini veya dini olmayan grupların itirazlarıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Kur'an'da toplumsal barış için ciddi bir problemi ifade eden fesat kavramı, her alanda toplumsal düzenin bozulması ve çatışmayla bağıntılıdır ve ölçüden uzaklaşmak, sınırları aşmak anlamında çatışmanın temel kavramı olarak görünmektedir. Barış yapmak, uzlaşmak, anlamında sulh kavramıyla bağlantılı olarak ıslah kavramı ise her alanda ölçüyü sağlamak, toplumsal ve bireysel hakları, toplum huzurunu ve barışı korumak, düzen kurma ve sürdürme amacıyla insanların arasındaki sorunları ve çatışmaları çözümlenmekle bağıntılı temel kavram olarak göze çarpmaktadır.

İslam'da peygamber, çatışma önleyici ve çözümleyici uygulamalarıyla Müslümanlar için önemli bir modeldir. İslam toplumuna ait vasat ümmet olma niteliğinin gerçekleşmesinde, her bireyin çatışmaları çözümlenmede arabulucu görevini üstlenmesi sosyal sorumluluk bilincinin bir ifadesidir. Ayrıca İslam'da

çatışma çözüm yönetiminde merkez olan Kur'an, önemli çatışmaları, çatışmaların niteliklerini ve nedenlerini, İslam'da adil ve meşru çatışma durumlarını, toplulukları barışa ve anlaşmaya teşvik eden ifadelerle birlikte, toplumsal çatışmaların çözüm yöntemleri olarak nitelendirilecek evrensel prensipleri içermektedir. İslam toplumunda bağımsız olmayan ve birbirinin davranışından sorumlu olan bireyler, çatışmaları önleyici prensipleri uygulamak, problemlerde müdahil olarak çözüm aramak, çatışmaları gücünün ve ehil olmasının belirlediği sınırlarda çözümlenmekle yükümlüdür.

İslami çatışma yönetiminde sorumluluk prensibi, Müslümanların kendi çevrelerinde gerçekleşen olaylarda ve çatışmaları çözümlenmede aktif olarak rol almasını teşvik etmektedir. İslam'da kardeşlik prensibi, inananların "kardeşlik" statüsüyle birbirine bağlı olduklarını vurgulamaktadır. Birbirine düşman olan veya çatışan insanlar, düşmanlık duygularından kurtulmak ve çatışmaları çözümlenmekle bu statüye ulaşabileceklerdir; inananların birbirini kardeş olarak nitelemeleri ve kabul etmeleri İslam toplumunda çatışma önleyici bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Çatışma önleyici ve çözücü yönüyle hilm kavramına uygun şekilde, sabırlı ve ılımlı davranışın peygamberlerin dine davetinde de önemli yeri olduğu; peygamberin toplumu doğruya yönlendirmede otoriter ve baskıcı tavırla değil, Kuran'ın prensipleri temelinde hareket etmesi birçok ayette yer almaktadır.

İslam'da toplumsal bir sorumluluğu üstlenen hakem veya arabulucu, çatışma yönetimini sağlama ve tarafların aralarını "ıslah" etme yani "çatışmayı çözme" konusunda gücü ve ehliyetli olma çerçevesinde görevlidir. Ancak İslam'da çatışma çözümünde, amacı doğru kararı vererek çatışmayı sonlandırmak olan hakemin arabulucunun görevi, hakem veya arabulucunun taraf tutmaması, karar verme sürecinde adaletle hareket etmesi, hakemin hak ile hüküm verme konusunda dikkatli olması gibi bazı prensiplerin uygulanmasıyla geçerlilik göstermektedir.

Dördüncü bölümde aktüel örneklerle birlikte çatışma çözüm örnekleri yer almaktadır. Birçok dirençli çatışmanın var olduğu günümüzde dini, siyasi, kültürel ve ekonomik etkenli olan, çözüme karşı dirençli belirli çatışmalarda, sürecin doğru yönetilmemesi veya çatışmanın uzun süre çözümlenememesi durumu, düşmanlığın farklı boyutlarda devam etmesine; kimlik farklılıklarının derinleşmesine; toplumsal yaşamda ayrımlaşmaya ve topluluklarda bölünmelere neden olabilmektedir. Çözüm

uzun süreç aldığından ve kimi zaman oldukça zor olduğundan yapılacak her katkı, tarafların uyumunu sağlayan her teorik ve pratik çalışma çok önemlidir. Bu açıdan çatışma çözümünde uzlaşma, kolaylaştırma, arabuluculuk, müzakere, tahkim ve problem çözme yöntemleri uygulanabilir. Resmi-gayri resmi kurumları temsil eden gruplar, öğretmenler ve idareciler, psikolojik danışmanlar ve dini-manevi liderler, bir veya birkaç devletin ortaklığıyla temsil edilebilen arabuluculuk görevi çatışmaları çözmek için gerçekleştirilen uygulama örneklerinde gözlemlenebilir. Uygulama alanında problem çözme atölyeleri, çatışmaları çözümleme konusunda topluluklar arasındaki iletişimin olumlu yönde olması için önemli bir katkı sağlamaktadır. Çatışma çözümünde farklı dinleri temsil eden bireyleri bir araya getiren eğitim süreçleri ise, farklı dini ve kültürel kimliğe sahip bireyle etkileşimde bulunma kapsamında uyumlu davranış biçimi geliştirmeyi öğrenme sürecini ifade etmektedir.

Şu da belirtmelidir ki Bernard Lewis'in fikri temelini attığı Huntington'un, çatışma, rakip, tepki, karşıt gibi kavramların belirgin olduğu medeniyet çatışması tezi gibi, bütünleşmeden daha fazla toplumların ayrılaşmasını ön plana çıkaran fikirlerin etkileri çatışma görünümünü daha da yoğunlaştırmakta, gerçekçi olmayan bazı genellemelerle karamsar bir tablo çizmektedir. Bu tezi çatışmacı bir anlayışla dinleri veya medeniyetleri birbirinin karşısında konumlandırması açısından eleştirmek mümkündür. Ayrıca batı ve diğerleri gibi başlıklarla farklı toplumları ayrılaştırmaktadır. İslam'ı bütünüyle batıya karşıt olarak merkezlendiren, fundamentalizm ve şiddetle özdeşleştiren bu anlayış, İslam'ın çatışma önleyici ve çözücü prensiplerini, barış inşasına katkıda bulunan ve dinler arası barış inşa çalışmalarını gerçekleştiren İslami aktörleri gözardı etmektedir.

Sosyal yardımlaşmayı etkinleştiren, dayanışmayla sosyo-ekonomik yapıyı güçlendirerek toplumun tüm kesimlerini birbirine bağlayan İslam, toplumu ayrılaştırma ve bölme amacıyla olan her türlü yapının, toplum düzenini bozarak kargaşa ve kaos ortaya çıkarabilecek tüm hareketlerin karşısındadır. Bireyler arası ve toplumlararası uyumun bozulmasının karşısında olan İslam, çatışma çözümleme olgusunda etkili olan prensip ve yöntemleriyle önemli toplumsal problemler için uygulanabilir çözümler sunmaktadır. Ayrıca taraflar arası uzlaşmanın sağlanması, uyumun tekrar kazanılması için öneri ve teşvik barındıran ayetlerle çatışma çözümünü ve barış inşası süreçlerini de kuşatmaktadır. Bu yönüyle "İslami" olarak

nitelendirilen terör örgütlerinin İslam dininin toplumu tüm yönleriyle koruyan temel prensipleriyle hareket etmedikleri ortadadır.

Barışçıl çatışma çözümünde birçok açıdan olumsuz niteliği olan çatışmacı algıların dönüştürülmesi ve çatışmanın engellenmesi için çatışma önleyici prensipleri uygulama, çatışma sürecinde ortaya çıkan gerilimin azaltılması ve çatışmanın sonlandırılması amacıyla farklı yöntem ve tekniklerinin uygulanması, çatışmanın çözümlenmesi sonrası tarafların ve çatışmadan zarar görenlerin iyileştirme uygulamaları bütünlük göstermektedir. Toplumsal uyumu sağlama ve barışçıl yollarla karşılıklı güvene dayanan toplumsal ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla çatışma çözüm yöntemlerine yön veren dini prensipler ve ahlaki kurallar, çatışma çözüm alanına olumlu ve önemli katkılar sağlayabilmektedir. Bu nedenle çatışma çözüm sürecinde dini prensiplerin ve uygulamaların gözardı edilmemesi oldukça önemlidir. Aksine bireylerin ve toplumların sağlıklı iletişim kurarak birbirini tanıması çerçevesinde anlaşma ve uyum sağlama çabalarına odaklanmak ve barışçıl problem çözümlerini teşvik etmek yapıcı ve ihtiyaç duyulan davranış biçimidir. Kültürel farklılıklara rağmen bireylerin grupların ve milletlerin birbirini tanıma ve anlama yoluyla anlaşma sağlanması doğru iletişimin önemini arttırmaktadır. Bunun için yapıcı ve onarıcı olması bakımından çatışma çözüm alanının teorik ve pratik açıdan toplumsal eğitim süreçlerinde daha fazla yer almasını sağlamak oldukça önemlidir. Olumsuz sonuçları olan birçok çatışmaların çözülebilmesinin uzun zaman alması, anlaşma ve uyumu sağlama süreçlerinin zorlu olması nedeniyle, çatışma çözüm çabalarını desteklemek, toplumsal barış ve ilişkilerin geliştirilmesi açısından gereklidir. Bu nedenle çatışma çözüm alanına yapılacak her katkı ve çaba önemli görünmektedir.

Çatışma çözümü olgusunun nitelikleri, yöntemleri ve süreçleri çerçevesinde İslam'ın bu alana yapmış olduğu katkılar, tarihi örneklerle somut ifadesini bulmaktadır. Bununla birlikte, İslami prensipleri ve öğretileri benimsemiş, günümüzde ve gelecekte de çatışmaların önlenmesi veya ortaya çıkan toplumsal çatışmaları çözümlenme çabasında olan aktörlerin desteğiyle bu alana yapılacak katkıların devamlılığı, toplumsal gelişimin ve barışın sağlanmasında en az tarihi örnekler kadar önem taşımaktadır. İslam'ın negatif bir imajla çerçevesinin çizilmeye

çalışıldığı günümüzde, çatışma çözümü konusundaki İslami prensiplerin doğru yaklaşımlarla ortaya konması da ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada ele alınan yaklaşımlarla birlikte çatışmaların niteliksel olarak olumlu veya olumsuz sonuçlara sahip olabileceği, olumlu olan ihtilaflar ve görüş farklılıklarının yeni olguları ve yeni düşünceleri sonuçlandırabileceği mümkündür. Diğer boyutuyla ortaya çıkan ise, olumsuz sonuçlara neden olan çatışmaların toplum sağlığı ve bireysel ilişkiler açısından çözülmesi gerektiğidir. Bu açıdan İslam dini, birbirinden farklı boyutlarıyla, oldukça zengin bir örnek çeşitliliğiyle çatışma çözümü alanını belirgin biçimde etkilemektedir. İslam siyasi, sosyal, kültürel veya ekonomik açıdan toplumsal yaşamı kapsayan tüm yönleriyle, çatışma çözümü alanını farklı boyutlarıyla zenginleştirmektedir. İslam'ın siyasi açıdan yönetilen yöneten dengesini, itaat ve adalet çerçevesinde çizerek, güçlü bir siyasi sistem ve toplumsal yapı oluşturulmasını teşvik etmesi, çatışma çözümünün siyasi boyutunu ortaya koymaktadır. Sosyal ve kültürel boyutlarıyla İslam, hem içeriden, hem de dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı toplumun kendisini koruması gerekliliğiyle birlikte toplumsal ve bireysel ilişkileri düzenlemektedir. Birey ve toplum için yasaklanılan durumlardan kaçınılmasıyla, toplumsal davranış biçimlerinin iyiye yönlendirilmesi ve barışçıl yaşama konularında önemli prensipler ortaya koyan İslam, ölçsüzce yapılan ve dürüst olmayan hareket biçimlerini kontrol altına alarak, ekonomik dengelerin toplumun geleceği adına korunmasını emretmektedir. Bu yönüyle İslam, çatışma önleme ve çatışma çözümü açısından toplumdaki herkese eşit sorumluluk vermektedir ve her bireyin ekonomik, siyasi, sosyal boyutlarıyla sınırları aşmamak, ölçülü olmak, toplumsal barışa ve uyuma katkıda bulunmak çabasında olmasını bir görev haline getirmektedir.

KAYNAKÇA:

- Abdalla, Amr. "Principles of Islamic Interpersonal Conflict Intervention: A Search within Islam and Western Literature". *Journal of Law and Religion* 15/1(2) (2000), 151-84. <https://doi.org/10.2307/1051517>
- Abdul Cader, Akram. "Islamic Principles of Conflict Management: A Model for Human Resource Management." *International Journal of Cross Cultural Management* 17/3 (December 2017), 345–63. <https://doi.org/10.1177/1470595817740912>
- Abdul Malik, Ahmed vd., "An Islamic Model of Conflict Management and Conflict Resolution: Lahad Datu in Sabah as a Case Study". *Mediterranean Journal of Social Sciences* 9/3 (May 2018). <https://doi.org/10.2478/mjss-2018-0056>.
- Abu-Nimer, Mohammed. "Conflict Resolution Approaches: Western and Middle Eastern Lessons and Possibilities". *The American Journal of Economics and Sociology* 55/1 (January 1996), 35-52. Erişim 31 Temmuz 2019. <http://www.jstor.org/stable/3487672>
- Abu-Nimer, Mohammed. "Conflict Resolution In An Islamic Context: Some Conceptual Questions". *Peace & Change* 21/1(January 1996), 22–40. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0130.1996.tb00253.x>
- Abu-Nimer, Mohammed. *Dialogue, Conflict Resolution, and Change*. Albany: State University of New York Press, 1999.
- Abu-Nimer, Mohammed. "A Framework for Nonviolence and Peacebuilding in Islam". *Journal of Law and Religion* 15/1(2) (2000), 217-65. <https://doi.org/10.2307/1051519>.
- Abu-Nimer, Mohammed. "Conflict Resolution, Culture, and Religion: Toward a Training Model of Interreligious Peacebuilding". *Journal of Peace Research* 38/6 (2001), 685–704. <https://doi.org/10.1177/002234330103800600>

- Abu-Nimer, Mohammed. "Religion, Dialogue, and Non-Violent Actions in Palestinian-Israeli Conflict". *International Journal of Politics, Culture, and Society* 17/3 (2004), 491-511. Erişim 17 Haziran 2019. <http://www.jstor.org/stable/20007693>.
- Abu-Nimer Mohammed & Kadayıfçı-Orellana S. Ayse. "Muslim Peace- Building Actors in Africa and the Balkan Context: Challenges and Needs". *Peace & Change*, 33 (2008), 549-581. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0130.2008.00518.x>.
- Abu-Nimer Mohammed & Nasser, Ilham. "Forgiveness in The Arab and Islamic Contexts". *Journal of Religious Ethics* 41/3 (2013), 474-494. <https://doi.org/10.1111/jore.12025>
- Abu-Nimer, Mohammed. "Basic Human Needs Bridging The Gap Between Theory and Practice". *Conflict Resolution and Human Needs Linking Theory and Practice*. ed. Kevin Avruch & Christopher Mitchell. 165-185. New York: Routledge, 2013.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. 1 Cilt. ed. Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Çile Yayınları, 1981.
- Ahmed, Akbar S. "Islam and the West: Clash or Dialogue of Civilisations?". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. 103-118. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Ahsan, Abdullah Al-. "Conflict Among Muslim Nations: Role of The OIC in Conflict Resolution". *Intellectual Discourse* 12/2 (2004), 137-157. Erişim 15 Mayıs 2019. <https://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/islam/article/view/268>
- Arendt, Hannah. *şiddet Üzerine*. çev. Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1997.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1975.

- Arjomand, Saïd Amir. "The Constitution of Medina: A Sociolegal Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of the Umma". *International Journal of Middle East Studies* 41/4 (2009), 555-75. Erişim 13 Mart 2019. <http://www.jstor.org/stable/40389306>
- Aron, Raymond. *Sınıf Mücadelesi*. çev. Erol Güngör. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- Arslan, Ahmet. *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Aydınalp, Halil. "Sosyal Çatışma ve Din". T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi 19/2(2010), 187-215.
- Aziz, Zahid. *Islam, Peace and Tolerance*. UK: Ahmadiyya Anjuman Lahore Publications, 2007.
- Bahar, Halil İbrahim. *Sosyoloji*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2009.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Bercovitch, Jacob. "Mediation and Negotiation Techniques". *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict*. ed. Lester Kurtz. 3 Cilt. United States: Academic Press, 1999.
- Bercovitch, Jacob. "Mediation and Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas. *The Social Construction of Reality a Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books, 1991.
- Berger Peter L. & Luckmann, Thomas. "Meşrûlaştırım". *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*, haz. Ejder Okumuş, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Blau, Judith R. (ed.). *The Blackwell Companion to Sociology*. United Kingdom: Blackwell Publishing. 2004.
- Boase, Roger. "Ecumenical Islam: A Muslim Response to Religious Pluralism". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.

- Borgatta, Edgar F. & Montgomery, Rhonda J. V. *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan Reference, Second Edition, 2000.
- Bouta, Tsjeard vd.. *Faith-Based Peace-Building: Mapping and Analysis of Christian, Muslim and Multi-Faith Actors*. Washington DC: Clingendael Institute & Salam Institute for Peace and Justice, 2005.
- Burton, John. "Unfinished Business in Conflict Resolution". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Camus, Albert. *Başkaldıran İnsan*. çev. Tahsin Yücel. Ankara: Kuzey Yayınları, 1985.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Cezviyye, İbn Kayyim-el. *Zâdu'l-Meâd*. çev. Mehmet Doğan. 6 Cilt. İstanbul: İklim Yayınları, 1990.
- Collin, Peter H. *Dictionary of Politics And Government*, London: Bloomsbury Publishing, Third Edition, 2004.
- Corm, Georges. *21. Yüzyılda Din Sorunu*. çev. Şule Sönmez. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2008.
- Coser, Lewis A. "Social Conflict and the Theory of Social Change". *The British Journal of Sociology* 8/3 (1957), 197-207. <https://doi.org/10.2307/586859>.
- Crane, Robert Dickson. "From Clashing Civilisations to a Common Vision". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Crocker, Chester A. vd.. "Why Mediation Matters: Ending Intractable Conflicts". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Cürçani, Ali İbn Muhammed Seyyid Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çıtak, Muvaffak Cemil & Alkan, Necati. "Terörden Kaynaklı Çatışmaların Çözümü ve Akil İnsanlar Heyeti Uygulamaları". *Bilge Strateji* 7/12 (Bahar 2015), 79-99.

- Dahrendorf, Ralf. "Toward a Theory of Social Conflict". *Journal of Conflict Resolution* 2/2 (June 1958), 170–83.
<https://doi.org/10.1177/002200275800200204>.
- De Tarde, Gabriel. *Monadoloji ve Sosyoloji*, çev. Özcan Doğan. İstanbul: Minör Yayınları, 2013.
- De Tocqueville, Alexis. *Eski Rejim ve Devrim*. çev. Turhan Ilgaz. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.
- Descartes, René. *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Descartes, René. *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, çev. Mehmet Karasan. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1962.
- Descartes, René. *Felsefenin İlkeleri*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Descartes, René. *A Discourse on The Method of Correctly Conducting One's Reason and Seeking Truth in The Sciences*. çev. Ian Maclean, New York: Oxford University Press Inc., 2006.
- D'Estrée, Tamra Pearson. "Problem-Solving Approaches". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Diehl, Paul F. "Peacekeeping and Beyond", *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Dönmez, Mustafa vd. (ed.). *Avrupa Birliği Terimleri Sözlüğü (İngilizce-Türkçe)*, Ankara: Matus Basımevi, 2009.
- Durî, A. Aziz. *İlk Dönem İslam Tarihî*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Durkheim, Émile. *Meslek Ahlâkı*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986.
- Durkheim, Émile. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. çev. Cenk Saraçoğlu. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları, 2004.

- Durkheim Émile. *Ahlak Eğitimi*. çev. Oğuz Adanır. Dokuz Eylül Yayınları: İzmir, 2004.
- Durkheim, Émile. *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Durkheim, Émile. *Sosyoloji Dersleri*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Durkheim, Émile. *İntihar*. çev. Z. Zühre İlkelen. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.
- Duverger, Maurice. *Politikaya Giriş*. çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 1984.
- Einstein, Albert. *Dünyamıza Bakış*. İstanbul: Alan Yayınları, 1990.
- Ellwood, Robert S. & Alles, Gregory D. (Ed.). *The Encyclopedia of World Religions*. New York: Facts On File, Inc, 2007.
- Embree, Ainslie. “Kashmir Has Religion a Role in Making Peace?”. *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*. ed. Douglas Johnston. New York: Oxford University Press, 2003.
- Enç, Mithat. *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.
- Engels, Friedrich. *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. çev. Öner Ünalın. Ankara: Sol Yayınları, 1974.
- Engels, Frederick. “Mehring'e 14/7/1893 Tarihli Mektup”. çev. Rona Serozan. *Devlet ve Hukuk Üzerine*. ed. Karl Marx & Frederick Engels. İstanbul: May Yayınları, Ocak 1977.
- Engels, Friedrich. *Anti-Dühring*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 1977.
- Engels, Friedrich. *Köylüler Savaşı*. çev. Okay Gönensin. İstanbul: Payel Yayınları, 1978.
- Engels, Friedrich. *Tarihte Zorun Rolü*. çev. Seyhan Erdoğan. Ankara: Sol Yayınları, 1979.
- Engels, Friedrich. *Doğanın Diyalektiği*. çev. Arif Gelen. Ankara: Sol Yayınları, 1979.

- Engels, Friedrich. *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 1990.
- Engels, Friedrich. *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. çev. İsmail Yarkın. İstanbul: İnter Yayınları, 1999.
- Engels, Friedrich. *Sosyalizmin Ütopyadan Bilime Gelişmesi*. çev. İsmail Yarkın & M.A. İnci. İstanbul: İnter Yayınları, 1999.
- Engels, Friedrich. *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-94*. çev. Öner Ünalın. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000.
- Engels, Friedrich. “İlkel Hıristiyanlığın Tarihine Katkı”. çev. Kaya Güvenç. *Din Üzerine*. ed. Karl Marx & Friedrich Engels. Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Engels, Frederick. “Engels'ten Milano'daki Theodor Cuno'ya”. çev. Sevim Belli. *Anarşizm Üzerine*. Karl Marx & Friedrich Engels. Ankara: Sol Yayınları, 2009.
- Engels, Friedrich. *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*. çev. Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Engels, Friedrich. *Konut Sorunu*. çev. Tekin Genç. Ankara: Alter Yayınları, 2013.
- Ensari, Fazlûrrahman. *İslam Açısından Bilim ve Felsefe*. çev. Cemal Karaağaçlı. İstanbul: Çığır Yayınları, 1979.
- Fadl, Khaled Abou El. “Conflict Resolution as a Normative Value in Islamic Law Handling Disputes with Non-Muslims”. *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*. ed. Douglas Johnston. New York: Oxford University Press, 2003.
- Farabi, “Mutluluğu Kazanma (Tahs'ilü's - Sa'ade)”. *Farabi'nin Üç Eseri*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Farabi. *Fusulü'l Medeni*. çev. Hanifi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Farabi. *İhsâ'ül- Ulûm İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Farabi. *El-Medinetü'l Fâzıla*. çev. Nafiz Danışman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

- Faure, Guy Olivier. "Culture and Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. *İçtimaiyat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Atilla Kitabevi, 2001.
- Fisher, Roger vd.. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving in*. United States of America: Penguin Books, 1991.
- Freud, Sigmund. *Kitle Psikolojisi*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Bozak Yayınları, 1975.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Freyer, Hans. *İçtimaî Nazariyeler Tarihi*. çev. Tahir Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012.
- Furlong, Gary. *The Conflict Resolution Toolbox: Models & Maps For Analyzing Diagnosing, and Resolving Conflict*. Canada: John Wiley & Sons, Ltd., 2005.
- Galtung, Johan. *Peace By Peaceful Means Peace And Conflict, Development and Civilization*. London: Sage Publications, 1996.
- Gartner, Scott Sigmund & Melin, Molly M. "Assessing Outcomes: Conflict Management and the Durability of Peace". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Giddens, Anthony. *İleri Toplumların Sınıf Yapısı*. çev. Ömer Baldık. İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999.
- Giddens, Anthony. *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.

- Giddens, Anthony. *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi*. çev. Ümit Tatlıcan & Bekir Balkız. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Gilboa, Eytan. "Media and Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*, ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Glare, P. G. W. (ed.), *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, Second Edition, 2012.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Habermas, Jürgen. "Sosyal Bilimsel Bir Kriz Kavramı". *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*. haz. Ejder Okumuş. İnsan Yayınları: İstanbul, 2010.
- Hadduri, Macid. *İslam'da Adalet Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.
- Hak Dini Kur'an Dili*. çev. Yazır, Elmalılı M. Hamdi. 10 Cilt. İstanbul: Zehreveyn Yayınları, 2011.
- Halliday, Fred. "The 'Clash of Civilisations'?: Sense and Nonsense". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Hamidullah, Muhammad. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Tarihine Giriş*. Tercüme Ruhi Özcan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'a Giriş*. çev. Cemal Aydın. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hampson, Fen Osler vd.. "Negotiation and international conflict". *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.

- Hashmi, Sohail H.. "Is There an Islamic Ethic of Humanitarian Intervention?" *Ethics & International Affairs* 7 (1993), 55–73. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.1993.tb00143.x>.
- Hashmi, Sohail H.. "Political Boundaries and Moral Communities: Islamic Perspectives". *States, Nations, and Borders: The Ethics of Making Boundaries*. ed. Allen Buchanan & Margaret Moore. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Hashmi Sohail H. (ed.). "Islamic Ethics and Weapons of Mass Destruction". *Ethics and Weapons of Mass Destruction: Religious and Secular Perspectives*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Hashmi, Sohail H.. "9/11 and the Jihad Tradition". Daniel J. Sherman - Terry Nardin(Ed.), *Terror, Culture, Politics: Rethinking 9/11*. 149-64 (Bloomington: Indiana University Press, 2006.
- Hashmi, Sohail H.. "Islam the Middle East and the Pan-Islamic Movement". *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*. ed. Barry Buzan & Ana Gonzalez-Pelaez. London: Palgrave, 2009.
- Hashmi, Sohail H.. "War and Peace". *The Ashgate Research Companion to Islamic Law*. ed. Rudolph Peters - Peri Bearman. Burlington, Vermont: Ashgate Publishing, 2014.
- Hashmi, Sohail H. "The Qur'an And Tolerance: An Interpretive Essay on Verse 5:48", *Journal of Human Rights* 2/1 (March 2003), 81–103. <https://doi.org/10.1080/1475483032000054978>.
- Hassan, Ümit. *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Tarihte Akıl*. çev. Önay Sözer. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1995.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Tarih Felsefesi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınları, 2006.
- Heywood, Andrew. *Global Politics*. London: Palgrave Macmillan, 2011.

- Heywood, Andrew. *Siyasî ideolojiler: Bir Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 2013.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları, 2014.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Horowitz, Sara. "Mediation". *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.
- Huda, Qamar-ul, "Introduction: The Peacemaking and Conflict Resolution Field and Islam". *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*. ed. Qamar-ul Huda. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010.
- Huda, Qamar-ul. "Enhancing Skills and Capacity Building in Islamic Peacemaking". *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, ed. Qamar-ul Huda. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010.
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations?". *Foreign Affairs* 72/3 (Summer, 1993), 22-49. <https://doi.org/10.2307/20045621>.
- Hülagu, Orhan. *Farâbî ve İbnî Haldun'da Devlet Felsefesi*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- Ihering, Von. *Hukuk Uğrunda Savaş*. çev. Rasih Yeğengil. İstanbul: Sinan Basım Evi, 1935.
- Irani, George E. & Nathan C. Funk. "Rituals Of Reconciliation: Arab-Islamic Perspectives". *Arab Studies Quarterly* 20/4 (1998), 53-73. Erişim 1 Haziran 2019. <http://www.jstor.org/stable/41858267>
- İsfahânî, Rağîb-el. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Izutsu, Toshihiko. *Ethico Religious Concepts in The Qur'an*. Canada: McGill-Queen's University Press, 2002.
- İbnü'l Esîr. *İslâm Tarihi El-Kamil Fî't-Târîh Tercümesi*. 10 Cilt. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman. *Mukaddime*. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

- İbn-i Hişam, Muhammed. *İslam Tarihi Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn İshak, Muhammed. *Siyer*. çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbn Mâce. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. Mütercim Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- İmam Gazali. *Dinde Kırk Prensiptir*. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.
- Jeong, Ho-Won. *Conflict Management and Resolution an Introduction*. USA, Routledge, 2010.
- Johansen, Jørgen. "Nonviolence: more than the absence of violence". *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.
- Johnston, Douglas & Cox, Brian. "Faith-Based Diplomacy and Preventive Engagement". *Faith-Based Diplomacy in Trumping Realpolitik*. ed. Douglas Johnston. New York: Oxford University Press, 2003.
- Kadayıfçı-Orellana S.Ayşe. "Ethno-Religious Conflicts: Exploring the Role of Religion in Conflict Resolution". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California, Sage Publications, 2009.
- Kalın, İbrahim. "Islam and Peace: A Survey of the Sources of Peace in the Islamic Tradition," *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*. ed. Qamar-ul Huda. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 2010.
- Kamali, Mohammad Hashim. *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'ānic Principle of Wasatiyyah*. USA: Oxford University Press, 2015.
- Kant, Immanuel. *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemeler*. çev. Yavuz Abadan & Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960.
- Kant, Immanuel. *Eğitim Üzerine*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

- Kehrer, Günter. "Giriş". *Din Sosyolojisi*. der. Yasin Aktay & M. Emin Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları, 2007.
- Kelman, Herbert C. "Interactive Problem Solving: a Socialpsychological Approach to Conflict Resolution". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Khadduri, Majid. "Human Rights in Islam.". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 243/1 (January 1946), 77-81. <https://doi.org/10.1177/000271624624300115>
- Kirazlı, Sadık. "Conflict and Conflict Resolution in the Pre-Islamic Arab Society". *Islamic Studies* 50/1 (2011), 25-53. Erişim 12 Nisan 2019. <http://www.jstor.org/stable/41932575>
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Altuntaş, Halil & Şahin, Muzaffer. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. çev. Ömer Nasuhi Bilmen. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.
- Lapidus, Ira M. *İslam Toplamları Tarihi*. çev. Yasin Aktay. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Laue, James H. "The Emergence and Institutionalization of Third-party Roles in Conflict". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Leaman, Oliver (ed.). *The Quran: an Encyclopedia*, USA: Routledge, 2006.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları, 1997.
- Lewis, Bernard. "The Roots of Muslim Rage". *The Atlantic*. 266/3(September 1990), 47-60. Erişim 16 Temmuz 2019. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/>
- Locke, John. *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*. çev. İsmail Çetin. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Locke, John. *Eğitim Üzerine*. çev. Aylin Uğur. Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2004.

- Locke, John. *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*. çev. Fahri Bakırcı. Ankara: Kırılmaç Yayınları, 2007.
- Lovin, Robin. "Religion And Politics". *Encyclopedia of Government And Politics*. ed. Mary Hawkesworthand & Maurice Kogan. 1/521-533. London & New York: Taylor & Francis Group, 2002.
- Luca, Nathalie. *Mezhepler*. çev. M. Nedim Demirtaş. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- Machiavelli, Niccolo. *Prens*. çev. Nazım Güvenç. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları, 1994.
- Macionis, John J. *Sociology*. United States of America: Pearson Education, Inc., 2012.
- Maigret, Éric. *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. çev. Halime Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Mardin, Şerif. "İslâmcılık". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 5/1400-1404. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Marx, Karl. *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*. çev. Mihri Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1967.
- Marx, Karl. *Felsefenin Sefaleti*. çev. Erdoğan Başar. Ankara: Sol Yayınları, 1966.
- Marx, Karl. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. çev. Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları. 1979.
- Marx, Karl. *Yahudi Sorunu*, Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl. *İntihar Üzerine*. çev. Barış Çoban & Zeynep Özarıslan. İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2006.
- Marx, Karl. *Sosyoloji ve Felsefe*. çev. Ardaş Margosyan. İstanbul: Belge Yayınları, 2006.

- Marx, Karl. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. çev. Erkin Özalp. İstanbul: Yazılama Yayınları, 2009.
- Marx, Karl. *Fransa 'da İç Savaş*. çev. Arda Dağlar. İstanbul: Yazın Yayınları, 2011.
- Marx, Karl. *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi*. çev. Mehmet Selik & Nail Satlıgan. 2 Cilt. İstanbul: Yordam Yayınları, 2011.
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları, 2013.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich. *Komünist Parti Manifestosu*. İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2014.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Din Üzerine*. çev. Kaya Güvenç. Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Alman İdeolojisi*. çev. Tonguç Ok & Olcay Geridönmez. İstanbul: Evrensel Basım Yayınları, 2013.
- Mayer, Bernard. *The Dynamics of Conflict Resolution*. San Francisco: John Wiley & Sons, Inc., 2000.
- Mehring, Franz. *Karl Marks: Yaşamöyküsü*. çev. Feyyaz Şahin. 2 Cilt. İzmir: İlya Yayınları, 2010.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Mill, John Stuart. *Özgürlük Üstüne*. çev. Alime Ertan, İstanbul: Belge Yayınları, 2000.
- Mills, C. Wright. *Toplumbilimsel Düşün*. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Der Yayınları, 2007.
- Mohammadi, Abdullah. "Afganistan'da Dini Köktencilik'in Sosyolojik Alt Yapısı", *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/19(Ocak - Haziran 2016), 149-164.
- Mokhtar, Khairil Azmin. "Institutions And Mechanisms For Internal Conflict Resolution: Legal And Non-Legal Means in Resolving Dispute And Attaining Justice in Malaysia", *Journal Media Hukum* 23/2 (2016),171-185. <https://doi.org/10.18196/jmh.2016.0078.171-185>.
- Mostafa, Nadia Mahmoud. "The Missing Logic in Discourses of Violence and Peace in Islam". *Contemporary Islam Dynamic, not Static*. ed. Abdul Aziz Said vd.. New York: Routledge, 2006.

- Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 1çev. Sedef Özge. 2 Cilt. Ankara: Yayınodası Yayınları, 2014.
- Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Okumuş, Ejder. *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Ark Kitapları, 2005.
- Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Okumuş, Ejder. "Küresel Durum 'Problem'i Evrensel Barış ve İslam". *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu 26-28 Nisan 2007*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.
- Okumuş, Ejder. *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Okumuş, Ejder. "Toplumsal Değişme ve Din". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8/30 (Güz-2009), 323-347. Erişim 05 Nisan 2019. <https://docplayer.biz.tr/26646998-Toplumsal-degisme-ve-din.html>
- Okumuş, Ejder. "Meşrûluğun Toplumsal Boyutları". *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*. haz. Ejder Okumuş. İnsan Yayınları: İstanbul, 2010.
- Okumuş, Ejder. "Meşrûiyet Ekseninde Adalet". *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*. haz. Ejder Okumuş. İnsan Yayınları: İstanbul, 2010.
- Okumuş, Ejder. "Toplumsal Eşitsizliklerin Meşrûiyet Kazanmasında Din". *Meşrûluğun Toplumsal Gerçekliği*. haz. Ejder Okumuş. İnsan Yayınları: İstanbul, 2010.
- Okumuş, Ejder. "Müslüman Toplumda Görülen Şiddet İçerikli Davranışlar". *Diyanet İlmî Dergi* 50/3(2014), 63-94.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Toplumsal İnşası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Okumuş, Ejder. "Ortadoğu'da Toplumsal Meşruiyet Krizi", *'Ortadoğu'da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler ve Demokrasi', II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, ed. İbrahim Mazman vd.. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 4-7 Mayıs 2016.

- Okumuş, Ejder. *Din ve Toplumsal Çatışma*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Okumuş, Ejder. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018.
- Okumuş, Ejder. “Umran İlmî Çatışma Çözümü ve Barış”. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 1-30. Erişim 12 Mart 2019.
<http://idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uid=81847&>
- Okumuş, Ejder. “Dünyevileşme Değil Bir Değişim Yaşanıyor”, *Star* (2019) Erişim 24 Şubat 2019. <https://www.star.com.tr/roportaj/dunyevilesme-degil-bir-degisim-yasaniyor-haber-1436307/>
- O'Malley, Pdraig. "Religion and Conflict: The Case of Northern Ireland". Boston: John M. McCormack Graduate School of Policy and Global Studies Publications, Paper 29. (1995). Erişim 15 Haziran 2019.
http://scholarworks.umb.edu/mccormack_pubs/29.
- Ozankaya, Özer. *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Özcelik, Sezai. “Islamic/Middle Eastern Conflict Resolution for Inter-personal and Intergroup Conflicts: Wisata, Sulha and Third-Party”. *Uluslararası İlişkiler* 3/12 (Winter 2006-2007), 3-17
- Park, Robert Ezra & Burgess, Ernest. “Sosyolojiye Giriş”. *Sosyoloji Dergisi* 2/1 (1942), 170-201.
- Parlatır, İsmail vd. (ed.). *Tdk Türkçe Sözlük*, Ankara: Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, 1998.
- Parsons, Talcott. “Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory”. *The American Economic Review* 39/3 (1949), 16-26. Erişim 12 Ağustos 2019. <http://www.jstor.org/stable/1831730>
- Peck, Connie. “United Nations Mediation Experience: Practical Lessons for Conflict Resolution”. *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

- Platon. *Yasalar*. çev. Candan Şentuna & Saffet Babür. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Platon. "Theaitetos veya Bilgi Üstüne". *Diyaloglar*. Haz. Mustafa Bayka. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Popper, Karl. *Açık Toplum ve Düşmanları*. çev. Mete Tunçay. 2 Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Proudhon, Pierre Joseph. *Mülkiyet Nedir?*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Qadri, Muhammad Tahir. *Islam On Love And Non-Violence*. London: Minhajul-Quran Publications, 2015.
- Rajabov, Saitumbar. "Legal Aspects Of Conflict Analysis and Resolution: The Case Study of Tajikistan". *Revista da Faculdade de Direito da UFMG* (2018), 593-606. <https://doi.org/10.12818/P.0304-2340.2017v71p593>.
- Redhouse, James W., M.R.A.S, *Redhouse's Turkish Dictionary*. ed. Charles Wells. London: Oxford University Press, Secon Edition, 1880.
- Rehman, Uzma. "Conflict Resolution and Peacemaking in Islam: Toward Reconciliation and Complementarity between Western and Muslim Approaches". *Islamic Studies* 50/1 (2011), 55-69. Erişim 10 Ağustos 2019. <http://www.jstor.org/stable/41932576>.
- Reuck, Anthony de. "A Theory of Conflict Resolution by Problemsolving". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Robinson, Francis. "Islam and the West: Clash of Civilisations?". *Islam And Global Dialogue Religious Pluralism And The Pursuit of Peace*. ed. Roger Boase. England: Ashgate Publishing Limited, 2005.
- Rodinson, Maxime. *İslâmiyet ve Kapitalizm*. çev. Orhan Suda. İstanbul: Gün Yayınları, 1969.
- Rosati, Jerel A. vd.. "A Critical Assessment of the Power of Human Needs in World Society". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.

- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Rosenthal, Franz. "İbn Khaldun", *Encyclopedia of Religion*. ed. Lindsay Jones. 6/4269-4270. USA: Thomson Gale, Second Edition, 2005.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile or On Education*. ed. Allan Bloom. United States Of America: Basic Books, 1979.
- Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Anlaşması*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Rousseau, Jean Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*. çev. Ertuğ Ergün. Ankara: Yeryüzü Yayınları, 2003.
- Rousseau, Jean Jacques. *Ekonomi Politik*. çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Russell, Susan D. - Ty, Rey. "Conflict Transformation Efforts in the Southern Philippines". *Conflict Resolution And Peace Education*. ed. Candice C. Carter. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Said, Abdul Aziz vd.. *Peace And Conflict Resolution in Islam: Precept And Practice*. USA: University Press of America, 2001.
- Said, Abdul Aziz & Funk Nathan C.. "The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution". *Peace and Conflict Studies* 9/1, Article 3(2002). Erişim 18 Temmuz 2019. <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol9/iss1/3/>
- Said, Edward W. "Cehaletin Çatışması". çev. Gaye Gökalp & Nurgün Oktik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 10/41 (Mayıs-Temmuz 2007, 109-117).
- Salmi, Ralpf H. vd.. *Islam And Conflict Resolution Theories And Practices*. Lanham: University Press of America, Inc., 1998.
- Saraç, Tahsin. *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
- Sarmani, Sukiman. "The Resolution Method of Aceh Conflict in The Perspective of Islam", *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)* 22/4(6) (April 2017), 76-92. <https://doi.org/10.9790/0837-2204067692>
- Sarmış, Mustafa. *Kur'an'da Toplumsal Çatışma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Satha-Anand, Chaiwat. "The Nonviolent Crescent: Eight Theses on Muslim Nonviolent Actions". *Islam and Non Violence*. ed. Glenn D. Paige vd.. USA: Center for Global Nonviolence, 2001.
- Satha-Anand (Qader Muheideen), Chaiwat. "Transforming Terrorism with Muslims' Nonviolent Alternatives?". *Contemporary Islam Dynamic, not Static*. Abdul Aziz Said vd.. New York: Routledge, 2006.
- Serahsî. *Kitâbu'I-Mebsût*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Simmel, Georg. *Modern Kültürde Çatışma*. çev. Tanıl Bora vd.. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Simmel, Georg. *Bireysellik ve Kültür*. çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Slaton, Christa Daryl & Becker, Theodore L. "A Tale of Two Movements: ADR and The Greens". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Smith, Anthony D. *Millî Kimlik*. çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1994.
- Sörli, Mirjam E. vd.. "Why Is There So Much Conflict in the Middle East?". *Journal Of Conflict Resolution* 49/1(February 2005), 141-165. <https://doi.org/10.1177/0022002704270824>
- Sorokin, Pitirim. A. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. çev. M. Münir Raşit Öymen. 2 Cilt. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Sorokin, Pitirim A.. *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Sorokin, Pitirim A. & Toynbee, Arnold J. *Sosyal Değişim Üzerine Denemeler*. çev. Erdoğan Güçbilmez. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1964.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

- Şihaliyev, Emin & Yılmaz, Reha. "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları". *Bilge Strateji* 7/13(Güz 2015), 31-54.
- Tansey, Stephen D. & Jackson, Nigel, *Politics The Basics*. New York: Routledge, 2008.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1963.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Genel Sosyoloji*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1969.
- Tefhimu'l-Kur'an*. çev. Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Timuçin, Afşar. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları, 2004.
- Tinuade, Adewale Olubunmi & Fadekemi, Bamise Olasehinde. "Conflict Resolution in Nigeria: The Role of Academic Library". *International Journal of Library Science* 4/1 (2015), 13-20. <https://doi.org/10.5923/j.library.20150401.03>
- Touraine, Alain. *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*. çev. Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Turner, Bryan S. *Klasik Sosyoloji*. çev. İdil Çetin. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2014.
- Türkdoğan, Orhan. *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Türkdoğan, Orhan. *Çağdaş Türk Sosyolojisi*. İstanbul: Turan Yayınları, 1995.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1983.
- Ülgener, Sabri F. *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İçtimaî Doktrinler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Dini Sosyoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943.

- Ülken, Hilmi Ziya. “İçtimai Üst Yapı Olarak Hukuk Tetkiklerine Giriş”. *Sosyoloji Dergisi* 2/2 (1943), 22-66.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1969.
- Ülken, Hilmi Ziya & Fahri Fındıkoğlu, Ziyaeddin. *İbn Haldun*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.
- Van der Merwe vd.. “Principles of Communication Between Adversaries in South Africa”. *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton, Frank Dukes. London: The Macmillan Press, 1990.
- Vehapi, Flamur. *Conflict Resolution in Islam: Document Review of the Early Sources*. Portland: Portland State University, Paper 1446, 2013.
- Vestergaard, Bjarne vd.. *Conflict Resolution – Working With Conflicts*. Denmark: Danish Centre for Conflict Resolution, 2011.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Watt, W. Montgomery. *Muhammad at Medina*. London: Oxford University Press, 1956.
- Watt, W. Montgomery. *Hazreti Muhammed: Peygamber ve Devlet Adamı*. çev. Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Webel, Charles. “Toward a philosophy and metapsychology of peace”. *Handbook of Peace and Conflict Studies*. ed. Charles Webel & Johan Galtung. New York: Routledge, 2007.
- Weber, Thomas. “Gandhian Philosophy, Conflict Resolution Theory and Practical Approaches to Negotiation”. *Journal of Peace Research* 38/4 (July 2001), 493-513. <https://doi.org/10.1177/0022343301038004006>.
- Weber, Max. *The Theory of Social and Economic Organization*. ed. Talcott Parsons. New York: Oxford University Press, 1947.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yayınları, 1999.

- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. çev. H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Yarı Yayınları, 2012.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. 2 Cilt. İstanbul: Yarı Yayınları, 2012.
- Weber, Max. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Wehr, Hans. *A Dictionary of Modern Written Arabic*. ed. J. Milton Cowan. New York: Spoken Language Services Inc., Fourth Edition, 1976.
- Wright, Quincy. "The Nature of Conflict". *Conflict: Readings in Management and Resolution*. ed. John Burton & Frank Dukes London: The Macmillan Press, 1990.
- Wynn, Richmond vd.. "Multiculturalism, Conflict Transformation, and Peacebuilding: Practitioner and Client Working Together". *Conflict Resolution and Peace Education*. ed. Candice C. Carter. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Zartman, I. William. "Conflict Resolution and Negotiation". *The Sage Handbook of Conflict Resolution*. ed. Jacob Bercovitch vd.. California: Sage Publications, 2009.
- Zartman, I. William. "Mediation: Ripeness and its Challenges in the Middle East". *International Negotiation* 20/3 (2015), 479–493. <https://doi.org/10.1163/15718069-12341317>
- Zebîdî, Zeynu'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'llâtîf. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Mütercim Ahmed Naim. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 1976.
- Zebîdî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Mütercim Kâmîl Mîras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 1978.
- Zebîdî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Mütercim Kâmîl Mîras, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 1980.
- Zebîdî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Mütercim Kâmîl Mîras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 1981.

Al Jazeera, “Who Are The Rohingya?”. Erişim 13 Nisan 2019.
<https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/08/rohingya-muslims-170831065142812.html>

United Nations, “The United Nations Guidance For Effective Mediation”, *The Report of The Secretary-General On Strengthening The Role Of Mediation in The Peaceful Settlement of Disputes, Conflict Prevention and Resolution (A/66/811, 25 June 2012)*. United States: United Nations, 2012. Erişim 28 Aralık 2018.
https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/GuidanceEffectiveMediation_UNDPA2012%28english%29_0.pdf

United Nations, *Charter Of The United Nations and Statute of The International Court Of Justice*, (San Francisco: 1945), Chapter VI/Article 33. Erişim 28 Aralık 2018. <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>